

ДРУКОВАНОГО СЛОВА СТОГОЛОССЯ

**Науково-красознавчий,
художньо-публіцистичний
альманах**

Видання приурочене
20-річчю діяльності видавництва
«Меркьюрі-Поділля»
(м. Вінниця)

Вінниця
2022

УДК 94(477.44)(06)

Редакційна колегія:

С. Д. Гальчак (*голова*), І. Б. Балюк (*співголова*), Ю. С. Степанчук (*секретар*), А. А. Веремій, М. Н. Дорош, А. К. Лисий, В. М. Паламарчук, М. М. Пащенко, Б. М. Пентюк, О. І. Роговий, І. М. Романюк, Ф. Х. Шевчук.

Друкованого слова стоголосся. Науково-краєзнавчий, художньо-публіцистичний альманах. Видання приурочене 20-річчю діяльності видавництва «Меркьюрі-Поділля» (м. Вінниця). – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2022. – 244 с.; іл. – 4 с.

ISBN

© ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2022.
© Автори публікацій, 2022.

КУЗНЯ ОДУХОТВОРЕННЯ СКАРБІВ

Ігор БАЛЮК

ВИДАВНИЦТВО «МЕРКЬЮРІ-ПОДІЛЛЯ»: ВИТОКИ, ЗДОБУТКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Не є таємницею, що людина завжди хотіла зазирнути в глибину віків. Впродовж тривалого історичного часу основним інструментом пізнання минулого, головним фіксатором найважливіших подій, хранителем знань була її пам'ять. Саме у людській пам'яті карбувались культурні надбання, суспільно-соціальні потрясіння, незвичайні природні явища та катаклізми. Відомості про них передавались від покоління до покоління, примножувалися ними. Цей носій інформації був досить ненадійним, нерідко зникав назавжди разом із безпосередніми «носіями», котрі гинули від розбійницьких нападів ворогів, голоду, хвороб, примх природи.

Справа значно змінилася, коли людина почала користуватися письмом, з'явилися перші літописи, в тому числі й на теренах легендарної Київської Русі. Вже не одне століття вони є своєрідним «вікном» на суспільне, політичне, духовне життя першої східнослов'янської держави.

Не варто забувати, що до нас дійшов лише незначний відсоток із великої рукописної спадщини. У вогні пожарищ ворожих набігів та стихійних лих загинуло чимало літописних зводів, тисячі рукописних книг, які користувались особливою повагою у древніх русичів. Так, одна із руських заповідей XI ст. гласила: «Продай все найдорожче майно і купи книги». Їх рекомендувалось читати «ретельно», «всім серцем» і перечитувати «словеса» двічі. Книги повинні були навчити «жити в правді і робити добро».

Роль книги не змінилася впродовж століть. Саме з огляду на її значимість у свій час у мене виникло бажання створити власне книговидавництво, котре стало б своєрідною кузнею одухотворення творчих скарбів талановитих майстрів слова Подільського краю. І не лише його. Як результат, двадцять років тому народилося видавництво «Меркьюрі-Поділля».

Тоді ж були видані перші книги, схвально оцінені як авторами, так і читачами.

Становище помітно покращилося на початку двохтисячних років, коли на повну потужність запрацювала друкарня «Меркьюрі-Поділля». 2003 рік запам'ятався тим, що було значно розширено кількість спеціального обладнання для якісного виготовлення книг, зросла фахова майстерність працівників видавництва. Цей процес триває й нині, позитивно позначаючись на виробничій сфері. Якщо на початку своєї діяльності у ньому видавалось 10 – 15

книг за рік, то зараз – не менше 100-а – 110-и. Тематика видань досить різноманітна – від науково-технічної до футуристичної. Більше половини книг присвячені художній літературі, історичному краєзнавству.

Варто відзначити плідне й тривале співробітництво книговидавництва «Меркьюрі-Поділля» із Вінницькими обласними організаціями Національної спілки краєзнавців та журналістів України, Вінницькою філією Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, із закладами вищої освіти міста над Бугом. Завдяки їхньому ентузіазму проведено сотні наукових, науково-краєзнавчих, науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів, за результатами яких видано збірники матеріалів. Опубліковано низку актуальних праць науковців, численних дослідників своєї малої батьківщини, творчі здобутки майстрів художнього та художньо-публіцистичного слова. Відбуваються їхні презентації, творчі вечори. В тому числі й в стінах «Меркьюрі-Поділля», яке з часу свого існування стало також своєрідним місцем зустрічі відомих особистостей краю, їхнім дискусійним майданчиком.

Книговидавництво також успішно співпрацює з науковими та освітніми установами Києва, Миколаєва, Одеси, Хмельницького, Кам'янця-Подільського, Житомира, Чернівців, Львова, Івано-Франківська, Кропивницького та інших міст України. Надходять замовлення з Польщі, США, Ізраїлю, Угорщини. Доводилося, навіть, друкувати книгу арабською мовою.

Найбільший тираж – 20 тисяч примірників.

Незважаючи на об'єктивні та суб'єктивні труднощі, зокрема криваву російсько-українську війну, книговидавництво «Меркьюрі-Поділля» упевнено зберігає свій високий культурницький статус у видавничому середовищі України, Поділля. Його продукція регулярно появляється на світ, доходить до читачів, збагачуючи, зігріваючи та окрилюючи їхні серця й душу, розширюючи їхній кругозір.

Бо ж книги, як говорить народна мудрість, – це кораблі думки, котрі мандрують на хвилях часу і бережно несуть свій дорогоцінний вантаж від покоління до покоління.

Щиро бажаю шановним авторам майбутніх книг нових творчих успіхів на нелегкому шляху пізнання, а колективу видавництва – невтомності, завзяття, підкорення нових професійних, фахово-виробничих висот!

ВИСОКА НАЦІЄТВОРЧА МІСІЯ «МЕРКЬЮРІ-ПОДІЛЛЯ»

«Меркьюрі-Поділля» утвердилось як універсальне видавництво, оскільки видає книжки універсального змісту для усіх вікових груп. Засновник і директор видавництва – талановитий, національно заангажований менеджер Ігор Борисович Балюк.

Свою діяльність колектив «Меркьюрі-Поділля» позиціонує в утвердженні незалежної української державності й національної ідентичності народу. Саме тому в умовах українського національно-культурного відродження книги, збірки, літературні, історико-публіцистичні твори, наукова документалістика, навчально-довідкова література знаходять привабливу зацікавленість широкого загалу. Видавництво стверджує своєрідний творчо-видавничий принцип: видавати книжки, покликані інтересами суспільного розвитку, які потрібні для формування й утвердження національної свідомості, відродження історичної пам'яті народу й самобутніх цінностей української національної культури.

Видавництво успішно співпрацює з органами державної влади, приватними підприємствами, фізичними особами. Ми переконалися, що видавництво дбає про особливий літературно-мистецький та поліграфічний рівень видань, постійно вдосконалюючи технології виробництва, надаючи додаткові послуги, які допомагають творити впізнаваний стиль видавництва.

Такі позитивні висновки я роблю не як пасивний споглядач, а як активний учасник видавничої діяльності «Меркьюрі-Поділля», де вийшла друком низка моїх книг і видань моїх колег.

У видавничий спектр «Меркьюрі-Поділля» входить широкий проблемно-тематичний компендіум наукових проблем – історія України, культурологія, етнологія, релігієзнавство, мистецтвознавство, фольклористика, краєзнавство. Підтвердженням цього є видання збірки вибраних наукових статей і публікацій під назвою «Україна – моя доля» [1]. До збірки увійшли більше півсотні наукових та публіцистичних статей історичного, культурологічного, філософського звучання, краєзнавчого змісту. Вони висвітлюють історичні витоки і складність існуючих концептуальних проблем національного і культурного відродження Подільського краю та України. З одного боку, це процеси національно-культурного відродження, а з іншого – його пригнічення під впливом зарубіжної та вітчизняної масових культур, недосконалістю державної культурної політики, пасивністю регіональних органів влади. Тому в духовно-культурній сфері роками накопичувалися різноманітні проблеми – творчі, економічні, адміністративні, господарчі, кадрові, матеріально-технічні. Скажімо, працівники культури по півроку й довше не одержували зарплатні, а через безгрошів'я закривалися, а то й

розвалювалися клуби, бібліотеки, кінотеатри, закривалися громадські музеї, занепадало професійне та аматорське мистецтво, руйнувалися пам'ятники історії і культури. При цьому пропонуються шляхи державницького вирішення актуальних проблем національного духовно-культурного піднесення.

У виданнях «Меркюри-Поділля» відбувається переоцінка подій минулого, розкриваються раніше заборонені сторінки соціально-політичного життя. Таким, зокрема, стало історико-документальне видання **«В переможений Німеччині»** (2019), підготовлене мною спільно з канадською письменницею Любою Василів-Базюк щодо неоднозначних трагічних подій в роки сталінсько-гітлерівського воєнного лихоліття [2]. В перекладі з російської на українську мову оприлюднено жорстоко-щемливі спогади і реальні соціально-політичні оцінки колишнього радянського офіцера, росіянина (псевдо: Сабік-Вогулов) про воєнні події та злочинні дії (тотальне грабіжництво, мародерство, насильство, масові згвалтування) радянських військ в переможений гітлерівській Німеччині під час Другої світової війни. Це рідкісна сповідь простого радянського воїна, який, пройшовши бойовий шлях від Сталінграда до Берліна, був свідком трагічних подій воєнного лихоліття на окупованих Червоною армією німецьких територіях.

У видавництві «Меркюри-Поділля» виходять наукові праці з різних галузей знань. Однією з таких стала цінна наукова монографія кандидата мистецтвознавства Катерини Івахової **«Фортепіанна творчість Мирослава Скорика (художньо-дидактичний концепт)»** [3]. Фортепіанна музика видатного музиканта сучасності М. Скорика позначена різножанровістю, стильовою багатоманітністю, художньою своєрідністю, вона природно поєднує універсальні засади, сформовані в провідних європейських композиторських школах, і національну характерність, досконале володіння сучасною системою музичної виразовості. У монографії вперше на прикладі фортепіанного артефакту композитора обґрунтовано категорію художньо-дидактичного концепту в музичній творчості та взаємодію художнього і дидактичного компоненту у творчості українських композиторів другої половини ХХ ст. Висвітлено історико-соціальні та генетичні предиспозиції й індивідуально-психологічні засади фортепіанної творчості Маєстро. Проаналізовано особливості фортепіанного репертуару Мирослава Скорика, створеного на фольклорній, класичній, джазовій основі.

У нашій спільній з Катериною Іваховою монографії **«Вокально-хорова творчість композиторів Хмельниччини (соціально-психологічний концепт)»**, що вийшла 2019 р. в «Меркюри-Поділля», розглядаються соціально-психологічні засади композиторської вокально-хорової творчості з опорою на національну духовно-культурну традицію [4]. Вперше аналізуються жанрово-стильові та образно-тематичні пріоритети вокально-хорової музики композиторів Хмельниччини в соціально-психологічному аспекті. Здійснюється загальний огляд проблемно-тематичної літератури, біографічних відомостей та авторських видань творів композиторів. Показано,

що вокально-хорова музика композиторів Хмельниччини позначена різножанровістю, стильовою багатоманітністю, художньою своєрідністю системи музичної фонемі та демократичністю художнього виразу. У виданні представлені такі жанрово-стилістичні пласти вокально-хорового репертуару як: твори високого громадянського звучання, духовні (літургійні, паралітургійні) твори, інтимна, соціально-побутова лірика, дитячо-юнацькі пісні, артефакти фольклористичного походження тощо.

У даній праці:

- проаналізовано сучасний стан та здійснено огляд видань вокально-хорових творів композиторів Хмельниччини;

- обґрунтовано категорію «соціально-психологічного концепту» вокально-хорового твору в теоретичному, філософсько-естетичному, історичному аспектах;

- розглянуто еволюцію вокально-хорової творчості подільських композиторів з огляду на історичну традицію;

- визначено індивідуально-психологічні засади вокально-хорової музики композиторів Хмельниччини;

- виявлено жанрово-стильові пріоритети (національно-патріотичні, історичні, духовно-літургійні, фольклористичні, ліричні тощо) вокально-хорової музики композиторів Хмельниччини в соціально-психологічному контексті.

В 2018 році у «Меркьюрі-Поділля» вийшла книга **«Життя: яке воно є... Петро Войчишен-Лугівський у пам'яті та спогадах»** до 80-річчя з дня народження відомого хмельницького діяча культури, драматурга Петра Івановича Войчишина-Лугівського (упоряд. Г. І. Олійник; відпов. ред. П. Слободянюк) [5]. Петро Войчишен-Лугівський за життя був унікальною людиною – письменник, поет, сценарист, режисер, громадський діяч – жив не заради свого добробуту, дбав про людей, своє село, місто, прагнув, щоб життя кожного з нас ставало кращим, щасливішим. Петро Войчишен закінчив 10-місячні режисерські курси та режисерський факультет Харківського інституту культури. Працював методистом і заступником директора Хмельницького обласного будинку народної творчості, директором Хмельницького обласного будинку художньої самодіяльності профспілок. Був режисером численних театралізованих вистав, масових народних свят, фестивалів, фольклорних колективів. Як багатолітній голова Хмельницької міської літературної спілки письменників «Поділля», спрямовував її у творче русло, дбав про розвиток творчості митців, по-батьківськи ставився до кожного з них.

У своїх творах драматург активно звертався до раніше заборонених тем: трагедій радянської (колективізація, голодомори, репресії), неоднозначних складових воєнного і повоєнного лихоліття, кризових проблем незалежної України. Так, вкрай несприятливе соціально-політичне становище в Україні на межі тисячоліть він висвітлює у п'єсах «Та гори воно синім полум'ям», «Прозріння», драмі «Дзвін», «Приречені», «Трон», «Поклик доріг». Як

прокляття, що проносилося над Україною в першій половині ХХ ст., розкривав у драматургічних творах «Досвітки», «Дзвін міді», «Вітер надій», трагедії «Глум безумства», «Знедолені», «Пам'яті сліди» та ін. Сучасні соціальні проблеми українського суспільства висвітлені в його національно-патріотичній поезії, збірках драм-трагедій «Перехрестя століть», «Чужа рідня», книзі нарисів «Погляд у віки» тощо. Великий життєлюб, невгамовний працелюб був одержимий нескінченними творчими задумами, проблемами: бідноти, інвалідів, дітей війни, чорнобильців, громад села, міста, церкви, літспілки, шкіл, лікарень, бібліотек – усіх, хто потребував захисту, уваги.

У видрукуваній в «Меркьюрі-Поділля» поетичній збірці **«Падає лист золотий»** (2021) хмельницького поета-пісняра Миколи Мрука поміщено більше сотні гарних, ширих, з любов'ю виплечаних віршів, що є гарним творчим дарунком любителям поезії [6]. Автор щедро ділиться із читачем усім, що болить, живе, хвилюється в його душі, виливаючи на папір щирі синівську любов до матусі, до рідного краю, яку проніс крізь усе своє життя. Тут є місце і найдорожчим спогадам дитинства, і весняному розмаю кохання, і лагідному літу, і мудрої розважливості осені... Окремі поетичні артефакти присвячені українській еміграції, воїнам-інтернаціоналістам, бійцям російсько-української війни тощо. Кожен читач знайде у цій книзі рядки, написані наче про нього, співзвучні з внутрішнім станом його душі.

У «Меркьюрі-Поділля» в 2020 році вийшов підготовлений мною яскраво ілюстрований альбом «Хмельницький тролейбус», де висвітлено сторінки 50-річної історії розвитку та життєдіяльності провідного підприємства обласного центру – Хмельницького комунального підприємства «Електротранс» [7]. Хмельницьке ХКП «Електротранс» являє собою складний галузевий господарський комплекс, до якого входять потужний тролейбусний і автобусний рухомий склад, енергетичне господарство, ремонтно-технічна база, фінансово-економічна, диспетчерська служби. Це 120 пасажирських, 2 спеціальних та 2 навчальних тролейбусів, 25 автобусів і 25 одиниць спецтехніки, 10 тягових і трансформаторну підстанції, понад 199 км. контактної мережі і 83,2 км. кабельних мереж. Загалом діє транспортна мережа з 22 тролейбусних маршрутів та 45 автобусних маршрутів. Від перших 12-ти тролейбусів, що вийшли 24 грудня 1970 року по 16-ти кілометровому маршруту від заводу «Катіон» до залізничного вокзалу – сьогодні 120 тролейбусів і 22 маршрути, 25 автобусів обслуговують 24 маршрути усіх частин міста. Тролейбуси і автобуси підприємства «Електротранс» протягом року перевозять понад 42,5 мільйонів жителів і гостей міста. Гордість підприємства – понад 620 чоловік високопрофесійних водіїв і кондукторів, інженерів, механіків, електромонтерів, робітників і службовців, які забезпечують повноцінне функціонування підприємства і перевезення пасажирів. На підприємстві організовано медичне, культурне обслуговування, функціонують їдальня, медичний пункт, стоматологічний кабінет, клуб, великий спортивний зал, сауна. Облаштовані кімнати для відпочинку водіїв тро-

лейбусів, робітників у цехах і майстернях, організовано харчування на території підприємства. На вагомих здобутках його керівників і трудової самовіддачі працівників у забезпеченні якісного обслуговування хмельничан та гостей міста розглядаються сучасні завдання, найближчі та більш віддалені перспективи знатного трудового колективу хмельницьких тролейбусників.

Отже, важливе соціальне значення видавництва «Меркьюрі-Поділля» полягає у відповідальному ставленні до своїх послуг, до авторів, читачів, партнерів; це активна соціальна і культурна позиція, що полягає у гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших культурних та соціальних проблем. Підсумовуючи видавничу діяльність видавництва «Меркьюрі-Поділля», наголосимо на його високій національно-патріотичній спрямованості й сповідуванні великої пошани, самовідданості й любові до нашої Матері-України поетичними рядками Володимира Сосюри:

«Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.
Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну...».

Джерела та література:

1. Слободянюк П. Я. Україна – моя доля / Зб. наук. праць і публікацій; Укладач, наук. ред. і автор вступної статті: доктор пед. наук, професор І. М. Шоробура; відпов. ред.: канд. мистецтвознавства, доцент К. П. Івахова. Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2018. – 373 с.
2. Любов Василів-Базюк, Петро Слободянюк. В переможений Німеччині. ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2019. 127 с.
3. Івахова К. Фортепіанна творчість Мирослава Скорика (художньо-дидактичний концепт): [моногр.] / наук. ред. д-р мистецтвозн., проф. Любов Кияновська. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2013. – 230 с.
4. Слободянюк Петро, Івахова Катерина. Вокально-хорова творчість композиторів Хмельниччини (соціально-психологічний концепт). Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2019. 373 с.
5. Життя: яке воно є... Петро Войчишен-Лугівський у пам'яті та спогадах : (до 80-річчя з дня народження) / упоряд. Г. І. Олійник; відпов. ред. П. Слободянюк. «Меркьюрі-Поділля». 2018. 216 с.
6. Микола Мрук. Падає лист золотий (вірші, пісні). Вінниця: Меркьюрі-Поділля. 2021. 135 с.
7. Петро Слободянюк. Хмельницький тролейбус. До 50-річчя ХКП «Електротранс»: 1970 – 2020 роки. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. 148 с. (іл. альбом).

ЛЮДИ І КНИГИ

За роки співпраці з неординарним видавництвом «Меркьюрі-Поділля» на чолі з креативним, творчим керівником Ігорем Борисовичем Балюком уже виробилися певні алгоритми спілкування з працівниками маленького, але потужного колективу.

Уже й не пригадаю подробиць першої зустрічі з цим харизматичним чоловіком. Здається, знав його до цього не один рік. І будь-які пам'ятні чи ювілейні дати не відіграють жодної ролі. Втім, якщо з'явилася нагода сказати, чи то пак, написати щось своє про Ігоря Балюка та його дітище, то чому б це не зробити. Тим більше, що мова не тільки і не стільки про нього.

Особисто для себе я визначив би два пріоритети діяльності видавництва – люди і книги. Хтось зауважить, що це напрочуд прямолінійно, навіть банально. Може, й так, але саме ці слова відображають діяльність цієї маленької за розміром, але величезною за суттю книжкової фабрики.

...Так склалося, що практично першою книгою, над якою я починав працювати як редактор і співпрацювати з видавництвом Ігоря Балюка, став двотомник цікавих спогадів жителя Бершаді, кандидата ветеринарних наук, світлої пам'яті Олександра Львовича Жорницького «З ярмарку». Цікава особливість цього видання: автор спочатку підготував до друку другий том, пообіцявши, що не забариться й перший. Та минали роки, але проголошене так і не з'явилося. Лише час від часу газета «Бершадський край» друкувала окремі розділи спогадів місцевого науковця. А він на деякий час переключився з публіцистики на белетристику – написав аж три романи. Правда, побачили вони світ в іншому видавництві. Але за цей час ветеран добре навчився набирати тексти на комп'ютері. Я ж пригадую, що тоді, у 2012-му, готуючи до друку книгу «З ярмарку», оператору набору довелося чимало помучитися, розбираючи «лікарський» почерк автора. І вже, здавалося, залишилося зовсім небагато, аби завершити почате багато років тому... Та раптова смерть нашого земляка перешкодила цьому. До речі, працював Олександр Львович практично до останнього дня життя – і на своїй основній роботі, і за письмовим столом, пишучи мемуари і художню прозу. Відійшов за земну межу у віці 85 років.

За кілька років перед цим я написав власну краєзнавчу книгу про славне село Серединку. Вже маючи досвід гарної співпраці з видавництвом Ігоря Балюка, продовжив цю роботу тут і далі, приїздив за звичною адресою (Скалецького, 15), при потребі сідав з операторами за комп'ютер і редагував сторінку за сторінкою. Хоч за плечима вже були десятиліття роботи в пресі, доводилося фактично заново вчитися працювати з текстами. Адже одна справа вчитувати текст, виведений на папір, і зовсім інша – виправляти набране на моніторі комп'ютера. Минуло небагато часу, і книга «Серединка – тепла крапка на карті України», пам'яті людини мужньої долі Василя Думанського і

багаторічного керівника господарства Федора Кавуна, побачила світ. У селі весною 2008 року відбулася гарна її презентація. А зовсім недавно презентували вже друге видання цієї книги, до роботи над якою приєднався почесний громадянин Серединки, заслужений журналіст України Петро Маніленко. Вийшла вона 2019 року у видавництві «Твори» в серії «Моя Вінниччина» (том 40). Втім, це вже інша історія.

... Якимось так складалося, що під час роботи над власними книгами (я вже не кажу, що й основні обов'язки власкора обласної, а згодом редактора районної газети) до мене зверталися наші місцеві автори з проханням підготувати до друку їхні книги. Відмовити не міг, бо ж знав цих людей багато років, вони переважно були громадськими кореспондентами газети. Тож брався за їхні рукописи, роз'яснював, як змінилися вимоги до авторів, що потрібно подавати у видавництво свою книгу в електронному вигляді (тоді ще флеш-карти не набули широкого розповсюдження, тож працювали з компакт-дисками). Так у видавництві І. Б. Балюка з'явилися замовлення від жителів Бершадського району – Тетяни Кучанської, Миколи Рудика, Юрія Цінчика, Руслани Руденко, Марії Цимбалюк та інших. До речі, паралельно з підготовкою їхніх збірок до друку самих авторів готували до вступу в ряди членів Національної спілки журналістів України. Більшість із згаданих вище громадських кореспондентів одержали посвідчення журналістів, майже всі удостоєні звання лауреатів літературної премії імені Василя Думанського.

Одним із персонажів нових «Портретів» став журналіст із Гайворона Кіровоградської області, колишній редактор тамтешньої міської газети Олексій Павличук (до речі, також часто видає свої книги у «Меркьюрі-Поділля»). Олексій Андрійович – уродженець села Тирлівки Бершадського району, автор більше десяти книг з краєзнавства. За першим фахом він медик, закінчив Гайсинське медучилище, згодом здобув професію журналіста в Київському університеті імені Т. Г. Шевченка. До речі, мій давній друг підказав кількох персонажів і до першої, і до другої книг. І сам час від часу передає матеріали для нашої газети.

Окремо хотів би сказати про багаторічного директора Бершадської міської школи № 1 Григорія Погончика (хоч він сам краще це зробив для цієї книги). Людина, яка десятиліттями жила школою, зробила її однією з найкращих в області та країні, Почесний краєзнавець України, автор більше десяти книг, член НСЖУ... Він чомусь виявився неугодним для нинішньої влади, яка влаштувала цілий надуманий спектакль, аби позбутися заслуженої й авторитетної людини лише для влаштування на це місце «своєї» кандидатури. Про це детально писав в обласній та центральній пресі відомий журналіст Віктор Зеленюк.

Наскільки пам'ятаю, саме я запропонував Григорію Олексійовичу співпрацю з видавництвом Ігоря Балюка. Відтак світ побачила не одна книга Г. Погончика. В тому числі – справді унікальна книга-рекордсмен, книга-енциклопедія майже на тисячу сторінок з кількома тисячами ілюстрацій – «Бершадщина: з минулого – у майбутнє». Своєрідним попередником цього видання

стала книга про район, підготовлена Іваном Андрієвським та нині покійним Євгеном Паламарчуком до друку в іншому видавництві. Правда, там було віддруковано лише кілька сигнальних примірників. Я підключився до роботи над цим проєктом пізніше і зрозумів, що треба зробити все по-іншому, наповнивши книгу новою інформацією. Та передчасна смерть Євгена Петровича і перехід на нову посаду колишнього директора Бершадського медучилища Івана Юрійовича загальмували роботу над книгою про район. Поділився цим з Г.О. Погончиком. І правильно зробив, бо бо виявляється, він сам уже багато років збирає потрібні матеріали. І я з легким серцем віддав йому якісь свої записи, знімки тощо, бо був упевнений, що підготовку і написання такої книги найкраще доручити професійному історику. Я ж зробив би її на аматорському рівні. Григорій Олексійович взявся за цю титанічну роботу – створити нове видання з урахуванням найсвіжіших вимог краєзнавства. Якби існувала книга рекордів вінницьких видавництв, то ця книга, без сумніву, перемогла б у багатьох номінаціях. Не вірите? Завітайте у видавництво – переконаєтесь у цьому.

...Коли невблаганний життєвий календар наблизив і мою пам'ятну дату – шістдесят, я довго думав, як же краще відзначити цей рубіж. І тут послугуватимусь штампованим словосполученням – «так склалося». Напевно, краще було б сказати «збіглося». Бо саме в цей період мене затвердили редактором газети «Бершадський край». Це дещо порушило мої особисті творчі плани, адже думав, що з виходом на пенсію більше уваги приділю роботі над книгами з краєзнавства, візьмусь за написання історії та сучасності кількох сіл району, їздитиму в архіви, бібліотеки... Але мусив змиритися, бо на той час ситуація в редакції вимагала втручання керівника з досвідом і належною підготовкою. Як би там не було, але вважав себе більш-менш підготовленим у цьому плані. Узявся за справу, враховуючи досвід своїх попередників, при цьому залишаючись самим собою. В роботі виходив з того, щоб кожному працівникові було комфортно працювати, щоб кожен зміг розкрити свої здібності. І толерантно вимагав, аби люди постійно підвищували свій професійний рівень. Сам при цьому не цурався (і не цураюся!) при потребі заглядати у словники, перегортати книги зі спеціальності. Бо ж із часом багато того, що знав і знаєш, забувається. Вік живи – вік учись.

Так от, того ж таки року, коли планети зійшлися так, що варто було щось зробити, аби запам'ятався ювілей, я дійшов висновку, що треба цю дату відзначити по-особливому, нестандартно. І придумав. Можливо, комусь це видасться примітивом, але коли і як цей задум почав утілюватися в життя, вже не пригадую. Єдине пам'ятаю, що дійшов такого висновку: найкраще ознаменувати ювілей новою книгою. Тим більше, що вона вже написана. Адже протягом свого журналістського життя писав про людей. Різних, здебільшого шукав цікавих, з незвичною долею. Залишилося лише познаходити ці публікації, світлини, звести докупи – і книга готова.

Та коли почав всю цю роботу, зіткнувся з різними труднощами. Найперше, пожалкував, що не зберігав свої більш-менш солідні публікації, замальов-

ки, нариси в окремих папках. Тож довелося гортати підшивки газет за різні роки, при потребі йти в бібліотеку, архіви. Так у мене з'явився незвичний домашній архів, в якому збираються досє на неординарних, талановитих, харизматичних земляків чи людей, які тією чи іншою мірою мають якийсь стосунок до Бершадщини. У цих папках – світлини, листи, ксерокопії, брошури, вирізки з газет тощо. Коли доводиться викидати старі підшивки газет, обов'язково переглядаю їх, подібне, знаю, роблять працівники музеїв, люди, які цінують друковане слово

Так працював над першою книгою. Хоч правду кажучи, не думав про те, що після того, як з доланням деяких проблем книга побачить світ, відбудуться її презентації у районі та у головній бібліотеці області у Вінниці (водночас із презентацією згаданою вище книги Г. О. Погончика), доведеться продовжувати роботу над цим проєктом. Адже виявилось, що сотнею персоналій у книзі не обійтися – людей, вартих пера журналіста-краєзнавця, набагато більше. Тож, виконуючи свої основні редакторські функції, постійно думав і про те, що варто щось робити й для наступного видання.

Стій-но! – зупинить на хвилюку внутрішній опонент, – а що ти мав на увазі, коли написав про «деякі проблеми», адже не всім це зрозуміло. Тож розшифрую. При роботі над книгою вирішив, що до неї має увійти рівно сто матеріалів. Чому сто? Так зразу й не скажу. Довго думав, за яким принципом їх розмістити. Адже це розповіді про представників різних професій – керівників господарств, підприємств районного та обласного рівнів, журналістів, військових, письменників, митців, лікарів і т. д. Вирішив не ділити книгу на розділи, а зробити їх умовними. Книга розпочалася розповідями про керівників, далі – про ветеранів, освітян, літераторів... І вже коли при роботі над книгою в друкарні вже було виготовлено палітурки, я ще додав кілька розповідей, щоб вийшло це магічне число – 100. А в підсумку це обернулося тим, що ті сторінки ледь убгалися в жорстке палітурне ложе...

Тепер же на кількість нарисів не звертаю уваги, адже не фізичним обсягом визначається цінність книги.

Один із персонажів «Портретів», вчений і поет-гуморист, нині світлої пам'яті Володимир Красіленко, доречно зауважив після виходу книги, що найдоцільніше було б дотриматися розміщення матеріалів за алфавітом. Тож у другій книзі, яка побачила світ у кінці 2021 року, я так і зробив – не довелося зайвий раз морочитися. І зараз навіть не скажу, скільки в ній розповідей. Так поступово відходжу від усяких умовностей і формальностей.

Але виявилось, що при роботі над першими двома випусками автор, себто я, не все врахував, розповідаючи про деяких людей. А тим часом з'явилися про них нові відомості, щось змінилося в їхньому житті. Тож формуючи вже третю книгу, планую повторити по-новому написати кілька розділів-портретів про людей, які вже з'являлися в перших книгах, додати до них нові штрихи.

Не знаю, як мені вдасться з цим задумом, тим більше, що ситуація в країні дуже складна (війна!). Але очевидним плюсом є те, що уникаю самим собою встановлених рамок.

...Коли починав писати цей матеріал для ювілейного альманаха, не мав якогось чітко визначеного плану – пишу, що на серце лягає, можливо, навіть дещо сумбурно. І вже в самому процесі роботи викристалізувалася провідна тема статті (а можна це назвати й модним нині визначенням – есеєм) – ЛЮДИ І КНИГИ.

По ходу згадав, як колись я сам у своєму короткому віршику так визначив жанр есе:

Коли приходять творчі муки,
То ти береш перо у руки,
Як щось зумієш написати,
А жанр не знаєш, як назвати,
Кажі:
Осе –
Есе!
Усе!

Не знаю, як це прийшло мені в голову, цілком можливо, що вже подібне хтось написав і раніше (тому прошу вибачення, якщо вірш виявиться плагіатом), але це напрочуд точно відображає суть того, що зараз пишу. І повірте, не знаю, як і чим завершиться «осе есе».

...Якщо у першій частині цього есею більше уваги приділив деяким особливостям роботи над КНИГАМИ, згадуючи окремі прізвища, то вважаю, що розповідь буде неповною, якщо не назву більше ЛЮДЕЙ. Тим більше, що саме тут, на Скалецького, 15, щастить зустрічатися зі своїми сучасниками – і знайомими, і незнайомими. Першим хотів би згадати світлої пам'яті письменника і журналіста, незабутнього Івана Степановича Волошенюка, Тим більше, що доля подарувала мені щасливу можливість кілька років працювати з ним в одному колективі – редакції газети «Вінниччина», брати в нього уроки життя і роботи над словом. А коли вийшла друком одна з моїх книг, присвячена мовним проблемам, Іван Степанович написав на неї коротку, але широко-доброзичливу рецензію.

Час від часу перечитуючи книги майстра, знаходжу в них багато нового, захоплююся його неповторним стилем, образною мовою, умінням бачити теми, майстерно їх розкривати. Маю чимало книг автора у домашній бібліотеці, не втримаюся, аби не назвати одну з них, про витoki його життя і «отче гніздо», «Душа моя – Ометинці». Саме тут, у видавництві «Меркьюрі-Поділля», 2013 року побачила світ ця книга. А 16 січня 2014 року Іван Степанович подарував мені примірник з дарчим написом: «Федору Шевчуку – найкращому козакові Бершадського району з почуттям найщирішої поваги і великої любові до твоїх людських якостей».

До речі, вагому підтримку авторові у виданні цієї книги І. С. Волошенюка надав наш земляк, керівник ТОВ «Прогрес» села Серединки Олександр Ка-

вун. Він відомий, як постійний підтримувач талантів, свого часу був удостоєний звання «Покровитель культури», відзначений премією обласної організації журналістів за видавничу діяльність.

Чільне місце в моїй домашній бібліотеці займають книги відомого публіциста, письменника, голови Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів Василя Миколайовича Паламарчука. Коли я зіткнувся з життєвими проблемами, він відіграв чималу роль, аби допомогти їх подолати. Так майже на вісім років я поєднав свою долю з газетою «Вінниччина», де він був головним редактором. Робота тут власним кореспондентом стала і доброю професійною школою, і найкращим, світлим періодом життя. Вважаю, що згодом мені ще раз пощастило, коли В. М. Паламарчук очолив обласну журналістську організацію. Я ж уже багато років (більше тридцяти) є очільником районного осередку НСЖУ. Тож, звісно, маю потребу (а головне – приємність) спілкуватися з ним досить часто. Імпонує його щирість, доброзичливість, професійність.

І саме в «Меркьюрі-Поділля» ми найчастіше обмінюємося своїми новими книгами. Хоч це відбувається і в офісі НСЖУ на Соборній. Не втримаюся, аби не навести один з автографів на книзі В. М. Паламарчука «Босоніж по стерні»:

«Моєму шанованому колезі, талановитому редакторові, людині унікальної працездатності Федорові Шевчуку! З повагою – автор. 23.08. 2014».

Серед книг, що займають чільне місце на полицях моєї домашньої бібліотеки, є надзвичайно цікава і змістовна, подекуди весела, але разом з тим і досить серйозна, яку Василь Миколайович Паламарчук написав спільно із Сергієм Дмитровичем Гальчаком. Одержав її з рук не в офісі видавництва, а в... столиці України. Справа в тому, що в квітні 2017 року в Києві проходив XIV з'їзд НСЖУ, мені випала честь бути одним з восьми делегатів від Вінниччини. Під час форуму Василь Миколайович і дарував представникам області «свіжоспечену» в господарстві Ігоря Борисовича книгу «Орлята з «Буранового гнізда». З форуму їхали ми різними дорогами, мені було зручніше в Бершадь добиратися автобусом, всі інші, в тому числі й В. М. Паламарчук, скористалися для повернення у Вінницю потягом «Інтерсіті». Звісно ж, спілкувалися телефоном. І вже через пару годин, а може, ще й швидше, я ділився враженнями від «Орлят», яких «проковтнув» не відриваючись від книжки. Якщо коротко резюмувати ті враження, то можна оцінити видання як своєрідну школу – і життя, і професії. Тепер же час від часу перегортаю сторінки книжки, аби насолодитися образною мовою авторів, розповідями про їхній творчий шлях, спілкування з неординарними особистостями, слушними життєвими порадами...

Тут я органічно перейду до згаданого щойно С. Д. Гальчака. Не буду повністю перераховувати його звань, посад, публікацій, досягнень у царині журналістики, публіцистики, історії та краєзнавства. Досить тільки заглянути в книги, що він їх написав, – там можна прочитати його життєпис та бібліографію видань. Я б хотів просто процитувати його книгу «З любов'ю до малої

батьківщини», видану 2016 р. у «Меркьюрі-Поділля». Це щоденникові записи про діяльність Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (2010 – 2015). Приємно було прочитати про подію, що відбулася 16 січня 2014 року:

«В обласній бібліотеці ім. Тімірязєва в рамках чергового засідання науково-краєзнавчого клубу «Дослідник краю» відбулася презентація двох книг бершадських авторів – журналістів, педагогів, краєзнавців Федора Шевчука й Григорія Погончика.

До книги «Портрети» редактора районної газети «Бершадський край», члена правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України Федора Шевчука увійшли словесні описи та фотопортрети славних земляків – тих, які «підіймали» район працею своїх рук, керівників і творчих особистостей.

- Люди, які потрапили на сторінки цієї книги, варті не лише нарисів. Це особистості неабиякого таланту й неординарної долі, – зауважив Федір Харитонович, тримаючи в руках видання, датоване 2013 роком. – Розповіді про цих людей з’являлися в різних центральних та місцевих друкованих засобах. Кажуть, що газета живе один день. А в круговерті подій і постійного спілкування з людьми не так просто зберегти раніше надруковане... Та й пам’ять людська – не вельми надійна річ. Так виник задум об’єднати розповіді про земляків в одній книзі...

Краєзнавець, директор Бершадської школи № 1 Григорій Погончик, де трудиться вже третій десяток років, своє творіння «Бершадщина: з минулого в майбутнє» адресував широкому колу читачів з відповідними читацькими смаками, а передусім молоді. Збирати матеріали до книги дослідник розпочав ще зі студентських часів, а підготовкою до публікації зайнявся чотири роки тому. Результат вийшов дуже солідним, розвідка претендує на звання різнопланової, цілісної й дохідливої енциклопедії про Бершадський район.

В об’ємній за обсягом праці описано історію Бершадщини від найдавніших часів дотепер, природу, клімат, екологічні особливості, культуру, освіту, медицину тощо. Книга цінна також тим, що у ній зібрано унікальні фотографії людей, які зробили багато корисного для Бершадського району, відзначених державними нагородами, однак згадки про них до цього не було більш ніде.

Високу оцінку репрезентованим працям дали голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України Сергій Гальчак, голова ревізійної комісії обласної краєзнавчої організації Василь Паламарчук, директор видавництва «Меркьюрі-Поділля» Ігор Балюк, де книги вийшли друком, керівник науково-краєзнавчого клубу «Дослідник краю», що діє при Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Тімірязєва, Тетяна Котуз та ін.».

Про спілкування з нашим «генератором ідей», академіком, доктором історичних наук, професором Сергієм Дмитровичем Гальчаком можна було б написати цілу книгу. Унікальна працездатність, помножена на непересічний

талант журналіста й дослідника, високі людські якості і при цьому надзвичайна скромність, – саме так я б оцінив цього видатного вченого, публіциста, краєзнавця. Мені здається, що він ніколи не відпочиває, інакше б не видавав щороку по кілька книг. Зізнаюся, думаю зробити з ним велике інтерв'ю, в якому б він розповів про себе і про свій час. Бо скажу так, що ми – ті, хто пише про інших, – теж можемо чимало сказати людям і про себе.

... «Меркьюрі-Поділля» давно вже стало органічною частиною нашого буття. І хоч не вдається приїздити сюди часто, усе ж навіть кількогадинне перебування додає наснаги, сил, натхнення. Тим більше, коли тут, у своєрідному клубі однодумців, зустрічаєш колег, знайомих, друзів. Скажімо, приємно було одного разу здибатись з відомим публіцистом, краєзнавцем, знавцем мови Костянтином Федоровичем Матушаком, книги якого також гідно представлені в моїй домашній бібліотеці, звичайно, з автографом. А з Віктором Олексійовичем Цимбалом зустрічаємося не тільки тут, а й на Бершадщині, адже він родом з Джулинка. Про нього я детально розповів у першій книзі «Портретів». Нині ж він уже знаний не тільки як поет-гуморист, майстер імпровізації, а й як автор філософських поезій – його збірку віршів «Закодований дощ» гортаю ледь не щодня. А поезії на теми дня завжди знаходять чільне місце на сторінках наших газет. Зізнаюся, іноді друкуємо їх навіть без згоди автора, беручи із соціальних мереж. Бо це справжня поезія, і як же її не надрукувати...

Завершуючи викладати ці імпровізовані думки, наведу один, думаю, досить цікавий приклад. Можливо, дещо примітивний, дещо по-дитячому наївний, але, повірте, щирий. Отак подумав собі: як можна визначити особистість Ігоря Балюка по перших літерах його прізвища? Тож посидів трохи і ось що надумав:

І – інтелігентний, ініціативний;
Г – гарний, гордий;
О – об'єктивний, освічений;
Р – розумний, роботящий, романтичний;
Б – благородний, багатогранний;
Б – бородатий; безвідмовний;
А – активний, адекватний, акуратний;
Л – люблячий;
Ю – юний;
К – класний!

Якщо у читачів в їхньому словниковому запасі знайдуться ще й інші слова до характеристики цього справді неординарного чоловіка, то їх можна дописати прямо тут. Місця для цього вистачить. Як і гарних слів у нашій мові.

Ну, мабуть, ще раз на завершення – подякуймо нашому видавництву, його керівнику, працівникам, подякуймо один одному, адже робимо всі по-різному велику справу. І хай наші книги радують людей, роблять їх добрішими, кращими. Хай не міліють джерела нашої творчості, хай наші книги звеличують людину, край і нашу славу України!

МОЯ ДОРОГА ДО ВИДАВНИЦТВА

Видавництво з незвичною назвою «Меркьюрі-Поділля», що розташоване у Вінниці на вулиці Родіона Скалецького, № 15, стало для мене нібито другою домівкою. Щоразу, збираючись до Вінниці у відрядження чи просто провідати родичів, які проживають у цьому місті, я завжди виділяю час, щоб завітати до цієї творчої лабораторії. Нічого дивного, що кабінет керівника видавництва Ігоря Борисовича Балюка став ще одним «цехом» цієї установи, де збирається творча інтелігенція, а саме: краєзнавці, журналісти, письменники Вінниччини. Інколи приїжджають люди зі столиці. Вважаю за честь належати до цього неформального об'єднання. Як саме я потрапив до цього товариства? Звідки черпав історичну правду?

З дитинства цікавився історією рідного краю. Друкованих матеріалів з краєзнавства тоді майже не було, а перекази старожилів про події минулого викликали інтерес до тих подій. Люди тоді жили дружно, уміли працювати й відпочивати. У кінці 50-х – на початку 60-х років люди толокою будували хати. Господарі нікому, крім майстрів, грошей за роботу не платили, а тільки давали людям поїсти. Тут можна було почути цікаві історії з життя земляків, які закарбувалися в моїй пам'яті на все життя. Односельчани жили небагато, але були щедрими. Довгими зимовими вечорами на свята в батьківській хаті збиралися родичі, сусіди. На столі була тушкована картопля, деруни, голубці, холодець зі свинини, запечене тісто, а також квашена капуста, огірки, помідори. Обов'язково першою стравою був борщ, а на десерт подавали тушковані сливи, груші і, звичайно, пригощалися самогоном з цукрового буряка. Було весело й цікаво. Лунали старовинні козацькі пісні про боротьбу з ворогами, про важку жіночу долю тощо. А в перервах між співом чоловіки-фронтовики один з-перед одного розповідали про важкі військові будні Другої світової війни. Сидячи на теплій лежанці, діти (а нас було п'ятеро) уважно слухали розповіді дорослих. Так ми дізналися правду про Яссо-Кишинівську операцію. 14 березня 1944 року після визволення Бершадщини всі чоловіки віком від 18 років були мобілізовані на фронт. Більшість наших земляків ще не встигла переодягнутися у військову форму. З озброєння одна гвинтівка була на кількох солдатів, а інші повинні були здобути зброю в бою. Понад 60 відсотків мешканців району загинули саме в цій битві. Велика Перемога застала людей у різних місцях: когось у Берліні чи інших європейських містах, у балканських чи скандинавських країнах, на Далекому Сході, а когось визволили з фашистських концентраційних таборів тощо. Солдати 1914 року народження і старші поверталися додому, інших залишали на окупованій території для встановлення свого порядку, а також направили частину війська на Далекий Схід, щоб остаточно розгромити Японію.

Повернення демобілізованих на Батьківщину було нелегким. Більшість солдатів добиралася пішки, долаючи щоденно до п'ятдесяти кілометрів. Мій

батько, Олексій Дементійович Погончик, пройшов шлях від Австрії до м. Констанца, що в Румунії, а звідти пароплавом добрався до Одеси. Окрім цих тем, за столом згадували про голод 1932 – 1933, 1946 – 1947 років, але про це боялися говорити відверто. Більше про революційні події 1918 – 1922 років, колективізацію, голод 1932 – 1933, 1946 – 1947 років, репресії, важкі повоєнні роки я дізнався від батька. Про ці події не йшлося в шкільних підручниках, не знайшов я відповіді на ці питання, навчаючись на історичному факультеті. Після однієї з лекцій про колективізацію я підійшов до викладача, якого поважав, і попросив відповісти на кілька моїх запитань, пов'язаних із розкуркуленням, голодом, репресіями... Професор тихенько мені відповів, що за інтерес до цих тем мене можуть відрахувати з вузу, що ще прийде час, коли про це будуть говорити відкрито, а наразі потрібно почекати до кращих часів. Закінчивши вуз та отримавши диплом з відзнакою, я не мав відповідей на події, які стали «білими плямами» в історії України. Працюючи вчителем історії в сільських школах, я разом з учнями почав досліджувати краєзнавчий матеріал та шукати відповіді, яких не було в підручниках. Мої випускники 80-х років ще до проголошення незалежності України були озброєні реальними знаннями з вітчизняної історії. Дітям було цікаво здійснювати власні відкриття й використовувати краєзнавчий матеріал в контексті загальної історії. Тому не випадково роботи моїх вихованців на Всеукраїнських конкурсах були найкращими. Дванадцять років поспіль учні посідали перші місця в Україні в творчих конкурсах. Керівники держави особисто нагороджували моїх вихованців і мене як їхнього наукового керівника цінними подарунками та відзнаками держави. Сьогодні мені не соромно дивитися у вічі колишнім вихованцям, адже ми вивчали історію на автентичних матеріалах рідного краю. Окремі напрацювання з краєзнавства надрукували. Це була б конкретна допомога викладачам та учням з вивчення історії рідного краю.

На початку ХХІ століття у Вінниці було чимало друкарень, але у цій галузі я нікого не знав. Звертався до кількох видавництв, усі погоджувалися друкувати мої матеріали, але потрібно було наперед заплатити аванс. Коштів у мене не було. Після довгих митарств по друкарнях я вирішив спробувати своє щастя у видавництві «Меркьюрі-Поділля». У дверях мене зустрів стрункий молодий чоловік з бородою. Це був керівник видавництва Ігор Борисович Балюк. Він запросив мене до свого кабінету. Позналилися ближче. Ігор Борисович родом із Жмеринки, закінчив міську загальноосвітню школу № 1, де я колись проходив педагогічну практику. Наші стосунки зразу ж стали дружніми й довірливими. Ознайомившись з матеріалами моєї книги «Любов душі моєї – Баланівка», Ігор Борисович згодився надрукувати її. Гроші за друк я виплачував поступово. Я вдячний Ігорю Борисовичу й трудовому колективу друкарні за підтримку. Це була моя перша книга, а згодом у світ вийшло майже два десятки книг. Видавалися вони українською мовою, окремі – російською та англійською мовами. Книги різні за форматом, обсягом матеріалу, з великою кількістю фотосвітлин та документів. Треба сказати, що працівники друкарні завжди йшли мені назустріч, авторитет трудового колективу зростав.

Згодом друкарня отримала замовлення зі США на видання моєї книги про Голокост.

Дружні творчі зв'язки з колективом видавництва в мене міцніли з року в рік. Одного разу я запропонував своїм вихованцям поїхати на екскурсію до друкарні. Ігор Борисович ознайомив школярів з кожним етапом технологічного процесу видання книги. Цю екскурсію діти запам'ятали на все життя. Перед трудовим колективом друкарні з концертом виступив фольклорний гурт школи «Оберіг» – неодноразовий переможець Всеукраїнських конкурсів, фестивалів.

Друкарня славиться не тільки активною видавничою діяльністю, а ще тим, що об'єднанням творчих людей.

Для мене колектив видавництва став рідним. Тут я познайомився з відомими науковцями, журналістами, письменниками, краєзнавцями. Важко всіх перерахувати. Але згадаю хоча б тих людей, які першими мене підтримали, надихнули на творчість.

Гальчак Сергій Дмитрович – журналіст, історик, краєзнавець, архівіст, член Президії Національної спілки краєзнавців України, голова правління обласного краєзнавчого осередку, перший заступник голови правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, член-кореспондент Української академії історичних наук, доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України. Це людина-трудоголік. Сергій Дмитрович зробив значний внесок у дослідження історії Поділля, видав чи не найбільше книг на Вінниччині.

Паламарчук Василь Миколайович – голова правління обласної організації Національної спілки журналістів України, заслужений журналіст України. Довго працював головним редактором найпрестижніших газет Вінниччини, автор багатьох книг. Василь Миколайович, Сергій Дмитрович та Ігор Борисович є головними генераторами зустрічей творчих людей у видавництві «Меркьюрі-Поділля». Імпонує мені їхня простота, людяність, повага до колег, постійний пошук нового, ставлення до початківців. Тут можна отримати поради з дослідницької роботи, краєзнавства, журналістики, видавничої діяльності і навіть почути доречний анекдот.

Мав нагоду познайомитися у видавництві з корифеєм журналістики Іваном Степановичем Волошенюком, автором багатьох творів, зокрема «Командор», «Дорога через війну», «Три роки з чужим іменем», «Лист до французького друга», «Героїчний дядько Михтодь», «Зустріти любов» та багатьох інших. Відомий критик Михайло Стрельбицький справедливо вважає, що Іван Волошенюк спромігся сказати своє неповторне слово і навіть відтворити свою власну жанрово-стильовану традицію в жанрі літературного нарису слідом за А. Свидницьким, М. Коцюбинським, М. Йогансенем, Б. Антоненком-Давидовичем, А. Дімаровим, С. Колесником. У нього багато чому можна було навчитись.

Не можу не згадати головного редактора газети «Бершадський край». Федір Харитонович Шевчук – заслужений журналіст України, керівник літературно-мистецького об'єднання «Вишиванка», переможець різних Всеукраїнських літературних конкурсів, наставник молодих творців художнього слова, автор книг з краєзнавства, художніх творів, гумору тощо. Федір Шевчук допоміг стати на творчу стежину цілій плеяді журналістів. Завдяки його підтримці вийшло друком чимало книг місцевих авторів. Його серію книг «Портрети» високо оцінили читачі. Федір Харитонович – творча особистість, активний учасник творчого об'єднання видавництва.

Активним учасником творчої студії «Меркьюрі-Поділля» є також Віктор Олексійович Цимбал – відомий майстер художнього слова, поет-бунтар. Він автор літературної збірки «Дорога до себе», книг сатири і гумору «Час вибирати», «Карикатури з натури», збірки віршів «До Тараса». Віктор Олексійович – лауреат літературної премії імені Михайла Стельмаха, опозиціонер «до свинства, бруду, хамства і брехні», відданий патріот і вірний син матінки-України. Як невтомного борця «за Волю і Правду» Віктора Цимбала переслідувала радянська влада. «Борючись зі злом, як великий Кобзар, він постає у нашій свідомості «неволі сином, що визволя серця». Такі гарні слова сказав про Віктора Цимбала Сергій Гальчак.

Я вдячний своїй долі, що звела мене з Віктором Олексійовичем. Перша моя зустріч з поетом відбулася на презентації однієї з моїх книг у центральній книгозбірні Вінниці. Після презентації я запросив Віктора Цимбала до нашого літературного об'єднання при видавництві «Мейкьюрі-Поділля». Пропозицію було прийнято. Відтоді Віктор Олексійович є душею нашого творчого об'єднання.

У видавництві Ігоря Балюка були надруковані книги інших авторів з Бершадщини, як-от: Ганни Годованець, Олександра Дьоміна, Тетяни Кучанської, Лариси Натолочної, Миколи Рудика, Руслани Руденко, Мойсея Похили, Анатолія Фартушняка, Марії Цимбалюк, Федора Шевчука...

Значну кількість книг видали й інші автори з Вінниччини, зокрема, Анатолій Нагребельський, Микола Дорош, Анжела Веремій, Віра Степанюк, Анатолій Сварчевський, Костянтин Завальнюк, Валерій Рекрут, Михайло Пащенко, Станіслав Кочубейник, Василь Паламарчук, Василь Симонішин, Роман Крохмалюк, Олександр Роговий, Анатолій Лисий, Володимир Горлей, Василь Серветник, Юрій Степанчук...

У 2022 році видавництво «Меркьюрі-Поділля» відзначає двадцятиріччя свого заснування.

Моя дорога до видавництва увінчана творчою наснагою. Поруч зі мною друзі, які завжди мене підтримують. Зичу всім міцного здоров'я, мирного неба й нових творчих пошуків!

СЛОВО ПРО ДОБРИХ ЛЮДЕЙ

Кажуть, що мемуари – річ дуже об'єктивна. Якщо це так, то дане видання, в якому описано спогади багатьох відомих у нашому Подільському краї письменників, науковців, краєзнавців про проведену дослідницько-творчу роботу впродовж останніх двох десятиріч та видання своїх праць у Вінницькому видавництві «Меркьюрі-Поділля», яке існує якраз цих два десятиріч, є також, мабуть, певною мірою річчю суб'єктивною.

Свідком і учасником подій, які відбувалися у згаданому видавництві за час його існування, є і я – шаргородський краєзнавець, як вважаю, – допитлива, творча особистість.

Хочу відзначити, що у своїх спогадах прагну бути максимально щирим, проєктуючи усе пережите на значимі для багатьох із нас, місцевих літописців, майстрів слова, події в історії нашого краю, рідної держави.

Але не була б такою значущою наша творчість, якби не оточуючі люди, добрі люди, з якими постійно спілкуємось. Маю на увазі спонсорів та меценатів.

На жаль, держава наша не в змозі фінансувати місцевих авторів, до яких відношу і себе, їхнє видавництво. А тому спілкуюсь з людьми, які щиро і безвідмовно своїми благочинними діями часто допомагають у написанні та виданні книг.

Я з честю і гордістю називаю імена таких людей. Серед них:

Людмила Вікторівна Рудик – приватний підприємець, м. Вінниця;

Анатолій Павлович Дідик – керівник ФГ «Врожайне», с. Слобода-Шаргородська;

Микола Васильович Джига – колишній очільник нашої області, народний депутат України VI – VII скликань, м. Київ;

Леонтій Франкович Славінський – голова ФГ «Нива-Лан», с. Плебанівка;

Петро Йосипович Соколовий – голова ФГ «Плебанівський сад»;

Анатолій Іванович Семенюк – генеральний директор об'єднання «Вінниця Садвинпром»;

Раїса Василівна Богацька – керуюча Шаргородським відділенням «Ощадбанку»;

Дмитро Миколайович Литвиненко – директор ПП «Сад Поділля», с. Пенківка-Мурафська;

Василь Васильович Пйодь – приватний підприємець, м. Хмельницький;

Катерина Станіславівна Кедик – аграрій, секретар Шаргородської міської ради;

Михайло Кіндратович Івасько – директор ПП «Золотий колос», с. Михайлівка-Мурафська;

Анатолій Броніславович Шаргало – директор ТОВ імені Мічуріна та ін.

Усі вони тісно пов'язані із моєю рідною Шаргородщиною. Тут народились і зростали, виховувались в душі патріотизму і любові до рідного краю, внаслідок чого стали добропорядними й шанованими людьми. Саме про рідний Шаргородський край, на теренах якого здавна існують понад 60 населених пунктів, про їхню історію, життєві долі його мешканців, а не про Москву, Київ чи Вінницю і навіть не про Жмеринку чи Тульчин, йде мова у моїх книгах.

Із задоволенням хочу розповісти про одне із сіл мальовничої Шаргородщини, звідки родом відомий нам Микола Васильович Джига. Село тепер носить назву Ярове. І книга моя, яка вийшла друком у видавництві «Меркьюрі-Поділля» ще у 2013 році, названа «Ярове – село на Кучманському шляху».

...Наближаючись до Ярового, у вічі впадає знайомий нам подільський краєвид на узвишшях Волино-Подільської височини, густо помережаний великими ярами, балками та долинами, де, на жаль, так мало якихось водоймищ. З незапам'ятних часів навколо села шумлять густі дубові й грабові ліси, вражаючи своєю красою і величчю. Неповторно-дивовижні вони й нині.

Історія села досить цікава, має багато таємниць. Одна із них та, що воно знаходилося на проклятому народом Кучманському шляху. Можливо, через це поселення в різні часи майже зникало, потім знову відновлювалося. Напевне тому й змінювало не раз свою назву. Так, на карті Гійома-Левассера де Боплана 1640 року воно позначене як Кічмань (Kitschman), на карті Подільської єпархії вказується як Чернече, а перед самою Другою світовою війною його перейменували в Садове. Свою нинішню назву отримало в 1948 році – за словами старожилів, побувавши в цих краях, хтось із шпиківського райкомівського начальства, вражений навколишніми краєвидами на пагорбах, запропонував назвати його Ярове...

В книзі йдеться про один із родів села на прізвище Джига. Одним із представників цього роду є Микола Васильович Джига. Для мене його розповідь була неймовірно цікавою тим, що він говорив простими й зрозумілими словами, ніби вичитував текст про село, про людей, про родичів.

«...Село, в якому ти народився, навчився ходити, говорити, читати, писати... Село, в якому твій рід, твої батьки, школа, клуб, бібліотека, друзі-земляки, нелегка і часом виснажлива праця робили з тебе людину...

В дитинстві, доки не бачив широкого світу, здавалось воно мені «писанкою», що потонула серед мальовничих подільських горбів і пагорбів, лісів і перелісків, – і не було для мене кращого місця на землі! А потім дорослішав, світосприйняття збагачувалось реаліями життя, і зрозумів: моє рідне Ярове – типове село, село в нашій Україні. Та все ж для мене, моєї родини, моїх односельців воно відрізняється від тисячі інших сіл. Воно – рідне!» – так розпочав задушевну розповідь про своє село, свій рід, дім і про своїх земляків мій співрозмовник, в ту пору народний депутат України, колишній голова Вінницької обласної державної адміністрації Микола Васильович Джига, коли я завітав до нього в його батьківську колиску. Познайомившись із моїми по-

передніми книгами про історію сіл Шаргородщини, Микола Васильович запропонував написати книгу й про Ярове.

Декому здається, що історія наших сіл схожа між собою. Але проникнувши в глибини давнини, переконаєшся, що Ярове має свою окрему історію. Адже воно лежить саме на тому, проклятому народом шляху, що звався колись Кучманським, яким татари щорічно, а то й кілька разів на рік нападали на наші землі. Через такі напади село то зникало, то знову оживало, а тому й часто, як уже йшлося, змінювало свою назву: і Кічмань, і Чернече, і Садове, і Ярове.

Багато цікавого матеріалу з історії Ярового я почув від Миколи Васильовича. Але найбільше і найщиріше він розповідав про свою маму Марію, про бабусю Ганну, про дім, де пройшло дитинство, про село...

«...В Яровому здавна культивувалось шанобливе ставлення до батьків, до матері. До мами звертались на «Ви», їй цілували руку, з її думкою завжди рахувались у родині, зверніть увагу: до Бога ми звертаємося на «Ти», а до матері на «Ви». І в цьому – найвищий вияв народної мудрості, адже материнська любов і материнська молитва є найбільшими нашими оберегами».

Після такої шанобливої розповіді Миколи Васильовича про свою матусю я зрозумів, який він є – Джига! Ніби й не новина, що потрібно плекати, виховувати повагу до батьків, до старших. Я знаю зі свого уже не молодого життя, що в селах, в глибинці Ви ніколи не почуєте, щоб хтось скаржився на свою матір, батька чи говорив про них із зневагою... Як правило, в кожному з них живуть кілька великих родин і сповідують відповідні моральні основи: родичі самі слідкують за поведінкою один одного, зберігають історію роду, стежать за тим, щоб не «йшла» позаду недобра слава. Нам потрібно відроджувати родинні зв'язки, вивчати сімейні родоводи. І в один день раптом станеться так, що зрозуміємо: всі ми – одна родина, всі ми – українці.

І в нас зовсім немає причин сваритися та ділитися на партії, бо ми – одна велика партія, ім'я якої – Україна. І це підтвердив у своїй розмові Микола Васильович Джига, тому що добре успадкував усі ці життєві тонкощі ще з дитинства.

Як творча особистість із більш ніж 40-річним стажем, я був приємно вражений, коли Микола Васильович підвів мене до однієї зі стін кімнати, де висіли давні фотосвітлина родичів та сім'ї. В одній з рамок я побачив дивовижне родове дерево Джиги. Був шокований! Вже цілих одинадцять поколінь залишає свій слід цей рід на цій землі!

Перші корені дивовижного дерева проросли ще у XVII столітті, а точніше у 1680 році пра ... пра ... прадід Стефан Джига (а може й раніше) дав життя своєму роду, залишивши знак для нащадків.

Яку величезну роботу провів Микола Васильович, щоб віднайти усіх своїх родичів і позначити їх на родинному генеалогічному дереві, яке сьогодні розрослося по всьому світу! Джиги проживають, пустивши коріння по всій Україні, в Росії, Сполучених Штатах Америки...

Завдяки побаченому у цій старенькій хаті, яку Микола Васильович береже, як реліквію, літописи роду стали символом кожної моєї книги про історію того чи іншого села Шаргородщини.

Після виходу у світ у 2013 році книги «Ярове – село на Кучманському шляху» великий ентузіаст і прихильник краєзнавства Микола Джига не зупинився. Далі з його ініціативи та фінансової підтримки побачили світ цілих два енциклопедичних видання: «Іменами багата земля Шаргородська», в якому йдеться про історію кожного населеного пункту Шаргородського району та про видатних людей із кожного села, які жили і працювали тут, та «Шаргородщина – духовні скарбниці та люди». У цьому виданні йдеться про всі 82 православні, католицькі, протестантські та іудейські храми, що існували колись та існують тепер у населених пунктах моєї Шаргородщини, а також про єдину в Україні Хресну Дорогу з всіма стояннями у Шаргороді.

Тепер, часто контактуючи з Миколою Васильовичем, кожен раз думаю: «Є з кого брати приклад нашим депутатам та керівникам. Якби кожен теперішній і майбутній народний обранець чи керівник мали таку ж вдачу та проявляли свою любов до села з його людьми, до району та області, наша Україна цвіла б і процвітала».

У сьогоднішніх роздумах про написання і видання своїх книг про села Шаргородщини, про їх літопис, не можу не згадати свого постійного спонсора і мецената із Деробчина Людмили Вікторівни Рудик. Це вона допомагала і допомагає тепер фінансами у виданні моїх книг. Моя творчість тісно пов'язана і з видавництвом «Меркьюрі Поділля», і з меценатом, приватним підприємцем Людмилою Вікторівною Рудик. Усі два десятки років моєї співпраці з цим видавництвом допомагає шановна Людмила Вікторівна.

Слід відмітити відверто, що не кожна людина, яка володіє фінансами, може чи хоче виділити певні кошти на підтримку такої творчості, як написання і видання книг. Людмила Вікторівна робить це із задоволенням. Про неї і про таких, як вона, Михайло Слабошпицький у свій час сказав: «Талант мецената – це талант, який зустрічається значно рідше, аніж талант літературний, мистецький чи науковий. Бо це талант дарувати зроблене власними руками і нічого не вимагати натомість».

Саме Людмила Вікторівна сприяла появі на світ низки моїх книг. А саме:

- «Моя Плебанівка» (друге видання), 2003 р.;
- «Тероризоване село», 2004 р. (літопис села);
- «Ветерани Шаргородщини у Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.», 2005 р. (У книзі описано спогади 150-ти учасників війни із усіх сіл району);
- «Шлях крізь віки», 2006 р. (про історію навчальних закладів усієї Шаргородщини);
- «Мій рід, моє село», 2007 р. (про ветерана війни і праці з 70-річним трудовим стажем Цурканя Івана Ульяновича);
- «Трагедія мого краю», 2008 р. (про події в селах Шаргородщини у роки Голодомору 1932 – 1933 рр.);
- «Наш Деробчин», 2011 р. (літопис села);

- «Шаргород – єврейское містечко», 2011 р. (літопис Шаргорода);
- «Іменами багата земля Шаргородська», 2014 р. (про людей достойних);
- «Католицький Храм на Зведенівський пагорбах», 2018 р. (про будівництво і освячення Храму в селі);
- «Зведенівка – село на пагорбах Поділля», 2018 р. (літопис села);
- «Шаргородщина – духовні скарбниці та люди», 2020 р. (про всі духовні заклади Шаргородщини).

Ось неповний перелік видань, які видані у шанованому мною видавництві «Меркьюрі Поділля» при частковій допомозі благодійних внесків Людмили Вікторівни Рудик.

Міць нашої держави України у тому, що народ наш здатний підкласти своє плече для вирішення непростих завдань чи то у сільському господарстві, чи у промисловому виробництві, підтримці освіти і науки, медицини, а особливо у підтримці обороноздатності армії, наших військових, що наочно проявляється в даний час – війни з московськими окупантами.

Слова вдячності Людмилі Вікторівні Рудик промовляють не тільки автор, а й читачі моїх книг – шаргородські селяни. Адже вони бачать наяву прояв благородної справи, тримаючи в руках книгу про своє село, видану за сприянням таких спонсорів і меценатів, як Людмила Вікторівна Рудик. Її життєве кредо: **«Свої люди – не чужі. Допоможи комусь і Бог допоможе Тобі».**

Так склалось, що моя творчість за останні 20 років тісно пов'язана із Вінницьким видавництвом «Меркьюрі-Поділля», яке беззмінно очолює його талановитий організатор і господарник Ігор Борисович Балюк. Із свого досвіду добре знаю, що у нас на Вінниччині діють багато подібних видавництв. Побувавши не в одному, пересвідчився, що кращої друкарні та економічно вигідної для нас, авторів, немає. Тут друкують свої твори автори з Києва, Харкова, Одеси. Чому? Тому, що видана у видавництві «Меркьюрі-Поділля» книга зроблена належним чином, з душею. Кожна має свій естетичний вигляд, гарно скріплена і не розсипається при її використанні. І заслуга в цьому усного славного колективу працівників видавництва і, звичайно, його беззмінного протягом двох десятиріч керівника Ігоря Борисовича Балюка.

Автор майже трьох десятиріч книг, виданих у видавництві «Меркьюрі-Поділля», сердечно вітає його очільника та колектив із славним 20-річним ювілеєм. Новим Вам успіхів!

ЖИТТЯ – ІСТОРІЇ КОЛИСКА

Микола ДОРОШ

ДЕ Ж НАСПРАВДІ СКІФСЬКИЙ ЕКСАМПЕЙ?

*Моя прадавня скіфська дідизна –
Священний Ексампей, гіркі джерела,
Сакральна предків диво-таїна,
Події, факти, як одвічна стелла.
В тобі бринить Аресова струна,
Святі вершини в піднебесся зорять,
Вітри-кочівники від часу Перуна
Привілля віднайшли на цих просторах.
Пливуть за обрій хмари-кораблі,
Могила Аріанта ледь видніє.
А його чаша десь лежить в землі
І місце пустотливо сиротіє.
Тече водиця у Гіпаніс-Бог,
Роки-терези, як день-ніч минають...
Давня минушина зове без засторог,
Бо справи предків в душах не згасають.*

*На перехрещенні святих доріг й вершин,
Серед чарівного природного розмаю,
Скіфська земля із сивих праглибин
Прадавні таємниці розкриває.*
Микола Дорош

Питання місцезнаходження священного місця скіфів із назвою «Ексампей» з глибини століть хвилювало дослідників і науковців. Вони висловлювали найрізноманітніші версії та гіпотези, локалізували ту чи іншу місцину під свої висяги, спростовували праці істориків і краєзнавців. Та попри «пророблену» титанічну роботу, все ж до цієї пори не ідентифіковано реальне місце Ексампею та Аріантової легендарної чаші. На протязі дискусійного багаторічного періоду, з висоти «своїх» наукових напрацювань, деякі дослідники, за кількома аргументами чи співпадиннями, все ж зробили висновок, що згадане таємниче місце належить в основному до володінь, так званих, царських скіфів. Тому біля Кропивницького, як великого адміністративного центру, «віднаходили» оте священне для скіфів місце: Гнилий Єланець, Мертвовід, Синюха, Чорний Ташлик...¹

По суті, дискусія триває і досі, незважаючи й на те, що В. І. Петрук у 2005 році написав і захистив кандидатську дисертацію «Скіфський сакральний центр Ексампей в контексті культурної спадщини України»². У праці дійсно наведено досить багато цікавих поворотів, наукових висновків, розрахунків та

ін. Але й ця праця приводить нас своєю доказовою базою в основному до Кіровоградщини.

До цієї цікавої теми підключилися й інші знавці краю, навіть внесли свої пропозиції до «декомунізаційного пакету» – перейменувати місто Кіровоград на Ексампей. Так би мовити, увіковічити в йменні граду давній скіфський сакральний центр. Назва дійсно гарна, прадавня для нашої землі. Але ж де аргументи у підтвердження? Де ж, врешті-решт отой бронзовий казан-чаша, куди вміщалося 600 амфор води? А може його вже відшукали у Новоукраїнському районі, коли свідомо взяли, як святиню і символ, до свого районного герба?

Думаю, жителям кіровоградщини не потрібно квапитися із назвою Ексампей для свого міста. Усі «наукові» думки і версії є лише версіями, і не більше. Проте праць по темі місцезнаходження і локалізації Ексампею є чимало. Ще у 2011 році висунув і свою версію, яка чомусь не була взята до уваги.

Тому у цій розробці не буду вдаватися до аналізу історіографії, характеристики джерел і напрацювань по темі. Зверну увагу на новопрочитання таємничого геродотового повідомлення.

При описі річки Гіпаніс «батько історії» Геродот (484 – 425 р. до н. е.) повідомляє нас про гірке джерело під назвою Ексампей. Давайте процитуємо його: *«Третья же река – Гипанис – движется из Скифии, вытекая из большого озера, вокруг которого пасутся дикие белые лошади. Это озеро правильно называется матерью Гипаниса. Возникающая из него река Гипанис на расстоянии пяти дней плавания еще узкая и [вода в ней] пресная, а отсюда до моря на расстоянии четырех дней плавания вода чрезвычайно горькая. Ведь в нее впадает горький источник; настолько горький, что, хотя он и невелик по размерам, но придает свой вкус Гипанису, одной из немногих рек. Источник этот находится в пределах страны скифопанарей и ализонов. Название источника и той местности, откуда он вытекает, – по-скифски Эksamпей, на языке же эллинов – Священные пути. Вблизи земли ализонов Тирас и Гипанис сближают свои излучины, но отсюда каждый из них поворачивает и течет так, что промежуток между ними расширяется»³.*

Отож бачимо за Геродотом, що Гіпаніс витікає з озера, наколо якого паслися білі коні. Не дивно, що деякі вчені називали цю річку – *Ginn*, що походить від грецького – *ginnas* – кінь⁴. Можливо ця назва й має таке значення. Надалі ця річка носила назву Бог. Слово *бог* у праслов'ян завжди означало *божа дорога, священна путь*.

Треба знати, що назви річок у міфічних переказах та віруваннях народу спочатку закріплювались ніби за небесними потоками, а невдовзі закріплювались за назвами річок, озер, на берегах яких жили племена. Найвищим таїнством наших пращурів було занурення у воду священної річки Бог (Гіпаніс) Це був обряд очищення – поєднання з основами Всесвіту – Водою і Світлом. Тому до ріки Бог з усіх кінців стікалися тисячі прочан здійснити святе таїнство. Не дивно, що саме на узбережжях Богу виникла досить густа мережа

осідків, найрізноманітніших археологічних культур, які переростали у чималі поселення, міста. Пізніше, на думку християн, хрещення у воді Богу є залишком стародавнього обряду – занурення у воду з метою очищення через поєднання з основами матеріального всесвіту – водою і світлом – першопричиною і першоджерелом усякого життя⁵.

Та прокоментуймо все ж повідомлення Геродота. Отож на протязі чотирьох днів плавання від озера, з якого витікає Гіпаніс, вода в ньому прісна і солодка. А з місця, де закінчуються п'ять днів плавання у напрямку до моря, протягом наступних чотирьох днів плавання, вода стає дуже гіркою, бо у Гіпаніс впадає гірке джерело. Настільки гірке, що впливає на смак всієї води Гіпаніса. Це джерело знаходиться в межах країни скіфів-орачів і алазонів. Тобто Геродот пояснює, що територія скіфів-орачів і алазонів була спільною (*в пределах страны скифов-пахарей и ализонов*). Не сказано ж: «...в пределах стран скифов-пахарей и ализонов» (*підкреслення. авт.*). Отож уверх від цього місця жили скіфи-орачі, вниз – алазони.

Далі Геродот пояснює, що біля землі алазонів Тірас і Гіпаніс зближують свої русла, а потім через певний проміжок віддаль між ними розширюється. Тож ця обставина не має дотичності до гіркого джерела, вона лише вказує, що неподалік зближення русел цих річок проживали алазони. Тому прив'язки цієї особливості до місцезнаходження гіркого джерела робити не треба.

Нині Південний Буг (Гіпаніс, Бог) бере свій початок на Подільській височині поблизу с. Холодець Хмельницької області. Висота витoku – 321 м. Верхня та середня частини басейну знаходяться в межах Подільської та Придніпровської височин (лісостепова смуга)⁶.

Як і кожна річка, Південний Буг має свій природний похил, що спричиняє течію до моря. Середній похил чи схилення Південного Бугу – 40 сантиметрів на один кілометр⁷.

Виходячи з цього, ми можемо звернути увагу, що за один світловий день плавання вниз за течією (по Геродоту), човняр міг пропливти в середньому 32 кілометри (давніогрецькими мірами відстані для зручності не будемо міряти). За п'ять днів загальна відстань дорівнюватиме біля 160 кілометрів.

Чому ми взяли 32 кілометри за світлодень? Взагалі, за розрахунками науковців середня швидкість плавання по воді за один світловий день могла бути 30 – 35 і навіть 37 кілометрів.

І дуже дивними є підрахунки деяких дослідників зі «швидкістю» – 52 – 57, 55 – 58 і навіть 80 кілометрів. Як і чим люди могли плавати, часто й проти течії, із такою швидкістю? І не дарма сказано «проти течії», адже деякі дослідники прямо фальшують Геродотове повідомлення. У ньому написано, що Ексампей знаходиться у чотирьох днях плавання *до моря*, а «науковці» пишуть, що – в чотирьох днях плавання *від моря*. Хіба науковці не бачать у цьому величезної різниці? Бо плавання в напрямку до моря може бути за течією Гіпанісу. А плавання від моря – проти течії. Тому через таку неуважність до тексту й виникають протиріччя у доведенні істини.

Та повернімося до швидкості плавання. 32 кілометри взято тому, що Гіпаніс у витоках був мілководним і вузьким. Зрозуміло, плавання не могло бути швидшим. А вже в наступні дні човнярі могли подолати більший кілометраж за світловий день, адже Гіпаніса води неухильно поповнювалися притоками.

У цьому аспекті є ще деякі зауваги. Зрозуміло, за течією йти набагато легше і кілометраж буде більшим. Проти течії віддаль за один світловий день помітно скоротиться. Це взагалі не враховано у працях науковців. Рух за течією і проти течії суттєво різняться. В усіх випадках при підрахунках потрібно брати середню швидкість. Вона й буде на витоках Гіпанісу біля 32 кілометрів.

Проте світловий день має також свої особливості, свою часову тривалість. Бо відомо, що восени, до замерзання ріки, світловий день буде коротким, а весною, після скресання криги – помітно довгим. А відтак, ця особливість суттєво впливає на часові відстані щоденного плавання.

А ще грецький першоісторик Геродот писав, що у Скіфії, територія якої приблизно збігається з територією нинішньої України, в ті далекі часи взагалі не було доріг і в степу люди пересувалися куди завгодно, як заманеться. У лісах же – користувалися виключно лише ріками. Тобто перевезення будь-яких товарів, спілкування населення та ін. відбувалося плаванням уверх до витоків чи униз за течією рік. Іншого не було.

Для підтвердження сказаного візьмемо, наприклад, «Подільські Єпархіальні відомості» за 1869 рік. На сторінці 419 читаємо: *«Вообще нужно заметить, что историческая жизнь народов, особенно жизнь первоначальная, развивается по течению рек, это закон всемирно-исторический. Реки – это первоначальные естественные пути сообщения между всеми народами, это первые главные нити, которыми, так сказать, сшивается самым естественным образом первоначальный объем всякой государственной территории, нити, которыми означаются пределы пространственного внешнего распространения и физической, и нравственной силы всякого народа. По этому народ, занявший главный выгодный пункт на этих водяных путях, по необходимости будет влиять на жизнь народов, связанных с ним посредством этих путей»*⁸.

Це по суті був головний вид транспорту. Тому особливості плавання по річках наші далекі попередники обов'язково враховували. Зрозуміло, не за витрішками плавали вниз та вверх по течії човнярі. Вони перевозили досить великі вантажі, передусім зерно. А тому швидкостей не дуже дотримувалися, старалися надійно довести вантажі до чорноморських споживачів.

Та повернемося до сказаного раніше. Пропливши 160 кілометрів від витоків Гіпаніса вниз за течією (підкреслюю), протягом п'яти днів, вода у річці була солодкою. Надалі вона різко змінювала свій смак, ставала надто гіркою (зауважу не солоною) і непридатною для пиття.

Беремо курвіметр – прилад для вимірювання відстаней на географічних та історичних мапах. Відкладаємо від нинішнього села Холодець Купільської

сільської ради Волочиського району Хмельниччини, звідки починається витік Південного Бугу, віддаль у 160 кілометрів. Цією кінцевою «точкою» є місце впадіння річки Сниводи у Південний Буг. Тут розкинулося село Іванів (Янів) раніше Калинівського району, а нині Хмельницького району Вінниччини. Ці обміри прямо наводять на думку, що гірку воду у давній Гіпаніс несла саме ця річка.

Але звідки вона її брала, а може річка була переносником гіркоти? Поговоримо нижче. Що ж, десь тут на півночі Вінниччини, а можливо у Хмельницькому районі, й потрібно шукати затаємничений Еksamпей та Аріантову чашу-казан. Саме тут проходила межа скіфів – орачів і алазонів із північними сусідами неврами.

А тепер зробимо прив'язку до краю. У давнину притока річки Сниводи (раніше Синьої Води) із назвою Гнилець брала початок із руд, озерець та джерел в місцевості, де нині розташовані села Слобода Кустовецька і Осична⁹. Протікаючи через Вишеньку, Великий Острожок, Тараски, Пагурці, наповнюючись іншими струмками, річечка впадала у Сниводу в районі села Воронинці (нині – Воронівці). Остання несла свої тихоплинні води у більшу артерію – Гіпаніс (Бог, нині Південний Буг).

Звідки дивна назва «Гнилець»? Є різні версії її походження. Дехто говорить, що рештки рослин загнивалися у воді і тому тут пахло гниллю, сірководнем. Інші наголошують, що неподалік річка Гнилоп'ять бере свій початок, ніби тому й Гнилець носить подібну назву. Та чи так це? А чому ж тоді Гнилоп'ять носить таку назву? Для вияснення цього питання треба заглянути ще глибше в історію.

Грецький історик Геродот в іншому місці ніби знову нагадує нам: *«Між Борисфеном і Гіпанісом є місце, яке називається Еksamпей, про яке я раніше згадав, сказавши, що там знаходиться джерело гіркої води, від якого й Гіпаніс робиться непотрібний для пиття. У цьому – то місці стоїть посудина...»*.¹⁰

Отже, ми зустрічаємо у Геродота розповідь про посудину. Що це таке? За його описами дізнаємось, що скіфський цар Яриант (Ариант), який жив приблизно дві з половиною тисячі років тому, захотів узнати кількість свого населення. На ті часи писемності скіфи не знали, підраховувати також не вміли. Однак правитель питання вирішив по-іншому, наказавши всім скіфам-воїнам принести по одному мідному наконечнику стріли. Ослухатись ніхто не міг. Назносили цілу гору наконечників. Порахувати їх не змогли. Тоді цар наказав вилити з них велетенську чашу (за іншими перекладами – kazan). Подібне у свій час зробив спартанський цар Павсаній, в знак перемоги над ворогом.¹¹

Яриантова посудина мала ємність 600 амфор, а кожна амфора – це біля 40 літрів, товщина стінок чаші дорівнювала шість пальців або 116 мм. Тобто автор підкреслює, що ця чаша більша за Павсанієву у шість разів. Якщо ж узяти загальну масу чаші, то вона, за підрахунками вчених, буде важити майже 40 тонн. А скільки же скіфів принесли наконечники? Зваживши скіфський наконечник бачимо – він має приблизно 30 грамів. Отже, 40 тонн ділимо на трид-

цять грамів і маємо результат 1116000 чоловік. А ще ж були жінки, діти, старики, так що населення Скіфія мала досить велике.¹²

Та повернімося до місця, де ймовірно лежить чаша. Геродот вказує, що гирке джерело знаходиться на прикордонні володінь двох скіфських народів – орачів і алазонів. Поглянувши на мапи перебування скіфів в Україні, бачимо, що це джерело могло текти від лівих приток Південного Бугу. Найвірогідніше від річки Сливови, яка впадає в основну ріку у межах нинішнього села Іванів (Янів).

Ексампей знаходився десь тут, вище від цієї уявної паралелі, тобто від Бугу до Дніпра. Так як слово «Ексампей» (Екзампай) означало – «Божий путь – священний шлях, або по-грецьки – «Ірі – Оді», то ми можемо небезпідставно уяснити, що не дарма Гіпаніс пізніше носив назву «Бог», а місто (нинішній Хмільник) – Бозький Острів або Бозьк.¹³ Саме сюдою від скіфів-орачів, тобто з Ексампею в греки, по Гіпанісу, везли хліб-пшеницю в Ольвію, а звідти в Елладу.

І той же Геродот звертав увагу, що скіфи-орачі *«сеяли хліб не для снєди, но на продажі»*.¹⁴ Знаменита скіфська пшениця дуже цінувалася на південних торгах. Підтвердженням такої торгівлі є досить непоодинокі знахідки грецьких античних монет на давніх поселеннях у нашій країні, в тому числі й у рідних Воронівцях, моєму селі.

Те, що це в деякій мірі були корінні жителі, потомки праукраїнців, говорить й доктор історичних наук, професор С. Гальчак. Зробимо спочатку короткий екскурс. Ми знаємо, що VII – III ст. до н. е. між Дністром і Південним Бугом мешкали скіфи-орачі.¹⁵

Мешканці осідків масово виробляли основний продукт тогочасного харчування – зерно. Його вже тоді масово сплавливали річками на південні торги. Пізніше тут проводили жваву торгівлю римські негоціанти. Численні знахідки римських монет, фібул та уламків кераміки на берегах Присливовддя, свідчать про неабияку торгівлю північного Поділля за часів черняхівської культури. Практично усі прибережні землі річок, навіть струмків, були колонізовані черняхівцями. Попри численні навали найрізноманітніших кочівників, обмін товарами, торгівля по воді успішно розвивалися.

Отож, за чим вирушали у далеку небезпечну дорогу купці та негоціанти? В основному за нашим золотим зерном – хлібом. Це був основний продукт вивозу. Хліб особливо цінувався і був затребуваним у провінціях Риму. Його було обмаль, а тому торговці настійно споряджали нові й нові експедиції на нашу праземлі, звідки великими водними валками доставляли дорогоцінний продукт споживачам.

За десятиліття і століття на давніх шляхах наших земель створювалися своєрідні центри, де акумулювалося збіжжя перед відправкою заморським споживачам. Як правило, торгівля проходила річковими водними шляхами. Сухопутних магістралей майже не існувало. Та й наземного транспорту для перевезення вантажів теж у ті часи не було. Бо найпростіші повозки були надто примітивними, із дерев'яними колесами, вісями, без металевих маточин, не

знали ще змащення тручих частин, не було ремінного кріплення для запряжки тварин... Човновий транспорт був архіосновним.¹⁶

Де облаштовували перевізники збіжжя оті торгові центри? Як правило, на місцях переправ, бродів, мостів, островів, у гирлах (руслах) рік, тобто найчастіше там, де були перехрестя сухопутних і водних шляхів. У Європі саме у таких місцях й виникали міста. Цьому неабияк сприяла саме торгівля. Сюди везли селяни і ремісники свої нехитрі товари, тут був постійний рух людності. Власники земель старалися на такі місця накладати свою монополію на купівлю-продаж товарів.

Треба знати, що успіхи сільського господарства зробили можливим існування населення, яке могло не займатися обробітком землі. Ремісники йшли з сільських маєтків і селилися на згаданих перехрестях доріг, у торгових місцечках, біля стін замків. Поступово їх поселення перетворювалися на чималі міста.

Отож відокремлення ремесла від сільського господарства, розвиток товарних відносин сприяли виникненню міст та центрів ремесла і торгівлі. З часом система феодалної земельної власності міцно прив'язала торгово-промислові центри до землевласника. У торгових центрах знаходилася й ратуша – адміністративний осередок.

Тут же на ринковій площі відбувалися ярмарки, зібрання люду, свята, забави, публічні страти злочинців тощо. Від центральної площі на всі боки розходилися головні дороги. Багато людей жило за мурами і валами у передмісті. Разом з військовими вони обороняли місто, торгіву факторію.

У 9 – 12 століттях розвій торгівлі зерном із наших земель був ще значнішим. Нині ми знаходимо на прирічкових землях, наприклад у моїх Воронівцях, що у Хмельницькому районі Вінниччини, давні (10 – 12 століття) митні персні-пломби. Вони в більшості виготовлені з бронзи, але є й срібні.

Більше трьох десятків їх віднайдено на колишніх осідках нинішнього села. У їх розетках у більшості прокреслено восьмипелюсткову квіточку-сонечко, однак є й інші візерунки: хвильки води тощо.¹⁷

Найбільш ймовірно, що жителі поселення у 9 – 12 століттях збіжжя зсипали у мішки, а останні пломбували перснями – пломбами, тобто ставили відповідну печатку для гарантованого митного пропуску по Синій воді (Сниводі) до Торговиці (Вениці).

На старому великому осідку із назвою Сказинці (Скаржинці) у поймі річки, за давніми переказами стало відомо, що тут був чималий торговий центр, де проводився збір (закупівля) зерна для відправки збіжжя вниз за течією до річки Бог і Торговиці на цьому ж Богу.

І дійсно, у досить глибокому урочищі із назвою Зарічок на правому березі річки могло легко поміститися більше півсотні великих човнів. Їх, напевне, саме тут завантажували збіжжям і валками відправляли до Веницької митної Торговиці. А звідти, сформувавши ще більші валки, разом з охороною, човни плавом рухалися до чорноморсько-середземноморських ринків. Хочеться зауважити, що Зарічок має рукотворну форму, тобто його влаштовано так, що він мав форму гавані, ніби затоки. Таким чином можна було пливти Синьою Водою (Сниводою) до цього місця, а далі, повернувши направо, запливати до місця стоянки для навантаження чи перевантаження товару.

У часи Київської Русі густа мережа поселень півночі Поділля виробляла надзвичайно велику кількість зерна. Повторю ще раз слова Геродота (а це 480 – 425 р. до н. е.), що зерно тут вирощували **«на продажу, а не для снєди»**. Отож недарма із приходом на ці землі татар, останні заставили місцевий люд орати (вирощувати) для них пшеницю і просо. Дійсно, болохівська земля особливо славилася виробництвом зерна. Тому й точилася вперта боротьба князя Данила за ці землі. За якихось 200 – 300 метрів від цього осідку галичанами у 1255 році знищено болохівське містечко Чернятинці. Нині лише пагорб від дитинця граду носить назву Замчище та невеличке село з первісною назвою знаходиться неподалік.¹⁸

Наголошу й те, що тут у минулі часи був зручний міст-перехід через Синю Воду (Сниводу). А рядом ліс забезпечував підприємливих купців і торгівельників до будівництва човнів, які щорічно виготовлялися для плавання вниз за течією. Тихоплинна Синя Вода (Снивода) давала можливість пливти й проти течії, однак найбільш вірогідно, що основні плавання проводилися за течією до Богу, а звідти до морів.

Трішки поодаль в часовому вимірі, із перемогою над татарами, литовські правителі розширюють і зміцнюють торгові зв'язки з півднем і заходом. Розвій торгових містечок і факторій набирає особливого розвитку і розмаху. Литовська феодална верхівка із Волині впевнено просувається на південь руських (подільських) земель. Прийшовши у наш край в 30 – 40-і роки 14 століття, литовці побачили величезні хлібні потоки з Поділля на південні і західні ринки. Їх вразили родючі поля, чарівна природа, привітні люди, що прагнули звільнитися від надокучливих татар. Після Синьоводської битви 1362 року литовці впевнено осідають тут. Розвій краю набирає особливого значення. Прискорено зміцнюються і розвиваються торгові осідки, особливо Торговиця на Богу (Вениця). Остання стає великою гаванню, через яку пропускаються систематичні човнові хлібні валки.¹⁸ Практично вся північ Поділля аж до Вінниці належала у 14 – 15 століттях до Волині. Відповідно волинська шляхта ще більше насичує поселення краю своєю зверхністю.

Нещодавно автору цих рядків до рук потрапив особливий символічний знак – срібний скіфський перстень-печатка. Безумовно перстень належав когось із значних власників поселення. Ось світлина цінного експонату:

Як бачимо, на продовгуватому, майже восьмикутному щиті зверху зображений хрест із рівними кінцями. Він ніби стоїть на горі, але разом з тим, зображення підвищення з хрестом відтворює обрис двопалого якоря. Саме такі зображення зустрічаються у родовій символіці русько-литовської шляхти на Волині та Вінниччини. Вони з'явилися під час впровадження і боротьби нової віри, християнської, з поганством (язичництвом). А північ Поділля, як уже говорилося, раніше належала до цієї древньої землі.

Зображення якоря-хреста на печатці прямо символізувало, що поселення було чималим річковим центром, пристанню на Сниводі, куди зі всієї округи звозилося, акумулювалося зерно і формувалися в подальшому хлібні валки перед відправкою по воді на південь Богу, а звідти до чорноморських гаваней.

Нижче, під робочими лапами якоря, зображено ніби стовпи чи особливі знаки, які нині погано проглядаються. Ще нижче знаходиться серпик місяця-

човна, що теж мало неабияке поширення на тогочасній символіці. Що це так, у підтвердження можемо привести світлину і витяг з книги геральдиста Юрія Савчука «Міська геральдика Поділля». На сторінці 52 автор зображує на світлині герб містечка Гранова і пише про «неповний місяць догори рогами».¹⁹

Ще нижче бачимо зображення рогів бика (вола). Зрозуміло, що саме «скотий бог» – Велес був одним з найважливіших богів за язичництва. Це бог достатку, багатства, родючості, покровитель торгівлі, ремесел, знання, культури.

Велесів син Тур шанувався як охоронець добробуту кожної родини. Тому, звісно, й привносили наші попередники до своїх головних символів зображення бика, його роги тощо. Все це неабияк символізувало багатство краю.

А ще ота розвилка символізує дві річки Синьої води і Витхли, котрі, зливаючись у Воронівцях, мають форму чаші. Коли сполучити верхні точки – ми отримаємо оту чашу.

Як підсумок, дивлячись на давній перстень-печатку, можна зробити висновок, що отой красивий символ рогів Велесового сина бика-тура, утримує на своїй розвилці практично всі вищезазначені атрибути: серпик місяця, хрест-якір, які заховані у мареві отих символічних зображень. Так чи інакше, але цінний експонат минулого, невеличкий срібний перстень-шедевр багато цікавого розповідає про наших далеких попередників.

Природно виникає запитання: а що коли у цій розвилці рогів показано разом і свою святиню – сакральну чашу Аріанта? Цілком можливо. Таке може бути. Вона ніби стоїть на сферичній підставці. Роздуми, роздуми...

Зауважу й наступне. Недарма серед людей Воронівець ходять до цих пір перекази, що у минулі часи по Синій Воді (Сниводі) проходив кордон із татарами. А посередині річки були закопані стовпи, які вказували на оте розмежування володінь. Можливо ото і є зображені ті стовпи на печатці. Пізніше по річці проходив кордон між Подільським і Брацлавським воєводствами. А ще пізніше – адміністративний кордон між Вінницьким і Літинським повітами. Отож це була прикордонна територія, за яку завжди точилися вперті сутички. Особливо біля переправ через водну перешкоду.

Давня Торговиця (Вениця) існувала з незапам'ятних часів, в тому числі й за скіфського періоду. Пізніше вона контролювала зернові торгові потоки до Римської імперії за часів черняхівської культури, тобто з I – IV ст. н. е.

Саме в цій місці акумулювалося збіжжя, формувалися величезні торгові валки, які під пильною охороною плавом по Богу доставлялися до чорноморсько-середземноморських споживачів.

Пишучи про Торговицю, хочеться задати дослідникам цікаві запитання: Чому з глибини віків не було (не існувало) прадавніх поселень безпосередньо на березі Богу, майже по всій течії річки на землях сучасної області? Чому неподалік Богу на малесеньких річечках, притоках-доплавах, навіть джерельних струмках такі поселення масово виникали, наприклад пообіч берегів Тяжилівки, П'ятничанки, тої ж Вениці (Віннички), Вишні та ін., а біля Богу ні? Чому навіть за трішки пізніших черняхівської та інших археологічних культур, біля самого Богу осілих поселень не існувало? З чим це було пов'язано? Що не дозволяло пращурам поселятись? Яка причина цьому?

А причина цьому має величезне, навіть глобальне для краю значення. Адже від північного поселення Янева (Іванова) вода усієї річки була **непиттєвою, гіркою і навіть отруйною для всього живого, тварини її також не пили**. Аж, приблизно, після паралелі Браслава вода поступово знову ставала нормальною, втрачала гіркоту, розбавлялась водами багатьох приток. Далі аж до Понту (Чорного моря) вона була повністю питтєвою, животворною. Цікаво?

А тепер перекинемо місточок до скіфського періоду 2500 – 3000 років тому. Грецький історик Геродот описував у своїй «Мельпомені», що після п'яти днів плавання від витоків Гіпаніса (Богу) у річку впадає зліва гірке джерело із назвою «Еksamпей», яке робить воду гіркою і непридатною для вживання. Земля, звідки витікає вказане джерело також носить назву «Еksamпей».

Так от, по землях Уланівської територіальної громади нині протікає річечка, притока Синьої води (Сниводи) із назвою Витекла (Витхла). Це і є прадавня річка із гіркою водою. Сама назва нагадує, вказує, що гірка, непиттєва вода уже витекла, її не стало.

Більше того, в Уланові й нині знаходиться давнє скіфське городище, а вся земля (за Геродотом) в глибину віків носила назву «Еksamпей»...

Не буду у коротенькому напрацюванні пояснювати усі деталі. Це можна прочитати у книзі Миколи Дороша «Скіфський Еksamпей. Новопрочитання», що побачила світ у видавництві Ігора Балюка у 2019 році, та його ж праці «Геродот. Еksamпей. Реалії», котра вийде незабаром у цьому є видавництві.

Але хочу звернути увагу, що саме у цім місці скіфський цар Аріант, у свій час, побудував величезний бронзовий казан-чашу вагою майже 40 тонн, вилиту із наконечників стріл. Це, по суті, є «восьмим чудом світу» і воно знаходиться не десь у середній течії Богу, як його намагаються локалізувати недалекоглядні дослідники, а саме на нашій святій землі. То кому ж, як не нам, утверджувати реальність і правду?

Торкнувшись Торговиці на Богу, а відтак Вінниці (Вениці), зауважу й наступне. Наша свята земля досить багата на історичні події. Окрім вказаного факту, тут на річці Синій воді (Сниводі) у 1362 році відбулася вікопомна битва русько-литовського князя Ольгерда із татарськими ордами. Восени цього року ми будемо відзначати **660** років переможної баталії. Адже в результаті поєдинку війська Ольгерда вигнали з руської землі ординців, зайняли поселення Уланів, Хмільник, Торговицю на Богу – Веницю.

Згідно «Хроніки...» М. Стрийковського бачимо, що русько-литовські війська зайняли Торговицю на Богу. «Залишки якої ще й нині є у гирлі Богу», – говориться в документі. Це було місце, де був перехід (брі́д) на острів (Кемпа). Тут з глибини віків була купецька факторія із назвою **Торговиця**. У 1363 році, повернувшись переможно сюди із Києва, Ольгерд у Венеці посадив офіційно Коріатовичів на володіння Подільськими землями.

В. Отамановський пише, що «...після перенесення Вінницького замку на правий берег Богу у 50-х роках 16 ст. м. Вінницю перенесено тоді також на правий берег». Отож, до цього часу Венеця на правому березі не існувала, а була Торговиця. Вінниця свої витoki бере з притоки Венеці (Віннички), а не з торгової осади на Богу.

Тому й Ольгерд спочатку зайняв важливий купецький перехід на протилежний берег, аби припинити перевезення плавом зерна з півночі Поділля на південь. Далі йому шлях був відкритий на Білу Церкву – Київ...

Отож вказана Торговиця на Богу стала пізніше Венецею (Вінницею). Тому лік років м. Вінниці згідно ЮНЕСКО слід починати не з 1363 року, а з 1362 року, часу коли торгова осада й була зайнята русько-литовськими військами Ольгерда.

І ще. Вінниця виросла, як річковий порт. Подібне ми бачимо і в моєму селі Воронівцях, де в прадавні часи було два річкових порти-пристані. На віднайденій печатці бачимо такий самий якір-хрест як і у Вінниці. Він також повністю пов'язаний зі скіфськими подіями на нашій землі.

Оволодівши у 1259 році Поділлям, татари дорогоцінний продукт – зерно з Болохівщини – відправляли на південні і західні ринки. Завдяки жвавому продажу хліба з наших земель з Ордою рахувалися європейські володарі.

Отож Торговиця на Богу, як гавань, пристань чи річковий порт була відома з незапам'ятних часів. Про неї знали всі купці та посередники торгівлі хлібом, худобою тощо. Сюдою, як уже наголошувалося, проходили головні торгові магістралі на всі боки. Тут, пізніше крім ратуші і величезного ярмарку на ринковій площі, були митниці, перевалочні складські приміщення, купецькі лавки...

Емблемою всіх портів завжди був якір. Нині герб Вінниці має червоне тло, а на нім – вказаний якір. За володіння Литви цими землями, розпочався могутній розвій краю, Торговиці та й Венеці зокрема.

Отож, узагальнюючи сказане, відзначимо, що з прадавніх часів плодородні подільські чорноземи давали величезні врожаї різних сільськогосподарських культур, а особливо зернових. Хліб – мірило всіх цінностей безпосередньо вироблявся на півночі Поділля у межиріччі Борисфену й Гіпанісу. Про ці богом дані родючі землі добре знали в античні часи, тому й Геродот не безпідставно зробив вищевказані повідомлення.

Але повернемося до нашої початкової розповіді. То де ж шукати оте гірке джерело? Адже неподалік нього повинна знаходитись легендарна затаємничена чаша і могила скіфського царя Аріанта. Ряд дослідників, зробивши відповідні підрахунки, пробують робити висновки, що таким місцем, звідки тек-

ло гірке джерело є нинішнє село Березна, вода з якого впадає в річку Домаху, а остання – у Південний Буг. Іншим місцем є затухле джерело з радоновими водами у Хмільнику чи неподалік нього. Ця остання версія неабияк може зацікавити дослідників, адже лікувальні радонові води Хмільника дійсно мають дещо бурий колір, гіркуватий присмак. Можливо уже Аріант і його піддані були першими пацієнтами цілющих наших радонів. А Геродот у ті далекі часи першим заявив про чудодійну воду. Підняв у розряд священної водичку Аріант, змайструвавши дивну чашу, пам'ятник лікувальній воді.

Ще одна версія, що цим місцем є колишнє село Сандраки, де колись в урочищі Пагурок нібито текла невеличка річечка. Сергій Кокряцький у газеті «Резонанс» наводить дані, що отой казан-чашу виплавляли на місцевій горі «Макітрі», що неподалік Сандрак. Адже виїмка ґрунту на підвищенні на це нібито прямо вказує.²⁰

Є дослідники, які пов'язують знаходження джерела у нинішньому селі Осична, на північному сході Хмільницького району. Колись цей осідок носив дивну назву *Переломисвіт*, бо тут проходить вододіл і річки течуть в протилежні боки. Одна з них тече у річку Постолову, яка теж впадає у Буг дещо нижче Сниводи. Кажуть, що поселення раніше називали також Осічка або Осничка. Тобто тут сікли хворостя для вогнища Ареса (Яреса, Ярила) – сонячного бога весняного рівнодення.

Отже, як бачимо, різні дослідники висувують різноманітні версії, але всі вони в основному базуються на території Хмільницького району Вінниччини. Бо й дійсно, високі горби вододілу між Дніпровським і Південно-Бузьким водними басейнами були і є нині своєрідними адміністративно-територіальними межами володінь. Придніпровська височина має тут пікові показники над рівнем моря. Тому саме сюдою пролягав пізніше Чорний шлях, із якого виднокіл простягався на десятки кілометрів.

Саме останній версії мені хочеться повірити, однак із одним «але». Дійсно, осичнянське джерело якнайбільше підходить на роль гіркого ключа. Ми у цій версії між джерелом і Бугом бачимо проміжну річку, а саме Постолову. Отже від Гіпаніса до Еksamпею була певна відстань. Яка ж річка виконувала роль переносника гіркої води, невже Постолова? Ні! Цією річкою була Синя Вода (нині Снивода).

А тепер повернемося до початків нашої розповіді. Із місцевості, де нині знаходиться село Осична, витікають води у річку Гнилоп'ять. Звідси бере свій початок й річечка Гнилець. Тобто ці річки мали неприємний гіркий присмак. Хіміки та гідрогеологи доводять, що за 2,5 тисячі років будь-яке мінеральне джерело могло вичерпатись, а вода і смак могли взагалі зникнути. Тектонічні рухи землі постійні, так що зміни неминучі. Та для нас є цікавою дивна назва цієї річечки. Чому люди у давнину називали її саме так? Чи не тому, що гірке джерело витікало саме звідси?

Якогось особливого підтвердження нашій версії ми не маємо, однак топоніміка (гідроніміка) географічних назв краю багато чого прояснює. Початкова назва річечки нам, на жаль, не відома. Можливо її й називали «Еksamпей».

Пізніша давня назва через неприємний запах води – «Гнилець». Вливаючись у іншу річечку, Гнилець псував воду. Річка, у яку впадає Гнилець з незапам'ятних часів називається «Витекла», на польській мові «Wytekla», на російській мові на мапах записували «Вытхла». У цьому бачимо дієслово «*тхнути*» (неприємно пахнути). Якщо ж до нього додати префікс «*ви*», як завершена дія даного дієслова у минулому часі, то виникне вказана назва. Отже минулий час дієслова набув нової форми і вживається як власна назва.

Ще раз наголосимо, із дієслова «**витхла**» довідуємося, що з часом смак і запах води втратився, зник, вона не «тхнула», не мала неприємного запаху, тобто «вивонялася».

Із дієслова «**витекла**» можемо теж догадуватись, що з роками ота гірка, неприємна на смак і запах вода уже витекла, закінчилася і її гіркоти уже не має.

Обидві назви цієї річки *Витхла*, *Витекла* існують і по цей день. Отже, можемо дещо прояснити у нашій розповіді: неприємний смак води річечки Гнилець змішувався з водами Витхли у районі Великого Острожка, а остання несла гіркоту через пізніші села Тараски й Пагурці у Сниводу, Снивода ж – у Гіпаніс, впадаючи побіля нинішнього села Іванів (Янів) Калинівського району. Отож наступні чотири дні плавання вниз за течією, до моря, Гіпаніс ніс оті гіркі нежиттєві води. Надалі смак води знову ставав звичайним.

І тут виникає ще одне запитання. Якщо ж смак води був неприємним для вживання, то хіба люди жили б отут? Але вони жили ще й густонаселено. Уздовж Витекли і Сниводи знайдено залишки багатьох попередніх археологічних культур, в тому числі й скіфів. Наприклад, в Уланові і нині височіє досить велике скіфське городище.²¹ Тут в минулому було велике святилище скіфів.

Скіфські племена алазонів, -орачів та, напевне, й неврів, протягом тисячоліть жили тут й не залишали цю місцевість. У Воронівцях понад Сниводою знайдено залишки багатьох поселень. На їх місці – кераміку, античні грецькі, римські монети тощо.

Та секрет у тім, що поселення людей відбувалося поблизу інших річечок, ручаїв та джерел, але безпосередньо біля Витекли, Сниводи немає жодного давнього поселення. Отож гірка, отруйна вода в цій місці витікала із джерела підземного світ-царства мертвих. Це був своєрідний скіфський Стікс – місце переходу живих у потойбічний світ.

І пам'ять про цю воду увіковічена на тисячоліття, навіть не тим, що цього джерела нині уже не має, а вже тим, що ми дізнаємося про неї з праць Геродота, адже тут неподалік було вилито й встановлено велетенський символ-чашу. Отож нині ми маємо змогу довідатись про неординарну особливість, подію, факт з історії рідного краю, зробити спробу розкрити ще одну таємницю призабутого минулого, так зване «восьме чудо світу».

Чому саме ця місцевість носить назву «Ексампей» – «священний шлях»? Дослідники неодноразово вказують, що Ексампей – це серце Скіфії. Хочеться думати, що отим серцем, центром Великої Скіфії були саме наші родючі

землі. Бо чого б тоді войовничі племена сарматів, наступаючи на Скіфію, вигнали лише скіфів-орачів із насиджених місць, а всіх інших залишили? А тому, що це була «Священна земля», звідки влада розповсюджувалась на всі території. Зайняли її сармати у III ст. до н. е. і Скіфія занепадала.

З висоти нинішнього часу особливо цікаво знати, де ж знаходиться ота легендарна чаша? До речі, низка дослідників вказує, що вона мала форму келиха. А відтак стояла на ніжці. Ось тут уяву прорізує келих нашої медичної емблеми. Копія, напевне, в минулому взята з чаші Аріанта. Чаша – не голка, а велетенський бронзовий (мідний) казан. Вчені висувають судження, що посудина від землетрусу могла впасти і під дією ваги піти в землю. Є думки, що при нападах савроматів скіфи заздалегідь викопали велетенську яму, в яку скотили посудину, аби не дати можливості ворогу спаплюжити святиню.

Так чи інакше, не в тім суть. Чаша може лежати у землях нашого Хмільницького району. Добре було б зробити детальні аерофотознімки, ще краще космічне і магнітне обстеження. Думаю, що келих-чашу можна було б відшукати. А це вже неабияка сенсація. Настала б пора вивчення Еksamпею, і, можливо, місця захоронення царя Аріанта.

Досліджуючи тему місцезнаходження загадкового Еksamпею, звернув увагу, що старожили сіл Ступник, Кропивна, Клітенка Хмільницького району розповідають, що їх річка, яка нині носить назву Витхла (Витекла), у минулі часи носила ще й назву Роса (із наголосом на першому складі). Довжина цієї річечки 12 кілометрів. Розпочинається вона на вододілі, де в минулому проходив давній Василівський, Галицький та Чорний торгові шляхи. Це була межа різних племінних та державних володінь. Тут пізніше був важливий центр болохівців зі збору зерна. Тут було місто Острог, Клітин, а нині – село із назвою Клітенка. На території поселення нині знаходиться величезна скіфська могила, яка усім нагадує про давноминулі події.

Оглядаючи вказану місцевість, хочеться небезпідставно зауважити – тут було скіфське святилище, у якому відбувалися регулярні жертвоприношення богам війни – Арею (Аресу – Яресу). Тут – пікові показники висоти із найближчою точкою до неба. 320 метрів – це найвища висота на вододілі. Тут із під вододілу, за скіфів, витікало гірке джерело. Це межа володінь скіфів-орачів і алазонів. Здається, що сукупність у цій місцевості цих значимих ознак сповна відповідають Еksamпею зі своєю сакральною енергією. Дійсно, тут надто потужна позитивна енергетика, людину ніби щось підносить вверх, окрилює, вона бачить навкруги обolonь на десятки кілометрів.

Дуже вірогідно, що саме тут скіфи щорічно влаштовували велетенський вівтар зі скірт хмизу, де у вершині красувався втиканий блискучий залізний меч Арея (Яреса). У певний момент, після церемоній, хмиз підпалювався і ритуальний дим досягав вершин небесних богів – покровителів скіфів.

Відомий в Україні письменник і краєзнавець Степан Пушик писав: *«У скіфів немає звички будувати кумирі, вівтарі, храми богам, окрім Ареса (Арея). Йому вони споруджують на кожному окрузі по одному святилищу Арея. Із в'я-*

зок хворосту будують гори, що мають майже по три стадії в ширину і довжину».²¹

А це на сьогоднішні розміри буде квадрат 532 на 532 метри. У висоту цей майдан був меншим, але щороку до нього підвозили по 150 возів хмизу. На цьому квадраті робили менший майданчик, на який ставили меча. Він вважався кумиром Арея. Культ цього бога проник в усі племена, де Арея могли називати по своєму.²²

Хочу зауважити, що тут рядом із глибини віків є місцевість із назвою *Погоріла*. Пізніше тут було поселення – *Погоріла*. Чи не від ритуальних вогнищ на святилищі на честь Ареса утворилася наявна назва? Обстеження місця дозволяють стверджувати, що саме так й було.

Працюючи над цікавою темою, під завісу розповіді, хочеться розглянути ще одну версію для підкріплення сказаного.

Неподалік від упадіння річки Витхли у Сниводу, на правому березі Воронівець, навпроти уланівської Березини, знаходиться досить високе підвищення рельєфу. Із самої вершини навколишню оболонь видно більше ніж на 10 кілометрів. Тобто – це найвища точка у Воронівцях із висотою 276 метрів над рівнем моря. Однак нам цікавою є назва вершини – *Заваліяна Гора*. Із незапам'ятних часів населення називає цю місцевість саме так. За метрів 150 – 200 від Заваліяної гори, посеред рівного поля, візуально вивершується подовжене підвищення. Це не що інше, як прадавня скіфська могила. Хто відає, можливо це і є останній прихисток самого царя Аріанта. Адже на такому видному величному місці скіфи могли схоронити лише вождя чи царя. Саме царям насипали високі могильні кургани. Підкреслю й те, що це підвищення у давно минулі часи було заселеним і при тім неодноразово. Археологи-аматори відшукали на цій місці наконечники тригранних скіфських стріл, античні монети, а також велику кількість фібул, кераміки пізніших римських часів, особливо періоду черняхівської археологічної культури I – V ст. н. е. Так як вершина постійно розорювалася потужною технікою, то кераміка є надто подрібненою. Тут справді ще в минулому столітті височіла скіфська могила-курган. Але радянська влада розорала підвищення, перетворила на орну землю. Нині могила ледь височіє.

Та найбільшу зацікавленість викликає дивна назва – «Заваліяна Гора». Чому з глибини віків населення так називає узвишшя? Чи не криється у цій загадковій назві розв'язка сказаного раніше? Вірогідність місцезнаходження святини часів Аріанта і скіфів досить велика.

Отож, могли скіфи при наближенні ворога, зробити величезний підкоп біля підніжжя гори і порівняно легко скотити чашу у приготовлену яму-сховище. А затим, скопуванням самої вершини, прикидати реліквію на віки. Візуальні обстеження місцевості, небезпідставно наводять на думку, що ота Заваліяна Гора дістала назву від фізичного, штучного завалення. Чи могли люди виконати таку велетенську роботу? Безперечно! Пригадаймо штучно насипані «Змієві вали». Вони свідчать не лише про особливу майстерність будівництва укріплень, а й вказують на картину давньоруської оборони від надокучливих

кочівників. Руська держава знаходилася на стикові двох цивілізацій. Осілої землеробської і кочової хижацької, деспотичної, яка брала все у готовому вигляді, потісняючи всіх, хто знаходився на її шляху. (Перекинемо місточок до нинішніх днів: ніби про сьогоднішні часи говориться, у яких загарбницька РФ проводить свою політику).

Отож зробити у підніжжі гори величезну схованку для святині-чаші скіфи також могли, замаскувавши реліквію від опоганення ворогами.

Чи могла гора сама від себе завалитися? На мою думку цього не могло трапитися. Синя Вода (Снивода) у цьому місці досить спокійна і мілководна, більше того, вона протікає по лівому боці річкової долини. Правий берег знаходиться на відстані 120 – 150 м. від русла. Навіть, коли припустити, що річка в минулому протікала біля правого берега, то виникає природне запитання: як могло статися, що річка, яка протікає по прямій, у цьому місці зробила різкий поворот, коліно, щоби омивати підніжжя правого берега? Якщо ж так сталося, то це знову нам вказує на штучне відведення води з якоюсь метою.

Але такого не могло бути ще й тому, що навпроти гори, зі згадуваної нині Березини, у Синю Воду впадає ще одна ліва притока із назвою «Брід». Саме вона ще більше рівняє русло Синьої Води по лівому березі.

Але є й інша, більш інтригуюча версія. Вона наступна.

У Воронівцях споконвіків існує легенда, що при наближенні ворога якійсь безцінній багатства були навмисне вкинуті у глибоку яму річки, аби не дісталися нападникам. Вона обросла різними вигадками та фантастичними припущеннями. Її різні оповідувачі трактують по своєму, але суть не міняється.

Думаю, що у цьому народному фольклорі є істина. Вважаю, події могли розгортатися так. Дізнавшись про переможні поєдинки і пересування сарматів на скіфській землі, населення Ексампею зрозуміло, нависла величезна загроза бути поневолені новим безжальним і войовничим народом. Аби уникнути опоганення загально-скіфської святині, на зібраннях було вирішено, потаємно заховати до кращих часів безцінну реліквію – велику сакральну бронзову чашу. Навіть, якщо віднайдуть її місцезнаходження, то витягнути її для своїх цілей вороги будуть не в змозі. А відтак посудина не дістанеться для опоганення.

Подібне ми знаємо з історії. Наприклад, за легендою, для захоронення тіла великого Чингісхана, на полі викопано велетенську яму, з почестями захоронено, засипано землею. Потім на це місце пригнано багато тисяч коней, аби своїми копитами затоптали землю, втрамбували, зарівняли її.

Часто використовували й ріки для потаємного схову. Царя гунів Аттилу, за легендою, похоронили на дні річки. Для цього дамбою перекрили її, повністю оголили дно, викопали величезну яму і поховали з почестями. Затим дамбу зруйнували і ріка знову потекла по старому руслу, закривши навечно гробницю від пограбування. Усіх, хто брав участь у захороненні, навмисне вбили.

Такий обряд віднаходить прямі паралелі з похованням й сорокалітнього готського можновладця Алларіха Першого, котрий правив 28 років і помер у

410 році (на півстоліття раніше). Його схоронили біля міста Консенсії на дні річки Бузент (нині Бусенто), відвівши перед тим, в аналогічний спосіб, річкові води.

Гадаю, завбачливі і хитрі скіфи, у нашім випадку, зробили кілька обманливих місць, де сармати могли б чимало часу безрезультатно шукати святиню. Самі ж, відшукали місце, де можна було надійно приховати посудину. Однак, для цього потрібно було оголити дно річки Сниводи, зробивши обвід води. *На сучасній супутниковій карті ми старе річище відзначили пунктиром.*

Велика кількість робочого населення, за стислі строки, прокопала досить велике нове річище та яму для чаші (казана). Для доставки реліквії використали чимало робочих тварин – волів. Відстань од Заваляної Гори складає приблизно 1200 – 1600 метрів. Завбачаю, що для цього могли бути залучені й полонені чи раби, яких після схову реліквії, вбили. Можливо перед її виконанням відправили й місцеве населення у більш надійніші лісові схови, місця, аби ті не відали про місце опусту і присипання землею святині.

Як транспортували чашу, чи її котили, чи тягнули на санах – невідомо. Вірогідно, використовували сани. Приблизно сорокатонну культову посудину, діаметром майже вісім метрів (за даними вчених), скіфи зуміли надійно приховати.

Затим було з'єднано гідротехнічну споруду на півночі і півдні. Вода пішла по новому руслу.

Резонно виникає таке запитання. Коли саме трудолюбиві скіфи могли здійснити операцію по приховуванні чаші і зміні течії річки? Логічно можна припустити, що риття нового обвідного русла річки було вимушеним кроком під час активних просувань сарматів по Правобережжі сучасної України. Саме це, в першу чергу, й зумовило у IV столітті до н. е. здійснити таку велику гідротехнічну операцію. Після її завершення пройшло ще, ймовірно, кілька років, поки войовничі сармати вступили на землі Ексампею.

Нині нам невідомо, чи робилися спроби пошуків реліквії. Однак ми знаємо, що саме скіфи-орачі були вигнані зі своїх споконвічних земель, а всі інші скіфські народи, особливо сарматами не переслідувались.

Тому сакральна скіфська посудина може й нині лежати у земляних пластах на правобережжі старого річища Сниводи. Його довжина до одного кілометра. Або ж, скіфи вирили величезну яму при копанні нового річища, опустили туди реліквію і, пустивши воду, надійно приховали святиню.

Як бачимо, у цій розвідці занадто багато подібностей до розповідей Геродота. Не можу віднайти доказів та аргументів у протилежному твердженні про місцезнаходження скіфської посудини десь на Кропивниччині чи в іншому місці. Фантазії у дослідників великі, однак фактів та аргументів у доказову базу ними переконливо не наводиться.

Отож потрібні серйозні обстеження спеціалістами. Хто знає, можливо знайдуться такі ентузіасти-науковці і зроблять сенсаційне відкриття на березі загадкової Синьої води-Сниводи, яка своєю таємничістю відкрилася нам спочатку подіями 1362 року. Тоді русько-литовські сили князя Ольгерда вщент розгромили війська ординських ханів Качибєя, Котлубуга і Дмитра-Солтана. І хоч як притлумлювала і фальшувала московська пропаганда значення і місце цієї битви, все ж реальна картина, правда взяла верх над вигадками псевдонауковців.

В історії завжди потрібно показувати реальну картину, а не вигадки чи бажання, хоча б як майстерно вони не були припудрені чи представлені читачам. Пригадаймо крилаті слова Миколи Костомарова: *Правдива любов історика до своєї Вітчизни може виражатися лише в суворій повазі до правди*. От саме цим й керуємось у житті.

Джерела і література:

1. Петрук В. І. Ексампей – сакральний центр Великої Скіфії // Історичний журнал, № 3. 2005.
2. Петрук В.І. Скіфський сакральний центр Ексампей в контексті культурної спадщини України / В. І. Петрук // Автореферат дис... канд. іст. наук, К., 2005.
3. Там же.
4. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні. К, 1989. С. 195 – 196.
5. Дорош Микола. Витоки. Призабуті сторінки нашої історії. Хмельницький район. Вінниця, 2011. С. 234.

6. Стратегічний план дій з комплексного поєднання питань інтегрованого управління водними ресурсами, збереження біорізноманіття та збалансованого ведення сільського господарства в басейні р. Південний Буг. Вінниця-Київ, 2011. С. 5.
7. Там же.
8. «Подольские епархиальные ведомости». Каменец-Подольский, 1869. С. 419.
9. Криворучко Михайло, Криворучко Валентина. Вишенька. Історія села. Вінниця, 2011. С. 10.
10. Геродот. История в девяти книгах. Книга – 4: Мельпомена. Переклад А. Б. Білецького. К., «Наукова думка». 1993.
11. Дорош Микола. Скіфський Ексампей. Новопрочитання. Вінниця, 2019. С. 30.
12. Там же. С. 31.
13. Там же. С. 32.
14. Там же.
15. Гальчак Сергій. Поділля: природа, еволюція, історичний розвиток. Кам'янець-Подільський, 2006. С. 97.
16. Микола Дорош, Степанюк Віра. Тобою, краю мій, живу. Хмільниччина: події, особи, час. Вінниця, 2014.
17. Микола Дорош. Село моє і Снивода зі мною. Вінниця, 2018, С. 146 – 147.
18. Дорош Микола. Джерела батьківських криниць. Вінниця, 2020. С. 111.
19. Юрій Савчук. Міська геральдика Поділля. Вінниця, 1995. С. 52.
20. Дорош Микола. Скіфський Ексампей. Новопрочитання. Вінниця, 2019. С. 39 – 40.
21. «Русалка Дністоровая». Літературно-краєзнавчий збірник. Овиди рідного краю. Вінниця, 2013.
22. Там же.

Олександр РОГОВИЙ

СКІФСЬКИЙ ГЕРРОС – ПОГРЕБИЩЕ

На хронометрі машини часу – V століття до нашої ери.

...Плем'я царських скіфів охопив сум. Траур оголосили по всій скіфській землі – помер їхній володар! Як і прийнято, його набальзамоване тіло везли 40 днів по віками визначеному шляху, який відповідно і називався Чорним. Шлях починався із володінь царських скіфів від Рову сліпих (потім прозваного Перекопом) і пролягав через землі всіх залежних земель.

Ото відразу біля Борисфену (сучасного Дніпра) траурна процесія зупинилась, щоб попрощалися зі своїм володарем скіфи-землероби та скіфи-кочівники. А потім Чорний шлях вів туди, де Гіпаніс (Бог, спотворений на Південний Буг) найближче підходить до Тірасу (Дністра). Звідси дорога вела до сакрального центру Скіфії – Ексампаю. Тут, на південь від Гіпаніса жили алізони, а на північ від них – скіфи-орачі. А від них процесія прямувала аж до останнього племені...

«Ті, до яких привозять померлого, роблять те саме, що й царські скіфи: відрізають кінчик вуха, стрижуть на голові волосся, дряпають в різних місцях рамено, вкривають синцями лоб і ніс і проколюють стрілою ліву руку», – писав батько історії Геродот, який подорожував колись цими місцями.

- Як називається місце, до якого прямує процесія? – спитав меткий грек-мандрівник у бородатого воїна.

- Гер Рос («річка Рось»), – відповів своєю мовою скіф.

Як і казав скіф, через 40 днів траурний ескорт прибув до самих крайніх володінь померлого царя – похоронної долини. З навколишніх горбів перед очима в учасників процесії відкрилися могильники володарів скіфів і свіжовирита чотирикутна яма для новопредставленого. І тисячі горлянок видихнули:

- Погребище!!!

Через деякий час меткий грек Геродот відчалив з гавані борисфенітів назад до Греції. У своєму багатотомнику «Історії» від записав почуті від скіфів відомості:

«Могили їхніх царів розташовано в місцевості Геррос, в тому місці, до якого Борисфен судноплавний, пливучи від моря, там, коли помирає їх цар, вони викопують у землі велику чотирикутну яму, беручи уже підготовленого померлого, вкривають його тіло воском...»

Але вийдемо із машини часу до тихого кабінету, щоб оцінити археологічні, топонімічні, географічні та інші аргументи і факти на обґрунтування гіпотези, що згадана «батьком історії» Геродотом Галікарнаським у V ст. до н. е. країна Геррос (або в українській адаптації – Герри) розпочиналася у Погребищі.

На нинішній день зафіксовано чимало спроб локалізувати край скіфських царських гробниць VII – V ст. до н. е. в різних місцевостях по обидва боки Дніпра-Борисфена і навіть у Посуллі. Але все це не сходиться з описами грецьких істориків та археологічними знахідками, які у даних місцевостях походять з IV ст. до н. е.

Невдалі пошуки пояснюються, на нашу думку, різними факторами, які розпочинаються у суперечності у свідченнях самого Галікарнасця. І це зрозуміло, скіфи тримали місце знаходження «батьківських могил» у суворій таємниці. Їх так і не знайшов перський цар Дарій під час свого вторгнення у 514 р. до н. е. Скіфський «володар води» Ідантірс на домагання стати до битви прислав відповідь Дарію:

«Ми не маємо ні міст, ні оброблених полів і не боїмося, що хтось може їх захопити або знищити, і не квапимося вступити в бій за них із вами. Коли тобі необхідно якнайшвидше вступити у бій, то у нас є отчі могили. Попробуйте знайти їх і зруйнувати, і тоді ви дізнаєтеся, будемо ми воювати із-за могил чи не будемо».

Але одного разу скіфи таки вишикувались до битви (напевне, загарбники наблизилися до країни Геррос). Це сталося, коли перси, обминувши річку Оар (тобто Соб, в давнину Собар, де «суп» – річка, «ар» – те ж саме, що Оар),

дійшли до володінь племені Агатирсів (жили у верхньому Подністров'ї) і повернули звідти назад до Оару. Ось тут, неподалік від Поросся, завойовники натрапили на вишикуване у повній бойовій готовності скіфське військо і в паніці вночі відступили туди, звідки прийшли.

Де ж знаходилися священні для скіфів місця? Одне з них – Екзампей (у перекладі «священні шляхи») – «батько історії» розташовує посереді течії Гіпаніса (Південного Бугу) біля гіркого джерела. За дослідженнями А. Єськова, в останньому можна бачити Липовецьке мінеральне джерело, цілющі води Хмільника чи Іванова під Калинівкою.

Автор даних рядків звертав увагу на ліву притоку Собу-Богу з характерною назвою Поганка, на берегах якої знаходився священний гай. Не будемо брати до уваги гіпотези В. Петрука про Кам'яну Костувату з Мертвоводом чи М. Дороша про Сниводу з Витеклою, що зводять нас на манівці. Темою даної роботи є локалізація країни Геррос, яку згаданий уже А. Єськов ставить на північному сході, тобто в районі річки Рось. Інші дослідники Геррос бачать у Дніпрі, а Борисфен античних письменників – в Інгульці.

Це – спроба розрубати «Гордіїв вузол» суперечливих даних Геродота. Так, коли він пише, що Геррос разом з Гіпакірісом впадає у Понт Евксінський (Чорне море) біля гавані Каркіна (локалізується з Євпаторією), то наймовірніше, мова йде про комплекс рік Каланчак – Молочна. Але це не могла бути найдавніша «похоронна долина» Геррос, бо скіфські кургани тут порівняно молоді. Та й Каркіна могла бути інша...

В іншому випадку Галікарнасець відсуває Геррос на самий край Скіфії, за 40 днів плавання по Борисфену (Дніпру, або Інгульцю), де ніби розміщені дуже давні скіфські могили. Не будемо дивуватися: під однаковою назвою грецького історика виводиться часто кілька рік, як у випадку з Гіпанісом, Танайдом, Араксом і т. д. Та й Гілея була не одна.

Тобто робимо висновок, що слід розрізняти два Герроси – південний і північний. Лише до останнього може стосуватися виведена Геродотом «Тріада»: річка – країна – народ. Зупинимось ж на ідентифікації всіх частин цієї Тріади.

Річка Геррос, згідно IV книги «Історії» Геродота, витікає з того місця, до якого Борисфен судноплавний. В першу чергу слід мати на увазі каскад перешкод при Каневі і Дніпровські пороги. В цій смузі бачимо і гирло Росі.

Назва її вірогідно походить від індоєвропейського кореня «Рас», «Рос» (кінь) і відповідає гідроніму Геррос, який деякі дослідники перекладають як «Кінська». Справа в тому, що колись від Волині до басейну Росі буяли лугові степи, де паслися табуни диких коней, що й дало назву річці.

Країна Геррос, як повідомляє «батько історії», містилася в долині однойменної річки на самому краю скіфських володінь, куди траурний кортеж прямував 40 днів. Звичайно, це символічна цифра, куди входять зупинки для прощання з померлим. А тому відстань слід брати за 20 днів – саме таку протяжність Скіфії, від моря до «джерел», звідки витікає «Борисфен», дає Геродот. Це – приблизно за 600 км. (оскільки 1 день шляху = 30 км). На такій відстані від гирла Дніпра у нього впадає лише Рось.

Маємо дві складові частини: Гер і Рос. В першій половині можна бачити праїндоевропейські поняття «Ар», «Ерик» – річка. А також «Гар», «Гарт», «Керт» – будинок, країна, місто. Можливо, що «Гер» взагалі лише артикль до основного слова «Рос» (річки, країни і народу), що не потребує пояснень.

Із народом Геррос, який, за думками деяких учених доглядав за царськими могилами, можна бачити інший епітет цього народу – меланхлени, тобто «чорноризці». Цей етнонім зустрічається лише в Геродота і тому подивимось в «корінь». Тут в цій же долині пізніше мешкали племена Чорних клобуків, що співзвучно з Геродотовим племенем!

Співставимо Геродотову Тріаду із подібною Тріадою руських літописів річки Рось, країни Русь і народу росів. Цікаво, що перша визнана згадка про них у 550 році н. е. дає форму *Hros*, що близько до «Геррос» із придином. Етнонім росів можна зблизити зі скандинавським поняттям «Кінні воїни» («Ротс» означає «військо»).

Роси – не єдине в Скіфії плем'я, назване по гідроніму. Крім них Геродот згадує ще борисфенітів, істріїв, тірітів (названі від стародавніх гідронімів Дніпра, Дунаю, Дністра). Традиція не змінилася і в період Київської Русі, коли мешканці долини Росі об'єднувалися збірним терміном «поршани». Тут мешкали племена чорних клобуків, що може нагадувати вже згаданих чорноризців Геродота.

Локалізація Геррос у долині Росі відповідає даних Геродота про розміщення цієї країни на самій околиці Скіфського квадрату і навіть 40 дням плавання до неї, коли рахувати цей водний шлях від Погребища до Чорного моря. Недаремно легенда пов'язує його назву від слова «гребти».

З тексту «Історії» видно, що тіло померлого вождя везли не рікою, а по суші, на повозці. І цікава особливість: траурний кортеж за 40 днів об'їжджав усі підвладні народи. Деяких дослідників, які уявляли цей об'їзд лише по периметру «Скіфського квадрату», велетенський масштаб відстаней і переправ через великі річки ставив у тупик.

Але ж будемо реалістами: із Таврійських степів (де жили царські скіфи) до долини Геррос – Росі покійника везли більш коротшим та зручним шляхом. І такий шлях – Чорний – дійсно є. Ми знаєм його лише по татарських набігах, але він грав важливу комунікаційну роль у давнину. Він ще називався Балаксинським (напевно, від однієї з назв Чорного моря – Понт Аксінський).

Мабуть, його зродила економіка, а точніше сезонні міграції, як рахують сучасні історики. Прокладений по водорозділах мимо великих рік, шлях був зручним для перевезень (в тому числі і померлих царів). Ймовірно тому його і називали Чорним, що по ньому рухалися похоронні процесії. До речі, всі підвладні племена так чи інакше могли дістатися по ньому для прощання із тілом володаря.

Ви скажете, чому про цей шлях не писали античні автори? Але ж згадаємо «Екзампей» історика Геродота, що спантеличує до цих пір сучасних учених, зокрема, у коментарях до українського видання «Історії» читаємо:

«Сумнівно, що назва «Ексампайос» грецькою мовою може бути перекладена як «Священні шляхи» (Гірай Годой), бо для річки така назва була б недоречна».

Та коли припустити, що «Священні шляхи» і божество Екзампей стосується похоронних процесій, то все стає на свої місця. При визначенні етимології цього скіфського топоніму врахуємо наступну цитату з коментарів Геродотових історій:

«Насамперед треба мати на увазі бідність фонетики грецької мови, далі передача власних імен і назв місцевостей у греків найдавнішого часу піддавалася викривленням: під впливом випадкової співзвучності з тими чи іншими словами грецької мови викривлення відбувалися повсякчас».

В нашому випадку під «Пайос» розуміємо «шлях», під «Екзам» – «Айк-сан», що є похідним від слова «Ахшайн» – «чорний» (в іраномовних скіфів). Ця етимологія підтверджується іншими варіантами назви Чорного шляху – Балаксинський (від Понт Ауксінський – давньогрецькою назва Чорного моря, а також від слова «Ахшайна» – «чорний», і лише випадково відповідає грецькому слову «Аксеїнос» – «негостинне»).

А «гірке джерело» слід шукати між Собом та Синюхою, русла яких в давнину могли рахуватися Гіпанісом – Бугом, який, як доведено ученими, часто міняв русло. Саме тому від Чорного шляху відходив Кучманський (це вже тюрки на свій лад перекрутили грецьке слово «Екзам»). Та й археологія Геродотового часу підтверджує наявність тут населення. Як пишеться в «Давній історії України»:

«Найдавніші скіфські пам'ятки концентруються на території між верхів'ями Гірського Тікичу та басейну річки Соб».

Чорний шлях перетинається з долиною Герроса (долини Росі) якраз там, де сьогодні лежить Погребище. Що це так, читаємо в акті розмежування Брацлавського, Київського і Подільського воєводств:

«...Селище Погребище... Те селище на самім Чорнім шляху, в которім селищу впала ріка Рось...».

У міфах та легендах країна мертвих знаходиться на півночі, у даному разі так розміщене Погребище по периметру Скіфського квадрату. Навіть греки-елліни, предки яких жили у цих місцях (де Іллінці, інакше Еллінці), зберегли згадку про ріку підземного царства мертвих Ахеронт (інакше Ахерос), перевізника Харона (Хароса), у звучанні яких впізнаємо Рось, Соб-ар і Геррос. В слов'янській міфології – Ірій (Вирій) країна предків, куди летять журавлі.

Так могла народитися і назва Погребища – «поселення по Герросу» або «по-Герру-бище» («по Росі будуче»). До цього близька грецька форма країни мертвих – Ереб.

Інша легенда пов'язує виникнення новітньої назви міста із тими погребам, які залишилися на згадку після татарського нападу. Звичайно це пізніше пояснення, бо семантично слово «Погребище» пишеться лише в однині і в звичайному розумінні вказує на поховання. Думається, що коли і були якісь

погреби – то лише чотирикутні погребальні ями скіфського часу, які порозкривали грабіжники.

У багатьох слов'янських мовах корінь «погреб» має значення «поховання», «похоронна процесія», що і підтверджує вище сказане. Про це ж зазначав автор першого історичного нариса про поселення над Росю Едвард Руліковський:

«...Вираз «Погребище» не лише льох (півниця), але і цвинтарисько, окопсько означає. В цьому останньому значенні вживається вираз в документі руському 1545 року» (одна із перших згадок про Погребище, що підтверджує північну локалізацію Герроса).

Отже, топонім «Погребище» походить від залишок скіфських могил – «погребів» (співзвучного із грецьким «Еребус» – підземний світ). Недаремно в історіях Геродота процесія прибуває до могил (а не до курганів). В даному секторі могло бути місце прощання, після якого тіло везли в бік таємно викопаного поховання – чи то в долині Собу (згадаємо багаті кургани Іллінеччини), чи то в районі Січеславщини (де у Мельгуновському кургані за гіпотезою автора даних рядків поховано переможця персів Ідантірса).

За давніми джерелами, «погреби» розкидані по всьому басейні Росі – у колишніх Таращанському і Васильківському повітах. В самих Погребищах теж фіксується один з таких курганів – Сотницька могила і городище між двома ставками довжиною 400 сажнів («вали його погано збереглися»).

Та і найближча околиця (як видно по «Археологічній карті Київської губернії» 1895 року) кишить курганами у Дзюнькові, Гопчиці, Розкопаному, Станілівці, Васильківцях, Педосах, Довжку, Сологубівці, Зарудді, Великій Ростівці, Турбові, Вахнівці, Мончині, місцевостях між Прилукою і Калинівкою...

В Андрушівці, наприклад, *«на урочищі Куча-гора є сліди колишнього поселення: знаходяться погреби...»*

Або: *«В передмісті Стара Вахнівка, є городище, у якому часто знаходяться древні погреби...»*

Уже в наш час Г. Т. Ковпаненко у роботі «Кургани ранньоскіфського часу в басейні р. Рось» («Археологія», № 14, 1981) віднесла давнє поховання до Геродотового часу VII – VI ст. до н. е. Як відомо, після походу перського царя Дарія 514 р. до н. е. на цих землях фіксується певне запустіння, грубішає технологія. Цим землям стали загрожувати вторгнення, а тому з тих пір скіфи стали ховати царів у більш безпечних тоді місцях, зокрема у басейні річки Молочної в Приазов'ї, на яку і перенесли звичну назву Геррос.

Можливо, як і свідчить легенда, повідкривалися погреби і відкрили таємницю давнього Погребища. В давньоруський час воно могло зватися Рокитньою (рокита – вид верби). Це теж свідчить про певний зв'язок з минулим, бо традиційно верби в українських думах часто схилялися над загиблими.

Джерела та література:

«Археологическая карта Киевской губернии». К., 1895.

- Архив Юго-Западной России. Ч. 8. Т. 1. К., 1893.
- Геродот. Історії. К., 1993.
- Давня історія України. Том 2. К., 1998.
- Документи Брацлавського воєводства 1566 – 1606 років. Упор. М. Крикун, О. Піддубняк. Л., 2008.
- Єськов А. Геродот открывает тайны. – Д. : Січ, 2006.
- Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. К., 1972.
- Г. Т. Ковпаненко у роботі «Кургани ранньоскіфського часу в басейні р. Рось» («Археологія», № 14, 1981).
- Кокряцький С. Країна Оратанія // Вінницька правда, 21 грудня 1990.
- Літопис Руський. К., 1989.
- Лучик В. Етимологічний словник топонімів України. К., ВЦ «Академія», 2014.
- Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. Том 2. М., 1999.
- Отамановський. В. Вінниця в XIV – XVI сторіччях. В., 1993.
- Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. С.-Пб., 1864.
- Приходы и церкви Подольской епархии. Под ред. Е. Сецинского. Біла Церква, 2008.
- Роговий О. та ін. Подільськими шляхами Богдана Хмельницького. В., 2012.
- Роговий О. та ін. Відлуння давнини – Стара Прилука. В., 1994.
- Роговий О. та ін. Зозів. Енциклопедія села. Липовець, 2002.
- Тищенко К. Іншомовні топоніми України. Тернопіль, 2010.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa : Filip Sulimierskii Władysław Walewski, t. 8., w. 1887.
- Zrodla dziejowe. 1894. T. X.; 1897. T. 22.
- ВІКІПЕДІЯ.

Анатолій СВАРЧЕВСЬКИЙ (о. ПАНТЕЛЕЙМОН)

МЕГАЛІТИЧНІ СПОРУДИ ПОБЛИЗУ СЕЛА НАГОРЯН

У південно-східній частині с. Нагорян (Могилів-Подільського р-ну., Вінницької обл.) знаходяться залишки велетенської та загадкової мегалітичної споруди-комплексу. Колись вона собою являла єдиний комплекс, який вражав своїми розмірами, петрогліфами та розташуванням конструкції. Унікальність його полягала ще й у тому, що це була взагалі єдина кельтська мегалітична споруда в усій Східній Європі, котра за своїм віком доводилась дідусем відомому Стоунхенджу!

Вперше її було виявлено ще у 1883 р. Ця древня кам'яна споруда свого часу хвилювала як думки вченого світу, так і гітлерівські спецслужби «Аненербе», як одне з небагатьох уцілілих досягнень та матеріальних втілень давно минулих епох пралюдства.

Ще на початку нашого століття можна було милуватися цим мегалітичним комплексом у всій його красі, та, на жаль, під час встановлення нової електролінії у 2005 р., він був повністю знищений через недбалість та байдужість влади, отож тепер ми можемо бачити лише його руїни.

Цікаво знати й те, що Нагорянський мегалітичний комплекс мав чітку орієнтацію схід – захід, північ – південь та був орієнтований за цими напрямками на три навколишні мегалітичні споруди, що нагадують за своїм розташуванням велетенський кромлех.

Вони оточують Нагорянський печерний комплекс правильним трикутником та знаходяться на вершинах навколишніх гір: на сході – с. Лядова, на заході – с. Нагоряни, на півдні – с. Наславча (Молдова). Саме у центрі цього умовного трикутника з північної його сторони і було розташовано Нагорянський печерний комплекс.

До речі, зображення подібні до тих, що були на каменях Нагорянської мегалітичної споруди, залишились і на деяких каменях-дольменах цього умовного велетенського рівностороннього трикутника, котрий вражає своїми розмірами (приблизно 2,5 x 2,5км.!).

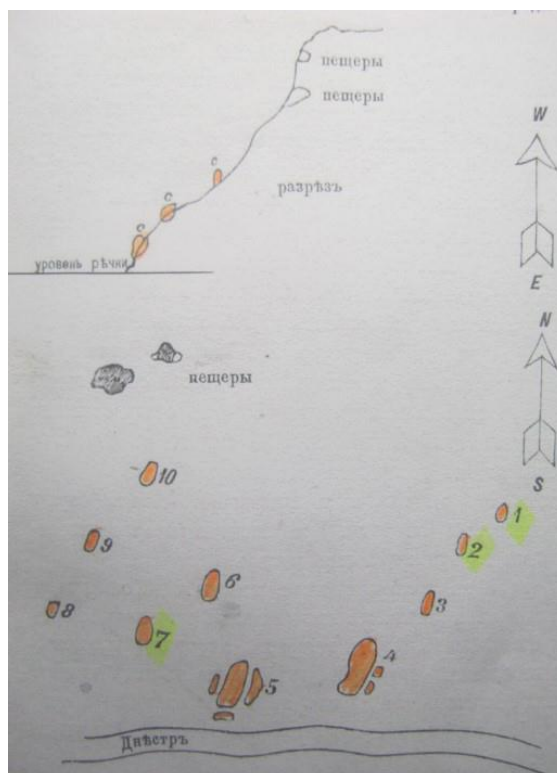
Фото залишків деяких з цих наскельних зображень

Історія археологічного відкриття та детального опису Нагорянського мегалітичного комплексу була така: у 1883 р., за дорученням Розпорядчого Комітету VI-го Археологічного з'їзду, відомий історик-археолог В. Б. Антонович, разом зі своєю дружиною К. Мельник, досліджував скельні печери Подністров'я. Їхню увагу одразу ж привернула мегалітична споруда, котра чудово проглядалась з висоти Нагорянських печер, бо знаходилась просто біля самого підніжжя цих печер. Вони й зробили найперший детальний опис та фотофіксацію цього кам'яного комплексу. Вже згодом К. Мельник видала свою монографію «Следы мегалитических сооружений в некоторых местностях Южной России», котра стала справжньою сенсацією того часу. Книга вийшла в м. Одесі у 1889 році невеликим тиражем, всього у 100 екземплярів, та була чудово ілюстрована.

На терасі, що знаходилась на крутому схилі гори навпроти входу до найбільшої печери, постали розташовані у вигляді неправильної форми півкола 15 великих вапнякових каменів досить великих розмірів. Усі вони мали явні ознаки штучної постановки. З них 7 являли собою 2 окремі групи, решта 8 були розташовані кожен окремо, три камені, що утворювали групу В, були розташовані так, що являли собою невеликий грот – дольмен. Кожен камінь був покритий різноманітною різьбою та малюнками, вони були аналогічні з малюнками, що знаходяться й до сьогодні на стінах Нагорянських печер, але являли собою, як тепер ми можемо співставляти за допомогою відомих на сьогодні аналогічних відкриттів та описів, єдиний базовий модуль. Судячи з плану, можна припустити, що спочатку цей комплекс був трохи іншим за своїм призначенням. Каміння, судячи з усього, мало бути більше і розміщуватись повинне у чотири паралельні ряди. Але згодом з невідомих причин (можливо, були розбиті на будівельний матеріал для Нагорянського печерного монастиря, який існував на протязі VIII – XI та XVI – XVII ст.), частина їх, вже на той час була знищена.

Схематичний план мегалітичної споруди.

Поверхня трьох каменів (№1, 2, 7) через постійне вивітрювання зазнала сильної ерозії, так що зображенні на них фігури тепер вже нерозбірливі. Решта малюнків збереглась досить таки добре і їх було зафіксовано дослідниками. Малюнки склались в основному з різноманітних комбінацій прямих ліній у вигляді різців, рун, хрестів, зірок, різноманітних фігур, що являли собою рослинний орнамент, круглих лункоподібних заглиблень, котрі де-інде мали між собою сполучення за допомогою глибоких різців.

Інколи малюнки мали розташування умовними рядами чи навіть ярусами. Усе це каміння, мало певну особливість у своєму розташуванні, а саме – кожен камінь було повернуто тонким кінцем до півночі, а товстим – до р. Дністер, причому було чітко видно, що нижня їх частина була занесена глибоким шаром наносного м'якого ґрунту, саме тому підземну частину малюнків першим дослідникам побачити, на жаль, не вдалося.

Як відомо, наступними науковими дослідженнями Нагорянської мегалітичної споруди, під час німецько-фашистської окупації, займались спеціалісти зі спецслужби «Аненербе», на чолі з відомими німецькими істориками та археологами Гербертом Янкуном, Гансом Шляйфом та Вольфгангом Краузе, котрі особисто у жовтні 1942 року, зважаючи на важливість теми досліджень, відвідали нашу місцевість. Герберт Янкун був керівником науково-дослідницького відділу розкопок при «Аненербе», ним ще у 1941 році було створено зондеркоманду «Янкун», у завдання якої входило дослідження «германської колонізації на Півдні». Саме він і був керівником пограбувань культурних цінностей архівів, музеїв та бібліотек на окупованій радянській території. З

часом, у своїх спогадах, він описував про ту експедицію у села Лядаву та Нагоряни.

Вольфган Краузе – теж німецький вчений та археолог, котрий очолював науковий відділ рун та символів «Аненербе» та досліджував їх у Нагорянському мегалітичному комплексі. Його спогади теж частково відображали історію тієї експедиції.

Зірочки вказують на мегалітичні споруди світу, котрими свого часу цікавились спецслужби «Аненербе» під час своїх експедицій. Одна з них вказує на Нагорянський мегалітичний комплекс.

Ганс Шляйф – був керівником археологічних розкопок всіх курганів та могил, котрими цікавились спецслужби «Аненербе». Він очолював і розкопки кургану доби епохи бронзи поблизу с. Нагорян та декількох могил біля Нагорянського мегалітичного комплексу та проводив розкопки на території Лядавського скельного монастиря.

Bundesarchiv. B-174 Bild FO 45736- 5472 D
Foto G.Jankun./ 22. Naгорjany. 25 Okt. 1942.

Розкопками древнього кургану поблизу с. Нагорян керує штандартен-фюрер Ганс Шляйф.

За переказами місцевих жителів, вони досить таки ретельно, напротязі декількох днів, вивчали та фіксували ці унікальні мегалітичні споруди.

Цікаво було б додати, що жодного з мегалітичних каменів, враховуючи їх значимість для світової культури, як у Лядавських мегалітах, так і в Нагорянському мегалітичному комплексі, тоді фашистами пошкоджено не було (чого не скажеш про нашу сучасність!).

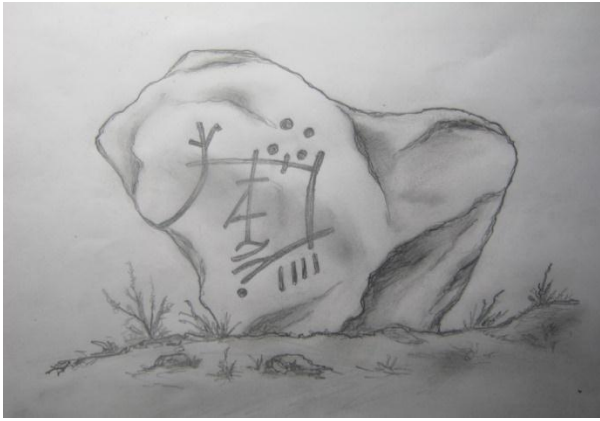
У центральному Історичному архіві України з особистих фондів професора В. Б. Антоновича та його дружини К. Мельник німецькими вченими було вилучено усі відомі плани, схеми малюнки та фото цих мегалітичних споруд.

Згодом ці матеріали, разом з усіма конфіскованими матеріалами зондерштабу СС, що стосувались прадавньої історії людства, як філіалу НАДУ, було під час відступу німецько-фашистських військ вивезено за кордон, де вони перебувають в безвісті й досі.

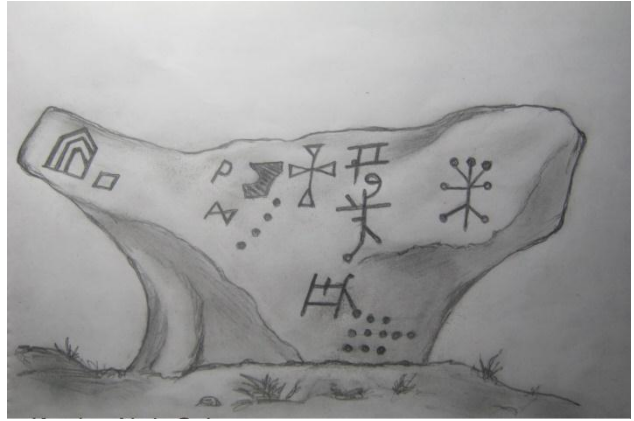
На початку 2005 року Нагорянський мегалітичний комплекс як сакральну споруду взагалі було знищено за допомогою будівельної техніки, а на його місці встановлено електролінії!

Так що, на превеликий жаль, на сьогодні цей унікальний пам'ятник, своєрідний центр мегалітичної культури нашого краю та й взагалі важлива пам'ятка світової культури, знаходиться зруйнованим та похованим під насипом землі.

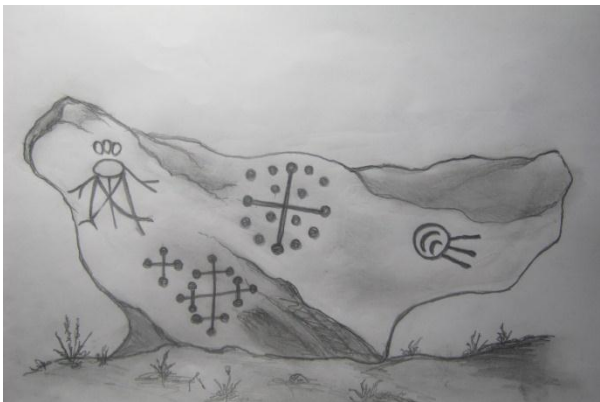
На мою думку, варто було б підняти питання про його відродження та популяризацію не тільки на місцевому рівні, пам'ятаючи, що це була одна з найдавніших мегалітичних споруд пралюдства на території нашого краю та Східної Європи взагалі. Відродження цієї мегалітичної сакральної споруди було б дійсно одним із 7 чудес нашого краю, котре нагадувало б нам і вказувало шлях до неосяжних таємничих висот людського духу і буття.

Камінь № 3

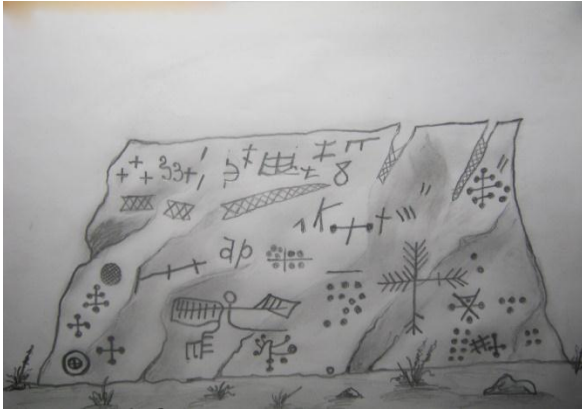
Камінь № 4. Східна сторона

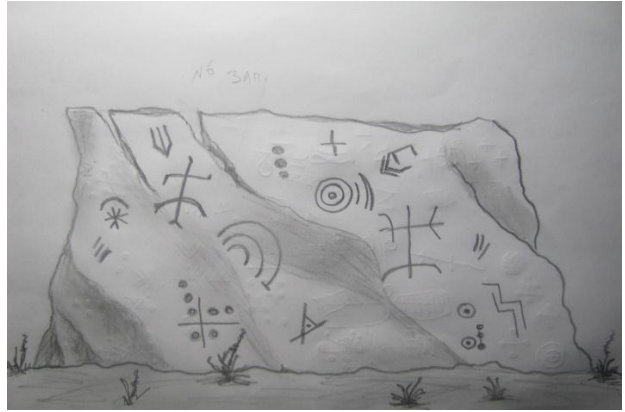
Камінь № 4. Західна сторона

Камінь № 5. Західна сторона

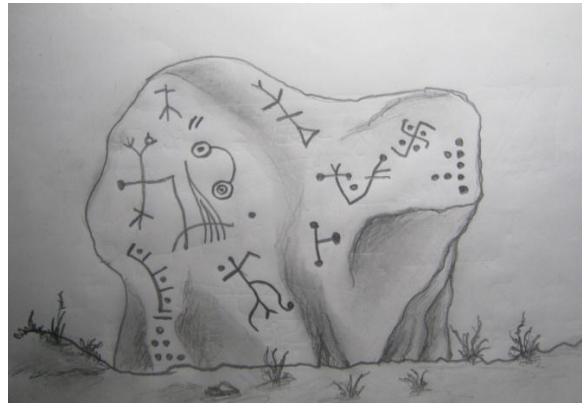
Камінь № 6. Східна сторона

Камінь № 6. Західна сторона

Камінь № 6. Південна сторона

Камінь № 10. Північна сторона

Джерела та література:

❖ Die Ausgrabungen in Haithabu (1937 – 1939). Vorläufiger Grabungsbericht. Herausgegeben von der *Forschungs- und Lehrgemeinschaft «Das Ahnenerbe», Reihe B, Fachwissenschaftliche Untersuchungen, *Abteilung: Arbeiten zur Ur-, Vor- und Frühgeschichte, Band 3, Ahnenerbe-Stiftungsverlag, Berlin-Dahlem 1943.

❖ Dirk Mahsarski: Herbert Jankuhn, ledende prehistoriker i Schutzstaffel (SS). In: Terje Emberland, Jorunn Sem Fure (ed.): Jakten pa Germania: fra nordensvermeri til SS-arkeologi. Humanist Forlag, Oslo 2009. S. 158.

❖ Ernst Klee: Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Fischer, Frankfurt am Main, 2007.

❖ Günter Neumann, «Wolfgang Krause», in Göttinger Gelehrte: Die Akademie der Wissenschaften zu Göttingen in Bildnissen und Würdigungen 1751 – 2001, ed. Karl Arndt, Gerhard Gottschalk and Rudolf Smend, Göttingen: Wallstein, 2001. P. 486

❖ Klaus Herrmann: Hans Schleif 1902 – 1945. In: Reinhard Lullies, Wolfgang Schiering (Hrsg.) Archäologenbildnisse. Porträts und Kurzbiographien von Klassischen Archäologen deutscher Sprache. von Zabern, Mainz 1988. S. 285 – 286.

❖ O. S. Johansen: Anmerkungen zur archäologischen Tätigkeit in Norwegen in den Jahren 1940 – 1945. In: Achim Leube/ M. Hegewisch (Hrsg.): Prähistorie und Nationalsozialismus. Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933 – 1945. Synchron Verlag der Wissenschaften, Heidelberg 2002. S. 619.

❖ Veit Stürmer: Hans Schleif. Eine Karriere zwischen Archäologischem Institut und Ahnenerbe e.V. In: Achim Leube, M. Hegewisch (Hrsg.): Prähistorie und Nationalsozialismus. Die mittel - und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933 – 1945. Synchron Verlag der Wissenschaften, Heidelberg 2002. S. 429 – 449.

❖ Дубик М. Архівна справа в окупованій Україні. Київ. 1997.

❖ Е. Н. Мельник. Следы мегалитических сооружений в некоторых местностях Южной Росии. Одесса. 1889.

❖ о. Пантелеймон (Сварчевський А. В). Мегалітичні споруди поблизу с.Нагоряни. Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. Мог-Под. 2009. С. 57 – 68.

❖ Себта Т. М. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки II світової війни. Київ. 2000.

❖ Центральний державний історичний архів України). Фонд 832. Опис 1. Справа 9: О скальных пещерах на берегу Днестра. Антонович В. Б.

Павло ПРАВИЙ

ХТО ТАМ ВИЄ НА БОЛОТАХ, АБО ЗВІДКІЛЯ «ЕСТЬ ПОШЛА РУССКАЯ ЗЕМЛЯ»

Вважається, що майбутню столицю Московського царства, місто Москву на березі річки з такою самою назвою, було засновано 4 квітня 1147 року. Ким вважається? Російськими істориками, а слідом за ними й усім людом московським. На підставі чого? На підставі однієї фрази в Іпатіївському літопису – князь Суздальський Юрій Долгорукий запрошує князя Новгород-Сіверського Святослава Ольговича до себе в гості – бражки попиту, про справи свої скорботні побалакати за копченим лосиним окостом. Ці слова відомі нам здавна:

«І, приславши [посла], Юрій сказав [йому]: «Прийди до мене, брате, в Москву» [1].

Закони історичної науки суворі й непохитні, мов твердині Трої. Днем народження міста (фортеці, села, хутора) є дата їхньої першої згадки у літопису, або в якомусь іншому письмовому документі. Хай навіть те місто насправді давно уже стояло. Наприклад, роком заснування Звягеля (сучасний Новоград-Волинський Житомирської області) є 1256 рік, коли місто вперше згадується в Галицько-Волинському літопису, хоча очевидно, що на той момент воно вже існувало не один десяток років. Так і тут: згадано Москву під 1147 роком, тож саме його вважаємо датою народження міста. Навіть, якщо тоді то було огорожене кривим тином поселення на три курні хати.

Однак, на деякий час залишимо Москву у спокої. Поговорімо про офіційного її засновника Юрія Довгорукого і про те, як він опинився у тамтешніх болотах. Адже слово «москва» з балтських мов і перекладається як «болото».

Російські історики, згідно із затвердженими в Кремлі наказами, пишуть про ці землі як про якусь «Північно-східну Русь». У цьому багато правди. Мов у решеті води.

Землі в басейні річки Ока, на яких пізніше постала Московія, ані у десятому, ані в одинадцятому, ані навіть у дванадцятому столітті Руссю не вважалися. Звалися в Русі ці території «заліщанськими землями», Заліссям, і населяли їх не слов'яни, а фіно-угорські племена: мокша, ерзя, мурома, меря, весь тощо, а також балтські – передусім йдеться про так зв. «дніпровських балтів» – згадувану в літописі голядь.

Вони мають власну давню і самобутню історію, але вони не є слов'янами. Ми тут мусимо, звісно, усвідомити, що «чистих» етносів на світі існує мало й слід говорити про їхню основу.

І тут відразу чується, як репетують обурені знавці: а як же в'ятичі?! Адже «усім відомо», що цей слов'янський союз племен, що жив на берегах Оки та Москви, був одним із «засновників» російського народу! Так у Вікіпедії й у шкільних підручниках прописано. І в численних документальних фільмах показано. На мапах і в товстелезних наукових монографіях зафіксовано. Росіяни оповідання про в'ятичів-слов'ян змалечку засвоїли.

Починаю відповідати словами, що їх так полюбляють вживати московські телевізійні агітатори: не все так однозначно. Справа в тому, що в'ятичі, так само, як і інший «слов'янський» народ – радимичі, мають до слов'ян, скажемо так, дуже опосередкований стосунок. Приблизно таке ж, як сучасні болгари.

Несподіванка? Це – перша таємниця Московії. Таємниця, на якій, власне, і ґрунтується міф про московитів-слов'ян, мовляв, так, наші пращури – угрофіни, але ж і в'ятичі тамтешніх жінок окучували, а відтак ми...

Те, що в'ятичі є народом слов'янського кореня, наші історики довели просто: на підставі «Повісті минулих літ». Стежте за руками чудесників від історичної науки, любі мої читачі. Граф Каліостро, Гаррі Гудіні та Девід Коперфілд позаздрили б:

«Поляни, що жили осібно, як ото ми сказали, були з роду слов'янського і називалися полянами, а деревляни теж [пішли] від слов'ян і називалися деревлянами. Радимичі ж і в'ятичі [походять] од ляхів. Бо було в ляхів два брати – [один] Радим, а другий В'ятко. І, прийшовши, сіли вони: Радим на [ріці] Сожу, [од якого] й прозвалися радимичі, а В'ятко сів своїм родом по Оці; од нього прозвалися в'ятичі» [1].

Вуаля, ось воно! Якщо хтось колись (навіть невідомо, хто й коли) вписав у «Повість...» легенду про якихось «ляхів» В'ятка та Радима, то зараховуємо ці племена до слов'ян. А як же ж – ляхи це теж слов'яни...

Однак ми питаємо себе: а крім байки про двох ляхів є більш ґрунтовні докази приналежності в'ятичів та радимичів до слов'ян? Наприклад, археологічні. Або агіографічні. Та й археографічні, крім мінімум тричі переписаної, сфальсифікованої вздовж і впоперек «Повісті минулих літ», оригінал якої Катерина II навіщось спалила у своєму каміні?

Скажемо чесно: докази існують. Проте не того, що в'ятичі були слов'янами, а зовсім протилежного. Милуємося:

«Питання про етнічну приналежність носіїв Мощинської культури вирішується так. Основою цієї культури безсумнівно були верхньокські древності, носіями яких були місцеві балти. Домобудівництво, обрядовість, керамічний матеріал і прикраси, зокрема речі, інкрустовані кольоровими емаллями, дають підстави для віднесення носіїв Мощинської культури до балтомовного населення. Інфільтрація у верхньокські землі нащадків зарубинецьких племен не змінила докорінно етнос їхніх мешканців» [2].

Про що це таке пише видатний російський радянський археолог-славист, завідувач відділом польових досліджень Інституту археології РАН, доктор історичних наук, професор, дійсний член Російської Академії Наук і академік Академії наук Латвії Валентин Васильович Седов? Простими словами це виглядає так.

В'ятичів (Мощинська археологічна культура) треба вважати не слов'янами, а балтами – на підставі археологічних знахідок. І те, що у перших століттях нашої ери до земель в'ятичів проникли нечисленні представники протослов'янських народів (Зарубинецька культура, відкрита видатним українським археологом Вікентієм Хвойкою), не робить в'ятичів слов'янами.

Можна лише казати, що пращури в'ятичів та радимичів прийшли із земель, якими на момент написання «Повісті...» володів якийсь народ, що його автори літопису називають ляхами – таку назву тоді мали поляки. Але й з ними не все так однозначно. Якщо хто не знав, мазовшани, наприклад, які зіграли важливу роль у формуванні польського етносу, – не слов'яни, вони теж балти. А оскільки мазовшани мешкали найближче до земель в'ятичів і радимичів, то логічно, що саме вони й дали початок цим племенам.

До речі, аби у читачів не виникало запитань. Радимичів навіть ряд фахових дослідників вважає окремішнім від місцевих слов'ян народом.

Немає в'ятичів та радимичів і серед перерахованих авторами «Повісті минулих літ» слов'янських племен Руси:

«Бо се тільки слов'янський народ на Руси: поляни, деревляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, – бо сидять вони по [ріці] Бугу, – а потім же волиняни» [1].

Зверніть увагу, люб'язний мій Читачу: історики називають чотири основні племінні об'єднання, які дали початок білоруському етносу: кривичі (полочани) та дреговичі, деревляни та ятвяги. Нестор (чи хто там замість нього) серед слов'ян Руси називає два перших. Плюс серед неслов'янських племен, які платили данину Руси – ятвягів. А от з радимичами «не зростається», немає їх у переліку слов'ян. Більше того, автори «Повісті...» спеціально виокремлюють і в'ятичів, і радимичів із слов'ян:

«А радимичі, і в'ятичі, і сіверяни один звичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослов'я [було] в них перед батьками і перед невістками» (там само).

Щоб ви розуміли – сіверяни, щоб там не писали історики, не є слов'янським народом. Це – так звані гуно-савіри, про яких згадують арабські джерела й локалізують їх біля Ріпейських гір, тобто Середньоруської височини. Погляньте на мапу – де та височина і де територія сіверян. Сіверяни, так само, як радимичі і в'ятичі – лише слов'янізовані народи. Недаремно їх «Повість...» ставить поруч і згадує як етноси, що мали іншу культуру, ніж слов'яни – лісову. Але за старим вектором, намальованим ще в часи СРСР, ці народи старанно роблять слов'янськими саме для того, аби підвести платформу під міф про «Північно-східну Русь».

Продовжуємо сагу про в'ятичів. Як відомо, після розгрому Хазарського каганату 966 року князь Святослав Хоробрий підкорює цей народ, що раніше платив данину хазарам «по шелягу від рала», тобто домогосподарства. Але це була лише данина, немає жодних відомостей про приєднання цих земель до Руси (тут я маю пояснити, аби не було непорозуміння: це не граматична помилка – згідно з новим правописом української мови назва давньоруської держави пишеться з літерою «и»).

Після загибелі Святослава, користуючись тим, що між Володимиром та Ярополком спалахнула війна за київський княжий престол, в'ятичі повстали, вочевидь, відмовившись від сплати данини, і Володимир Великому в 981 та 982 роках довелося знову ходити на них походом. Але знов-таки і цього разу в'ятичів власне до Руси приєднано не було і вони перебували у статусі самоврядної колонії, до якої з Києва не посиляли не те що князів з династії Рюриковичів, а навіть воєвод. До кінця XI століття племена в'ятичів зберігали певну політичну незалежність; вони неодноразово виявляли непокору й київські князі час від часу змушені були там «наводити конституційний лад».

Щодо фіно-угорських племен, то тут інформації взагалі – нуль. Коли і яким чином київські князі наклали на них лапу – достеменно не відомо. Найбільш очевидним періодом були 80-і роки X-го століття.

Проте і тут слід констатувати, що землі ці (про статус князівств не йдеться) були для Руси вторинними, чужими; такими, від яких, крім данини, нічого іншого не вимагалось – ні війська в київську дружину, ні «отроків» на державну службу. Одним словом – Залісся.

Тут жили власним диким життям, власними віруваннями і власною матеріальною культурою. У основі господарства – примітивні форми, те, що дозволяла сувора природа: збирання (ягоди, гриби, мед диких бджіл), риболовля та полювання. Звісно, була й рілля, але відносно небагато – надто великої праці вимагала вирубка дерев товщиною у два-три обхвати – так зв. «підсічно-вогневе» землеробство.

Тут навіть укріплені поселення, що почали виникати на рубежі X – XI ст., поставали за іншим принципом, аніж в Руси. Особливої фантазії у назвах не виявлялося. В Руси – Київ, Білгород, Переяслав, Чернігів, Житомир, Овруч тощо. На Заліссі поселення називалося або за назвою річки, на якій стояло, або місцевого племені.

Ерзянь (Рязань) та Ерзамас (Арзамас) – центри племені ерзя; Муром – від племені мурома; Суздаль – від фінського «розлив річки». Місцевість, на якій стояло це місто, навесні перетворювалося на величезне болотисте озеро.

«... найбільш популярними є гіпотези, які виводять назву Москви за аналогом з іншими фіно-угорськими назвами, – Протва, Кушва, Лисьва, Сосьва, Нева, Колва, Силва.

Російський історик Ключевський стверджував: «В однієї Ками можна нарахувати 20 приток, які мали таке закінчення. «Ва» фінською означає вода». На сьогоднішній день із сучасних фінно-угорських мов назву Москви виводять з коров'ячого броду, каламутної або конопляної річки» [3].

До речі, аби ви розуміли. У XIX – XX сторіччях була дуже популярна версія етимології етноніму «мордва» як виведеного з давньоіранської *maṛdhuuār* або *mərətāsa*, що значить «людожер». Про «андрофагів», що мешкають північніше «джерел Дніпра», писав ще Геродот (V ст. до н. е.):

«Андрофаги серед усіх людей мають найбільш дикі звичаї, у них нема ні прав, ні законів. Вони кочовики, одягаються, як і скіфи, але мова у них своя» [4].

Утім, зараз вигадано кілька інших пояснень походження етноніму «мордва». Бо, виявляється, версія з людожерами є безпідставною. Про це ще знаменитий фальсифікатор історії Фасмер оголосив. А решта з ним, звісно, погодилася. Наразі точне походження цього слова домовилися вважати не встановленим. Більшість російських учених пише, що «мордва» походить із давньоперської мови. Ну що ж, перси, так перси...

І от наприкінці X-го століття деякі тамтешні землі отримали князів з роду Рюриковичів. Хтось вигукне старовинний бойовий клич Золотої Орди: «Хура!», бо це, як заявляють московські історики, є ознакою важливості для Руси тамтешніх земель. Однак ми будемо пильними.

Нам треба знати одну річ: волості та міста у Рюриковичів виділялися си-
нам та іншим родичам відповідно до їхнього статусу в родовій ієрархії. Старші та впливовіші отримували кращі «посади» – княжіння в Овручі, Смоленську, Чернігові, важливій Тмутаракані, яка «закривала» частину Великого Шовкового та Волзького торгівельних шляхів. А молодші та нелюбі...

Їм діставалися нетрі. Наприклад, свого молодшого сина Володимира свого часу великий князь Святослав Завойовник відрядив на княжіння в Новгород – крихітне поселення площею аж півтора гектари. Там більш-менш нормальні укріплення з'явилися лише у другій половині XI ст. Це пізніше, аби підняти «статус» Володимира, вигадали міф про «крутість» Новгорода. А ще – аби підперти потворний міф, наречений «Норманською теорією походження Руси». І про шлях «Із Варяг у Греки», який реально починався зі Смоленська, навігадували.

Так і з заліщанськими землями. Першим тамтешнім князем з Рюриковичів вважається Ярослав Володимирович, майбутній Мудрий. Сталося це 988 року. Але «фішка» тут от в чому.

Нам подають Ярослава як одного з найстарших синів Володимира, від Рогнеди. Проте об'єктивний аналіз відомостей, зокрема і дослідження кістяка князя, свідчать, що він на момент смерті мав зовсім інший вік. А тому він – від Анни Порфірогенети, а отже, належав до наймолодших нащадків Володимира Великого. Український історик Микола Костомаров, російський – Аполлон Кузьмін обґрунтовано сумнівалися в тому, що Ярослав був від Рогнеди, а провідний французький дослідник історії середньовічної Русі професор Жан-П'єр Арріньон прямо стверджує, що матір'ю Ярослава була Анна.

У цьому випадку цілком зрозуміло, чому Ярослав став князем Ростовським саме 988 року. Очевидно, це і є його справжній рік народження, або близько до того. Тоді було заведено давати новонародженому синові володаря (і не лише в Русі) князівство, герцогство, графство тощо. А коли в 1010 році помер князь Новгородський Вишеслав Володимирович, то батько «перекинув» Ярослава на княжіння до Новгорода, а на його місце в Ростов поставив ще молодшого (990 р. н.) Бориса. Щоправда, і це князювання було суто номінальним, бо за літописом ми постійно бачимо Бориса в Києві, а не серед боліт Залісся.

А от ще меншого князя – Гліба (991 р. н.) Володимир запроторив таки на чужину. Нам кажуть, що і Бориса, і Гліба Володимир любив до цілковитої втрати свідомості. Так нехай же тоді пояснять, навіщо нещасного 22-річного Гліба викинули на землі муроми? Більш того – до самого міста Муром Гліба не пустила місцева фіно-угорська язичницька еліта, тож він був змушений протягом двох років «князювати» вельми цікавим чином: від'їхав від Муром приблизно 10 кілометрів, поставив там «тимчасовий» табір, у якому й пробув **«...до преставлення святого отца его»** [5].

З моменту прибуття до Муром (1013) і до смерті Володимира Великого (1015) так і не потрапив його «улюблений син» до своєї «столиці». І Володимир жодної допомоги не надав: головне, аби місцеві аборигени справно данину до Києва відправляли, а про решту дбай сам як можеш. Хіба це отча любов? І хіба це ознака важливості Муром для Русі?

Ще треба розуміти і таку річ. Усі дати народження князів – приблизні. Історики точно не знають ані року народження Бориса, ані коли на світ Божий з'явився Гліб. Усе це орієнтовно. Так само і з Ярославом. Навіть 988 рік сумнівний, бо вочевидь він народився років на 10 пізніше.

Не поспішайте крутити пальцем біля скроні. Адже навіть професійні історики, обтяжені титулами, науковими ступенями, званнями та державними нагородами, згодні з тим, що літописці спеціально зробили Ярослава старшим, аби він мав «першість» перед Святополком у боротьбі за престол, адже за давнім законом Русі його успадковував старший із живих синів.

Отже, першим князем на Заліссі був Ярослав. Один з наймолодших і нелюбих синів Володимирових. Чому нелюбих? А тому, що, по-перше, – народжений від Анни, на якій Володимир одружувався геть не з любові. А по-друге, – він був калікою від народження.

Ярослав носив (поза очі, звісно) за життя прізвисько не «Мудрий», а «Кульгавий». Бо мав вроджену хворобу Пертеса та ще й вивих тазового суглоба. У ті часи це було дуже серйозною вадою. Кривих, кульгавих, горбатих та інших спотворених від народження, вважали проклятими. Людина з відвертими видимими фізичними недоліками (якщо вони не отримані в бою або за інших схожих умов) не могла успадковувати трон, її не висвячували на священника, а поготів – на митрополита чи патріарха. Людей з фізичними вадами не обирали Римськими папами. Вроджена потворність або каліцтво вважалися «печатками диявола».

Ярославу біля Володимира Великого нічого не «світило». Тому його й зробили князем боліт мешчерських та лісів московських і тримали подалі від очей батькових. А трохи пізніше відправили князювати до Новгороду, у болота ільменські та ліси онезькі.

Утім, «Повість минулих літ» почали писати саме на замовлення Ярослава, продовжили за його синів, а закінчували та «корегували» за князювання в Києві онука – Володимира, що привласнив собі титул Мономаха. Тому все перевернули з ніг на голову. В тому числі й статус Залісся, та й Новгороду.

Та ми подивимося на реалії. Завжди, повторюю – завжди з числа членів династії Рюриковичів, що на початок XII століття капітально розмножилася і вже не поміщалася на князюванні у «престижних» волостях, на Залісся та в Новгород виряджали молодших або тих, кого не хотіли бачити поблизу Києва.

Чому? Та саме тому, що ті землі Руссю не вважалися. І сидіти там намісником було останньою справою. Мало не ганьбою. Нагадаю про одну легенду, згідно з якою причиною війни, що Мстислав Володимирович Хоробрий, князь Тмутараканський, почав 1024 року проти Ярослава, була образа: у відповідь на лист Мстислава з проханням-вимогою поділитися частиною земель, Ярослав буцімто запропонував братові Муром. Це – легенда, так. Але вона чітко визначає «цінність» тамтешніх земель для київських володарів.

Те, що ані Муром, ані Ростов, ані Суздаль, ані Новгород, ані Рязань, ані Переяславль-Заліський (назва ж яка, правда?) Руссю не були і до слов'янських земель не належали, свідчать літописи, навіть багаторазово правлені та фальсифіковані.

Перший Новгородський літопис під 1165 роком повідомляє про подорож тамтешнього монастирського зверхника:

«Въ то же лѣто ходи игумень Дионисии съ любовью въ Русь» [6].

Під тим самим роком «Новгородка» повідомляє про те, що єпископ Юрійський «іде» в Русь і уточнює: до Київграда. А під 1167 роком читаємо, що князь Святослав не захотів княжити в Новгороді, тамтешні «мужі» прогнали його і

«...новгородьци послаша въ Русь къ Мъстиславу по сынъ» (там само).

А ось уже про саме Залісся, тобто власне землі навколо Москви, Клязьми, Костроми, Оки. «Повість минулих літ» під 1154 роком так змальовує військовий похід на Київ князя Суздальського Юрія Долгорукого:

«... рушив Юрій [Володимирович] з ростовцями, і з суздальцями, і з усіма дітьми в Русь» [1].

А ось вам 1148 рік, коли уже начебто «нова столиця» Долгорукого Москва красувалася на березі однойменної річки, і, мов у тому анекдоті про Баскервілів, – чи-то голосіння, чи-то виття на болотах тамтешніх лунає:

«Юрій же, зажурившись соромом сина свого, собі сказав: «Чи ото не має частки в Руській землі мені і моїм дітям... Синовець мій Ізяслав, на мене прийшовши, волость мою розорив і попалив, а іще й сина мого вигнав з Руської землі і волость йому не дав, і мене соромом покрив...» (там само).

«Синовець» означає племінник. У цьому випадку – Великий князь Київський Ізяслав Мстиславович.

Загалом, власне, саме Руссю були землі Київщини, Чернігівщини, Переяславщини, частково – Сіверщини, а на захід – Турівська, Овруцька та кілька інших земель. Все. Ані Ростово-Суздальська, ані Муромська, ані Новгородська, ані, навіть, Полоцька та Смоленська землі Руссю не вважалися. Так же, як і (вибачте, галичани) – Червенські землі, де пізніше виник давній Галич, майбутня столиця короля Данила.

Це схоже на Римську імперію: був Малий Рим – власне саме «вічне місто» та сама Італія, і був Великий Рим – приєднані до імперії колонії: Галлія, Британія, Юдея, Дакія, Аравія тощо. У Римській імперії ці колонії мали статус провінцій і їхні мешканці в більшості своїй громадянами Риму не вважалися. Малий Рим такої адміністративної одиниці, як провінція, не знав. В Русі такі колонії мали назву не провінцій, а волостей або земель, а їхнє населення, відповідно, до русичів не належало.

Значно пізніше, аби підперти брехливу тезу про Київ як «колиску трьох братніх народів» (ми ще детально поговоримо про те, хто і навіщо це вигдавав), було створено міф про існування разом із Київською ще й Новгородської та Північно-східної «русей». Створено уже у XX сторіччі московськими істориками.

Ось – типовий зразочок того, як це виглядає:

«Зазвичай під Північно-східною Руссю розуміють територію Волго-Окського межиріччя. Таке розуміння правильне для найдавнішого періоду, але тоді до цього району не додавалося поняття «Русь» [7].

Це написав доктор історичних наук, «автор численних досліджень з історії Московської (sic!) Руси», учень професора Насонова і академіка Тихомирова, керівник Центру історії Древньої Руси Інституту російської історії Російської Академії Наук Володимир Андрійович Кучкін. Називається сей витвір історичного мистецтва дуже цікаво – «Формирование государственной территории Северо-восточной Руси в X – XIV вв.»

Отакої! У Х-му і в XI-му, і навіть у XII – XIII століттях болота району Волго-Окського міжріччя Руссю не називалися, але, згідно з опусами московських «докторів», там уже повним ходом йшло «формирование государственной территории», причому, не Московії, а саме Руси!

Це, любі мої читачі, – нахабне безпардонне пересмикування. Шулерство. За такі речі раніше з розмаху лупили канделябром по лисині. Проте Московію за будь-що треба зробити Руссю – за вказівкою з Кремля, тому кучкіни стараються, карячаться, не покладаючи своїх пустотливих рученьток.

Про кучкіних у множині пишу в буквальному сенсі. Бо вони цілими династіями трудяться на ниві фальсифікації історії. Тато «автора численних досліджень» – Андрій Павлович теж був доктором історичних наук. Прославився як член редакційної комісії наскрізь брехливого багатотомника «История Отечественной войны». А ще як видатний революціонер, організатор більшовицького комітету у славному місті В'ятці. Столиці тих самих в'ятичів XII століття, про яких партія звеліла писати, що вони – слов'яни.

До речі, про партію. Володимир Андрійович Кучкін був останнім секретарем партбюро Інституту історії СРСР АН СРСР. Зараз, у свої вісімдесят шість повний сил та енергії – до всього іншого ще й редагує журнал «Российская история» та щорічник «Древняя Русь».

Цінний кадр...

Водночас московські історики сором'язливо визнають, що власне Руссю були інші землі. Називаючи їх, вони використовують такі евфемізми, як «Ядро Древнерусского государства» або «Руська земля у вузькому значенні». Ні на що не схоже? Авжеж, щойно згадували: на Римську імперію.

Утім, у випадку з Римом лише божевільному та ще покійному Чаушеску прийшло б у голову називати Румунію спадкоємницею давнього Риму лише на тій підставі, що Дакія колись була третьосортною римською провінцією. Нині вона зветься Roma-nia, а оскільки Римська імперія часу називалася просто «Рим» – Roma, тому румуни, на думку Чаушеску – це справжнісінькі римляни. Маячня, скажете? Так. Але за таким само принципом з Московії Русь ліплять. Та ще й підміняють Київську Русь якимось міфічним «Древнерусским государством».

А коли допитливі, як ми з вами, шановний Читачу, шанувальники історії почнуть незручні запитання ставити про фіно-угорський мовно-етнічний субстрат тієї «Північно-східної Руси», державність якої почала формуватися в Х-му столітті, у кучкіних відповідь готова. Тримайтеся за стілець. Московська Русь, виявляється, сформувалася на базі слов'янського елементу – в'ятичів та населення Подніпров'я, яке «перетекло» на майбутню Московщину й асимілювало там місцевих фінно-угрів. Зрозуміло, якщо змогло асимілювати, то його була більшість. «Перетікали» не десятками та сотнями, а сотнями тисяч і мільйонами. Звідки це відомо? З «наукових» монографій кучкіних та іже з ними. Це – стара фашистська теорія царського історика і, за сумісництвом, видатного московського шовініста, автора знаменитої «офіційної народності» (тріада «православ'я-самодержав'я-народність») Михайла Погодіна, яка дав-

но і обґрунтовано розкритикована. Але, як бачимо, в російській історіографії з царських часів і до сьогодні нічого не змінилося. Ну, майже. Бо ще радянські міфи додалися.

Пізніше, коли говоритимемо про царя Московії «тишайшого» Олексія Михайловича з роду Кобилок та інших московських владик, ми побачимо, яким насправді було те «перетікання», хто і як його організовував.

А поки що завершимо цей наш вступ двома тезами.

Перша: російський фольклор не знає колядок і щедрівок, не знає обряду засівання. Колядують українці, білоруси, поляки, чехи, словаки та інші слов'янські народи, але чомусь не колядують «асимільовані в'ятичами та іншими слов'янами» росіяни.

Друга: серед міст «ядра Древнерусского государства» видатний російській історик, академік Б. О. Рибаків визначав наступні: міста Подніпров'я – Київ, Чернігів, Переяслав Руський, Вишгород, Білгород, Василів, Треполь, Корсунь, Богуслав, Канів, Дверен, Торцьк. Міста «Чернігівської сторони» – Стародуб, Трубеч, Глухів, Курськ, Новгород-Сіверський, Остерський Городець. Міста Погориння: Бужськ, Шумськ, Тихомель, Вигошев, Гнійниця.

Як бачимо, ані Мурома, ані Рязані, ані Суздаля, ані Ростова, ані Москви, ані Ярославля, ані Володимира, ані Великого Новгорода в цьому переліку немає.

Так звідки ж «єсть пошла Русская земля»? Із Києва. Навколо Києва вона й була. А у межиріччі Волги та Оки жодної «Русской земли» зроду-віку не було. Так само, як і плоду бурхливої уяви різноманітних кучкіних – «Північно-східної Руси». А були спочатку провінції (волості), перша з якої – Ростово-Суздальська земля. З неї потім і постала Московія.

Той таки Кучкін зазначає:

«Характерною рисою цих регіонів була їх належність певній династії давньоруських князів, а саме Юрію Долгорукому і його нащадкам. Тому під «Північно-східною Руссю» слід розуміти ту конкретну порівняно компактну територію з центром у Волго-Окському межиріччі, якою володіли у певні хронологічні періоди Юрій Долгорукий або його нащадки» [7].

Розумієте, Читачу, де собака порилася? Потомки литовського князя Ягайла були королями Польщі, але жодному тамтешньому історичу навіть у п'яній маячні не спаде на гадку оголосити на цій підставі Польщу Литвою. І литовському історичу не спаде. І чеські історики не закликають чомусь назвати Чехію Німеччиною на підставі того, що її королями протягом майже 400 років були Габсбурги та Віттельсбахи. А от якщо в Суздалі, а потім у Володимирі сиділи нащадки молодшого сина Володимира Мономаха, то тамтешня земля відразу, на думку спритних, мов пацюки у книжковому фонді бібліотеки, російських істориків, на Русь перетворюється. Північно-східну...

Джерела та література:

1. Літопис руський за Іпатським списком. Переклад Л. Михновця.
2. В. В. Седов. «Голядь» // <http://goledyanka.narod.ru/Goled.htm>).

3. Александр Палий. Финно-угорская разгадка «Загадочной России» // «День», 13 октября 2013.
4. Геродот. «Історія».
5. В. Я. Чернышев. «Муромский Борисоглебский монастырь» // http://rusarch.ru/chernyshev_v1.htm.
6. Новгородський перший літопис старшого ізводу // <http://litopys.org.ua/novglet/novg02.htm>
7. В. А. Кучкин. «Формирование государственной территории Северо-восточной Руси в X – XIV вв.

Костянтин ЗАВАЛЬНЮК

СПОГАДИ ОЛЕКСИ ВОРОПАЯ (1913 – 1989) ПРО ЛЯДІВСЬКИЙ СКЕЛЬНИЙ МОНАСТИР

За багатовікову історію свого існування Лядівський скельний монастир відвідало чимало визначних людей, котрі залишили нащадкам яскраві описи своїх вражень від перебування на одухотвореній молитвами подвижників православ'я землі. Серед цих людей – відомий польський поет-романтик Юліуш Словацький [2, с. 177], українська берегиня Олена Пчілка [5, с. 37], славнозвісний поет, письменник та вчений, уродженець Могилева-Подільського Леонід Мосендз [3, с. 206 – 207], а також добре знаний на Заході етнограф, фольклорист та біолог Олекса Воропай.

Про останнього відомо, що народився він 9 листопада 1913 року в Одесі. У 1940 році закінчив Агрономічну академію в Москві, після цього навчався на заочному відділі філологічного факультету в Одеському університеті. Згодом працював агрономом, учителював, в тому числі і в містечку Вороновиця, що під Вінницею. Під час 2-ї світової війни організував у Вороновиці гурт молоді, що ставила собі за мету боротьбу за самостійну Україну. Під кінець війни емігрував до Німеччини. Тут, у місті Аугсбург під псевдонімом Олекса Степовий з'явилися його перші наукові публікації: «Вогні в церкві (Українські народні легенди, записані в Україні 1942-43 рр.)», «Звичаї нашого народу: У двох частинах» та ін. У книзі «Ясир» надрукував листи українців, писані з німецької неволі. У 1957 році Олексій Іванович здобув звання доктора слов'янської етнології, а у 1961 році – доктора природничих наук.

Після переїзду до Англії друкувався в журналі «Визвольний шлях». Окремими виданнями вийшли «Українські народні загадки», «Українські народні приповідки», збірка оповідань «Пригоди Марка Чубатого», книга «Англія зблизька», спогади про голодомор «В дев'ятім крузі», а також «В дорозі на Захід: щоденник утікача» [4, с. 59 – 60].

До речі, у своєму щоденнику «В дорозі на Захід» (Лондон, 1970) Олекса Воропай наводить чимало етнографічних матеріалів, зібраних та опрацьованих ним ще у попередні роки. Так, у щоденниковому запису за 12 січня 1945 року, зробленому у Берліні, Олекса Воропай згадує про своє етнографічне дослідження Лядівської печерної церкви. З огляду на малодоступність зазначеного джерела дозволимо собі навести його зміст повністю. Отже, 1945 рік, Берлін: «... 12-го січня. Нарешті скінчив писати про Лядавську печерну церкву. Вийшла ось така стаття:

«Поділля – це одна з кращих частин України: яри, балки, горби та рівнини. Все це вкрите яблуневими садами, лісами та барвистими ланами.

Від річки Збруч аж до самого містечка Ямпіль бурхливий Дністер проклав собі глибоке річище через гірську височину, що є продовженням карпатського передгір'я; тече тут Дністер серед стрімких скель третичного сілурійського вапняку. Ця порода крихка, в ній багато щілин, з яких утворилося чимало різноманітних печер понад самісіньким Дністром. Кістки, що їх знайдено в цих печерах, свідчать про те, що там жили колись мамути, а знахідки вжиткових речей кам'яної доби ясно говорять про те, що тут жила первісна людина.

В 1883 році, з доручення Розпорядчого комітету VI-го археологічного з'їзду, професор Київського університету Володимир Антонович зробив наукове дослідження наддністрянських печер. Наслідком цього в 1886 році в Одесі вийшла книжка «Про скельні печери на березі Дністра в Подільській губернії». В тій праці наш учений поділив усі наддністрянські печери на дві групи: до першої він відносить всі печери природного походження, що їх людина лише пристосувала до власних потреб. До другої групи – всі печери, що цілком штучні, видовбані людиною для культурних або військових потреб. Крім цього, були й такі печери, в яких на початку розвитку християнства приміщувалися церкви, навіть монастирі. Велику частину тих культурних і релігійних пам'яток уже знищив всепожираючий час, але дещо дійшло й до наших днів. Одною з таких найстаріших пам'яток розвитку християнства в Україні є Лядавська печерна церква.

Село Лядава розтягнулося на узгір'ї наддністрянської височини. Це гарне старе село понад самим Дністром, рясно вкрите яблуневими садами, виноградниками, а навколо нього – золотисті поля кукурудзи і густі ліси. Свою назву село дістало від маленької річки, що перетинає його на дві частини. Річка ця називається Лядавою і є північним допливом Дністра.

І ось поблизу цього села, на високій горі, в скелі, 45 метрів над звичайним рівнем Дністра, ще до початку війни в 1941 році була печерна церква «Усікновеніння (відсічення) голови Івана Предтечі». Це велика печера в скелі. Існує переказ, що колись ця гора була вкрита густим предковічним лісом і ніхто з людей не порушував спокою первісної природи, лише св. Антоній Києво-Печерський, вертаючись з Атен до Києва, зупинився на тій горі, в лісі, і жив тут як пустельник. Той же переказ розповідає, що св. Антоній видовбав і цю печеру власними руками, а потім заснував тут церкву й монастир.

Археологи стверджують, що печера дійсно була видовбана руками. Дуже ймовірно, що в XII – XIII століттях тут був монастир; ще й тепер, поруч з церквою, на одній зі скель є висічені в кількох місцях келії, а в одній з них є сліди кам'яних столів. Ці печери народ називає келіями, а там, де залишилися сліди кам'яних столів, була – кажуть – їдальня для ченців. Відомо точніше, що в першій половині XVII століття в лядавській печері був уніятський Василіянський монастир. В 1745 році його зліквідовано ніби тому, що він не мав власних коштів. Все майно передано до Шаргородського монастиря, а в Лядаві залишилися лише церковні речі. Церква існувала далі.

До 1848 року ця велика печера мала лише один вихід, але всередині вона розподілялась на дві окремі печери і кожна з них мала свій самостійний престол. В головній церкві був престол на честь «Усікновення голови Івана Предтечі», а в другій печері – на честь «Святої Великомучениці Параскевії».

Обидві ці печерні церкви були серед густого лісу й до них вела лише вузька стежка, що вилася поміж столітніми дубами і великими кущами кизилу. Пізніше ліс вирубано й на його місці розрослися непролазні хащі кизилу та ліщини.

В 1848 році коштом мирян Лядави зроблено деякі поліпшення. Замість стежки для пішоходів, прокладено широку дорогу з дерев'яним поруччям, бо це було на схилах гори. До печери прибудовано кам'яний приділ, верхній поверх якого був дерев'яний і служив за дзвіницю. Після цієї перебудови Лядавська печерна церква стала одним із найцікавіших пам'ятників церковної старовини Поділля. Це тихий, спокійний закуток, від якого віє старим літописним періодом нашої історії: низенькі склепіння, відсутність вікон, старе малювання на образах і тьмяні вогники воскових свічок, – все це переносить нас у далекі початки християнської культури в Україні.

В головній печерній церкві звертає на себе увагу великий образ «Усікновення голови Івана Предтечі». Це дуже старий образ, але він ще добре зберігся, місцеве населення вважає його чудодійним. Колись у храмовий день – 29-го серпня за старим стилем – до цього образу з'їжджалося на поклін багато людей з усього Поділля та цілої Басарабії.

Лядавська печерна церква, як цінний історичний пам'ятник, привертала до себе увагу багатьох людей у різні часи історії. Про це свідчить одна причільна стіна церкви з того ж білого вапняку: вона має на собі безліч написів старослов'янською, польською, литовською, латинською, вірменською, молдавською, турецькою і навіть татарською мовами. Все це переважно прізвища відвідувачів та дати перебування їх у цій церкві.

За свій довгий вік Лядавська церква бачила: від литовця до татарина, але все пережила і була місцем щирих молитов своїх мирян. На жаль, другої світової війни Лядавська печерна церква вже не пережила.

Як відомо, Дністром проходив кордон між большевицькою Росією і Румунією. Мотивуючи тим, що це прикордонна смуга, большевики заборонили в Лядавській печерній церкві Богослуження і перетворили її на склад військових боєприпасів. Відступаючи в серпні 1941 року, большевики висадили в

повітря церкву св. Івана Предтечі, разом із чудодійним образом «Усікновення голови Івана Предтечі».

Друга печерна церква з престолом на честь Великомучениці Параскевії якимсь чудом уціліла й у 1942 – 1943 роках тут знову відбувалися Богослужіння» [1, с. 92 – 94].

Таким чином, спогади Олекси Воропая є важливим джерелом з історії Лядівського скельного чоловічого монастиря, а також свідченням невмирущості традицій духовності та християнської культури на території Подільського краю.

Джерела та література:

1. Воропай О. В дорозі на Захід: щоденник утікача / Олекса Воропай. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1970. – 281 с.
2. Давиденко В. В. Монастир / В. В. Давиденко. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 254 с.
3. Завальнюк К. В. Леонід Мосендз у документах епохи / К. В. Завальнюк, О. М. Кравчук, Ю. В. Легун. – Вінниця: Діло, 2013. – 272 с.
4. З-над Божої ріки. Літературний біобліографічний словник Вінниччини / Упор. і заг. ред. А. М. Подолинного. – Вінниця: Континент – ПРИМ, 2001. – 408 с.
5. Родина Косачів і Поділля / Підгот. К. В. Завальнюк, І. М. Журавлівський, Т. В. Стецюк. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 104 с.

Ірина ЗАХАРЧУК

З ІСТОРІЇ ЛЕГЕНДАРНОЇ БУШІ

У кінці XVI – на поч. XVII ст. продовжується процес колонізації території Східного Поділля переселенцями з Волині, Західного Поділля. Переважно це заможні магнати, які скуповували землі у місцевої шляхти. У 1588 році князь Острозький за містечко Русаву та чотири навколишніх села платить Клещівським 12000 коп грошей. Містечко Дашів, за 300 коп литовських грошей, купують в Янчинських князі Збаражські у 1585 році. «Тими скуплями і наданнями творяться тут величезні маєтності різних волинських і подільських, польських магнатів. Так і Збаражські, що скуповують безпосередньо, чи посередньо з других уже рук землі від Козарів, Слупиць, Ободенських, Короваїв, Турбівських та ін., а в посагу дістають значні маєтності Четвертинських – великі латифундії їх розкидані на цілім просторі властиної Брацлавщини». «З польських Замойські захоплюють і скуповують в сусідстві своєї Шаргородської латифундії величезні простори над Мурахвою – землі Бушинських, Рахнівських, Клещівських, Комарів, Скіндерів та ін....» [1, с. 6]. Про темпи колонізації краю яскраво свідчить той факт, що у містечку Чернівцях, яке Ян Замойський застав запустілим, вже у 1629 році нараховувалось 894 дими, для

порівняння, у Буші – 360 [2, с. 11, 17].

В часи Гетьмансько-козацької держави Буша стає форпостом українського козацтва. В 1648 році містечко захоплюють козаки Могилівського полку, який через рік влився у склад Брацлавського полку, до якого входили козаки Могилівської, Яришівської, Ярузької, Вільхівської, Березівської і Кирилівської сотень, а також козаки і жителі Серебрії, Козлова, Кукавки, Михайлівки, Корківець, Буші, Рашкова, Калюса [3, с. 37]. Буша стає прикордонним містом Брацлавського полку. У документі 1650 року згадується, що проїздом до Богдана Хмельницького в місто Ямпіль (Хмельницький в той час вирушив у похід на Молдавське князівство) в Буші побували послы московського царя Петро Протасєв і Григорій Богданов. Після приєднання України до Росії, бушанці, як і все населення України, були приведені до присяги. У «Записних книгах» читаємо: «Буша – город. Того ж города местечко Яруга. А в росписи записаны города Яруга и козаки того ж города Яруги живут в городе Буше» [4, с. 39 – 52].

1654 рік... Польський сейм прийняв постанову про збільшення армій в Польщі та Литві. Почалися окремі бої та сутички козаків з татарськими загонами від Дністра до Дніпра. Наприкінці січня 1654 року шість хоругв під командуванням полковника Окуня намагалися захопити Бушанську фортецю, і – про це йдеться в листі генерального писаря Івана Виговського стольнику московського царя Федору Полтєву: «Ратні люди до України збираються і в Шаргород прийшов полковник Окунь, і пішов він з шістьма ротами під Бушу, та побили козаків двісті чоловік та, повернувшись, очікують від короля де їм знаходитись та обозом стати...» [5, с. 291 – 306, 323 – 326, 343].

Про ці події читаємо і в листах Богдана Хмельницького: «Під Немировом та під Копіївкою з нашими вже билися. А зараз Бушу облягли, але їм відсіч дали». «Бушу взяли в облогу ляхи та волохи вже три дні. А государ волоський Стефан дав ляхам на поміч людей 2000 и люди ті зараз під Бушею... А до Буші на допомогу велів іти полкам Уманському, Брацлавському, Вінницькому» [6, с. 334 – 335].

17 жовтня на чолі 30 тис. армії почав свій каральний похід на Поділля, коронний гетьман Станіслав Потоцький. Згодом армію розділили на три частини: під командуванням Станіслава Потоцького, Станіслава Ляндськорунського та Стефана Чарнецького.

«Як козаки на ляхів, так і ляхи на козаків, спустили вовків на псів. В цей час Чарнецький отримав наказ від пана короля, щоб йшов з своїм військом найскоріше в Україну, бо левенців зібралась сила на Поділлі та інших місцях. Пішов Чарнецький на тих харцизяк і, прийшовши на Україну, творив страхітливі справи навіть в церквах. Такий був страшний час війни. Що земля зродила – то в ями і сховала. Не тільки козака ховала, але й траплялось, що поляка ховала не одного» [7, с. 444 – 446]. Польській армії здалися містечка Красне, Мурафа, Чернівці. Все, що було східніше Дунаєвець, жовніри піддавали «вогню і мечу», зносячи села і хутори. В умовах смертельної небезпеки до Буші потягнулися загони опришків, козаків та молдавських повстанців. Як

свідчить Веспасіан Каховський, учасник облоги, у місті проживало 12000 мешканців і нараховувалось 7 церков [8, с. 444 – 446]. Оборону фортеці очолили полковники Гречка та Гавратенко, сотники Зеленський, Зависний та Махачинський.

28 листопада під стінами Буші з'явився передовий загін польського війська. «Прийшовши, того ж дня, до того місця, ми розставили сторожу. Сонце вже стояло високо. Перебуваючи на високій горі, мали ми одразу наступати, та по мірі наближення, ми почули якийсь гамір. Коли ми разом з своїм паном-генералом Фонводом, разом із Сандомирським полком, наблизились до міста, помітили два загони козаків, які, гадаю, тільки-що прибули звідкілясь» [9, с. 50].

Опришки і козаки зробили вилазку і в бою біля фортеці розбили хоругви передового полку. Здобута перемога викликала у захисників Буші велику радість, і з цієї нагоди бушанці вдарили дзвони семи церков.

Незабаром підійшов з основними силами Стефан Чарнецький, почавши уважно вивчати систему укріплень, вишукуючи в ній слабозахищені місця. Польське військо почало свій наступ з боку брами. Спалахнув жорстокий бій. Пораних та вбитих з обох сторін було багато. Так, відомо, що маршалок брацлавський Богуслав Волян, гербу «Лис», був двічі поранений, а полковник Вільчковський був стрелений в голову. І навіть керівник облоги Стефан Чарнецький отримав поранення в ногу [10, с. 444 – 446]. Тавро смерті не оминувало багатьох з тих шляхтичів та німецьких найманців, які волею долі опинилися в ті страшні часи під стінами Буші. Непередбачувана доля чатувала на них навіть після смерті. Так І. Михайловський засвідчує, що «біля Бару, в грудні 1654 року опришки напали на конвой, який супроводжував тіло вбитого під Бушею Гембарта, людей та коней захопили, а тіло кинули на дорозі...» [11, с. 620 – 621].

Повернемось до битви. Жовніри відчайдушно штурмували вали, а селяни, козаки, міщани і молдавські повстанці захищалися з небаченою мужністю. Але під тиском переважаючих сил ворога захисники міста почали відступати. Жовніри оволоділи валом та увірвалися у середину міста. Йшли бої за кожний будинок. У цей критичний момент, враховуючи напрям і силу вітру, козацький полковник Гречка наказав запалити будівлі в тилу поляків. Помітивши полум'я за спиною, яке швидко посилювалося і відрізало шлях до можливого відступу, жовніри здригнулися, послабивши натиск. Цим відразу ж скористалися захисники міста, які з новою силою вдарили на супротивника. Саме в цей момент, у вирі запеклої січі було смертельно поранено німецького майора Гембарта, зазнав поранення в ногу Стефан Чарнецький, загинуло чимало шляхти.

Польсько-шляхетські війська почали відступати і незабаром опришки та козаки повернули собі втрачені позиції.

В кінці дня (28 листопада) під стіни міста підійшли всі сили коронного війська. Його гетьмани вирішили послати наступного дня до обложених гінця з пропозицією скласти зброю. Промайнула сповнена тривоги ніч. Опришки,

козаки, міщани, всі, хто перебував в Буші, готувалися до останнього бою. Безсумнівно, вони усвідомлювали всю реальність трагічних наслідків подальшої боротьби, розуміли, що кілька тисяч захисників неспроможні відбити наступ регулярної (30 тис.) армії з сильною артилерією. Але захисники вирішили битися до останнього, воліли за краще загинути в боротьбі, ніж здатися на ласку жовнірів. Польські воєначальники вирішили розпочати генеральний штурм Буші з усіх сторін. При цьому Станіслав Лянцкорунський, хоругви якого розташовувались з боку Мурахви, наказав кінотникам злізти з коней і разом з піхотинцями та обслугою йти на приступ високих скель. Було залучено також різну обозну службу, яку використовували в найнебезпечніших місцях.

Після гарматного обстрілу жовніри рушили на укріплення міста. Розпочався відчайдушний бій, який тривав до кінця дня. Захисники Буші успішно відбивалися, зазнаючи великих втрат. Почала відчуватися нестача резерву. Полковник Гречка вирішив зняти частину опришків і козаків з валів, що прикривали місто з боку ставу. Під вечір Стефан Чарнецький, який був відомий серед еліти Польщі тим, що пропагував серед військових методи партизанської війни, помітив, що з цього місця значно послабився вогонь обложених. Перевіривши глибину води в ставку, поляки зрозуміли, що через нього можна завдати удару по Буші.

Чарнецький почав діяти рішуче. Для більшої гарантії успіху задуманого плану наказав розкопати греблю. Коли вода трохи спала, кілька польських полків стрімко подалися через став до палісаду і валів. Учасник облоги Веспасіан Каховський зазначає, що першим на одну з башт, біля ставу, вдерся хорунжий Балент, тримаючи штандарт Святого Михайла. Саме Балент потім героїськи загине у бою під Брацлавом [12, с. 52].

Удар був раптовий і дуже сильний. Опришки й козаки, яких було тут небагато, почали відступати. Незважаючи на хоробрість, вони не могли зупинити атакуючих. Жовніри почали проникати до міста і в інших місцях. Та оборонці і не думали здаватися. Бій у палаючій Буші йшов за кожний будинок. Загинули полковники Гречка та Гавратенко. Тоді захисники Буші, щоб не потрапити до рук ворога, почали самі підпалювати будинки і кидатися у вогонь.

«Шаленство охопило жінок: вони почали кидатися разом з дітьми у студні, йшли у вогонь хат з гордо піднятими головами, видиралися на високі скелі та кидалися з них. Жінка сотника Зависного, по смерті свого чоловіка, сіла на бочку з порохом і підпалила його, не бажаючи бути люб'язною іграшкою во-як» [13, с. 445 – 446]. «Коли ляхи різали Бушу, дві дівки з косами в руках на мосту зарізали одного капітана-шляхтича. Одна з них, очевидно, була донькою другій, бо друга її мужньо обороняла...» [13].

Розлючені мужнім опором та великими втратами, жовніри не жаліли нікого, вбиваючи всіх без винятку. Всю ніч з 29 на 30 листопада 1654 року палало мертве місто, з якого ранком залишилися руїни та згарища.

«Цілу ніч палала Буша з сімома церквами. 12000 людей забито, мало хто врятувався, бо пильнувала сторожа, яка перехоплювала втікаючих. Від вогню ніч стала днем» [14, с. 446]. Навпроти містечка, у скалах, була печера, де схо-

валось близько 70 чоловік. По загублених речах сторожа знайшла криївку. Наказано полковнику Целярію їх здобути. Милостиве звернення та обіцянка подарувати життя не змусили їх піддатися. З печери продовжували їм відповідати пострілами. Тоді Цілярій наказав направити в печери джерело, що протікало угорі, і затопити оборонців. Бушанці загинули, але не вийшли з печер. З Буші відлуння покотилось по всій Україні. Видали гетьмани універсал, нагадуючи всім, щоб піддались своїм панам, не чекаючи того, чого зазнала Буша» [15, с. 445]. «Правда і польське військо понесло значні втрати, але їх не жаль, завважає Чарнецький, – бо сею ціною знищене місце здавна зване розбійничою корою (spelunca latronum), із знищенням Буші 130 міст і місточок між Дністром і Богом впадуть до ніг короля і зложать йому вічне підданство» [16, с. 9].

Буша – славна, героїчна та водночас трагічна сторінка нашої історії. Цю думку висловив український письменник Юрій Хорунжий устами Івана Виговського до польського посла, в творі «Ясновельможнії Гетьмани»: «Навряд чи військова рада слухатиме вас прихильно, пане посол. Ще в пам'яті козацькій і Берестечко, і Буша» [17, с. 172].

Ганебний «подвиг» п'яних від люті магнатів та шляхтичів, німецьких ландскнехтів ліг чорною плямою на історію «лицарства польського». Цей злочин через сотні років, наприкінці XIX ст. не зміг не засудити шляхетський історик Антоній Ролле. Описуючи бушанську трагедію, він зауважив: «...ми ще сьогодні не можемо без почуття сорому повторити згадки про те. Що 6000 чоловік не зачеплених вогнем та кулями, польське військо вирізало впень, нікого не милуючи» [18, с. 62].

Події оборони Буші також відобразив в своїй повісті «Оборона Буші» відомий український письменник Михайло Старицький в 1891 р. У вступі він написав: «Містечко Буша й по цей час існує на тому самому місці за Могильовом, недалеко від Ямполья. На чолі стрімчака нема уже ні церкви, ні замка; де-не-де вбачаються то ями, то купи каміння, але і їх зрівняв час і присипав порохом, з якого тепер буяє трава» [19, с. 4].

Минули століття... Руїни та згарища поросли травою та чагарниками. Здавалося б, що від минулої слави залишилися тільки спогади та архівні документи. Але історія знову і знову нагадує про себе та повторюється болючими сюжетами. Як урок нащадкам, ніколи не забувати, хто ми є!!!

Джерела та література:

1. Грушевський М. Історія України – Руси, Т. VI, розділ III.
2. Бялковський Л. Поріччя Мурахви в XV – XVI ст. / Л. Бялковський. – Кам'янець-Подільський, 1920.
3. Тези доповідей 9-тої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1990.
4. Памятники изданные временной комиссией для разбора древних актов. – Т. 3. – Київ, 1858.

5. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т.10 (доп. до т. 3.). – СПб., 1878.
6. Документи Богдана Хмельницького. – Київ, 1961.
7. Каховський В. Аналли Полонія / В. Каховський. – Краків, 1682. – Т. 1.
8. Каховський В. Аналли Полонія / В. Каховський. – Краків, 1682. – Т. 1.
9. Бібліотека Польської академії наук, відділ рукописів № 1275, м. Краків (лист Стефана Чарнецького, 30 грудня 1654 р.).
10. Каховський В. Аналли Полонія / В. Каховський. – Краків, 1682. – Т. 1.
11. Шледер Й. Театр Європи / Й. Шледер. – Франкфурт-на-Майні, 1663.
12. Березяк В. Дописи з історії Буші.
13. Каховський В. Польські аннали від смерті Владислава / В. Каховський. – Краків, 1682. – Т. 1.
14. «Римована хроніка», др. пол. 17 ст., знайдена Ю. А. Мициком;
15. Каховський В. Польські аннали від смерті Владислава / В. Каховський. – Краків, 1682. – Т. 1.
16. Грушевський М. Історія України – Руси, Т. IX, розділ IX.
17. Хорунжий Ю. Коли промовляють фалконети / Ю. Хорунжий. – Київ, 1988.
18. Пірняк О., Пірняк Н. Буша: історичне минуле / О. Пірняк, Н. Пірняк. – Вінниця, 2009.
19. Старицький М. Облога Буші / М. Старицький. – Київ, 1961.

Іван РОМАНЮК

«БЛАГОРОДНИЙ ШЛЯХТИЧ І ЛИЦАР-КОЗАК»

*Іван Богун – це «одна з найчистіших
постатей в козацькій історії».
С. Кушевич*

Іван Богун був одним із найвідоміших козацьких полководців в Україні середини XVII ст., слава про якого гучно лунала не лише на українських землях, а й за їх межами. Проте, незважаючи на велику популярність, історичні джерела неоднаковою мірою зафіксували різні етапи життя цього славетного козацького ватажка.

Так, у відомих нам документальних матеріалах, відсутні більш-менш вірогідні дані про рід, рік та місце народження цього неординарного діяча, скільки років прожив і в якому році був страчений. Не маємо також відомостей про його родину. Відомий український історик Гетьманщини В. Липинський писав, що у документах 20-х років XVII ст. згадується про шляхтича Федіра Богуна, який міг бути батьком Івана [6, с. 44].

Окремі дослідники місцем народження І. Богуна називають Вінниччину.

У джерелах, історичних романах та спогадах про козащину, козацьке військо і видатних осіб козацької доби постійно зустрічаються згадки тільки про Івана Богуна, хоча жодному іншому діячеві ранньої Гетьманщини, крім нього, не вдавалося утримувати полковницький пірнач протягом 15 років і отримати стільки блискучих перемог під час Визвольної війни. Він, без усякого сумніву, вклав кілька своїх цеглин в історію боротьби українського народу проти нападів турків, татар і польського поневолення. Благородний шляхтич і відважний лицар-козак, він став легендою ще за життя.

Проте, незважаючи на велику популярність, історичні джерела скупо зафіксували різні етапи життя цього видатного козацького ватажка і стратега козацької доби.

Значна частина вітчизняних істориків переконана у шляхетському походженні Івана Богуна. Іван Крип'якевич назвав його серед полковників-шляхтичів Теодоровича, Д. Нечая, С. Морозенка, М. Кричевського. В. Голобуцький наголосив на тому, що І. Богун народився в сім'ї дрібного українського шляхтича. Одна з останніх дослідниць біографії славнозвісного воєначальника Т. Яковлева переконана в тому, що він був «благородний шляхтич і лицар-козак», який походив із старовинного православного роду Федоровичів [3, с. 82].

Точки зору, що І. Богун «виходець із дрібної української шляхти» дотримуються і сучасні українські історики О. Гуржій, Т. Чухліб та ін.

Мало відомостей і про ранній період його життя: лише можна припускати, що молоді роки Іван провів у Дикому полі. Богун міг бути одним із тих, хто ще за часів Остріяниці поселився у Чугуєві.

Деякі історики писали, що Богун брав участь у козацькому повстанні 1637 – 1638 рр.

Дослідник молодих років Богуна Б. Флоря переконаний, що найбільш рання звітка про нього датується 1641 роком і пов'язана вона з так званим «Азовським сидінням», коли донські козаки разом із «низовиками» героїчно обороняли Азов від турецьких військ (1637 – 1642 рр.). Одним із загонів, на думку Б. Флорі, що протистояв кримським татарам на Боровському перевозі через Сіверський Донець, керував «атаман Иванець», тобто Богун. Останній діяв там і в наступному, 1642 році [3, с. 82].

20 травня 1643 року джерела зафіксували військову сутичку в районі Козацького перевозу між російським загonom на чолі з В. Струковим, посланим із Воронежа на Дон у пошуку кримських татар і кінними «черкасами» на чолі зі «старейшиною» І. Богуном. У 1644 – 1645 рр. Богун повернувся на береги Сіверського Дінця, після того брав участь у походах проти татар [3, с. 82].

З приводу дати початку полковництва І. Богуна, не маємо поки що жодного офіційного документа. В. О. Шевчук у коментарях до т. І «Літопису» Самійла Величка наполягає на тому, що «Богун Іван був полковником кальницьким з лютого 1649 р., мав ще титул подільського полковника».

У радянській історіографії панувала думка, що його призначення на цю посаду сталося у 1650 році. Проте М. Візир у поширеній з кінця 60-х років

«Радянській енциклопедії історії України» зазначив, що на чолі Кальницького (з 1653 р. – Вінницького) полку були Остап Вінницький (1648 – 1649), І. Федоренко (1649 – 1651), І. Богун (1651 – 1658), І. Сірко (1658 – 1660), В. Лобойко (1660 – 1667).

На противагу такому твердженню, Т. Яковлева, посилаючись на працю Кушевича і свідчення львівських домініканців, фактично дійшла такого висновку: «І. Богуна-Федоренка призначено полковником до наступу військ Б. Хмельницького на Львів, тобто в 1648 році» [3, с. 83]. О. Гуржій, Т. Чухліб, В. Панашенко називають 1650, 1651, 1653 – 1657 роки, коли І. Богун був кальницьким, вінницьким полковником [3, с. 83; 4, с. 568].

Багато років в історіографії існує думка про те, що І. Богун і І. Федоренко це одна і та ж особа.

На погляд О. Гуржія і Т. Чухліба, І. Богун та І. Федоренко – це не одна особа. Цілком можна припустити, зазначають дослідники, що другий був спочатку полковником, а потім наказним кальницьким полковником під час відсутності першого. Вони зазначають, що вся політична і військова діяльність усіх «Богунів» вкладається в одну особу [3, с. 84].

Отже, І. Богун зайняв найвищий ранг у полку в період складання «Реєстру Війська Запорозького», яке здійснювалось восени 1649 року, й початком серпня наступного року. Його подальша доля була тісно пов'язана із захистом Вінниччини та Брацлавщини від війська Речі Посполитої.

Для України то був дуже складний і тривожний час. 1650 рік став роком активних переговорів українського гетьмана, польського короля, кримського хана, російського уряду про подальшу долю України.

Іван Богун, починаючи приблизно з 1651 року, став чи не найлегендарнішою постаттю періоду Визвольної війни, поступаючись хіба що самому Хмельницькому. Тоді Богун часто-густо перебував поряд із Хмелем і мав уже певний вплив не лише на нього, а й деякою мірою визначав політику в країні.

Великої слави, як воїну, й популярності в народі приніс Богуніві 1651 рік. У січні шляхетські війська здійснили новий наступ на гетьманську армію. Цікаво відзначити, що на той час І. Богун підписувався вже як «полковник Війська його королівської милості Запорозького» (Кальник, 10 січня).

У лютому польський гетьман М. Калиновський несподівано вирушив із Кам'янця-Подільського, де стояв обозом, на Брацлавщину. З 9 по 13 число точився кривавий бій під містечком Красне (нині село Тиврівського району), де перебував бойовий осередок полковника Д. Нечая. До кінця лютого були захоплені Мурафа, Шаргород, Чернівці (донедавна – райцентр на Вінниччині), Стіна, Ямпіль та інші міста [3, с. 86].

У той час Б. Хмельницький наказав І. Богуніві з військом прямувати до Вінниці й там зустріти Калиновського.

Іван Богун зібрав основні сили полку (близько 2000 козаків) у Вінниці. Центром оборони було обрано монастир, навколо якого зведено три лінії укріплень, а на річці Південний Буг прорубано ополонки, замасковані соломою і снігом. Першого березня з'явився авангард поляків на чолі з полков-

ником С. Лянцкоронським. І. Богун вмілим маневром заманив його в пастку і атакував. Оборона міста загалом тривала до 10 березня. Послані Б. Хмельницьким на допомогу І. Богунові полки 9 березня під Липовцем розгромили польський роз'їзд [5, с. 568]. Охоплене панікою польське військо, залишивши поранених і хворих, розпочало поспішний відступ до Бару.

Вінницька оборона 1651 року відіграла вирішальну роль у провалі плану польського командування оволодіти Брацлавщиною.

Участь у цих боях й особистий героїзм Івана Богуну сподвигли його на одне з перших місць серед керівників національної революції середини XVII ст.

Однак подальші події, особисті непорозуміння між Б. Хмельницьким та І. Богуном привели до того, що несподівано після перемоги під Вінницею Богуна було усунено від командування військами. Конфлікт між гетьманом та Богуном вийшов на свій пік.

Проте вже на початку червня ми бачимо Богуну серед війська, особливо під Берестечком, де розгорнулася жорстка битва. У цей критичний момент битви, в розпалі бою, кримський хан зняв свої війська і залишив поле бою. Б. Хмельницький намагався повернути татар на поле бою, але був по-зрадницькому затриманий ханом. Козацьке військо терпіло поразку. В найтрагічніший час для козаків, в оточеному з трьох боків поляками козацькому таборі, наказним гетьманом обрали І. Богуну. Він вирішив вивести людей з оточення через болото. Козацьке військо вдалося врятувати завдяки умілим діям Івана Богуну [3, с. 88 – 89].

Таким чином, Берестецька битва стала важливою сторінкою з-поміж знатних справ кальницького полковника І. Богуну.

Іван Богун не поставив свого підпису під мирною угодою у Білій Церкві у вересні 1651 року, хоча, як свідчать польські джерела, Богун на чолі 15-тисячного загону у той період, принаймні напередодні підписання угоди, знаходився у Білій Церкві [3, с. 89]. Це, очевидно, сталося через те, що Хмельницький фактично звів нанівець попередні суспільно-політичні й економічні здобутки повсталого народу. Відтоді знову активізується опозиційна діяльність полковника проти гетьманської політики. Проте ненадовго, оскільки 22 – 23 травня 1652 року, військо Б. Хмельницького вщент розбило польську армію М. Калиновського під Батогом (поблизу с. Четвертинівка Тростянецького району).

У боях під Батогом особливо відзначилася козацька кіннота, очолювана І. Богуном. У результаті битви під Батогом Правобережна Україна була повністю очищена від польських військ. Вона започаткувала новий етап Визвольної війни.

У 1653 році Іван Богун знову опинився у вирі бойових дій. Вже у березні 1653 р. його загони виступили проти армії коронного обозного Стефана Чернецького, який захопив і зруйнував Липовець, Погребище, Самгородок, Іллінці та інші населені пункти. Іван Богун удаваними відступами спробував заманити Чернецького під м. Монастирище, де завдав йому відчутних втрат.

Навесні він разом із Тимошем Хмельницьким і керованим ним 12-тисячним козацьким військом, за наказом гетьмана, здійснив успішний похід у Молдову.

Після трагічної смерті Тимоша під час захоплення фортеці у Сучаві, 5 (15) вересня Іван Богун повертається в Україну для продовження боротьби під проводом Б. Хмельницького [3, с. 91].

Наприкінці 1653 та протягом 1654 років вінницький полковник практично безперервно вів бойові дії проти польської армії та татарських загонів на Брацлавщині та Уманщині. Значний військовий талант та численні перемоги створили Богунові ім'я непереможного полководця, що навівало страх на ворогів.

Восени 1654 р. поляки роблять ще одну спробу повернути Україну до складу Речі Посполитої. Богун активно виступає проти агресії. У грудні він відволікає на себе сили Чернецького і виводить військо з м. Брацлав у добре укріплену Умань. Поляки намагаються штурмувати місто, але безуспішно. У цей час до району Охматова надійшли об'єднані сили козаків і росіян під командуванням Б. Хмельницького і В. Шереметєва. Поляки напали на них і розпочався легендарний бій під Дрижеполем. У найвідповідальніший для Хмельницького момент Богун вийшов з Умані зі своїми козаками і спрямував удар у тил полякам, врятувавши становище.

Не встигнувши як слід відпочити після Охматова, Богун із загоном свіжих козацьких військ виступає проти кримських татар, що вторглися в українські землі, і розбиває їх. А в серпні він уже бере участь у поході на Львів. Зокрема, за наказом Хмельницького, він захоплює Олику. Компанія ця, як відомо, завершилася миром із ханом під Озерною. Поляки вже не могли чинити стійкого опору козакам – на них наступали шведи. Татари, скориставшись тим, що головні сили козаків було відтягнуто до Львова, проникли на українські землі. А шведи, на союз з якими розраховував Богдан Хмельницький, відчувши себе переможцями Речі Посполитої, втратили інтерес до козацького гетьмана.

У грудні 1656 р. І. Богун в якості одного із керівників козацького загону під командою наказного гетьмана А. Ждановича вирушив у похід проти війська Речі Посполитої. Пройшли Західною Україною та Польщею, здобувши при цьому Краків, Брест та Варшаву, хоча, у кінцевому рахунку, й змушені були влітку 1657 р. відступити в Україну. Характеризуючи військову і політичну діяльність полковника Війська Запорозького І. Богун, відзначимо, що він палко любив свою Україну й досить боляче реагував на кроки українських гетьманів, що могли ущемити права останньої або козацькі вольності. Тому І. Богун у політичному спектрі Української козацької держави займав місце постійного опозиціонера.

Варто зазначити, що І. Богун був у числі противників курсу Б. Хмельницького на союз із Московією; так і не склавши присяги московському цареві, згодом очолив антимосковську старшинську опозицію. Причиною тому була відверта великодержавна політика російського царя.

Смерть Б. Хмельницького 27 липня 1657 р. ще більше ускладнила ситуацію в країні. Спочатку Богун підтримував спроби Ю. Хмельницького й І. Виговського вести незалежну від Москви внутрішню та зовнішню політику. Однак він відмовився підписувати Гадяцький трактат, укладений гетьманом І. Виговським з польським урядом 6 вересня 1658 р., за яким Україна мала знову повернутися до складу Речі Посполитої. Разом із славетним кошовим Іваном Сіркою він відкрито виступив проти Виговського й організував у 1659 р. повстання проти нього на Лівобережжі та Правобережжі.

У 1660 р. Богун виступив також проти положень Слободищенського трактату, який був укладений між Ю. Хмельницьким і польським урядом та передбачав залежність України від Польщі.

У січні 1660 р. Іван Богун разом зі своїми соратниками останніх років О. Гоголем, М. Ханенком зупиняє польський похід на Брацлавщину.

Така діяльність полковника була не до вподоби королівській владі. Їй вдалося схопити його в 1662 р. і відправити до в'язниці Мальборг (Марієнборг). Проте наступного року Ян II Казимир, виступаючи в похід на Лівобережну Україну та розраховуючи на авторитет Богуна, звільняє його і призначає командиром козацьких загонів у складі війська правобережного гетьмана П. Тетері. Однак, запідозрений у відносинах з урядом Брюховецького і росіянами, він був заарештований і 17 лютого 1664 р. розстріляний біля Новгород-Сіверського [3, с. 92 – 93].

Як бачимо, у біографії Івана Богуна є багато невідомого. Усе це, безперечно, вимагає нових наукових пошуків, ґрунтовних досліджень про визначного військового і громадського діяча періоду національної революції XVII ст.

Але, попри все, ім'я вінницького полковника Івана Богуна назавжди залишиться у пам'яті нащадків.

Джерела та література:

1. Антонович, В. (1991). *Коротка історія Козаччини*. Київ. 358 с.
2. Апанович, О. (1993). *Гетьмани і кошові отамани Запорізької Січі*. Київ. 208 с.
3. Гуржій, О. І., Чухліб Т. В. (2008). *100 великих постатей і подій козацької України*. Київ: Арії. 464 с.
4. Панашенко, В. В. (2003). Вінницький полк. *Енциклопедія історії України*. ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка. Т. 1: А-В. 567 – 568.
5. Степанков, В. С. (2003). Вінницькі оборони 1651, 1671. *Енциклопедія історії України*. ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка. Т. 1: А-В. 568.
6. Яковлева, Т. (1992). Іван Богун-Федорович. *Київ. Старовина*. № 5.

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І ПОДІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ СЕРЕДИНИ XVII СТ. В ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ПУБЛІКАЦІЯХ ВІННИЦЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Територія Поділля була ареалом багатьох військових подій Національно-визвольної війни середини XVII ст. Найвідоміші з поміж них – бій під Махнівкою, битва під Пилявцями 1648 року, бій під Красним та Липовцем, оборона Вінниці в 1651 р., битва під Батогом 1652 р., героїчна оборона Буші 1654 р. та ін.

Метою статті є характеристика історико-краєзнавчих праць, приурочених подіям Визвольної війни на території сучасного Поділля. Досліджуючи ці події, неможливо обійтися без постаті організатора та керівника визвольної боротьби українського народу проти шляхетської Польщі – гетьмана Б. Хмельницького. Тому характерною особливістю опублікованих матеріалів є те, що в більшості з них фігурує постать Б. Хмельницького, рішення та вчинки якого мали визначальне значення для подальшої історичної долі України.

На нашу думку, опубліковані результати історичних досліджень з цієї тематики можна поділити на декілька груп. Першу становлять спеціальні праці, які вирізняються кропітким співставленням першоджерел, розкривають стратегічні плани Б. Хмельницького в контексті Національно-визвольної революції, аргументують історичну роль гетьмана для формування української державності. Друга група – краєзнавчі дослідження, присвячені локальним військовим подіям на Поділлі чи видатним землякам цього періоду. Проте, це не применшує значення краєзнавчих публікацій. Воно незаперечне, адже краєзнавці поширюють історичні знання, пропагуючи патріотизм до своєї землі, виховуючи й зміцнюючи державницьку самосвідомість серед населення. Тому з-поміж дослідників цієї тематики – не лише професійні науковці, а й педагоги, студенти, працівники бібліотек, журналісти, члени культурно-просвітницьких, громадських, політичних об'єднань, учні, пересічні громадяни, які цікавляться історією рідного краю, пишаються нею.

Значну роботу у цьому напрямі здійснили науковці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Зокрема проф. М. М. Кравець написав дві методичні розробки – «Місця бойової слави на Поділлі (1648 – 1654 рр.): Методичні поради лектору й екскурсоводу» [1] та «П'ять великих битв (Жовтоводська, Корсунська, Пилявецька, Зборівська, Батозька)». Описуючи ці битви, історик висвітлює великий стратегічний талант Б. Хмельницького, характеризує його як обережного та розсудливого полководця [2, с. 15]. Іншими є оцінки М. М. Кравця щодо вчинків Б. Хмельницького під Берестечком. Науковець критикує гетьмана за

надмірну довіру кримському ханові та за те, що обрана ним позиція бою була невдалою. Б. Хмельницький зупинив своє військо вздовж річки Пляшівки, з обох боків якої було непрохідне болото [3, с. 149]. Унаслідок цього українське військо зазнало першої поразки від поляків, а самого гетьмана захопили у полон татари.

Проте, на думку вченого, найбільшою помилкою Хмельницького, якої він припустився у своїй дипломатичній діяльності, було об'єднання України з Росією, унаслідок якого Україна повністю втратила свою державність [3, с. 156].

М. М. Кравець брав участь у формуванні Української Радянської енциклопедії (УРЕ), де ним була впорядкована біографічна довідка про Данила Нечая – полковника Брацлавського полку [4, с. 345]. Володіючи досконало декількома іноземними мовами, вчений здійснив переклад Діаріуша Станіслава Освенціма, довівши, що це важливе джерело з історії визвольної боротьби на Поділлі в 1651 році [5].

Цінним є спостереження М. М. Кравця про те, що під час Англійської революції з'явилася постать О. Кромвеля, під час Української – Б. Хмельницького [3, с. 125]. Така висока порівняльна характеристика, яку дав М. М. Кравець українському гетьманові, перегукується з думкою В. А. Смолія та В. С. Степанкова, що Визвольну війну українського народу потрібно трактувати в контексті соціально-політичної й національно-визвольної боротьби на європейському континенті. Адже в цей історичний період розпочалася революція в Англії, у Каталонії спалахнуло Сегадорське повстання проти іспанського абсолютизму, розгорнулася антиіспанська боротьба в Південній Італії та Сицилії тощо [6, с. 83].

Проф. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Валерій Степанков є одним із найвідоміших вітчизняних дослідників подій Української національної революції середини XVII ст. та її лідера – гетьмана Богдана Хмельницького. Він створив фундаментальну історіографічну базу, присвячену цим темам. Про значення наукових праць В. С. Степанкова у створенні державотворчого образу Б. Хмельницького йдеться у досліджуваних нами публікаціях [7; 8].

Чимало історіографічних праць із зазначеної нами теми опублікував доц. С. Л. Калитко. Він на початку 1990-х рр. вперше провів комплексний історіографічний аналіз наукових публікацій, присвячених військовим подіям на Поділлі середини XVII ст. Особливо важливою є історіографічна характеристика С. Л. Калитка (співавтор – доц. Мазило І. В.) монографії В. Смолія та В. Степанкова «Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет». Історик майстерно виокремив постать Б. Хмельницького в контексті військових, політичних та соціальних подій на території Східного Поділля. Історіографічний образ Б. Хмельницького дослідник доповнив тим, що звернув увагу на невдоволення козаків і старшини Брацлавського полку рішеннями Переяславської ради, а отже, і вчинками гетьмана. Адже з 428 міст і сіл Брацлавського воєводства присягу російському царю склали мешканці лише 128 населених пунктів [9, с. 20].

С. Л. Калитко є автором методологічних порад при вивченні курсу «Історія рідного краю» під назвою «Події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького на Східному Поділлі». Ця наукова розробка якісно вирізнялася тим, що методологічні поради базуються на найновішій на тоді історичній літературі на досліджувану тематику [10].

У ювілейному збірнику, присвяченому 360-річчю битви під Батогом, С. Л. Калитко (співавтор – доц. Кравчук О. М.) опублікував статтю «Батозька битва в історико-краєзнавчих публікаціях 60-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.». У дослідженні здійснено історіографічний аналіз понад двадцяти наукових праць, присвячених цій битві. Історик наголосив на необхідності подальших наукових розвідок та уточнень перебігу подій Батозької битви, закликав до створення фундаментальної праці з історії воєнного мистецтва часів Української національної революції [11, с.11].

Калитко С. Л. належить до тих істориків, які блискуче володіючи науковим стилем, можуть з легкістю адаптувати його в привабливий публіцистичний стиль для пересічного читача. Так, газета «Вінниччина» декілька номерів поспіль друкувала статтю «Богдан Хмельницький і наш край» [12]. Інформацію, викладену в статті, стали широко застосовувати на уроках історії та історичного краєзнавства в навчальних закладах Вінниці та області.

Історики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського брали активну участь у проведенні Всеукраїнських та регіональних наукових конференцій, круглих столах, виступах на телебаченні та радіо. У 2012 р. на базі історичного факультету була проведена ХХІV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Козацтво в історії України» (до 360-річчя битви під Батогом). У конференції взяли участь науковці із різних регіонів України, для яких професор В. В. Кривошея та доцент Ю. С. Степанчук організували роботу секційного засідання на полі Батозької битви.

Вагомий внесок у формуванні нового історіографічного образу Б. Хмельницького зробив проф. О. К. Струкевич. Його фундаментальна праця «Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання)» побудована виключно на аналізі, часто контраверсійної, політичної поведінки гетьмана Б. Хмельницького [13].

Важливими для історичного краєзнавства є наукові праці доцента А. К. Лисого. У статті «Дві долі на тлі Національної революції» історик скрупульозно дослідив біографії видатних соратників Б. Хмельницького – брацлавського полковника Данила Нечая та вінницького полковника Івана Богуна [14]. Вивчаючи перебіг подій Батозької битви, доц. Лисий А. К. звернув увагу на те, що усі енциклопедичні видання царської Росії та радянської України не оминули цієї події. Привертає увагу наукова рецензія праці «Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність (1648 – 1676 рр.)», де доц. Лисий А. К. та проф. Лойко О. Г. ґрунтовно проаналізували історіографічні джерела, використаних дослідником О. Ю. Даном при написанні цієї книги

[15, с. 11 – 17]. Достеменно знаючи події Національної революції під проводом Б. Хмельницького на Вінниччині, доц. Лисий А. К. став членом авторського колективу при написанні книги «Вінниця: історичний нарис» [16, с. 23 – 41].

Показовою є участь викладачів факультету історії, етнології і права в науковій конференції, присвяченій 360-й річниці битви під Батогом. Науковцями факультету до ювілейного збірника було подано п'ятнадцять наукових статей та тематичних повідомлень. Наприклад, доц. Косаківський В. А., досліджуючи польські історичні джерела, виокремив спогади сучасників Батозької битви, власне, учасника битви Міколи Гечинського [17, с. 28 – 30]. Ще в одній статті (співавтор – аспірант Рудь В.), дослідник В. А. Косаківський звернув увагу на те, що до сьогодні немає детального археологічного обстеження поля Батозької битви [17, с. 33]. Проф. Романюк І. М. (співавтор – студент магістратури Романюк Б. І.) детально дослідив перебіг подій 1648 р. на Вінниччині. Історик наголосив, що сьогодні значно зросло зацікавлення населення проблемами історії національно-визвольної боротьби [17, с. 67].

Серед інших історико-краєзнавчих робіт варто виокремити статті доцентів Пшука І. [18] та Рубіна М. [19]. Ці викладачі, ще в середині 50-х рр. минулого століття, першими із краєзнавців описали події та історичні пам'ятки на Вінниччині під час Визвольної війни. Постаті Івана Богуна, який стояв на чолі розгрому польсько-шляхетських військ під Вінницею в 1651 році, присвятив статтю проф. Зінченко А. Л. [20]. Викладач В. С. Мазурик досліджував історію формування козацьких полків та сотень на території нашого краю [21, с. 2].

Окремі краєзнавчі публікації ілюструють значення, яке надавав Б. Хмельницький Поділля у боротьбі за створення Української держави. Детальну географію місць перебування Б. Хмельницького на території Поділля з 1648 по 1657 роки подають О. І. Роговий, М. М. Іванюк, В. Х. Шпак-Мельник. Автори вперше систематизували походи Б. Хмельницького через Поділля, оформили відповідну таблицю, подали детальну картографію населених пунктів на Чорному та Кучманському шляхах [22, с. 79].

Про тісний зв'язок Б. Хмельницького з Поділлям пише О. Ю. Дан. Дослідник вказує, що гетьман послав оточеним вінничанам військову допомогу у березні 1651 року, що спричинило відступ від Вінниці польського війська [23, с. 96]. Це підтверджує й О. І. Роговий, що перемога козацьких військ, яких послав Б. Хмельницький на допомогу вінничанам під Липовцем, змусила польського гетьмана М. Калиновського зняти облогу Вінниці і відступити. На думку дослідника, саме у Липовці стався перелом всієї зимово-весняної кампанії 1651 року [24, с. 56].

Академік Л. В. Баженов підрахував, що Б. Хмельницький сукупно перебував на Поділлі понад шість місяців. Це давало йому змогу не лише здійснювати переможні битви, але й добре пізнати край, його людей, залишити добру згадку про себе в мешканців тих міст і сіл, де він перебував [25, с. 149]. Л. В. Баженов зробив історіографічне узагальнення та визначив чотири основні іс-

торіографічні етапи подій Української Національно-визвольної революції на Поділлі [26, с. 58].

О. О. Коваль пов'язує постать Б. Хмельницького з ідеєю українського монархізму, мотивуючи це тим, що з початку 1649 року спостерігається неухильне зміцнення прерогатив гетьманської влади, монархічних устремлінь Б. Хмельницького. О. О. Коваль вказує на очевидні елементи зростання монархізму, зокрема в застосуванні нових титулів, з якими зверталися до Б. Хмельницького. Його називали по-різному: «Гетьман з Божої милости», «Государ», «Зверхній властитель», «нашої землі Начальник і Повелитель». У 1655 році Б. Хмельницький запевнив польського посла: «Я став уже паном всієї Руси і не віддам її нікому» [27, с. 81].

4 березня 2021 року на базі Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені К. Тімірязєва відбулося пленарне засідання Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Поділля в роки Української національної революції середини XVII століття», організованої Вінницькою обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, яку очолює професор Сергій Гальчак.

Активну участь у роботі Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Поділля в роки Української національної революції середини XVII століття» взяли вінницькі історики та краєзнавці. Наукові здобутки з цієї тематики представили Іван Романюк, Сергій Гальчак, Юрій Степанчук, Костянтин Завальнюк, Олександр Роговий, Оксана Антонюк, Віктор Черевко, Олена Стадник, Наталія Кузьмінець, Тетяна Мельничук. Схвально, що учасниками наукового заходу стали також студенти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та Донецького національного університету імені Василя Стуса.

За результатами роботи конференції видано солідний збірник наукових праць, у якому фахівці-медієвісти, історіографи, історики-методологи, краєзнавці оприлюднили свої ґрунтовні розвідки, присвячені цій важливій не лише в науковому, а й суспільно-політичному значенні теми [28].

Отже, історики та краєзнавці Вінниччини здійснюють значну наукову роботу щодо вивчення, популяризації подій Національної революції середини XVII ст. Історико-краєзнавчі дослідження усебічно висвітлюють ці події, зокрема, образ Б. Хмельницького як історичної особи, видатного полководця, державного діяча і як людини.

Джерела та література:

1. Кравець М. М. Місця бойової слави на Поділлі (1648-1654 рр.): Методичні поради лектору й екскурсоводу / М. М. Кравець, І. І. Заєць. – Вінниця, 1978. – 83 с.
2. Кравець М. М. П'ять великих битв: Жовтоводська, Корсунська, Пилявецька, Зборівська, Батозька / М. М. Кравець. – Вінниця, 1981. – 25 с.
3. Кравець М. М. Роль Запорозької Січі у Визвольній війні українського народу / М. М. Кравець. – Друкарня ВДМУ ім. М. І. Пирогова. – Вінниця, 1999. – 244 с.

4. Кравець М. М. Данило Нечай: герой Визвольної війни 1648 – 1654 рр., полковник брацлавського полку. – В кн. УРЕ, 2-ге вид., 1982, Т. 7. – 526 с.
5. Кравець М. М. Діаріуш Станіслава Освенціма як джерело з історії визвольної боротьби на Вінниччині в 1651 р. / М. М. Кравець // Збірник доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 24 березня 2001 р. – Вінниця: Вінницьке обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 2001. – 63 с.
6. Смолій В. А. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – 2-ге вид., доп., перероб. – К.: Либідь, 1995. – 624 с.
7. Степанчук Ю. С. Роль Богдана Хмельницького у формуванні української національної ідеї у наукових дослідженнях О. І. Гуржія, В. С. Смолія та В. С. Степанкова на початку 1990-х рр. / Ю. С. Степанчук // Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Серія: Історичні науки. – 2017. – Вип. 1. – С. 5 – 13.
8. Степанчук Ю. С. Богдан Хмельницький і оцінка його діяльності у працях Валерія Степановича Степанкова / Ю. С. Степанчук // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції (17 – 18 листопада 2017 року). – Кам'янець-Подільський. – 2017. – С. 271 – 279.
9. Калитко С. Л. Східне Поділля у середині XVII ст. в сучасній українській історіографії / С. Л. Калитко, І. В. Мазило // Тези доповідей п'ятнадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1995. – 99 с.
10. Калитко С. Л. Події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького на Східному Поділлі. – Вінниця, 1997. – 21 с.
11. Калитко С. Л., Кравчук О. М. Матеріали XXIV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України» (до 360-річчя битви під Батогом). – Вінниця, 2012. – 220 с.
12. Калитко С. Л. Богдан Хмельницький і наш край // Вінниччина. – 1995. – 25, 28 листопада; 1 грудня.
13. Струкевич О. К. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання) / О. К. Струкевич. – Київ: Інститут історії України, 2002. – 533 с.
14. Лисий А. К. Дві долі на тлі Національної революції // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (22 – 23 листопада 2007 р.). – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 1. – С. 365 – 377.
15. Лисий А. К., Лойко О. Г. Історіографія проблеми в книзі О. Ю. Дана «Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність (1648 – 1676 рр.)» // Історичні витоки козацького роду в Україні: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.: У 8 ч. / За наук. ред. канд. іст. наук О. К. Струкевича; Вінниця ОУНБ ім. К.А. Тімірязєва. – Вінниця, 2004. – Ч. 7: Козацтво у наукових дослідженнях українських і зарубіжних істориків. – 40 с.
16. Вінниця: історичний нарис. – Гол. редактор проф. Подолинний А. М. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с.: іл.
17. Матеріали XXIV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України» (до 360-річчя битви під Батогом). – Вінниця, 2012. – 220 с.
18. Пшук І. За щастя народне // Вінницька правда. – 1954. – 18 січня.
19. Рубін М. Пам'ятки визвольної війни 1648 – 1654 рр. на Вінниччині // Вінницька правда. – 1953. – 28 серпня.
20. Зінченко А. Щоб жила козацька слава // Вінницька правда. – 1989. – 7 січня.

21. Мазурик В. С. Полки та сотні у другій половині XVII ст. // *Ria-Bita*. – 1994. – 30 липня (№ 30).
22. Роговий О. І. Подільськими шляхами Богдана Хмельницького / О. І. Роговий, М. М. Іванюк, В. Х. Шпак-Мельник. – Вінниця, ПП Балюк., 2012. – 120 с.
23. Дан О. Ю. Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність 1648 – 1676 рр. / О. Ю. Дан. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 288 с.
24. Роговий О. І. Битва під Липовцем 1651 р. Маловідомий епізод Визвольної війни / О. І. Роговий // *Історичні витоки козацького роду в Україні: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.: у 8 ч.* – Вінниця, 2004. – Ч. 2. – 34 с.
25. Баженов Л. В. Поділля і Південно-Східна Волинь у планах, реляціях і діях Богдана Хмельницького / Л. В. Баженов // *Пилявецька битва 1648 р. в історії України. Матеріали науково-практичної конференції «Пилявецька битва в історії України», присвяченої 360-річчю битви під Пилявцями.* – Хмельницький, 2008. – С. 138 – 147.
26. Баженов Л. В. Події Української національної революції 1648 – 1657 рр. на Поділлі та Південно-Східній Волині в історико-краєзнавчих дослідженнях другої половини XX ст. / Л. В. Баженов // *Краєзнавство.* – 1999. – № 1. – С. 58 – 61.
27. Коваль О. О. Українська козацька держава до і після Переяславської ради 1654 р. / О. О. Коваль // *Збірник матеріалів XXIV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)».* – Вінниця, 2012. – С. 79 – 82.
28. Поділля в роки Української національної революції середини XVII століття / Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, приуроченої 370-й річниці героїчної оборони Вінниці на чолі з полковником Іваном Богуном. Вінниця, 4 березня 2021 р. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2021. – 260 с.

Анатолій ЛИСИЙ

ПОЛЬСЬКІ ДЖЕРЕЛА ПРО ХОТИНСЬКУ БИТВУ 1621 РОКУ

Актуальність теми полягає у необхідності подальшого вивчення джерельної бази подій 1621 р., адже Хотинська війна є важливою сторінкою не тільки в історії України XVII ст., але й Східної Європи. У значній мірі тема досліджена. Але залишається чимало аспектів, які очікують свого з'ясування. Напружена боротьба з переважаючими турецькими військами під Хотиним, благополучне для Польщі завершення цієї кампанії справили на сучасників достатньо сильне враження. Численні записки і щоденники спогадів її учасників стали популярними у Речі Посполитій й в інших європейських державах. Відразу після повернення польського війська на батьківщину ці записки швидко поширювалися у рукописних копіях, продовжуючи жити, незалежно від своїх авторів. Починаючи з сер. XVII ст., вони з'явилися вже у вигляді окремих книг. Їх популярність визначалася не тільки поширенням у той час

героїчним і лицарським сюжетом, скільки особливістю ворога, якому протистояли автори щоденників: саме під Хотиним вперше було завдано серйозного удару по престижу Османської імперії. Серед них помітне місце займають щоденники, як різновид літературного жанру. Зокрема це мемуари Якуба Собеського, Прокопа Збігневського, Станіслава Любомирського та Яна Остроґа, які різнобічно висвітлюють події Хотинської війни. На жаль, в українському джерелознавстві ці діаріюші не удостоїлися окремого дослідження.

Дослідження описаних спогадів очевидців та учасників кампанії дозволить уточнити чимало деталей перебігу воєнних подій Хотинської війни та укладання мирного договору. Ці аспекти важливі для вивчення минулого нашого краю.

Дослідження мемуарних джерел Хотинської битви 1621 р. розпочалося лише в другій половині XIX ст., коли вони були опубліковані у збірнику «Рамайткі о вурправе chocimskiej г. 1621» («Щоденники Хотинської експедиції 1621 р.»), укладачем якого став польський фольклорист й історіограф Паулі Жегота Ігнацій. На сьогоднішній день немає жодної наукової роботи ні в українській, ні в польській історіографії, яка б подавала ґрунтовний аналіз даних джерел. Існує лише невелика кількість праць, в яких дослідники звертаються до записок Я. Собеського [1], С. Любомирського Я. [2], Остроґа [3] та П. Збігневського [4] під час вивчення історії Хотинської війни. Натомість жодне джерело не удостоїлося повного перекладу та видання українською мовою, хоча є цінними джерелами з вітчизняної історії та міжнародних відносин.

Проте ще існують інші маловідомі або нещодавно відкриті щоденники, зокрема авторства М. Мархоцького [5], які проливають світло на невідомі аспекти польсько-турецької війни 1621 р. Тому ця тема заслуговує у майбутньому більшої уваги дослідників ранньомодерного часу.

Я. Собеський, С. Любомирський та Я. Остроґ були представниками можних та впливових польських родів тогочасної Реч Посполитої, що відкривало для них перспективу кар'єрного та політичного росту, а також навчання у кращих польських та європейських університетах. Щодо П. Збігневського, то образність та його обізнаність з історії та грецької літератури свідчить про його освіченість та здобуту класичну освіту.

Більшість авторів щоденників (за винятком Я. Остроґа) були безпосередніми очевидцями подій під Хотиним 1621 р., тому сумніватися у достовірності поданої там інформації у нас немає сумнівів. Хоча існують певні неточності у викладенні окремих фактів, проте загалом зміст щоденників не суперечать один одному. Наявні відмінності та акценти на подіях навпаки доповнюють історичну картину Хотинської битви, адже висвітлюють її перебіг з різноманітних кутів зору.

Всі щоденники написані за хронологічним принципом. З огляду на часові межі описаних там подій їх можна розділити на дві групи. До першої належать діаріюш Я. Собеського та С. Любомирського, які охоплюють окрім безпосереднього періоду Хотинської битви, ще й мобілізаційні заходи польсь-

кого уряду та перебіг походу армії Речі Посполитої до місця воєнної баталії. До другої групи можна віднести щоденники Я. Остророга та П. Збігневського, які обмежуються лише висвітленням подій під Хотином.

Найвідоміший та найбільший за обсягом із щоденників належить авторству Я. Собеського і подає відомості про Хотинську битву 1621 р. На його основі батько майбутнього польського короля написав книгу «*Commentariorum Chotinensis belli libri tres*» (Примітки Хотинської війни в трьох книгах), яка опублікована в 1646 р. у Данцигу. Вона більша за обсягом ніж першоджерело, оскільки автор додав до неї різноманітні історичні відомості: опис місцевості, характеристики деяких учасників війни та їх подальшу долю, а також події, які відбувалися вже по закінченню битви під Хотином. Більшість вітчизняних істориків, при дослідженні історії Хотинської війни, звертаються саме до цього джерела, оскільки існує переклад на російську мову, здійснений К. Мельником у збірнику «Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси» 1896 р.

Цінність кожного з «Щоденників» як джерел з вивчення історії Хотинської війни полягає в поданні важливих відомостей, які проливають світло на підготовку Речі Посполитої до військового походу, розгортання битви та підписання мирного договору. Зокрема, у них описано засідання сейму, де вирішувалися проблеми, пов'язані з війною: призначення головнокомандувачем Я. К. Ходкевича та його заступником С. Любомирського, чисельність військ сторін конфлікту, перебіг воєнних сутичок, настрої серед воїнів та підписання миру.

У всіх щоденниках прослідковується більший чи менший вплив ідей сарматизму та месіанської ролі Речі Посполитої як захисниці християнської Європи у боротьбі з загрозою ісламу. Проте підкреслення особливої ролі народу в цьому протистоянні практично відсутнє, оскільки автори соромилися описувати випадки дезертирства, грабунків та злочинів проти мирного населення у лавах жовнірів Речі Посполитої.

Роль і місце козацького війська у перемозі над турецьким військом залежить від автора конкретного щоденника. Загалом, звитяга та мужність українського війська високо оцінюється польським воєначальниками Я. Собеським та С. Любомирським. Я. Остророг також чимало уваги приділяє подіям на козацькій частині фронту боротьби з турецько-татарським військом. Натомість П. Збігневський досить мало згадує у своїх спогадах про запорожців. Проте, на нашу думку, усі автори у світлі сучасних студій як польських, так і українських істориків, належним чином не дооцінили місце козаків П. Сагайдачного у хотинській перемозі.

Цінність окремих діаріушів полягає у наявності у них змісту пунктів Хотинського договору, адже Я. Собеський був безпосереднім учасником переговорного процесу, а С. Любомирський мав доступ до королівської та гетьманської канцелярії. Вони також відображали бачення ходу битви серед вищого польсько-литовського керівництва. Натомість П. Збігневський у більшій мірі відобразив у своєму творі настрої серед шляхтичів та простих жовнірів. Щодо

Я. Остророга, то він на основі спогадів очевидців, зумів синтезувати цілісну картину хотинської баталії. Його відсутність під Хотиним звичайно применшує вірогідність висвітлених у щоденнику подій, проте у меншій мірі простежується сентименталізм та надмірна ворожість, суб'єктивність у ставленні до ворога, що викликана кривавими спогадами та смертями побратимів на полі бою.

Джерела та література:

1. Pamijtnik wojny Chocimskiej Jakoba Sobieskiego / Komp. W. Syrokomla. Petersburg : 1854. 108 s.; Гриценко І. Хотинська війна у записках Якуба Собеського // матеріали Міжнародної наукової конференції [Хотинська війна (до 380-річчя)], (Хотин, 22 жовт. 2001 р.)... С. 16 – 20.
2. Lubomirski S. Diariusz wojny tureckiej pod Chocimem r. 1621 // Pamijtniki o wyprawie chocimskiej r. 1621 / Komp. Z. Pauli. Krakow : 1853. S. 65 – 105.
3. Ostrorog J. Dziennik wojny tureckiej w Woloszech // Pamijtniki o wyprawie chocimskiej r. 1621. S. 15 – 39.
4. Zbigniewski P. Diariusz wyprawy chocimskiej r. 1621 // „Starozytnosci histor. polskie” A. Grabowskiego, t. I (Krakow 1840). S. 15 – 41.
5. Мархоцький М. Історія або щоденник розправи війська польського... / Переклад Т. Ковальця / [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://en.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/07/QHU_2016_18_T_Koval_ets.

Анатолій ЛИСИЙ

ТОПОГРАФІЧНИЙ ОПИС ВІННИЦІ 1799 РОКУ

1793 рік ознаменував початок нової епохи в історії Правобережної України. За другим поділом Польщі наш край відійшов під скіпетр російської імператриці. Двоголовий російський орел зайняв місце одноголового польського. Одночасно з окупацією земель між Дніпром та Збручем російський уряд почав встановлювати власні порядки. Почалось руйнування політичних, економічних, соціальних конструкцій Речі Посполитої та на їх місце запроваджувалися нові, російські системи. Імперія відчувала потребу вивчення захоплених територій, складання опису Подільського краю, і досить швидко такий проєкт було реалізовано. Губернським землеміром Карлом Екстером було упорядковано «Камеральний і топографічний опис Подільської губернії». Завдяки 5-річній копіткій праці доктора історичних наук, професора Ю. Легуна опублікована частина цього документу, що стосується Вінницького, Брацлавського, Ямпільського повітів [1].

Необхідно зазначити, що авторів опису було багато і не всі прискіпливо дотримувалися єдиних вимог при наведенні відомостей, Ю. Легун відзначає недбальство при описі Ямпільського повіту [1, с. 10]. Канцелярист цього повіту вказував кількість селян – підданих, а інші категорії часом і оминав. Особливо це помітно у тих населених пунктах, в текстовій частині яких згадані й старовіри, і євреї та іноземці, а в підсумковій таблиці вони відсутні. Деякі села взагалі залишилися без національної та соціальної статистики.

Вінницький повіт обіймав значно більшу територію, ніж сучасний Вінницький район, тому неможливе використання наведених узагальнюючих повітових показників щодо сучасного району. Окрім того 1 село зникло, 23 – увійшли до складу інших сіл, 5 сіл укладачу не вдалося ідентифікувати.

Губернський землемір, титулярний радник Екстер, надіслав на місце структуру опису яка виглядала приблизно так:

1. Назва населеного пункту з визначенням його статусу. Виокремлювалися такі типи поселень: місто, містечко, передмістя, село, деревня, слобода, присілок, хутір, корчма.
2. Власник або власники.
3. Місце розташування, переважно з прив'язкою до певної ріки.
4. Згадка культової споруди. Тут йшлося про конфесійну приналежність церкви, матеріал будівництва.
5. Корчма і винокурня.
6. Майже в кожному селі обов'язково стояв млин. У його описі слід було зазначити кількість гребель, матеріал будівництва, число жорен, обсяг продукції.
7. Якщо у поселеннях були пивоварні, цегельні, пасіки, конюшні, гуті тощо, вони також описувалися.
8. Окремо згадувалися фільварки, сільські економічні будинки, у яких проживав економ. Описувався окремо і сільський будинок пана.
9. Подавалася інформація про кількість, час проведення ярмарки та характер основних товарів.
10. Якщо в місті, селі чи містечку були ремісники, вони перелічувалися із зазначенням представників кожної категорії.
11. Одне або два речення повинні були розкрити особливості забудови і планування населеного пункту.
12. Характеризувалися ґрунти навколо села.
13. Наприкінці мав би бути історичний опис або згадка про незвичайні особливості поселення [1, с. 11,12].

Отже подивимось чи упорався місцевий землемір із цими завданнями і подамо текст 1799 р. за інформацією історичного джерела:

«Город **Винница** с Старым Местом, предместьем Садками и хуторами: Дубицким, Меским, Щитковым и Тетенковым. Имеет положение частию на аозвышенных, но ровных местах, частию на крутых каменистых горах, частию по крутым и отлогим косогорам, а больше по низким берегам реки Бога,

и по обеим сторонам входящей в нее речки Винницы; окружается с двух сторон пахотными полями, с третьей строевым, а с четвертой дровяным лесом.

В нем два каменные кляштора, из коих первый ордена Доминиканов, Покрова Пресвятыя Богородицы, в коем монашествующих 5 человек, они имеют в городе фундушовых 17 дворов, и состоит в их владении село Соловьевка трехлетним арендовным контрактом, за сумму по фундуку записную Иваном Грохольским старостою трембовецким в 30.000, да деньгами к тому получается с имения Северина Вислоцкого из суммы 6.000 с имения бывшего подсендка Брацлавскаго Онуфрия Щениовскаго из суммы 1.000 с имения бывшего войск польских ротмістра Иосифа Прушинскаго из суммы 13.000 польских злотых от ста процентних по 6 злотых.

Второй ордена Капуцинов, под титулом Святого Франциска; в коем монашествующих 16 человек, они не имеют деревень, а питаются только от добротного жителей подаяния. При сем кляшторе изрядной плодovitый сад в коем деревья яблони, груши, сливы, вишни и черешни.

Девичий монастырь деревянной, грекороссийскаго исповедания, в коем ветхая деревянная церков старая, во имя Благовещения Господня, при коем деревянные для жительства монахинь кельи. В сем монастыре монашествующих 14 девиц, они имеют в городе 10 дворов, с которых получают ежегоднаго дохода 20 рублей, и кроме того пользуются определенным по штату жалованьем.

Церквей деревянных грекороссийских обращенных из уны\ии в 1794 году две. Первая, соборная, ветхая старая посредственная, во имя Космы и Даміана, в коей іконостас живописи изрядной и при ней колокольня с четырьмя коло колами меди спижевой; а втора яво имя Святителя Христова НІколая, в ней іконостас новой хорошей живописи и при ней колокольня с п'ять колоколами меди спижевой. При обеих сих церквах устроены небольшие дома называемые школами для обучения детей, кроме сего состоят во владении священослужителей определенные к церквам земли пахотной в поле по 8 дней и из них при последней имеется сінокосу на 15 косарей. Бывший езуитский каменный кляштор в коем помещаются Присутственные места. Еврейских деревянных школ три, и при них четыре пришколка. Вновь строящийся магистрат. Торговая баня.

В гостинном дворе лавок каменных 1, деревянных 34, да подвижных на колесах 39, итого 74; в них содержатся евреями вывозимые Волынской губернии из местечка Бердичева атласы, гарнитуры, бархаты, тафта, пекины, всякие чулки, печатки, платки разных цветов, нанкины, серсаки, саржи, линобатист, бумажные ситцы, полуситцы, муслины, кисеи, миткали, плисы, марсели, китайки, холст галанской, швабськой, прусской, российской и прос-той, так же батисты, скатерти, салфетки, шерстяне тсясьмы разных цветов, сукна, казимиры и прочне материи. В деревянных же бакалія, сахар, кофе и чай; а в подвижных абак, сапожной товар, готовые немецкие и простые сапоги, свечи воскове и сальне, деревянное, параванское, ореховое, льняное и конопляное масло, разные рыбы, икра, визига и прочее.

Еврейских винокурен 4, в них производится сидка вина на 4 небольшие котла, вода употребляемая на затертные кадки и на трубницы наливная, затертные кадки малы, в них затирается по одному корцу, из трех таковых затеров получается пенного вина 60 кварт, в неделю же выкуривается 12 спустов. Оно продается на месте спуст состоящий из 60 кварт по 15 польских злотых, исходящий на сие хлеб и дрова покупные = 1-го корец по 5, а последнего фура по 2 польских злотых Майстера на сих винокурнях из евреев волнонаемные.

Еврейских пивоварен 4, на них делается легкое пиво из ячмінного солода, которой и растится в имеющихся при них солодовнях; в варе пива употребляется ячмінного солоду 32 корца, а хмелю 32 гарнца и получается пива 64 бочки, оно продается на месте. Бочка состоящая из 25 гарнцов по 16 польских злотых вываривается в год 7040 бочек, каждая состоит из 25 гарнцов. Майстера на сих заводах из евреев волнонаемные. На реке Бог остров с земляным укреплением, на коем имеется строение для содержания арестантов. Мещанской кирпичной завод на коем 12 человек из желтоватой глины выработывают в лето готового кирпича – 330.000.

Шляпная фабрика на коей делаются четырех разборов шляпы, из них первого разбора треугольные пуховые, которые продаются по шести рублей, втраго несколько хуже по четыре рубли серебряною монетою, поярковые аглицкие по два рубли, а простые по одному рублю мелкою монетою. Волну получают из Бердичева, Янова, Пикова, Мизякова и Махновки; мастеров на сей фабрике немцов 2, а из национальных 3 человека.

Мельниц три о трех деревянных клетках, в них мучных поставов 12, три сукновальны и две колоды просотолчных ступ, каждой постав вымеливает в сутки по 20 корцов. Одна пильная мельница и одна медная молотовая машина.

В сем местечке бывают еженедельно в пятницу и воскресенье торги, а в году шесть ярмонков: 1 на Новый год, 2 на четвертой неделе великого поста, 3 на Фоминой неделе в воскресенье, 4 на Троицын день, 5 на праздник Успения Пресвятой Богородицы, 6 на Космы и Дамиана, которые и продолжаются по одному дню. На оные привозят из окрестных местечек и селений разного рода хлеб и пригоняются в небольшом количестве рогатой скот волы, коровы, овцы, козы, свиньи а временем простых лошадей, Из лесных же мест Волынской губернии доставляют мед, воск, смолу и диоготь.

В городе Виннице состоит домов каменных казенных 2, обывательских 3, деревянных казенных 2, шляхетских 166, обывательских 668, а всего 839; купцов христиан 261, евреев 6, мещан христианской веры 2.197, евреев 1.268, шляхты и прочаго состояния вольноживущих 34, а всего 3.756 душ» [1, с. 26 – 29].

Джерела, література:

1. Топографічний опис Подільської губернії 1799 р. / За ред. Легуна Ю. В. – Вінниця, 2018: Тов. «Нілан-ЛТД». – 356 с.

СЛОВО ПРО БАТЬКА

Розділ I. Маруся та Михайлик

Я зростала у дружній родині. Мій тато усе життя залишався рідним своїй сестрі Марусі. До неї на хутір Шевченко він привів молоду дружину. У старшої сестри мама з татом почали своє подружнє життя. Вона й вареники маму вчила ліпити з вишнями, й з ріднею родичатись. «Привів школярку з бантами», – посміхались до молодой дружини тітки. Мамі було лише 18.

Двоюрідні гостювали у нас так саме, як ми малими гостювали у них. Жили весело. Влітку їздили до моря. Тітка, дядько, сестри були легкої вдачі. Сестричка Таня грала на піаніно, а Наталка пекла тортики. Скільки тітка Маруся знала колядок!

Але в тата та його сестри Марії було інше дитинство. Маленькій Марусі виповнилося два роки, а Михайлику кілька місяців, як на фінській війні вбило їх тата, мого дідуся. У 24 роки Дімна Арсенівна залишилась вдовою. Бабуся не хотіла йти до колгоспу. Туди зганяли людей силою. Вона мала досить своєї землі і хотіла на ній хазяйнувати. Міліція загнала в город трактора з колгоспу, усе переорали. У блакитноокої вдови не залишалось вибору, ніж працювати вдень у бригаді, а свою землю обробляти при місячному сяйві. Робота у колгоспі оплачувалась трудовнями.

Голод. Війна. Молодшими школярам, сиротам Другої світової у шкільній їдальні давали окраєць хліба і тарілку ячмінного кулішу, а Михайлику із сестричкою Марусею – не давали, тому що батько загинув на фінській. Доводилось по-дитячому ображатись на несправедливість. Вони теж бо були сиротами, тільки це чомусь не визнавали у школі.

У голод бабуся терла конопляне сім'я, отримувала так конопляне молоко, ним розбавляла пшоняну кашу, пекла млинці із лободи, щоб врятуватись в жорстокий 1947 рік.

Великою крадіжкою вважалось, якщо хтось пішов у поле назбирати колосків. Навіть за три колоски тоді могли вислати на важкі роботи. А діти всеодно бігали з полотняними торбами на поле визбирували горох. Якось Михайлик із Марусею забарилися, їли спочатку із стручками, а потім вишукували солодкі горошини. Не зогледілись, як з'явився об'їздчик.

Утікали врзнобіч, а він доганяв і лушпарив гарапником по спинах. Чим би це скінчилось, якби не дядько Яків, який був неподалік косовиці. Він перейняв об'їздчика й замахнувся на нього косою. Кінь злякано здибився і скинув його на землю. Більше місяця бабуся Палажка лікувала спину примочками, але рубці від гарапника Михайлик носив іще довго.

За той горох його маму викликали до сільради і оштрафували на двадцять трудовнів. Брата із сестричкою розмалювали в шкільній газеті.

Від усіх негараздів дитинства рятували корова Борзуля і баба Палажка – бабуся малої Марусі і Михайлика. Вона рятувала людей від смерті в голод: сільських і міських. Варила великий казан борщу та ячмінної каші, а на солодке пекла цукрові буряки і роздавала знедоленим. І диво: в господі не зменшувалося ні бараболі, ні квасолі, ні буряків, ні круп, скільки б бабуся Палажка харчів не роздавала. Без цієї бабусі дитинство Марусі та Михайлика було б іншим.

Вона була знахаркою на усе село. Очі-жарини, вольова, з виду сувора, виганяючи хворобу з тіла, примовляла: «Іди непрохідними нетрями, болотами та глибокими ярами, забери хворобу і рознеси, де люди не бувають, де птиці не літають, хижак не блукає. Цур тобі! Пек!» Повторюючи якусь свою молитву, качала свіжим яйцем по голові, спині по руках, ногах, і оте «Цур тобі! Та пек! Кабан тобі тато, свиня тобі мати», – вимовляла. Хвороба й покидала тіло. Малим хлопчиком дивився, як привозили на возах хворих з проказами-бешихою, переляками, заїканням, як після сеансів бабуні Палажки не ходячі піднімалися, немічні одужували, недорозвинені почували себе краще. Дивина та й годі. Як би без неї рани від гарапника загоїлись?..

Розділ II. Університети

У 1953 році Михайлику виповнилось 15. На селі цей вік вважався вже дорослим: на плечі лягає повне забезпечення паливом, випас худоби, уся надвірна та робота у городі. Вночі – до лісу за деревом, а вранці – до школи.

Вирватися із «трудової колонії» у ті часи можна було лише двома способами: завербуватися на шахти Донбасу чи на освоєння цілинних земель у Казахстані. Будівельник – от головна професія. Попросивши у сусіда-чоботаря діда Степана три карбованці, Михайло вирушив до Вінниці складати іспит до будівельного технікуму.

Три дідових карбованці вистачило для міського життя на три дні. На вулиці Ворошилова було будівельне училище, де годували. То, замість технікуму потрапив до школи фабричного заводського навчання (ФЗН), де мав здобути спеціальність муляра 4-го розряду.

Попереду великі новобудови радянської держави. 57-й поїзд «Спецводбуд» завантажили на залізничні платформи, а працівників у вагони воєнної доби й «поцугиками» у Казахстан, на секретний об'єкт «Байконур» у Семіпалатинській області.

Обмежена територія, засипана піском, що завжди хрумтить на зубах, силенна комарів, від укусів яких можна збожеволіти. З харчів – пшоняна та перлова каша з кониною або верблюжатиною, що від неї пече шлунок. За горами піску – ревіння, від якого земля ходить ходором – випробування реактивних двигунів. Космодром Байконур. Оце-то закинула хлопчину доля із рідного села!

Спали по двадцять чоловік у військових палатках. Вчорашні фезеушники виконували земляні роботи. Прокладали водогін з Ушима (притока Іртиша) до містечка, де мешкали інженери Байконура.

Семипалатинський край суворий. На тисячу кілометрів пустеля, великі бархани сипкого піску, що в полудень нагрівається до такої температури, хоч яйця печи, а вночі температура спадає до нуля. За роботою копачів спостерігають вартові-прикордонники і люди в цивільному. Романтизм геть вивітрився...

Коли виповнилось 18, Михайло отримав першу у житті відпустку і преміальні у розмірі 250 карбованців за дострокову здачу водогону. Це був прорив! Повернутися у село у власному костюмі, черевиках, палити цигарки «Казбек», їсти свій білий хліб з ковбасою і чаєм дорогою додому в поїзді Семипалатинськ – Москва.

Розділ III. Відпустка

Михайло пригощав московським хлібом, і мати довго нюхала його, а потім плакала.

- Чого ви, мамо? — здивувався.

- Це ж, Михайле, твій перший хліб.

Кілька днів молотили. Снопи стояли колом, щільно притулившись один до одного. Гамселили ціпами, кладучи снопи на тік колосками до купи, гупотіли, а зерна підстрибували, мов у танку. Потім мама провівала, кружляла його в решеті, щоб чистим стало, сушила на сонці. Михайло повіз до млина те зерно, а звідти повернувся із борошном.

Стільки цілющої сили і любові ненька вкладала у кожен заміс: тихенько ходила по хаті і забороняла всім стукати дверима, як у діжі народжувався і визрівав хліб. Коли мама виймала з печі паляниці, вмивала чистою водою кожну, цілувала, хрестила і побожно клала під полотняний рушник. Тепер сім'я багата.

У сільських буднях незчувся, як пролинув місяць відпустки. Повертатися у суворий Семипалатинськ не хотілось, а залишатись у селі було небезпечно.

1955 року діяли суворі закони. За спізнення на роботу – покарання, а тут неповернення після відпустки – це три роки каторжних робіт.

Якось ввечері завітав секретар Лучанської сільради дядько Гриць.

- Із Семипалатинська надійшла бумага, щоб ми сповістили про твоє перебування. Не повернутися на роботу – це кримінал, тюрма.

Мати, заламуючи руки, плакала і бідкалась, що робити.

На столі з'явилась карафка сизого самогону. Дядько Гриць звеселішав.

- Грицю, – благала мати, – ти ж свій. Підкажи, як зарадити Михайлу. Навіщо йому той Казахстан?

- Так воно то так, – чунав потилицю дядько Гриць, – кажу, вихід з будь-якої скрути можна знайти...

- Я ось кабанчика заколю, – лестилась мати розгублено, – і самогону знайду, ти тільки заступися.

- А скільки днів перегуляв відпустку? – суворо глянув представник сільської ради.

- Допомагав він нам, – заступилася мати. – Без нього...

Дядько Гриць апетитно проковтнув окрась сала, заїв часником, хильнув чарчину навздогін.

- Правильно мислиш, Домко, – прорік дядько Гриць. Я тут з Биковською, нашою лікаркою, узгодив. Вона напише, що треба. А ти занеси їй з копу яєць, масельця та шматок свинини.

Дядько Гриць обернувся до мене:

– Ти, гуляко, зарубай собі на носі: ногу зламав при виконанні сільгоспробіт, допомагав врожай збирати.

- Господь з тобою, – сплеснула руками мати, – який перелом. Ще біду наклечеш.

- Так треба. Іншого не придумав.

Мати скрутно зітхнула і погодилась із доводами представника сільської влади.

- Є, правда, й інші варіанти, – вів своє дядько Гриць, – можна завербуватись на Донбас, і всі гріхи простять, або... – Він зробив довгу паузу. Очевидно, в голові, де хурделив самогон, озвалася твереза звивина. – Колгосп почув рознарядку відправити на навчання кількох хлопців. Потрібні трактористи і комбайнери. Це, звичайно, ліпше, як Донбас. Можна в Гущинці чи Сартану.

- Сартана, це ж де? – знову сполохалась мати.

- А на тому ж таки Донбасі, тобто в Сталінській області.

Отримавши героїчну характеристику, з групою вінничан Михайло відправився освоювати спеціальність тракториста-машиніста широкого профілю...

Розділ четвертий. Вінничанин

Душа – сувій, що розгортається в обставинах та подіях життя.

Хлопцем втік із голодного села... Тяжко працював, але завжди мріяв про краще, мав нахил і хист до письменства. Закінчив вечірню школу робітничої молоді, служив у армії «воєнкором».

Після демобілізації, полковник у відставці М. І. Гришин, приймаючи на роботу, написав: «Оформити слюсарем в холодильно-компресорний цех та надати житло в гуртожитку». На підприємстві потрібно було створити музей. Це довірили молодому інженеру Михайлові. У музей навідувались екскурсії з усього Радянського Союзу. Міністр м'ясомолочної промисловості СРСР та України, розглядаючи експозицію, поцікавився, хто його зробив. Михайло опинився в центрі уваги. Міністр потис руку: «Автору музею виплатити три посадових оклади, а ініціаторам по два».

Це щасливий час, коли все вдається. Тобі тридцять років. Є сили, снага: музей, клуб художньої самодіяльності, постійна співпраця з газетами та радіо, де звучать театралізовані оповідання та вистави, друзями стають письменники, журналісти.

...Яринка була красунею з великими зеленими очима та плеканими лобистком кісьми. Грала в духовому оркестрі у клубі, яким тато керував.

- Міша, а де ми будемо жити ? – тільки запитала до весілля...

- Не хвилюйся, усе буде, – запевнив перспективний жених.

Січень, віхола, мороз, а труби на весіллі так грають, аж до губ примерзають! Спочатку старша сестра Маруся на Хуторі Шевченко гостей частувала, потім у рідному селі Луці, а потім – у селі красуні-нареченої – Трибухах. Щоб вже ніколи не розлучатись, справили три весілля! Та й почали жити у старшої сестри на хуторі Шевченко.

Тим часом в Одеському видавництві «Маяк» вийшла перша книга – «Перевагу віддаю боротьбі». Книга про героїзм молодого журналіста, що організував антифашиське підпілля у Жмеринці, Костянтина Гришина. Документальна повість стала дипломною роботою. Батько саме закінчував факультет журналістики Львівського державного університету ім. Франка. Ця робота вшановувала пам'ять молодих антифашистів, розстріляних у 1943 році. Обласною організацією Спілки журналістів було запроваджено щорічну премію ім. Костянтина Гришина. А батькові виділили квартиру. Він став вінничанином.

До нової квартири переїхали молода дружина й стоси книг, перев'язані мотузочком, які багато років мандрували за Михайлом по гуртожитках...

Михайло ПАЩЕНКО

ЛЕГЕНДА ПРО ЛИПОВУ АЛЕЮ

Давно те було, коли наші люди мешкали в лісах понад Богом-рікою, а поселення їх називалися пасіками. Лісові мешканці одухотворяли природу і вірили в те, що дерева на землі з'явилися в результаті якихось чудесних перетворень. Так з'явилося чудесне дерево Липа, яке названо на честь дівчини-красуні Липки.

Це вона висаджувала медоносні дерева для своїх бджілок, з якими вміла розмовляти їх мовою. А мешкала дівчина з батьками на лісовій пасіці серед Чорного лісу. Так називали непрохідні хащі, до яких не осмілювався завернути жоден завойовник.

Гарцювали ті завойовники битим шляхом, якого люди прозвали Чорним через лихоліття, яке чинили западинки із заходу і сходу, а найгірше – з півдня.

Кожного ранку ще до схід сонця, коли лісове різнотрав'я вмивається рясними росами, Липка збирає табуни бджілок і виводить їх на узлісся, у степ, де квітне земля різнобарв'ям. Гуляють вони і радіють сонячному дню і щедрому медозбору.

Загаялася якось Липка, затримали її працьовиті бджілки, які натрапили на диво-дерево: у кожній квіточці такий пахучий нектар, що бджілки працювали не відчуваючи втоми.

Не зчулася Липка, як чужинці схопили сердешну, закинувши на коня, і ватагою погнались, задоволені несподіваним ясиром, тобто здобиччю. Молодих, красивих дівчат звозили до Криму в Кафу, де процвітав ринок работоргівлі.

Повернулися бджілки на пасіку без своєї доглядальниці. Закружляли біля оселі батьків, навперебій жужукали, як Липка потрапила до рук татар-кримчаків і що завойовники повезли дівчину на південь.

Опечалилися старенькі батьки, заплакали і вирішили звернутися за порадою до найстаршої бджілки, яку називають Маткою.

Лісові рої бджілок, як і довколишні люди, глибоко шанували батьків Липки, бо їх оселя завжди була відкритою для подорожніх і купців, які пробиралися в Чорний ліс, аби придбати мед і воск, а особливо пилку з квітів, бджолиного молочка та нектару. Це були найцінніші ліки. Не вірилося, що хтось посмів зазіхнути на доньку найшанованіших людей.

Лісові люди раду радили наздогнати татарчуків і відбити полонянку, але ж сили були нерівними. Тим більше, що степовики звичні воювати у безліссі, тоді як лісовики не були пристосовані до бійки у відкритім просторі.

І тут до батьків Липки завітала зграйка наймудріших бджілок.

- Ми повернемо нашу Липку.

- Якби то, – засумнівались люди, – що ви вдієте супроти озброєних і добре загартованих в боях загарбників?

- Ми, бджілки, звичайно, не станемо мірятися силою. У нас є своя зброя, перед якою не встоїть жоден воїн, і бджілки розповіли про свій план.

- Але як же ви відшукаєте нашу Липку? – не могли збагнути люди.

- По запаху квітів. Липка завжди виплітала з них вінок і клала на голову.

Ще до схід сонця бджоли організували загін зі своїх охоронців, і вони вирушили вздовж над Чорним шляхом. Наздогнали викрадачів аж у Брацлаві і поки татарчуки ще й не прочумалися, налетіли на заспаних вояк і почали жалити та дружнім гудінням так налякали, що де й сміливість їх поділася. Тікали хто куди, покинувши награбоване та полонянок.

Полуднева спека приморила сміливих рятувальниць, у бджілок заболіли крильця і пересохло в дзьобиках. В такому стані рій до пасіки долетіти не зможе. Тоді Липка метнулася до лісу, зібрала великий букет квітів, де в кожній рослині знаходились краплини водички, і напоїла своїх рятувальниць.

А щоб бджілки при дорозі мали змогу вдовольнитись нектаром, вирішили посадити квітучі дерева. Це починання дуже сподобалося людям, і кожен з

них висаджував дерева навпроти свого помешкання. Так з'явилася велика алея, яку на честь винахідливої дівчини Липки – назвали Липовою.

Минають роки, а рукотворна пам'ятка природи залишається унікальною не тільки на Вінниччині, але і в Україні. Її довжина сягнула 140 кілометрів: через Літинщину, Вінницю, Немирівщину і до Тульчина. Навесні, коли зацвітають липи, здається, що барвистий пояс підперезав наше Поділля. Гудуть над липами навтомні бджілки, а як дослухатись, то вчувається пісня лісової красуні, подарована людям.

ДОРОГА ПІД ЦАРСЬКИМИ ЛИПАМИ

Дорога... Вічний неспокій, мрії та сподівання. Вона зводить, але здебільшого розводить, розлучає, відсилаючи у далекі і близькі світи, але в житті кожного залишається одвічним спомином, незгаєною жадобою бодай раз пройтись тією дорогою, яка розпочалась від пра- пра-прадіда, від дня народження і залишилась у власному світі.

Куди б не завели нас інші дороги, але вони будуть і не схожими на ту дорогу, яка веде від батьківської хати...

З глибини віків і дотепер незмінним залишається село Лука, обіч дороги, прозваної в народі Царською, бо свого часу тут алькадом проїхала цариця Катерина II і це задля неї упорядковано липову алею, що простяглась Подільським краєм аж на сто сорок кілометрів.

А ще цю алею називають «Польською», «Фельдмаршальською!». Чия ж вона насправді – важко довідатись навіть історикам нашого краю.

Унікальна, рукотворна алея – два подвійних ряди лип, між якими зберігається відстань 28 метрів, створена у XVII – XVIII століттях. Вона тягнеться від Меджибожа Хмельницької області до Тульчина Вінницької. У народних переказах існує кілька варіантів її виникнення.

Перший: молоді саджанці липи серцелистої були висаджені обабіч дороги в часи відродження України після війни 1651 – 1654 рр. і приєднання до Росії. Селяни-кріпаки і солдати викопували їх з подільських дібров, везли до дороги возами. Всього було висаджено 1,5 млн. дерев.

Для їх охорони були встановлені суворі правила: не підпускати до насаджень малих дітей, не випасати біля них худобу і не орати поблизу землю. Хто ненароком ламав деревце, повинен був посадити нове протягом 3-х років (!), щовечора виливати на його коріння відро води.

Другий: липи висаджувались на честь перемоги полків фельдмаршала Суворова, на честь тріумфального повернення російських солдатів з італійського походу 1799-го року. Адже 28 метрів – це якраз ширина тодішньої військової маршової колони, кавалерійського ескадрону з 24-х вершників у ряд. Але це припущення не підтверджується ніякими історичними документами. Хоч суворовські полки пройшли шлях від Немирова до Тульчина, ніде в наказах тієї пори не збереглося ніяких згадок про будівництво дороги. А вона

була не просто прокладена, а саме побудована: з величезним насипом, з платформами для подвійного ряду лип.

Третій: алеї прекрасних дерев часто виникали на честь приїзду (чи проїзду) коронованих осіб. Розповідають, що коли імператриця Катерина II подорожувала з французькими та пруськими послами через Поділля на південь, вона наказала своїм фаворитам Потьомкіну і Мамонову обсадити дорогу липовими деревами, щоб показати іноземцям красу Малоросії. Ця легенда ще пов'язується з поняттям «потьомкінські села» – тобто нашвидкуруч збудовані на віддалених схилах макети сіл, біля яких розставляли селян і худобу. А біля лип начебто стояли гарні молоді дівчата у вінках і стрічках. За ніч, поки імператриця з гостями відпочивала, макети перевозили по шляху вперед і будували нове «село», і знову висаджували липи. Але й ця красива версія не підтверджується істориками, в ній багато недоречностей. Чому алею проклали там, де Катерина II не проїжджала, – від Літина до Хмільника і Уланова?

Четвертий: поодинокі 300-літні липи зустрічаються не тільки в алеї, але й в багатьох селах, на шляхах, в полях. Чому їх там садили? Після Андрусівського перемир'я 1667 року, коли Брацлавщина (тобто Вінницька і частина Хмельницької областей) відійшла до Польщі, магнати Речі Посполитої повернулися у свої подільські маєтки. Вони активно будувались, стверджувались у своїх правах і володіннях, виписували з-за кордону вчених-садівників. Липа тоді була в моді – адже пруський король Фрідріх Великий обсадив нею весь парк Сан-Сусі в Потсдамі і більшість німецьких міст. Крім того, ще у 1430 році князь литовський Свидригайло повелів на Брацлавщині шляхтичам, які володіли землею, «...грані на липі витесати і копці (межові знаки) влаштувати...». Отож липу шанували і висаджували не тільки за довговічність (вона живе тисячу років), гарну крону, медоносність, але й як історично стверджену межу землеволодінь.

Тому найбільш вірогідним є четвертий варіант, а саме – 400-кілометрова липова алея, яка пройшла через все Поділля, створена за часів польського панування. Вона обрамила тракт, який в ті часи пов'язував Брацлавщину зі столицею Польщі – Варшавою. У XII столітті липи ретельно доглядали, рятували від порубок, а взимку чистили широку дорогу між ними від снігових заметів.

На Вінниччині загальна довжина липової алеї – 140 км. В 1972 – 1984 рр. вона охоронялась як пам'ятка садово-паркового мистецтва. А зараз це ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. В останні роки благородні старі липи масово гинуть, хоча можуть жити до 500 років.

Вінницькі липи – ровесниці таких же старовинних лип у парку Сан-Сусі у Потсдамі. Німці дуже бережуть ці високі розлогі дерева, посаджені три століття тому, і для очистки від зайвих гілок, від заразної омели потсдамський рат (міська рада) запрошує спеціальні бригади, у складі яких є альпіністи.

З розповідей старожилів мого села, найменованого Лукою, яке спочатку за адміністративним поділом відносилось до Вороновицького, а тепер Немирівського району, – дорога під царськими липами в народі прозвана «Чорним шляхом». Подільською землею татаро-монгольська навала протоптала дорогу

зі Сходу на Захід. Вивозила награване збіжжя, гнала полонянок, аби збагатити свої гареми та мати пристойних служниць. А ще відомо, що згодом турки забирали полонянок, аби змішати родовід з красунями нашого краю. Прикладом слугує подільська Роксолана.

Не гребували красунями й інші завойовники, що ризикали тут під хоругвами та штандартами польсько-литовських магнатів, німецько-австрійських хрестоносців. Усі вони зазіхали на багатство українських земель, поневолювали працездатний народ і нагромаджували свої статки. На кошти пограбованих будували маєтки, зводили палаци, огорожувались фортецями.

Хто тільки не прагнув возвеличуватися біля липової алеї! Ходила легенда, що сама самодержавна цариця російського престолу Катерина II доклала зусиль і за «височайшим» велінням з'явилася рукотворна краса. Подорожуючи з празькими, французькими та іншими послами західних держав на південь через Поділля, вона виказала свою забаганку фаворитам Мамонтову і Потьомкіну, аби віддалік було видно білі хати українських сіл, а дорога – обсаджена липами. Хай, мовляв, іноземці насолоджуються красою її земель. Там, де проїжджала царська свита, солдати висаджували дерева, а потім викопували їх і пересаджували в тих місцях, де ще не проїжджала Катерина II. Ніхто достеменно не міг підтвердити ані спростувати таке дійство. Чому висадили шлях від Меджибожа (Хмельницької області) до Тульчина, а далі на південь липова алея обривається? Чому липами були обсажені дороги, де цариця не проїжджала, – від Літина до Хмільника і Уланова?

Як свідчили історики тієї пори, Катерина II не приділяла уваги навіть власному саду у Петербурзі.

Цікаву легенду описали вінницькі краєзнавці – нібито липи висадили суворовські солдати. Ширина дороги між липами відповідає ширині розгорнутого строю, і дорога закінчується в Тульчині, де квартирувала армія О. Суворова. Ця легенда, мабуть, породжена любов'ю народу до знаменитого полководця та його чудо-богатирів, а можливо, і як протипага першій легенді. Катерина II ніколи не користувалася повагою серед бідного люду. Проте важко пояснити, чому саме липи (а не дуб, граб, клен чи інші дерева) висаджували солдати. Для створення липової алеї тільки в межах Вінницької області потрібна не одна тисяча лип-однорічок, а в навколишніх лісах липи мало.

Історики доводять, липову алею висадили наші земляки в часи відродження України після визвольної війни українського народу в 1648 – 1654 роках. Це можливо. Старожили пам'ятають, що липи прикрашали не тільки Вінницький гостинець (так колись називали шлях через Літин на Вінницю) і велику дорогу до Брацлава, а також інші дороги та вулиці міст і сіл. Поодинокі 200 – 300-річні липи зустрічаються скрізь по області.

Найбільш імовірною є версія про те, що основна частина липової алеї посаджена наприкінці XVII та впершій половині XVIII століть. Після 1667 року Брацлавщина (історична область, що займала територію теперішньої Вінницької та частину Хмельницької областей) за Андрусівським перемир'ям 1667 року знову відійшла до Польщі.

Польські магнати повернулися до своїх маєтків і намагалися твердо закріпитись на подільській землі. Вони швидко розбудували міста Брацлавщини: Вінницю, Шаргород, Могилів, Літин, Тульчин, Янів, Межирів та інші. В маєтках створювали прекрасні парки, особливо починаючи з кінця XVIII ст. Для цього із Західної Європи спеціально виписували вчених-садівників. Останні могли створити розсадники, виростити ту кількість лип, яка була потрібна, щоб обсадити дороги. Вчені-садівники знали, що липа своїм довголіттям сягає тисячі років, має гарну крону і є чудовим медоносом.

У восьмій грамоті великих князів литовських за 1430 рік згадується, як князь Свидригайло розпорядився, щоб для позначення кордонів землеволодінь «грані на липах були витесані». Вік окремих дерев досягає зараз 500 – 600 років. Це дає можливість припустити, що перші посадки лип були зроблені ще на початку XV ст., а потім протягом віків і особливо у XVIII ст., була створена основна частина алеї. Можна назвати і творця її – це мозолисті руки наших земляків-подолян, що здавна люблять природу землі подільської, прикрашають її садами, парками і алеями.

Відходять у минуле століття, а липова алея росте і ще не одне покоління людей буде радувати красою розкішних крон за умови дбайливого ставлення.

Не кращими виявились й російські завойовники, котрі підступною змовою знищили військо Запорозьке і встановили тут царські побори та закріпачення. Особливо познушалась над українцями цариця російська Катерина II, безправний народ зробила злиденним, прозиваючи власне правління «Золотим віком». І нехай там бодай як виправдовують дії цариці, але за її вказівкою вільнолюбивий народ України перетворився на поневолених кріпаків. Те душолюбство придворні історики називають прогресом, бо мовляв, німкеня на царському троні прагнула запровадити німецьке панування.

З діда-прадіда передається у піснях і думках, казках та переказах підневільне життя; наших пращурів. Саме тому завойовники робили усе можливе, щоб позбавити народ власної історії, щоб ніхто не довідався про власний родовід, а згадана козаччина пов'язана зі згадками про Запорозьку державу, каралась як протицарський злочин.

Тому й не дивно, що відомості про те, хто ми, якого роду-племені, сягає аж до дідуся з бабусею, а далі – невідомість. Пам'ятаєте, як у Тараса Шевченка: «Німець каже: ви моголи. Моголи, моголи, пресвятого Тамерлана, правнуки погані...»

Минуле не зникає безслідно, воно відображається у майбутньому. Все, що звершили і, не дай, Боже, згрішили пращури, спокутують їх наступні покоління. Така вже ця карма!

Із сільських оповідей наше село Лука, що знайшло перше датування десь у XVI столітті, насправді існувало далеко до цієї дати. Місцевість тут була лісиста, непрохідна і болотиста. Люди тікали від Чорного шляху, бо найнадійнішим їх захисником був ліс. В глухомані жили спільно. Живились дарунками природи, вирішували проблеми всією громадою, не знаючи ні заздрощів, ні ворожнечі. Це були діти природи, язичники за переконанням. Ще й

дотепер село Лука розділене навпіл каскадом ставків, утворених від річки, яка збагачувалася джерельною водою і неслась, впадаючи в Буг.

Наша бабуса Палажка, мудра народна цілителька, виганяючи хворобу з тіла, примовляла: «Іди непрохідними нетрями, болотами та глибокими ярами, забери хворобу і рознеси де люди не бувають, де птиці не літають, хижак не блукає. Цур тобі! Пек!»

Повторюючи молитву, качала свіжим яйцем по голові, спині, по руках, ногах, і оте безгрішне «Цур тобі! Та пек! Кабан тобі тато, свиня тобі мати», хвороба покидала, і тіло повертало силу і радісне сподівання про відродження. В цьому я переконався особисто і бачив, коли привозили хворих з проказами-бешихою, переляками, заїканням, а після сеансів, проведених бабуньою Палажкою, неходячі піднімались, немічні видужували, недорозвинуті почували себе краще. Люди ставали навколішки і цілували руки цілительці. А вона ж була звичайнісінькою сільською жінкою, котрій передалось оте надзвичайне – рятувати людей десь від лісових прашчурів. Бо, навіщо хворобу відправляти у непрохідні хащі, де не ступала людська нога. Так оберігались люди від злого.

Бабусю запам'ятав вольовою, з виду суворою, яка стояла на сторожі родинної конституції. А родина Бухтіїв була численною. Півсела і всі родичі. Саме від бабусі Палажки наслухався пісень та переказів про минувшину. Лісовиків відловлювали і селили ближче до доріг. Змушували будувати оселі з білими хатами, солом'яною покрівлею, з тинами та загорожею від дичини.

Особливо в цьому постарався найпанішній пан при дворі Катерини II - граф Потьомкін. Саме він, за описом письменника-історика Валентина Пікуля, готував дорогу, якою мала проїхати Катерина II до відвойованого Криму із зупинкою у Тульчині.

Переселенців з лісу «окультурювали». На вирубаних лісових масивах змусили займатись городництвом. Родючі землі Немирівщини були панськими і буяли дорідним хлібним жнивом.

Подоляни – люди довірливі, як діти. їх заманили обіцянками. Царські сатрапи звозили на обмін мед, віск, м'ясо, шкіру, хліб, сюртуки, мануфактуру, з якої шили верхній одяг, котрий називався гунькою, чугайною, виткою.

Перевдягнених лісовиків виганяли до дороги, якою проїздила цариця, змушували знімати картузи і згинатись у попереку, віддаючи шанобливість цариці. А ще біля кожного поселення кожен змушений був посадити не менше десяти лип і доглядати їх до зросту. Не доведи Боже, якусь деревину зламає вітер, або зачахне з кореня, управитель (староста, війт) слідкував за липами, знаходив винних, які змушені були відробляти повинність.

Дорогу називали царською, а жартом – липовою, а поселення побіч царської дороги, потьомкінськими.

Щоб завершити тему липової алеї, слід процитувати дослідника та полум'яного шанувальника, історика-краєзнавця Д. В. Малакова, котрий, віддавши Поділля, закохався у наш край.

Спробуємо пройтися, свого часу знаменитою Брацлавщиною. Колись Брацлав і Брацлавщина займали важливе місце у громадському та економічному житті України. Це земля, що розташована у середній течії Південного Бугу, або ж, за старою назвою Богом чи названа Геродотом Гіпанісом.

Як сповіщає «Повість временних лет», у 885 році середнє Побужжя увійшло до складу Київської Русі. Над Поділлям пронеслось чимало лихоліть: панування Золотої орди геть розорило й знівечило нашу землю і тільки Чорний шлях ставав дедалі чорнішим. Згодом наші землі опинились під владою Литви, але Брацлав залишався важливим центром. За Люблінською унією 1569 року Брацлавщина перейшла під владу Речі Посполитої і стала Брацлавським воєводством.

У 1783 році Поділля і Брацлавщина підпали під Росію, отримавши назву Подільська губернія. З цієї дати на мапах та офіційних документах не зустрічається «Брацлавщина», а натомість з'являється назва «Подоліє».

Наведене вище – лише коротка історична довідка до чудового, з неповторною красою нашого краю. Доля відвернулась від Брацлава, а натомість стала прихильною до іншого міста – Вінниці.

Мандруючи з Вінниці до Немирова, кожен замилується Вороновицею. Дві дороги ведуть до цього села. Та найкраща з них – Немирівське шосе, обсаджене віковими липами, – найвразливіша краса цієї місцевості.

Навесні, коли липа розцвітає, дорога наповнюється медовими пахощами, стає своєрідною алеєю душевної рівноваги. А скільки років ця липова алея лікувала людей своїм цвітом, давала заробіток аптекарям, а в голодний сорок сьомий післявоєнний рік ми збирали насіння з липового цвіту і втамовували ним голод. А ще крадькома обрізали крислаті липи і потай палили в грубці. Таке теж творилось у лісистій місцевості. Боронь Боже, взяти гілку з державного лісу!

Описуючи дорогу до рідного села, мимоволі хочеться зауважити, що Чорний шлях під царськими липами продовжував слугувати чужим і своїм грабіжникам. А села бідніли, сиротіли осторонь дороги під царськими липами. Не краще становище спіткало села і в наш час, коли Україна вже стала незалежною.

ЛЕГЕНДА ПРО КВІТИ НА КАМЕНІ

За вікном щедрим різнобарв'ям палахкотіли мальви. Горді красуні, піднявши звабливі голівки, тягнулись до блакитної височини, поєднуючи красу землі з космічною.

Гликерія Максимівна з потаєним захопленням споглядала цей дивний, зачарований світ, такий незвичний витвір подільського краю. Все це в гармонії поєднувалось з її первістком, який з'явився на світ Божий 17 вересня 1864 року. Цей день був найщасливішим днем її життя. Осаяна, усміхнена – раділа своїй долі: це її, її синок, про якого мріяла потай, уявляла ту незрівнянну мить

і врешті її сподівання звершились. Її крихітний Мусік (чому Мусік? Не знає, але її Мусік, Михайлик, янгелятко від Бога), лежить у ліжечку, зорить відкритими, такими ясними-ясними оченятами, плямає губками у сонячному світлі, що вливається до світлиці крізь розчинене вікно.

На подвір'ї, біля груші, посадженої на честь народженого онука, порядкує дідусь **Максим Абаза**. Її батько з роду молдавських господарів, якимось розповів, що привело його на Подільську землю. Кілька століть тому тут побував далекий пращур – **Андрій Абазин**, войовничий запорозький козак, полковник Брацлавський, який у спілці з польським військом громив турецьких завойовників, а потім повстав супроти Речі Посполитої, яка гнобила беззахисних українських селян.

Вигнали напасників з лівого Побожжя. Зупинившись над Богом-рікою, мріяв тут оселитись, продовжити власний родовід. Не судилося. У битві з каральним військом шляхтичів Андрій Абазин був тяжко поранений і закатований у Ладижині.

То вже далекі сторінки історії. Дорога знову привела Абазиних на Подільську землю і тут, у 1855 році, Максим Абаза придбав на схилі Бога-ріки кілька десятин землі і створив хутір «Абазівка». У Максима Абази було п'ятеро дітей. Троє старших відійшли від батьків. Вдома залишились двоє дочок, які згодом вийшли заміж за дрібних урядовців. Молодша **Гликера** – за Михайла Матвійовича Коцюбинського.

Коцюбинські теж походили зі стародавнього українського роду, про що свідчить протокол дворянського зібрання Подільської губернії від 28 лютого 1832 року. У **Матвія Коцюбинського** було восьмеро синів, яких прилучили до дворянства. Це походження вони доводили упродовж трьохсот літ. Серед братів були й буйної вдачі і залишили по собі чимало легенд. Середульший син Матвія Федоровича, **Михайло**, вперше одружився з сестрою засідателя Вінницького суду **Олімпіадою Рябицькою**, яка невдовзі померла, залишились вдівець з малолітніми дочками **Марійкою** і **Софійкою**. Михайло Матвійович взяв шлюб удруге – з **Глиkerією Максимівною** Абаза, отримавши посаг – половину хутора Абазівка.

До Абазівки прилягав великий майдан, на якому вирував ярмарок. Вздовж східної межі садиби проходив Липовецький шлях (тепер проспект Михайла Коцюбинського). А на північ і захід ще обживались безлюдні місця. За річкою величавими храмами виднілась Нова Вінниця.

Глиkerія любила Абазівку. Довкола хати – яблуневий сад, квітник, вишні, черешні – все нагадувало куточок раю на благословенній землі. І люди тут були тихими, сумирними і дуже працьовитими. Вочевидь, до них належав і її батько Максим Федорович Абаза. На безлюдній місцевості побудував хутір, де хата, комори, клуні, шопи, стайні та інші господарські будівлі. Пізніше Максим Федорович з клуні переобладнав ще одну хату, в якій оселилась сім'я Михайла та Глиkerії Коцюбинських.

Малий Михайлик зростав серед краси і злагоди, огорнутий материнською любов'ю, в атмосфері теплих сердечних відносин.

Про щасливі літа, будучи вже письменником, Михайло Коцюбинський писав: «Первак, я був улюбленцем в сім'ї. Особливо з матір'ю, од якої я дістав її психічну організацію, чутку і вражливу. Ми були у великій приязні. І власне їй я завдячую нахил до всього гарного та любов і розуміння природи».

Щедра подільська палітра, де українське слово, пісня, казки, розповіді про героїчне минуле чудодійними струмочками вливались у серце дитини. Особливо оповіді няньки **Химки**, яка була невичерпним джерелом народної мудрості.

Під зоряним небом, у щедрім оточенні природи зростав Михайлик з роду Коцюбинських. Для нього було усього вдосталь: любові, ласки, статків. Батько Михайло Матвійович Коцюбинський працював секретарем Вінницького повітового суду. Сімейні переміни сталися, коли батька позбавили посади і родина змушена була переїхати в Бар.

Михайлику йшов дев'ятий рік. В сімейну ідилію втрутились нестатки. Засліплена любов'ю до свого Михайлика, Гликерія не приділяла належної уваги пасербицям – Марійці та Софійці. На їхній захист вступив зведений брат Михайло і домігся, аби матір не вирізнула дітей, щоб було усе по-справедливості.

Бар – тихе, провінційне місто, ліниво дрімало під весняним небом. Саме тут майбутній письменник чимало довідався про легендарну місцевість, котра зачарувала його поетичними піснями і думами, животрепетним народним словом. Згодом Михайло Коцюбинський писав у нарисі «На крилах пісні»: «Не знаю, чи то з усіма таке діється, чи то лише зі мною, спраглим усього рідного, тепер далекого від мене, але звуки пісні, що торкалися мого вуха, лягали перед очима фарбами, малювали мені з дивною яскравістю цілі образи».

Звісно, письменником не стають, ним народжуються, але світогляд формується протягом усього життя. Та найпам'ятнішими залишаються перші враження. Малий Михайлик був зачудований лірниками і бандуристами, які часто гостювали у родині Коцюбинських. Особливо вразив його лірник-бандурист **Купріян**, який на ярмарках збирав довкола себе велику юрбу слухачів, наспівуючи та розповідаючи за пишну панну Бондарівну. Згодом одинадцятирічний Михайлик зробив першу спробу і написав п'єсу за мотивами пісні «Про Бондарівну». Виставу показали на веранді будинку, де ролі виконували брати і сестри. Так в ранньому дитинстві проявився потяг до творчості.

Після трикласного навчання в Бару, юного письменника відвезли в Шаргород. Саме у шаргородській духовній школі на юне обдарування звернув увагу вчитель російської мови **Павло Дложевський**, який, ознайомившись з творами Михайла Коцюбинського, захоплено висловився: «Матимемо свого літератора! – а подумавши, додав: – Не кожному щастить зростити квіти на камені...! А Михайло Коцюбинський – зростить!».

Гарне слово, вчасна підтримка окрилюють, змушують осмислити власні можливості. Та все, мабуть, у природному чутті, у формі висловлення думок. А для цього треба пізнавати світ, багато читати, сприймати похвалу і критику для осмислення власних можливостей. Михайло Коцюбинський занурився у

світ літератури та філософії... Головне збагнути – хто ти? Яке твоє призначення на цій прекрасній землі. Але ж у світі стільки недосконалості, суперечностей та несправедливості. А серце у юного літератора надто вразливе. Він збагнув, що всі біди людей від самих людей. І він висловлює свій гнів у комедії «Поп Влас, что имеет власть». Це викликало роздратування у можливо-владців. За доносом попа **Яновського** батька Михайла звільняють з посади поліцейського наглядача в Бару, і родина Коцюбинських знову шукає пристань в селі Кукавка.

Звісно, стати на сторожі справедливості, захищати людей від посягання на їхні права, – справа відчайдушних. У цьому Михайло Коцюбинський переконався у п'ятнадцятирічному віці, коли спробував захистити в судовій тяганині брата проти брата, які не могли поділити батьківський наділ землі. Доводи юного Коцюбинського суд не прийняв до відома, і спровадив його із зали суду. Мовляв, «ще й молоко материнське на губах не обсохло, а він вже повчає... «Слышали, что ты и в Бога не веруешь?». На що запальний Михайло відповів: «Бог создал чиновников, а людей – природа!».

Очевидно, непримиримість в Михайла від батька Михайла Матвійовича Коцюбинського, який не мирився з наругою, вважаючи своїм святим обов'язком понад усе захищати честь, совість і людську гідність. У 1881 році, ризикуючи власним життям, він переховував від погромів євреїв на горищі Станіславчицького волосного управління і ледь не позбувся життя.

Інакомислячих за всіх часів переслідували та цькували. Не поминула ця участь і родину Коцюбинських. З Кукавки знову переїзд, знову гарба з пожитками трясеться подільськими дорогами.

«І скільки ще доведеться переїжджати?» – бідкається Михайло Матвійович. У Вінниці не пригрів місця в родинному гнізді – змушено підписав акт про закриття суду... Ніби сам собі вирок затвердив. З Бару... звільнив губернатора на вимогу архієрея. В Кукавці теж знайшлися «недоброжелатели». Тепер дорога привела до Шаргорода, де дрібного урядовця зарахували до штату губернського правління. На родинній раді вирішили – Михайлика треба відправити на навчання до Кам'янецької гімназії. Сподівались на допомогу впливових людей, та раптом Михайлик у дорозі захворів, і навчання у Кам'янці-Подільському поки що відкладалось.

У 1880 році Михайло Коцюбинський склав іспити про закінчення Шаргородського духовного училища. А родина знову переїжджає в Пиків, де батьку надали посаду секретаря міщанської управи з оплатою 20 карбованців на місяць.

І знову дорога, виснажлива дорога. Жаданий перепочинок особливо приємний. Зістрибнули з брички Михайлик, Марія, Софійка і молодшенькі Ліда, Хомця, Олечка. Природа, як музика. Скільки її не слухаєш, а вона щоразу відкриває все нові, іще вразливіші хвилини життя.

Життя на колесах вконець заморило матір Глиkerію Максимівну, вплинуло на здоров'я. Вона почала сліпнути. Київські лікарні винесли невтішний вердикт: сліпота – невиліковна! Жорстока звістка приголомшила й батька,

зломила його стійкість. Розгубившись, він запив, а потім залишив сім'ю напризволяще і перебрався до брата у Тростянець. Там і знайшов собі вічний спокій.

І знову Вінниця, але будинок знаходиться в оренді. Приютила рідна сестра на «Абазівці». Тепер всі сподівання на Михайла та його приватні уроки у заможних родинах. «Я став невідьником обв'язку, – згодом пригадував письменник, – чорним волом своєї родини, при надзвичайно поганому стані здоров'я».

Михайло Коцюбинський розуміє: без навчання творча людина обмежена. Бракує знань, але їх можна отримати лише у Кам'янці-Подільському. Саме там багато освічених людей, найбільша публічна бібліотека Подільської губернії.

Духовна семінарія для нього – нездійсненна мрія, на заваді безгрошів'я, а тут іще велика сім'я Коцюбинських розпалася. Старші подались на заробітки, а молодші Ліда та Ольга – біля хворої матері. Тепер він відповідальний за матір та сестер. Маленький заробіток дає репетиторство, але цього обмаль. Михайлу здалося, що він, піднімаючись по східцях, раптом спинився... Пора. Пора братись за перо. Так з'явилося оповідання «Андрій Соловейко, або Вчєніє світ, а невчєніє тьма».

Вирішальний вплив на формування світогляду Михайла Коцюбинського мала жива дійсність. Народне горе, невимовне страждання, нечувані злидні, приниження і безправ'я, які Коцюбинський бачив на кожному кроці. Все це письменник здатний висловити у творчих образах своїх героїв. Та не залишає мрії про вступ до університету.

Восени 1881 року Михайло Коцюбинський їде до Кам'янця-Подільського, щоб отримати закордонний паспорт та відвідати Львів. Нарешті мрія здійснилась: він у Львові, у центрі української культури серед галицьких геніїв. Його зустрічають в журналі «Дзвінок». Омріяна зустріч з **Іваном Франком**. Спілкувався з драматургом **Старицьким**, поетесою **Лесею Українкою**, велике враження залишив **Стефаник**. Після цих зустрічей Михайло Коцюбинський ніби виріс на голову і вже без перешкод і вагань склав іспит на звання народного вчителя при Вінницькому реальному училищі. Тепер йому відкриті двері до заможних родин, де готуватиме їх дітей до навчальних закладів.

У творчості Михайла Коцюбинського відбулися значні переміни: від описовості, як це було в оповіданні «Андрій Соловейко», переходить до злободенності своїх героїв. В листі до Михайла Коцюбинського, аналізуючи оповідання «Харитя», **Панас Мирний** пише: «Так тільки справжній художник зможе писати».

У листуванні Панаса Мирного і Михайла Коцюбинського вражає відверта повага, щирість. Панас Якович на титульній сторінці своєї книжки «Морозенко» написав: «Талановитому ратаєві рідної мови – Михайлу Михайловичу Коцюбинському від щирого серця. Автор». Своєчасна підтримка, похвала мали беззаперечний вплив на становлення Коцюбинського-новеліста. А ще лист

від Івана Франка: «Його оповідання пливе натурально і свобідно, мов репродукція голої дійсності без ніякої примітки...»

Літературна критика визнає, що Коцюбинський-художник наскрізь сучасний, сповнений високого гуманного почуття.

У Львові його твори друкують і захоплено читають, а в царській Росії висить заборона та жандармський нагляд.

Шкода, що здоров'я з кожним роком погіршується. Але Михайло Коцюбинський не здається. Щоб виживати, шукає роботу для прожиття. Влаштується експертом філоксерної комісії в Бессарабії, де доля звела його із знаменитим подолянином, мікробіологом та епідеміологом Данилом Заболотним. До циклу молдавських оповідань увійшли «Для загального добра», «Посол від чорного царя» та інші. Враження від перебування в Криму лягли в основу оповідань «В путях шайтана», «На камені», «Під мінаретом». Подолянин з народження створив хвилюючі картинки з життя татарського народу в Криму.

Мандри. Пошуки щастя та удачі біжать зі струмками років. Літа відлітають на крилах журавлиних ключів. А власної сім'ї немає. Свій вибір зупинив на **Вірі Дейші** з Тверської губернії з родини обідніх дворян. Дівчина досить вродлива, мило личко, суворий погляд. Вдивляється у фотокартку, яка лежить перед ним. Віра – знавець французької мови і культури, навчає вередливих панянок чужої культури.

В одному з листів Михайло Коцюбинський звертається до Віри Устимівни вже як до своєї нареченої: «Побажаю нам долі тихої, погожої та роботящої, обопільного розуміння, поважання, єдиної стежки і мети...».

Вони обвінчалися у Вінниці і прожили в родинній оселі до березня 1896 року.

Свою дружину він величає то ясочкою, то квіточкою наддністрянською. Та найбільше цінує час, що відвело йому життя і живе єдиним бажанням засісти над аркушем паперу і в кімнатній тиші творити і творити... Це найзаповітніша мрія письменника.

Який щасливий збіг: 17 вересня 1864 року в родинній «Абазівці» народився Михайло Коцюбинський, а 25 листопада 1896 року у цій же світлиці побачив світ його первісток **Юрко**. Над ним схилилась вже інша жінка – Віра Устимівна, і благала щасливої долі для свого синочка. Так благала і його матінка – Гликерія Максимівна, наспівуючи долю для свого Михайлика.

Нестатки погнали Коцюбинських шукати долю в Чернігові. Родинне гніздо змушені віддати орендарям, щоб мати щось на прожиток.

Та чого варті митарства, незгода, коли на літературному небосхилі все більше яснішає ім'я українського письменника Михайла Коцюбинського. Його оповідання друкують у Львові і Києві, визнають талановитим художником слова. Він отримує запрошення до Полтави, аби взяти участь у відкритті пам'ятника **Івану Котляревському**. Там зустрічається з шанувальниками його творчості: **Панасом Мирним, Володимиром Короленком, Лесею Українкою** та багатьма українськими та російськими діячами культури.

19 грудня 1904 р. на ювілеї 35-літньої діяльності **Івана Нечуя-Левицького** М. Коцюбинський разом з іншими письменниками України надсилав протест міністру внутрішніх справ про заборону української мови.

Матеріальна скрута змусила Гликерію Максимівну, матір письменника, розпродувати по частинах свою «Абазівку». У 1897 році продано хату і решток землі. Коцюбинські залишили Вінницю і назавжди переїхали до Чернігова. Мати дбала про свого Михайлика і готова була на все. Сподівалися, що поправити здоров'я зможе Італія: повітря, море, спокій – найкращі ліки.

Вражений італійськими пейзажами, Михайло Коцюбинський писав:

«А яку силу має Везувій. Який він гарний, могутній і водночас страшний. Кратер його весь час куриться і з нього клубочиться червоно-сизий дим, мов прапор перемоги. Почувається, що в середині цього вулкана відбувається безупинна пекельна робота...

Коли я піднімався на Везувій, лава ще текла і ґрунт під ногами був гарячий і, здавалося, ніби коливався. Мені хотілося бути ближче до кратера вулкана. Я забув про обережність і підіймався все вище й вище. Дихати було важко від спеки та важкого сірчаного духу. Раптом я звалився в гарячу масу. Мій провідник почав кидати мені мотузку, патики, щоб я за них вхопився, та всіма засобами намагався мене врятувати. Довго мені не щастило вхопитися за мотузку, бо руки були геть опечені і вкрились пухирями. Пересилиючи біль, я все ж таки вхопився за мотузку, і мене витягли з цього пекла. Дві години лежав непритомний. Якось отямився. Було зле, боліло серце. Потім стало легше. Довго не міг писати, бо руки були скалічені».

Зважте, що вже тоді Михайло Михайлович був тяжко хворим: мучила астма, боліло серце, зокрема й від того, що важко, ой як важко, йшло українське слово до українців, як тоді казали, підросійської України. Однак ця пригода на Везувії раптом оздоровила його! «Оці гострі враження зразу підняли мій дух, і я перший раз пообідав на вулкані з апетитом і перший раз випив без шкоди для здоров'я вина», – напише він до Чернігова письменникові **Миколі Чернявському**.

«Боже, коли б уже звідси, коли б уже, – пише дружині Вірі Дейші. – Ген мені хочеться бути вже біля тебе, так я вже змучився тою самотою, так мені дорого коштує розлука! Особливо коли знаєш, що й тобі без мене не дуже солодко, що ти потребуєш рідної і близької душі».

«...Зайшли до мене **Горький** з жінкою, витягли на море, по тому силоміць затягнули до себе на обід, по тому чай, розмови і так до 11 години ночі. Не знаю, чим я їм до вподоби, тільки вони дорожать моїм товариством і все стараються догодити мені та чим-небудь розважити...»

Максим Горький щиро озивався про Михайла Коцюбинського: «Він був один із тих незвичайних людей, що при першій зустрічі з ним викликають благосне почуття задоволення: саме цю людину ти давно ждав, саме для неї у тебе є якісь особливі думки! У світі ідей, краси і добра він «своя» людина, і з першої зустрічі він будить жадобу бачити його якнайчастіше, говорити з ним більше...».

Популярність Михайла Коцюбинського проникла і за кордон. Оповіданнями і повістями захопився шведський вчений-філолог **Альфред Єнсен**, який згодом особисто завітав до Коцюбинського, щоб засвідчити йому свою приязнь. Оволодівши українською літературною мовою, сповіщав М. Коцюбинському: «Тепер я вам впишу, щоб вам сказати, що я вже читав ваше оповідання «На віру» і що мені багато подоба. Почти все я розумію, але є кілька слов, значення котрих я запевни не знаю. За то прошу мене об'яснить по-руській, по-французській, або німецькій, все рівно».

Про іншу повість Єнсен сповіщає: «Дорогою ціною» мене очень нравиться. І ваш язык, ваше слово так прост, так прозрачен і ясен!». І вибачливо виправдовується: «Дзвени те, милій друг, что так плохо пишу – ни по-русски, ни по-украински».

Єнсен переклав і видав чотири збірки оповідань та повістей Михайла Коцюбинського. «Когда у меня свободное время, мне хочется перевести нечто от Вашего пера», – сповіщав шведський перекладач Альфред Єнсен.

Михайла Коцюбинського називаємо сонцепоклонником. Він любив весну й літо, палке сонце, осяйний світ природи, в якому ніби почувався безсмертним як і вона. «Як мені хочеться взяти перо, обмокнути його у блакить неба, в шумливі води, в кров свого серця, і все списати...». Ідучи тернами і стернями в житті, жив сонячними надіями: «Одначе, незважаючи на тяжкі умови життя., я завжди був великим оптимістом, дотепер не втратив віри у людей, в перемогу всього світлого над темрявою і злом».

Він невимовно любив квіти – це була його пристрасть, розкіш, насолода. Міг милуватися ними безкінечно – так людей чарує вогонь і вода. Квіти уявлялися йому живими – зі своїм буттям, таємницею і долею. Як люди. «Завжди хвилююся, коли бачу агаву, сіру корону твердого листу, зубатого по краях і гострого на вершечку, як затесаний кіл. Розсілася по терасах і коронує скриту силу землі. Або її цвіт – високий, до щогли подібний зелений стовбур з вінцем смерті на чолі... Вона цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти».

А одного разу зустрів українські блідо-рожеві мальви біля стін рибацького будинку на острові Капрі – наче рідню побачив. Підійшов, зняв капелюха, вклонився й сказав: «Здоровенькі були. Як живеться на чужині?» І довго вдивлявся в них – наче чекав відповіді...

«Михайло, – писала письменниця **Неллі Тонська**, – і сам був схожий на горду прегарну квітку. Великі чорні замріяні очі, дуже проникливі. Високий, ставний, з ладною фігурою та елегантною ходою. Голова красивої форми, чисто, до блиску виголена. А темні вуса прикрашали, надавали його інтелігентному обличчю природної завершеності. Одягався вишукано, влітку – в білі костюми. Надзвичайно акуратний, вихований, стриманий... В його постанті, одязі й манерах було стільки простоти, скромності і в той же час відбивалось якесь внутрішнє благородство і привабливість. Рухи його були скуті, жодного зайвого жесту, голос проникливий, прекрасного баритонового тембру, який запам'ятовувався і глибоко западав у серце... Людина культурна, до

найменших подробиць, європеєць з голови до п'ят... Справжній аристократ Духа, без жодного силування зі свого боку...».

Творити – значить любити, бо кохання – це животворна краплина води у спраглу пору.

Справжнє кохання виникає несподівано, приносячи радість і смуток, бо ж з'явилося припізнившись.

Святе і грішне у любовному трикутнику. Коцюбинський нервує: «Я залишаюсь у собі, я шукаю самотності і радію їй, хоча серце щемить, бо я не можу поділитися зі своїм другом – з дружиною...

Я живу двома життями. Одне – явне, таке правдиве, щире стосовно до неї, що я навіть образився б, якби вона чи хтось інший подумав, що я лукавлю. Друге – таємне, глибоко скрите, як підземні води, котрі не можуть пробитися нагору. Мені соромно перед дружиною – найближчою для мене людиною, що я з чимось криюсь від неї, тим більше, що я впевнений: ця натура не може нічого затаїти від мене – це кришталь, дзвінкий і прозорий. Чи знає вона мене? Вона думає, що знає, а між тим помиляється. Існують сторони життя, ціла сфера почуттів і думок, які залишаються зі мною». Трагедія цільної натури – двобій з самим собою... Як квіти на камені.

Натхнення дарує творчій людині успіх, дорогу до мрії, до Fata morgana.

Анна Керн надихнула Пушкіна на створення поетичного шедевру «Я помню чудное мгновенье». Не поминула щаслива мить і Михайла Коцюбинського: «Если великий Данте имел свою Беатриче, то пусть позволено будет мне, обыкновенному смертному, иметь свою Беатриче – Шурочку, которая зажигает во мне огонь и согревает сердце», – писав великий сонцелюб про кохану **Олександру Іванівну Аплаксіну**.

Та все раніше, або пізніше закінчується. «Ах, як всього багато: неба, сонця, веселої зелені!».

За вродженою стриманістю останні десять років ховалися нестерпні протиріччя, що рвали душу навпіл, – почуття гіркого кохання, провини, обов'язку, емоційної напруги, жалю, осоружного тупику... Хотів – і не міг випустити на волю недоспівану пісню; драматичні ноти тої мелодії борсалися у безвиході в любовному трикутнику, натикаючись на глухі стіни... «Я замикаюсь у собі, я шукаю самотності і радію їй, хоча серце щемить, бо я не можу поділитися зі своїм другом – з дружиною.

Життя на схилі. Гнав від себе нерадісні думи: все залежить від того, наскільки ти вважаєш себе хворим. А значить, треба не давати волі уяві, яка лише підсилює страждання. Проте нелегко змиритися з хворобою, що вже, здається, не полишить тебе до кінця життя, а воно згасає, і так мало залишилося днів, щоб попрощатися з земним буттям... Радували відвідини друзів – його палата була схожа на квіткову крамницю.

«...Страшно – я нічим не засмучуюсь».

Навіть найкращі лікарі неспроможні були допомогти Коцюбинському, навіть професор **Образцов**, у клініці якого перебував Михайло Михайлович, який вважався тоді світилом медицини. Існує легенда, що професора **Преоб-**

раженського Булгаков писав саме з Образцова, а **Борменталю** – з його асистента **Стражеска**.

Навіть перед обличчям неминучої смерті Михайло не забував про ту, котра страждає, будучи у повному невіданні щодо його стану, думок, настроїв... Він просить лікаря побачитися з Олександром, заспокоїти і втішити, наскільки це можливо: «В ситуації, що склалася, ми позбавлені зустрічей і письмового спілкування...».

(Олександра Аплаксіна пережила Коцюбинського на шістдесят років – померла у 1973 р.)

Святу вірність своєму тужливому кохання жінка зберегла на все життя – заміж так і не вийшла. Як найбільшу цінність берегла листи від Михайла – їх було більше трьохсот. Багато років ті листи пролежали в землі – перед переїздом Олександра їх поклала в металеву шкатулку і схоронила в «маминому сараї третій стовпчик, біля лівої стіни». У багатьох листах-посланнях з Капрі та Карпат лежали засушені квіти, які надсилав Михайло Коцюбинський.

Останнім її освідченням в коханні став вінок із біло-рожевого цвіту яблуні – його вона сплела в день похорону Коцюбинського. «Безвладність тіла серед цвіту яблунь...».

Помер Михайло Коцюбинський 12 квітня 1913 року. Перед смертю він ледве чутно вимовив: «Я жити хочу!». У вересні 1913 року йому повинно було виповнитися сорок дев'ять років...

Поховали письменника на Болдиній горі у Чернігові – його улюбленому місці відпочинку. Колись він попросив дружину, вказуючи на мальовничі луки, сосновий ліс та величну Десну: «Коли я помру, поховай мене, рідна, на цьому місці».

...Ясне весняне сонце проводжало його у вічність.

У голові процесії з'явився незвичної краси віночок з живих квітів. У його сплетінні були ті ж польові і лісові квіти весняні, які споглядали колись на Сірому Камені над Бугом.

Хто приніс цей віночок? Звідки?

Ніхто не зміг відповісти на це питання. Напису на віночку не було. Омріяні квіти Михайла Коцюбинського, що проросли на Сірому Камені...

Вінок був від Беатріче, яка багато років таїла у своїм серці любов до Коцюбинського і дарувала йому дивну й чарівну радість – польові і лісові квіти, називаючи його **Соняхом**, бо над усе любив сонце, квіти і дітей, цвіт яблуні, жайворонкову пісню, дитячі очі, малював людську красу, радість і страждання, самотність і кохання. І жив на краю своєї власної долі, надриваючи серце у невмирущому прагненні любові.

Життя безупинно і невблаганно рухається, як хвиля на берег, і ніхто не відає, де кінчається власне життя, а чуже починається.

У 1925 році до Вінниці завітав брат Михайла – **Хома Коцюбинський**. Він не міг обминути батьківської хати, в якій народився старший брат Михайло, який за життя прославив їх рід Коцюбинських.

З податкової книги міської управи відомо, що протягом 1897 – 1918 років будинок на «Абазівці» мав кількох власників. З 1923 до 1926 року він був в оренді Житлокоопу. Будинок не ремонтували, і ліва половина його зовсім завалилась. В правій, напівзруйнованій половині й добудові, що її спорудив один із власників, мешкало три родини. Садок був занедбаний, двір загнижений. Все це створювало сумну картину і мало хто тоді знав, що ці руїни – дорогий куточок для кожного українця.

Хома Михайлович переконав місцеву владу в необхідності меморіального увічнення пам'яті брата-письменника, добився утворення комісії з вшанування Михайла Коцюбинського.

Ремонт і реставрація оселі, шопи та сторожки провадилися за порадами Хоми Михайловича Коцюбинського. Упорядкували й огородили подвір'я, садок, а всю садибу взяли під охорону. Згодом відвідувачів вразили чистота і затишок у будинку і на подвір'ї із різноквіттям. Все повернулося так, як було і в дитинстві письменника.

Першим директором музею став Хома Коцюбинський. Йшов 1927 рік. Восьмого листопада біля невеличкого будиночка, що на Замості м. Вінниці, збиралися люди. З фотографії, яку зробили того дня, на нас дивляться вінничани. Вони усміхнені, енергійні, діти з книгами в руках. Це відбулося урочисте відкриття меморіальної таблиці на будинку з написом: «Тут 17 вересня 1864 року народився і жив (з перервами) до 1897 року український письменник Михайло Коцюбинський». В будинку відкрито літературний музей. Для Вінниці це була знаменна подія. І не тільки для міста.

Згодом Хома Михайлович упорядкував чернігівський будинок письменника, який відкрили у листопаді 1935 року.

Сьогодні ці музеї, як і творчість Михайла Коцюбинського, є національною гордістю України, визначними пам'ятками історії і культури.

Вінничани з любов'ю вшанували пам'ять про видатного земляка – класика української літератури Михайла Михайловича Коцюбинського. Його іменем названа одна з центральних вулиць Вінниці, державний педагогічний університет, біля музею споруджено пам'ятник сонцелюбу, який дивиться на схід сонця, на квіти, що його оточують, на людей, які пам'ятають і шанують творця добра і краси.

А ще над Бугом височіє камінь з написом, який нагадує, що тут любив відпочивати Михайло Коцюбинський. І квіти на камені – визнання шанувальників-вінничан.

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ І СВЯЩЕНСТВО

«Духовність є нормою людського життя».

Святитель Феофан Затворник.

Одним із перших поетів Поділля був Степан Руданський. Творча спадщина поета багатогранна. Найбільшою повнотою його талант розкрився у ліриці і гумористиці, у яких він на мотиви народних переказів і пісень складав свої поезії, при цьому народними стали його пісні «Повій, вітре, на Вкраїну», «Ой, чому ти не літаєш».

За життя поета тільки лічені твори були опубліковані. Завдяки зусиллям Івана Франка та Олени Пчілки в кінці ХІХ ст. твори Степана Руданського почали виходити друком, набували популярності і мали схвальні відгуки.

В радянську пору творчість поета подавали як антирелігійну, а сам поет виступав «атеїстом», що критикував життя священнослужителів різних релігійних конфесій. Дійсно, жоден поет до Руданського не приділяв стільки уваги релігійним питанням, майже кожен п'ятий твір був присвячений цій тематиці.

Виникають запитання: чому стільки уваги приділено релігійній тематиці; чим обгрунтовується ярлик «антирелігійності», який був характерним у більшості критиків радянського часу і, навіть, пори незалежної України? Для розкриття і розуміння цього питання розглянуто складові духовного життя та вподобань поета як православного християнина.

У духовних питаннях головним виступає внутрішній зміст людини, чим наповнена її душа. Православ'я стверджує, що можна бути освіченою людиною, але хворіти гординою. Духовність є наповненням душі і полягає в перевазі духовних, моральних та інтелектуальних інтересів над матеріальними, готовність до самовіддачі, самопожертви, саморозвитку, орієнтація на суспільноповажливі та християнські цінності.

Важлива роль у розвитку духовності належить вірі людини у безсмерття душі, у її життя вічне, у безмежні можливості збагачення духовного, життя людини, у неосяжні можливості Бога. Віра в Бога сприяє духовному самовдосконаленню особистості, подолання рис бездуховності.

Наповнення душі залежить від того, які цінності були закладені в дитинстві, в якому середовищі росла дитина і як вдосконалювалася у духовних справах. В роботі представлено родовід Степана Руданського, членами якого були представниками майже усіх священницьких чинів: єпископ, священник і диякон, а також нижчих службових посад: іподиякон, псалмщик (дячок), паламар.

Нові дослідження [5] роду Степана Руданського дозволили встановити, що священниками були його:

батько отець Василь з Хомутинець;

два діди: отець Іван Руданський з Хомутинець і отець Порфирій Добротворський з Павлівки;

чотири прадіди: отець Василь Бараневич з Хомутинець, отець Петро Руданський із Стрижавки, отець Василь Добротворський з Тиврова, отець Мирон Шевадзицький з Павлівки;

прапрадіди: отець Степан Руданський з Калинівки та отець Михайло Шевадзицький з Павлівки.

Священиками в роду поета були:

дядько отець Андрій Руданський з села Говори Ушицького повіту;

двоюрідний брат отець Олександр із Чукова Брацлавського повіту;

родич і товариш Степана – єпископ Пензенський і Саранський Павел (Вільчинський) з Малої Жмеринки;

чоловік сестри Ольги – отець Степан Комарницький з Малих Кутищ;

сват сестри Ольги – отець Василій Боржковський з Мізякова;

чоловік племінниці Софії Комарницької – отець Василій Боржковський з Мізякова;

чоловік племінниці Єлизавети Комарницької – отець Михайло Кремінський з Микулинець;

внучатий племінник отець Євгеній Кремінський з Микулинець.

Дядько поета Амвросій Добротворський закінчив Санкт-Петербурзьку духовну академію та займався духовною освітою в Полтаві.

Виховувався Степан в середовищі священнослужителів чотирьох поколінь, навчався у двох кращих духовних закладах Поділля. Добре був знайомий зі Словом Божим, у семінарії написав свої перші поезії, які були пов'язані з духовною тематикою.

Як кращий випускник, Степан Руданський був направлений для навчання в духовній академії, проте став навчатися у медико-хірургічній академії в Санкт-Петербурзі. Чому Степан не наслідував сімейні традиції служіння духовним справам? Все легко пояснюють дослідники радянської пори: неминучий конфлікт між «найтипівішим представником кастово-замкнутого та відірваного від українських народних мас роду Руданських», з яким не могло змиритися «народолюбство поетове та його національна свідомість». Усе це аргументувалося «антицерковними протестами» Степана проти батька і в його особі всього священства. Так, ця версія мала свої аргументи при певних соціально-політичних умовах [4].

Все пояснюється просто і логічно, проте виникає запитання: чому батько не запобіг видачі Святійшим правлячим синодом свідоцтва про звільнення С. В. Руданського від духовного звання? Без особистої присутності та допомоги близьких цей документ не можна було отримати. Очевидно, в оформленні прохань Степана до консисторії безпосередньо брав участь батько поета (син Степан перебував у Петербурзі).

Поясненням відходу поета від традиційних сімейних орієнтирів священнослужіння може бути сімейна трагедія. В роду Руданських була спадковою невиліковна на той час хвороба «сухоти». Померли дві малолітні дочки Ру-

данських, рано помирає дід поета отець Іван, через 5 років після вказаних подій в січні 1861 року помирає від хвороби батько Степана отець Василій. Згодом від хвороби помирають дві дочки сестри Ольги. Чотири сини Руданських хворіли і померли від «сухот», включно зі Степаном.

Можна тільки робити здогадки про вибір молодого успішного семінариста-студента в його 20 років, про його бажання навчатися медицині в найкращому закладі держави. Сімейні обставини при цьому потрібно враховувати, адже проблеми родини часто бувають визначальними у прийнятті відповідальних життєвих рішень.

У Петербурзі Степан Руданський освоює премудрості медицини. Тут він багато і творчо працює. Обробляє зібрані на Поділлі народні оповідки-анекдоти, створює понад дві сотні поетичних приказок. Тут визріває й кристалізується майстерність гумористичного й сатиричного вірша, наслідком чого було виникнення нового поетичного жанру в українській поезії – віршованої гуморески-співомовки, тематично різноманітної й стилістично своєрідної. Одночасно Руданський продовжував писати балади, ліричні вірші, віршовані казки й поеми, перекладав з російської та інших мов.

Виходець із священицького стану Степан Руданський у своїх співомовках [7] приділив значну увагу життю священнослужителів різних конфесій, часто жорстко змальовував їхню гріховність. Проте його сміх не злий, має викривально-повчальний характер, а народні мотиви його поезій наповнені широким колоритом постійного спілкування з Богом: у храмі, на роботі, у святкові дні. У молитвах Бог втішає вірян, вселяє надію на краще земне життя і життя у вічності.

Висвітлення гріховності окремих священнослужителів ніяк не наводило лихослів'я на Церкву і Святу Трійцю. Сатиричні твори мали своє місце у роки петербурзького навчання, коли студентський максималізм набував певних рис категоричності. У ялтинський період майже відсутні сатиричні поезії, тут більше звернення до Бога і Святої Трійці у побутових сценах подільського весілля, більше поет зосереджується на перекладах світової спадщини.

У творах поета постійно звучить поважне ставлення до Бога в різних життєвих ситуаціях. Спілкування з Богом повсякчас у життєвих проблемах, а у вустах героїв поезій, це спілкування носить навіть характер земних людських проблем. Таке приземлення Бога може стверджувати тільки те, що простий люд потребує спілкувань із Всевишнім, має в спілкуванні нагальну потребу.

Християнські справи постійно переймали Степана і його героїв із народу. Він шанобливо ставився до простого нужденного люду, проте не ідеалізував його і відкрито говорив про гріховність вчинків, що не обійшло і рідне йому священство.

Степан був віруючою людиною усе своє нелегке життя. В Ялті він товаришував з місцевим священиком Іоанно-Златоустівського храму Іоаном Сердюковим, який згодом очолив заупокійну службу по померлому Степану. Поховання відбулося на старому Іоанно-Предтеченському цвинтарі. Землю для поховання Степана надав його товариш, який також був похований неподалік

на цьому ж цвинтарі. Степан умів дружити, мав вірних друзів, був цікавим у спілкуванні та відповідальним в роботі, був щедрим не тільки з близькими, але й з нужденними, особливо при лікуванні бідних.

Після поховання поета, священники і архиєреї взяли активну участь у збереженні творчості свого родича і земляка-подолянина Степана Руданського. Зберігачем поезій поета був митрополит Донський і Новочеркаський Митрофан (Симашкевич) із Голодьок, що біля Хмільника. Про самого Симашкевича сказано: «...тоді перед вів талановитий і спритний подоляк Митрофан Симашкевич. Він обійшов пішки все Поділля, знав, як п'ять пальців, усю його територію, зібрав силу цінних етнографічних записів з поля релігійних вірувань, які зреалізував у прекрасних статтях у місцевім єпархіяльнім органі («Под. Еп. Вѣдомости») під псевдонімом Churchman» [5].

Заслужують на увагу публікації свата поета – священника Олександра Яковича Кременського. В історичному журналі «Кіевская Старина» в червневій книжці 1882 року він надрукував гумористичну приказку «Вареники» під назвою «Обманутый солдатъ» [4], а за лютий 1883 року – дві приказки поета: «Спілка» та «Мазурь у болоті». Автор надає невідомі поезії та вказує, що у нього є ще неопубліковані роботи. «Помѣщаемое подъ этимъ заглавіемъ стихотвореніе принадлежитъ перу извѣстнаго любителямъ малорусской поэзіи доктора Руданскаго, большаго любителя и собирателя малорусскихъ пѣсень, автора множества бывшихъ и не бывшихъ въ печати стиховъ и пѣсень».

До початку ХХ ст. більшість творів Степана Руданського була опублікована його рідними, священнослужителями і хранителями – шанувальниками його творчості

Потрібно відмітити, що не всі священнослужителі були прихильні до творчості Степана Руданського. Єдиною критикою при житті Степана була стаття «Еще о хохломаніи» в реакційному київському органі «Вѣстникъ Юго-Западной и Западной Россіи. Историко-литературный журналъ, издаваемый К. Говорскимъ. Іюль, годъ третій, томъ І. Кіевъ 1864» [5]. Спочатку редактор журналу висловлює думку у дусі валуєвського указу від 18 липня 1863 року: «Что же за надобность въ смѣшной затѣѣ образовать исключительную малороссійскую литературу». Далі уже автор допису засуджує старання «малоросів» друкуватися і зосереджується на конкретному прикладі: «Подтвержденіемъ такого заключенія можетъ, между прочимъ, служить (одна изъ числа многихъ, разсѣваемыхъ въ просто-народѣ) пѣсенка, составленная, какъ видно изъ ея подписи, какимъ-то студентомъ кіевскаго университета Степаномъ Руданскимъ. Пѣсенка эта, написанная довольно гладенькими виршами, стоитъ того, чтобъ обратить вниманіе на ея содержаніе» (*скорочено-авт.*):

Ой з-за гори, із-за кручі,
Та скриплять вози їдучи,
Попереду козаченько
Так вигукує йдучи:

«Україно, Україно,

Моя рідна мати!
Чи ще довго над тобою
Будуть панувати?

.....

Тоді вже нас не забудуть
І московські внуки,
Кров за кров катам нашим,
І муки за муки!

Гукни ж, серце-Україно!
Та тільки скоріше:
Бо чим даліше, ссуть кровь нашу
Все більше та більше!»

Дописувач надає повністю текст пісні та коментарі до неї, а більше про своє ставлення до думок автора, якого він не знає: «Очевидно, что воображение пѣвца-юноши въ разстройствѣ, а разсудокъ переполненъ лживыми понятіями и свѣденіями», «если бѣ этотъ юноша имѣлъ способность размышлять, онъ бы зналъ, что не только всякаго бунта, но даже законной войны исходъ напередъ неизвѣстенъ», «москали, конечно, не станутъ сидѣть, сложа руки и ожидая, пока какіе-нибудь буйные ворохобники будутъ рѣзать ихъ, какъ барановъ». Під дописом підпис: «малороссъ А. Восточенко». Цей псевдовім був у архієпископа Могилівського і Мстиславського Анатолія (Мартинівського), який народився 1793 року в селі М'ястківка Ольгопільського повіту, (сучасна Городківка Крижопільського району Вінницької області).

Якщо не враховувати жорсткі коментарі редакції і висловлювання автора у дусі валуєвських указів, то можна було б подумати, що кращої подачі патріотичної пісні в реакційному журналі годі чекати. Адже пісню, яку пізніше назвали «До України», на час допису «малороса А. Восточенко» у відкритому друку ще не було. В статті чітко прослідковується політична тенденційність викладення матеріалу, а в змісті майже відсутнє розкриття християнських чеснот як автора, так і його твору.

Пройшло майже два століття, а пам'ять про славного поета-лікаря Степана Руданського серед нас теперішніх. Милістю своєю Господь сподобив відкрити родовід священників Степана Руданського. В Павлівці були віднайдені та підняті кам'яні хрести на могилах перших священників села, які були пращурами поета. На цих могилах був Степан, адже в Павлівці проживала чисельна родина діда-священника Порфирія Добротворського, в селі батько отець Василій з сім'єю орендував і обробляв церковні землі. На сьогодні на цих могилах пращурів Степана постійно відбуваються заупокійні богослужіння.

Справи і творчість поета і лікаря Степана Руданського відроджуються у сьогоденні: в музеї та святі його імені, вивченням у школі, виставках творів у

бібліотеках і закладах культури; молитвах нащадків і шанувальників на його могилі, могилах пращурів та рідні.

На могилі Степана Руданського в Ялті кожен рік в день народження (6 січня) і день смерті (3 травня) покладаються квіти, читаються його поезії, відбуваються молебні за живих нащадків і покійних пращурів. У цих молитвах єднаються шанувальники його творчості та небайдужі люди з України та Криму.

Збереження творчості і шанування пам'яті талановитого поета-лікаря Степана Руданського у наш час є прикладом для єднання різних куточків держави навколо її культурних і духовних цінностей, це відіграє важливу роль у вихованні сучасної людини в дусі християнських цінностей. Як настановою для нащадків є слова поета:

Тільки Богу тра молитись,
Як на світі жити,
І святую волю Божу
Від душі чинити.

Джерела, література:

1. Державний архів Вінницької області. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 245: Відомості про Іоанно-Богословську церкву, 1861 р. Арк. 10, 109, 116.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 6295: Справа про рукопокладання священника у с. Павлівка Вінницького повіту Добротворського Порфирія. 14 арк.
3. Там само. Спр. 6744: Клірові відомості про духовенство Вінницького повіту. Калинівка, церква святої Параскеви. 1799 р. Арк. б/н.
4. Дорош І. А. Село Хомутиці – демографічний зріз першої половини ХІХ ст. Родина священників Руданських: генеалогія роду // Подільська старовина: зб. наук. пр. / Вінницький краєзнавчий музей. Вінниця: Держ. картогр. фабрика, 2008. С. 149 – 170.
5. Пентюк Б. М. Павлівка. Витоки духовності. Вінниця: Твори, 2019. 250 с. (Серія: Моя Вінниччина; вип. 41).
6. Пентюк Б. М. Перші священники Павлівки – предки поета Степана Руданського // Вінницький край. 2020. № 3 – 4. С. 72 – 80.
7. Степан Руданський. Усі твори в одному томі / укладач Латник Г. Київ: Ірпінь: Перун, 2007. 520 с.

ТАРАСОВИМИ ШЛЯХАМИ ВІННИЧЧИНИ

«Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!» [1] – так висловлював своє ставлення

до рідної неньки-України, синівську любов до солов'їного батьківського краю безсмертний Тарас Шевченко. Він – чи не єдиний серед світочів людства, хто мав цілковите право сказати про себе: «Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини». Тому упродовж свого короткого, сповненого злигоднями віку, лелівав у серці образ поневоленої і зневаженої України і, кажучи словами І. Франка, «і горів, і яснів, і страждав, і трудився для неї» [2]. Як наголошував М. Рильський, був «неволі син, що визволяв серця». Недарма «саме прометеївський дух бачили в Шевченкові його великі нащадки» [3].

За влучним визначенням невтомного дослідника життя та творчості безсмертного Кобзаря колишнього професора Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Бориса Хоменка, своїм духовним зором поет обіймав усю Україну, об'їздив і обходив як співробітник Археографічної комісії Київщину, Черкащину, Запоріжжя, Чернігівщину, Полтавщину. Мріяв побувати й на Поділлі та Волині, де витав дух Івана Підкови, Северина Наливайка, Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Данила Нечая, Устима Кармалюка, де залишилися вічні сліди подвижників народної мудрості і слова – Мелентія Смотрицького, Іоанікія Галятовського, Данила Братковського, Романа Ракушки-Романовського, Івана Котляревського.

Відомості про край, про його драматично-героїчне минуле і сумну сучасність черпав він з козацьких літописів Самійла Величка, Григорія Граб'янки і Самовидця, з анонімної «Історії русів», із праць Дмитра Бантиш-Каменського, Миколи Марковича, Миколи Костомарова та інших істориків, із «Запорожской старины» Ізмаїла Срезневського, з народної поезії та розповідей друзів і знайомих, доля яких пов'язана була з Поділлям [4, с. 4].

Мрія Шевченка побувати в цьому благословенному краї невдовзі здійснилася. 10 грудня 1845 р. Тимчасова комісія для розгляду стародавніх актів запропонувала йому посаду співробітника. 21 вересня 1846 р. київський генерал-губернатор Д. Бібіков видав поетові «Открытое предписание» на подорож до Київської, Подільської і Волинської губерній із вельми широким завданням Археографічної комісії. В його обов'язок входило записати народні перекази, оповідання, легенди й пісні, зібрати відомості про могили та урочища, місцеві перекази, розповіді та історичні дані про них, оглянути й описати визначні монументальні пам'ятки та стародавні будівлі, виявити й придбати старожитності, письмові грамоти й папери, що стосувалися історії краю.

Великий перелік поставлених завдань, як і, власне, створення Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, були не випадковістю. Враховуючи більш,

як 350-літнє перебування регіону в складі Польщі, російське самодержавство після інкорпорації в 1793 р. Поділля до складу Російської імперії у результаті другого поділу Речі Посполитої, насамперед, прагнуло всіма заходами нейтралізувати пропольські настрої, з допомогою історії розбудити національні почуття українців, знайти підвалини єдності українського та російського народів. Розпочавши курс на русифікацію, царська адміністрація за рахунок краєзнавчих досліджень намагалась довести споконвічність зв'язків, давність слов'янського коріння, розробити під певним ідеологічним ухилом місцеву історію й включити її до загальноросійської. Ставилась конкретна політична мета – на основі історичних досліджень довести «братам-полякам», що Поділля – здавна «русская» земля, а їхні наміри повернути ці землі до складу Речі Посполитої – «...нездійсненна мрія розпашілої уяви», такі собі «дитячі витівки поляків-католиків, що тішать себе надією бути повними паннами в нашій чисто руській стороні» [5].

Той ентузіазм, з яким Шевченко вирушив у дорогу, пояснюється ще однією обставиною. Адже Поділля межувало з Галичиною, яка входила тоді до складу Австрійської імперії; селянство цієї частини України напровесні того ж 1846 р. повстало проти національного і соціального гніту. Відбулися заворушення і в Кракові та Познані, ці події стали провісником революції 1848 р. в Австрії. Покріпачене селянство Поділля й Волині, затамувавши подих, з хвилюванням прислухалося до того, що відбувалося в сусідньому краї. Все це так перелякало коронованого ката Миколу I, що він наказав запровадити у західних губерніях і Царстві Польському воєнний стан, поставити на кордоні цілу армію на чолі з князем І. Паскевичем, відомим душителем визвольних рухів у Польщі й Угорщині [4, с. 5].

За подіями в Галичині уважно стежив і Т. Шевченко. Відомо, що 17 – 19 лютого 1846 року на ярмарку в Лубнах під час Масляної він викликав невдоволення місцевого городничого В. Андреева своїми крамольними, як тому здалося, висловлюваннями про повстання галицьких селян. Про це городничий негайно доніс генерал-губернаторові Н. Долгорукову, який перебував тоді в Петербурзі. Висловлювання поета царський посіпака тлумачив як намір «кинути жарину заколоту та кривавих міжусобиць і в Малоросію, подібно до тих, що вже сталися в західних губерніях» [6].

Чи не першим дослідником, який поставив за мету визначити шевченківський маршрут на Поділлі, був уродженець с. Потуш Тиврівського району Вінницької області Іван Глинський, який у 1964 р. писав:

«Шлях Шевченка, як відомо із уже опублікованих даних, лежав на лінії Біла Церква – Сквиря – Липовець. Чи цей Липовець не є часом нашим, вінницьким? Перевіряємо за списком населених пунктів України: скільки є Липовців. Виявляється, два: один – Київської губернії, другий – біля Львова. Порівняємо карту Київської губернії різних сторіч і карту сучасної Вінниччини. І що ж виявляється? Виявляється, що Липовець, через який проїхав Шевченко, в той час був центром великого Липовецького повіту Київської, а не Подільської губернії, до складу якого входили ще й Плисків, Оратів та Дашів.

Нині ж Липовець – центр новоутвореного Липовецького району Вінницької області.

Великий Кобзар, отже, побував на Вінниччині і, мабуть, перетнув не лише Липовецький, а й ще частину районів, що можна точніше встановити після детальнішого вивчення архівних матеріалів.

Цей факт не може не радувати нас, вінничан» [7].

У наступних 1970-х роках спробу локалізувати маршрут Т. Шевченка на теренах Вінниччини здійснив липівчанин Олександр Роговий, який тоді ж записав у Липовці легенду про те, як під час проїзду через це містечко Кобзар гуляв берегами Собу, і співставив подорож Т. Шевченка з проїздом О. Пушкіна по цьому ж маршруту в 1821 р. [8].

Однак найсуттєвішу ясність вніс відомий вчений із Санкт-Петербурга, дослідник творчості великого Кобзаря Петро Жур. У книзі «Дума про вогонь», зокрема в її розділі «Там, де гуляв варнак...», він простежив маршрут подорожі Т. Шевченка до Кам'янця-Подільського. Цей шлях із Києва пролягав через поштову станцію Віта, звідти на Васильків, Білу Церкву, Сквиру, Липовець... Казенний же шлях між повітовими містами Сквирою та Липовцем проходив через Погребищенську волость.

«...Поминувши Сквиру, Тарас Григорович поїхав до Кам'янця-Подільського через поштові станції Морозівка, Плисків, Липовець» [9], – зокрема, пише автор дослідження.

Отже, поштова станція Морозівка (донедавна село Погребищенського району) була першим населеним пунктом сучасної Вінниччини, на землю якої ступив Кобзар.

Тоді ж вона перебувала у складі Сквирського повіту, «в 20-и верстах від Сквири». Сам же «Морозівський маєток ще в 1805 році генерал С. Любовицький відкупив у графа А. Ржевуського... Примітною спорудою села була збудована у 1817 році дерев'яна церква з камінною дзвіницею. У ній славилася ікона Божої Матері, привезена сюди С. Любовицьким як вдячність за порятунок з свого попереднього маєтку – Іскоростеня на Житомирщині» [10].

Далі шлях Т. Шевченка проліг до неіснуючого тепер поселення Босий Брід (північно-східна околиця Погребища), де теж знаходилася пошта і де мандрівники також міняли стомлених коней, милуючись при цьому мальовничими краєвидами берегів р. Рось, від якої, як вважав Михайло Грушевський, походила назва Київської Русі:

«...Звертає на себе увагу созвучність сього імени з тутешньою річкою Росею, найбільшою річкою (після Дніпра) Полянської землі» [11, с. 191].

При цьому він посилався на автора Густинського літопису: «...Між ріжними здогадами, «чесо ради наш народ Русю наречеса..., се виводять инья отъ реки глаголемья Россъ» [11, с. 236]...

Згадуваний хутір Босий Брід був зовсім невеликим. «...В нем дворов – 5, жителей обоего пола – 30 чел., из них мужчин – 17, и женщин – 13. Главное занятие жителей – хлебопашество... Телеграфная станция находится в хут. Босый Брод, почтовая казенная – в хут. Босый Брод, почтовая земская – в По-

гребищах... В хуторі маєтось: 1 больниця, 1 фельдшер и 1 аптека» [12], – так описується поселення дещо пізніше – в офіційних документах початку двадцятого століття.

Із Босого Броду поштовий тракт пролягав до Плискова, де увагу Т. Шевченка привернули залишки трипільської культури. Шевченко, як відомо, цікавився археологією, незадовго перед цим взяв участь у розкопках могили Переп'ятихи біля с. Фастівця теперішнього Фастівського району, закінчив свої «Археологічні нотатки» [4, с. 6].

Потім був Липовець – перший повітовий центр і донедавна – сучасний райцентр, який зустрічав Кобзаря в межах Вінниччини. Зберігся опис поштових доріг Липовецького повіту. Через кожен верстув стояли верстові стовпи і вказівні – на перехрестях. А на «кордоні» здійснювався «прикордонний стовп камінний» із зображенням герба Липовецького повіту.

Цей герб – срібний бик на червоному полі – символізував чумацтво, торгівлю зерном з Одесою і розвинуте скотарство. Про «відправку пшениці в Одесу», як відомо, йде мова у поемі «Варнак». Чи ж не липовецькі мотиви? [8].

Більше того, за припущенням О. Рогового – Почесного краєзнавця України, із опису педагога І. Сбитнева можна реконструювати, скажімо, короткий перепочинок поета в місті над Собом. У середині XIX століття він теж їхав подібним маршрутом: «Я бачив на шляху своєму села з ветхлими дерев'яними церквами, на перехрестях хрести з розп'яттям намальованим, з розп'яттям, вирізаним з дерева. І так мені довелося бачити три повітових міста за Дніпром: Васильків, Сквиру і Липовець...» [13].

Ось як мандрівник згадує прийом на Липовецькій поштовій станції, де зупинився на ночівлю:

«Вже мені подали самовар, а за ним, через кілька хвилин, з'явився і сам господар – єврей, такий благовидний, одягнутий гоголем, такий чемний у стосунках і, здавалося, такий добрий, безкористний...

– Будь ласка, Ваше Превосходительство, Ваше Благородіє, Вась пане! Звиняйте, я не знаю, як вас називати, – затараторив єврей переді мною, швидко жестикулюючи...» [13].

Уявімо, що так приймали в Липовці і Шевченка, листи в якого від самого генерал-губернатора могли належним чином вплинути на будь-кого.

На поштовій же станції числилося 15 поштарів і 30 коней, одну пару з яких і могли виділити посланцю Археографічної комісії для продовження подорожі [10].

У самому Липовці, де на той час було 3 церкви, 3 синагоги і костюл, Т. Шевченка зацікавили залишки оборонних валів, споруджених ще в XIV – XV ст. для захисту від грабіжницьких набігів татар і турків [4, с. 6].

У с. Жорнищі, куди вів далі поштовий тракт, Кобзар міг почути розповідь про військовий табірний збір, що відбувся в серпні – вересні 1825 р. У цьому зборі, як засвідчують документи, брав участь В'ятський полк, яким командував декабрист П. І. Пестель. Сюди не раз приїжджав М. П. Бестужев-Рюмін.

Як співзвучно було з інтересом поета в ті роки до декабристського руху! [4, с. 6].

Наступним пунктом його мандрівки стала Нижня Кропивна, тоді село Гайсинського повіту. В часи Шевченка тут знаходились костюл і церква, 1749 р. побудови (обоє розібрані наприкінці XIX ст.). Немирівщина і Гайсинщина багаті переказами про зрадника С. Чалого, чия складна доля не залишила байдужим поета.

У Брацлаві його зацікавили руїни колишньої фортеці, переказ про участь жителів населеного пункту у Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького, про героїчну загибель полковника Данила Нечая у нерівному бою з польськими загарбниками поблизу с. Черемошного на Тиврівщині [14].

Потім був Шпиків. За словами того ж О. Рогового, згадуваний ще 1494 р., Шпиків міг нагадати Тарасу про зупинку тут під час Прутського походу 1711 року Петра I (про що писав О. С. Пушкін у своїй «Історії Петербурга»). До цього в Шпикові була турецька фортеця.

Наприкінці XVII століття сюди за Свейковського вийшла заміж дочка Щенського-Потоцького Октавія. Подружжя звело оригінальний замок з надворотною баштою, який існує й донині. За два роки до приїзду Шевченка тут постав один із перших на Поділлі цукрозавод.

Далі дорога привела до Джурина, згадуваного в письмових джерелах з 1547 р. З 1767 р. він став містечком і мав право влаштовувати 12 ярмарків на рік. В середині XIX ст. у цьому містечку тодішнього Ямпільського повіту нарахувалося 387 дворів, де мешкало 2667 жителів. Поміщик П. Сабанський, як за рік до подорожі Кобзаря повідомляли «Подільські губернські відомості», поставив над мальовничим ставом розкішний палац і обсадив його фруктовими та декоративними деревами. Поблизу містився винокурний завод. Але особливо славилися джуринські митці, чий посуд, глиняні іграшки, вироби з лози користувалися великою популярністю [14].

Болісні роздуми викликав у Шевченка вигляд старовинного села Серби (тепер Гонтівка Могилів-Подільського району), де озвіріла польська шляхта 1768 р. закатувала національного героя України Івана Гонту.

Очевидно, Тарасові Шевченку цікаво було дізнатися про долю героя свого твору «Гайдамаки» Івана Гонти. Адже раніше про це не відав, коли писав такі рядки:

«...А хто скаже,
Де Гонти могила, —
Мученика праведного
Де похоронили?»

Проїжджаючи через село Серби, Шевченко, думається, побачив його могилу. Адже Гонту четвертували і одну частину тіла захоронили у самому селі, другу — біля села Котлубаївки, голова його висіла на палі при в'їзді до Могилева-Подільського з боку Шаргородської гори [15]...

Подих минулої слави і волелюбності подолян відчув поет і на крутих берегах Дністра у Могилеві-Подільському. Місто від часу свого заснування

1595 р. пережило бурхливу історію. Тут успішно діяло братство, 1616 р. засновано друкарню. Могилівський козацький полк, створений 1648 р., відзначився в боях з польською шляхтою під час Визвольної війни українського народу, згодом, у 70-х роках XVII ст., його очолював пращур письменника М. Гоголя, прихильник гетьмана Петра Дорошенка полковник Остап Гоголь. Про часи, коли в місті над Дністром перебував Т. Шевченко, говорять архітектурні пам'ятки XVIII ст. – соборна церква, низка інших будівель [4, с. 7].

Що ще міг бачити у Могилеві-Подільському Тарас Григорович? Як свідчать архіви, вже на той час це було промислово розвинене місто. Тут працювала суконна фабрика, свічково-сальні заводи, цукроварні і скотобійні, бондарний, кушнірський, шевський і ткацький цехи, чимало торговельних крамниць і заїжджих дворів [15]...

Зрозуміло, він милувався мальовничим Дністром, що стрімко ніс свої води до Чорного моря.

У Мурованих Курилівцях Кобзаря могли почастивати смачними яблуками чи грушами, вирощуванням яких славилися місцеві жителі. Ще в XVII ст. під керівництвом відомого садівника Д. Маклера тут заклали розкішний парк. Над ним і долиною р. Жван велично знісся великий світлий палац, зведений 1805 р. графом С. Комаром. А отримав він Курилівці з рук самої Катерини II, коли тут відмовила присягати К. Коссаковська – «уродзона» Потоцька, одна із субсиденток проклятої Т. Шевченком Барської конфедерації. В маєтку увагу привертали 4 гармати часів наполеонівських воєн. Міг бачити поет і споруджений за 4 роки до його подорожі цукровий завод [14].

Далі шлях Кобзаря проліг до губернського міста Кам'янця-Подільського, який зацікавив поета, насамперед, своєю старою фортецею на урвистому березі Смотрича, в якій тричі був ув'язнений Устим Кармалюк. Про «славного лицаря», як назвав Шевченко керівника селянського руху на Поділлі, він ще в дорозі почув немало спогадів і переказів. А в Кам'янці-Подільському учитель географії місцевої гімназії П. Чуйкевич 3 жовтня 1846 року записав йому в альбом кілька народних пісень, серед них – «Ой, Кармалюче, по світу ходиш» [4, с. 7].

Про інтерес поета до постаті У. Кармалюка, зокрема, свідчить його запис у «Журналі» («Щоденнику») від 20 травня 1858 р.; тут же він подав текст відомих у той час піснi про мужнього борця за соціальну справедливість:

«Повернувся я з Сибірі,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
Та не маю волі.
Слідять мене злії люди
День, час і годину.
Прийде туга до серденька,
То ледве не згину.
Комісари. Ісправники
За мною ганяють,

Більше вони людей били,
Чим я грошей маю.
Зовуть мене розбійником,
Кажуть, що вбиваю:
Я нікого не вбив іще,
Бо сам душу маю.
Візьму гроші в багатого,
Убогому даю,
І, так людей поділивши,
Сам гріха не маю.
Маю жінку, маю діток,
Однак їх не бачу.
Як згадаю про їх долю,
То гірко заплачу.
Треба мені в лісі жити,
Треба стерегтися...
Хоч, здається, світ широкий,
Та ніде подіться.

Сочинение этой весьма немудрой песни приписывают самому Кармалюку. Клеветают на славного лыцаря. Это рукоделье мизерного Падуры...» [16].

Повертаючись із тодішньої адміністративної столиці Поділля, маршрут Великого Кобзаря проліг через населені пункти колишнього Літинського повіту: Теси, Іванівці, Педоси Шляхові, Вугли, Митник, Зозулинці, Петриківці. Проте найбільш вартими уваги і цікавими для досліджень на цьому шляху були Хмільник та Уланів [17].

Хмільник – дуже давнє і вічно молоде місто. Воно стоїть на місці колишнього зруйнованого і спаленого болохівського містечка Бозький Острів. Поселення під назвою Хмельник пов'язують безпосередньо з литовським завоюванням, хоча за легендами заснування міста відносять до другої половини XIII ст. У 1448 р. йому було надано Магдебурзьке право. У свій час у Хмільнику діяли загони Северина Наливайка, Павла Бута (Павлюка) та інших повстанців. Тут неодноразово бували Максим Кривоніс, Богдан Хмельницький, інші відважні ватажки визвольного козацького руху. Особливо знаковим є 15 червня 1649 року. Тоді Богдан Хмельницький перебував у Хмільнику перед відомою Пилявецькою битвою з військами Речі Посполитої. Резонно нагадати, що у 1659 р. у Хмільнику містилась резиденція гетьмана України Івана Виговського [18, с. 213]. Тогочасні події, народний епос про них, подвиги та слава героїв неабияк цікавили Т. Шевченка.

В Уланові, офіційний відлік заснування якого датується 1362 роком, його увагу, безумовно, привернули збудована у 1777 р. за проектом І. Григоровича-Барського Вознесенська церква [18, с. 199] та численні кургани, що височіють на його околицях по берегах р. Сниводи (Синьої Води) – як німі свідки минулих бурхливих епох.

Подорож на Поділля і Волинь дала Т. Шевченкові дуже багато. Перед ним відкрилися нові обшири рідної землі, її своєрідна природа, побут і звичаї, а головне – настрої місцевого населення, яке жило спогадами про боротьбу за волю і з надією на кращі часи.

Нині важко судити, де Кобзар зупинявся найдовше. Але, без сумніву, поета найбільше цікавили ті місця, де в минулому відбувалися події визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетських поневолювачів, а також ті, що пов'язані з Коліївщиною та антикріпосницьким рухом під проводом Устима Кармелюка, який хотів «відновити гайдамаччину».

Сумні враження zostалися у поетовому серці, коли він довідався про розправу царських властей над учасниками антикріпосницького руху, очолюваного Устимом Кармелюком. Т. Шевченко ще бачив закутих у кайдани повстанців, яких гнали з кам'янець-подільської в'язниці до Сибіру на каторгу, чув прокляття вдів на адресу царських посіпак. Звичайно, Кармелюка вже не було в живих, проте ще не вщухали повстання у Літинському, Летичівському, Проскурівському, Ізяславському, Старокостянтинівському та інших повітах Поділля. Бунтувала сусідня Галичина. Це все не пройшло повз увагу поета [19].

Його цікавили руїни колишніх фортифікаційних споруд, існуючі маєтки, церковні споруди, кургани, козацькі могили. Не випадково у своїй повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» він писав:

«На полях Волини и Подолии вы часто любуетесь живописными развалинами массивных замков и палат, некогда великолепных... Что же говорят пылливому потомку... частые могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе...» [20].

На жаль, зібраний та опрацьований фольклорно-етнографічний матеріал до нас не дійшов. Після повернення з експедиції за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві Т. Шевченко був заарештований і відправлений до Петербурга. Хоч III-й відділ не зміг довести його участі у цій таємній політичній організації, проте відніс до особливо небезпечних політичних ворогів самодержавства. Було вирішено: «Художника Шевченко за сочинение возмутительных и в высшей мере дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым в Оренбургский Отдельный корпус, с правом выслуги, поручив начальству иметь строжайшее наблюдение, дабы от него, ни под каким видом, не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений». Затверджуючи це рішення III-го відділу, Микола I власноручно збоку написав:

«Под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать» [21].

Збереглись лише тексти трьох народних пісень. Під час обшуку уже на засланні в 1850 р. поет пояснив: «Стихи и песни на малороссийском наречии не моего сочинения, а записанные мною во время бытности моей в Киевской, Каменец-Подольской и Волынской губерниях, как песни народные» [22].

Вони – своєрідні коралі пам'яті та безсмертя Великого Кобзаря...

Джерела, література:

1. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 40.
2. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1976. – Т. 5. – С. 210.
3. Борщевський В. Віще слово поета – народові. – Вінницька правда. – 1989. – 20 січня.
4. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини // Тарас Шевченко і Вінниччина: Біобібліографічний показчик / Укладачі: Г. Авраменко, О. Кізян, Б. Хоменко; Вінницька ОУНБ ім. К. Тімірязєва, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2004.
5. Подольские епархиальные ведомости. – 1886. – № 2. – С. 61.
6. Жур П. Труды и дни Кобзаря. – Люберцы, 1996. – С. 139.
7. Глинський І. Шевченко на Поділлі. – Вінницька правда. – 1964. – 1 січня.
8. Роговий О. Тарасові шляхи Вінниччини. – Хочу все знати (м. Вінниця). – 2005. – 24 вересня.
9. Жур П. Дума про вогонь. – К.: Дніпро, 1985. – С. 276.
10. Роговий О. Мандрівка на Поділля. – Хочу все знати. – 2006. – 21 жовтня.
11. Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1991. – Т. 1.
12. Список населенных мест Киевской губернии. – К.: Издание Киевского Губернского Статистического Комитета, 1900. – С. 379.
13. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева. – Киевская старина. – 1887. – № 2.
14. Роговий О. Мандрівка на Поділля. – Хочу все знати. – 2006. – 4 листопада.
15. Горобець М. Великий Кобзар і Придністров'я. – Вінницька правда. – 1989. – 26 січня.
16. Вінницька правда. – 1991. – 18 травня.
17. Ткачук П. Шевченкова правда-сила народ розбудила. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2008. – С. 11.
18. Дорош М., Степанюк В. Тобою, краю мій, живу... Хмільниччина: події, особи, час. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013.
19. Ткачук П. З любов'ю до Кобзаря. – Вінницька правда. – 1989. – 22 січня.
20. Шевченко Т. Твори в 5 т. – Т. 4: Повісті. – К.: Дніпро, 1978. – С. 311 – 312.
21. Бородін В. Тарас Шевченко // Там само. – Т. 1: Поетичні твори (1837 – 1847). – С. 14.
22. Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. – К., 1950. – С. 166 – 167.

З ІСТОРІЇ САНІТАРНОЇ СПРАВИ МОГИЛІВЩИНИ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX ст.)

З входженням Поділля до складу Російської імперії (1795 р.) було утворено Могилівський повіт Брацлавського намісництва, до якого увійшло 103 населених пункти. В місті відкрито магістрат, суди та інші адміністративні установи. В 1796 році місту надано герб, воно стає повітовим центром Подільської губернії. У купчій грамоті (1809 р.) зазначено, що уряд Росії у графа Фелікса Потоцького купив Могилів за 580760 карбованців сріблом, в тому числі комісія поцінувала приміщення прикордонної митниці і карантинної контори в 6460 крб. сріблом [1, с. 24].

Пожвавлення поштових перевезень, взагалі діяльності військової та цивільної адміністрації краю, поставило питання про створення і регламентацію діяльності карантинних контор в портах і на сухопутному кордоні Російської імперії. Причому, карантинні контори і пости не були сталими в числі: їх чисельність, призначення змінювались в залежності від обставин. З огляду на відсутність регламентованих державою санітарних правил поведінки населення, взагалі санітарної служби як такої, можна вважати діяльність службовців Могилівської карантинної контори як початок санітарно-епідеміологічної справи Придністров'я.

У Державному архіві Вінницької області зберігається унікальне зібрання «Могилев-Подольская карантинная контора. Указы Подольского губернского правления по вопросу таможенных тарифов и другие. 1801 – 1845 гг.». Кількість одиниць зберігання 22, аркушів – близько тисячі. Це прекрасне джерело знань про діяльність карантинної служби за часів Російської імперії. Тож ознайомимося з частиною цих документів.

23 квітня 1801 року у Могилівську прикордонну карантинну контору губерньським правлінням було надіслано роз'яснення «Правительствующего Сената» щодо Указу його Імператорської Величності від 8 грудня 1800 року (йде мова про прийняття застережливих заходів у зв'язку з появою заразної хвороби в Англії). З цього документа ми дізнаємося про морову язву (чуму) в Москві у 1771 – 1772 рр. та про видання імператором 7 липня 1800 р. Статуту «О учреждении портовых и пограничных карантин и застав, в губерниях Подольской, Новороссийской и Астраханской, яко имеющих ближайшее сношение с такими областями откуда наиболее зараза распространяется...» [2].

В обов'язки карантинних контор входило виявляти і не допускати проникнення в країну інфекційних хвороб, знезаражувати носії інфекцій. Безпосередньо відповідальність за діяльність карантинних служб несли цивільні губернатори. Пункти Статуту мали силу законів і мали виконуватись всіма сторонами беззастережно. До службовців контори були високі вимоги: досвідченість, компетентність, діловитість. Губернатори під час загрози епідемій

мали право негайно відновлювати карантин. Про хід подій вони негайно доносили Сенату щотижня, у крайньому випадку – нарочним. Донесення направлялося одночасно «Медицинской Коллегии, дабы она со своей стороны всем находящимся в Губерниях и других местах ведомства ея медицинским чинам и врачебным управам подтвердила, как о всемерной по должности их в случае открытсѣ могущей где-либо заразы наблюдении, так и по отдаче скорым способам по требованию гражданского начальства к отвращению оной». Цивільним губернаторам наказувалось спонукати чиновників до ретельного виконання службових обов'язків, але без зловживання, «напрасных прицепок и утеснения проезжающим». Якщо таких виявляли, то негайно віддавали під суд, а на вакантне місце призначали інших. Про все доповідали Сенату, міністрам комерції і державному казначею. Цікаво що «предписания» мали також виконувати митниці, міська міліція, нижні чини, земські суди та інші «присутственные места» [3].

Штат карантинної контори залежав від об'єму роботи. Він постійно змінювався. Не всі штатні посади були зайняті. З документів видно, що в 1800 – 1819 рр. не вистачало лікарів та фельдшерів, тоді як інші посади – інспектори, комісари, перекладачі були зайняті. Нікого спеціально не навчали для роботи в карантині, а приймали на службу відставних військових, дрібну міську шляхту, вихідців з міщан за неодмінної умови – потрібні були «предложение» губернатора і попередня бесіда у начальника контори.

Так, в грудні 1801 р. губернатор Кам'янець-Подільський генерал Андрій Григорович Розенберг запропонував Могилівській прикордонній карантинній конторі на посаду комісара 2-го кварталу (вакансія з травня 1800 р.) «способного чиновника, известного мне с хорошей стороны, Коллежского ассесора Смольяна исполнявшего должность Городничего в Могилеве, который ныне находится не удел». Після формальностей (бесіда, приведення до присяги) Смольяна було допущено «к исправлению должности» [4].

В квітні 1801 року таку ж процедуру пройшов титулярний радник Дубасаров, колишній повітовий стряпчий. Як знавця турецької, татарської і молдавської мов його призначають молодшим перекладачем Могилівського карантину [5].

Лікарів і фельдшерів на службу до карантинної контори приймали після обов'язкової згоди Медичної Колегії. Одним з перших (якщо не першим) карантинним лікарем в Могилівській конторі був Юстин Савва, якого карантинна контора направляла в серпні 1801 року до Санкт-Петербурга строком на 2 місяці, можливо для підвищення кваліфікації [6]. Контора сама знаходила лікарів та фельдшерів і пропонувала їх кандидатури на розгляд Медичної Колегії. Рішення останньої підписувалось у ті роки імператором і доводилось підданим у вигляді царського Указу. Наприклад, Указом від 28 липня 1801 року затверджені фельдшерами на «младшем окладе лекарского ученика» Іогана Кестеля і єврея Гершка Міхалевича [7].

Нелегко було домогтися служби в карантинній конторі, ще важче було її покинути, навіть за власним бажанням. Згідно царському указу всякий медич-

ний чин, який бажав звільнитися зі служби, мав надати медичній управі та карантинній конторі свої документи з «приложением аттестатов о болезнях ... с подписями членов управы в губерниях, на местах – главных медицинских чинов» [8]. З цього можна зробити висновок, що на облік ставилися всі медичні працівники карантинів, адже вони були постійно в контакті з клієнтами контори і могли стати носіями збудників інфекційних хвороб.

Про порядок проходження карантину усіма, хто до нього прибували з-за кордону, чітко зазначено «высочайшим о карантине уставом». Виконання значної кількості пунктів «устава» вимагала неабияких знань, вмінь і навичок службовців контори. В умовах, коли контора лише формувалась і не вистачало необхідного, начальник контори вимушений був «бомбардувати» Подільського губернатора проханнями і пропозиціями. Відповіді були чіткі і змістовні, що давало конторі можливість нормально функціонувати. З листа губернатора від 13 квітня 1801 року ми дізнаємось про деякі подробиці проходження карантину приїжджими купцями та іншими особами. Так, подорожні повинні були (згідно 136-го пункту Статуту) здати верхній одяг та білизну для обкурювання. Взамін отримували з «магазинна карантинного комисара 2-го квартала» чисту білизну і «платье». Оскільки комісар не мав достатньої кількості казенного одягу, губернатор наказав «чтобы разезжающие купцы и прочие принимались в карантин в их одежде, которую предварительно очищать от заразы надлежащим образом...» [9].

За Статутом корабельних та портових карантинів від 6 травня 1796 року по штату щорічно конторі надавалось 1000 рублів для закупівлі «20 пар мужского платья и в том числе 5-ти пар женского, також на перемену белья и на постели для проезжающих». Купці і пасажери, отримуючи взамін чисті одяг і білизну, повинні були сплатити їх вартість. Під час карантину приїжджі також за свій рахунок харчувались та лікувались (§ § 77, 102 і 103 Статуту), за винятком «бедных, неимущих и тех, коим должны покупать продовольствие от казны, в рассуждении которых § 107-м приписано вести особую ведомость о всех употребленных на содержание их издержках и представлять конторе, о чем имеет контора учинить должное распоряжение» та повідомити губернатора [10].

Діяльність карантинної контори не припинялась під час російсько-турецьких війн першої третини XIX ст. та війни Росії з Наполеоном Бонапартом. Навпаки, тоді карантин діяв у напруженому ритмі. Розлив річки Дністер і пожежа 1818 року остаточно розорили греків і вірменів Могилева, загрожували спалахом епідемій пошесних хвороб. Поява в Англії (1817 р.) холери стривожила уряди всіх європейських держав і примусила їх зробити ще жорсткішими правила карантину. В передових країнах Європи запроваджується санітарне законодавство, приділяється увага медичним дослідям, розробці санітарних правил поведінки, заохочується пропаганда санітарії, гігієни. В кріпосницькій Росії вся надія була на карантин та на Бога.

В пореформену добу в Росії швидко розвивається промисловість, зростає чисельність фабрично-заводського персоналу, виникає потреба регулювання

трудових відносин між власниками підприємств і найманими робітниками. В Росії наприкінці 80-х років XIX ст. вводяться посади фабричних інспекторів, обов'язком яких є також слідкувати за дотриманням санітарних норм на підприємствах.

У 1890-х роках фабричний інспектор, який опікував місто Могилів, перебував у Ямполі і тому досить поверхово знав ситуацію на міських підприємствах.

В Могилеві-Подільському було кілька лікарень, персонал яких лише епізодично займався виявленням і лікуванням хворих на пошесні хвороби. Санітарного лікаря в місті не було, що примушувало владу звертатися до лікаря залізничної лікарні і вільнопрактикуючих лікарів з проханням надавати допомогу у виявленні і лікуванні хворих на холеру, скарлатину, кір, дизентерію тощо. У 1893 році Медично-Лікарняна комісія Міністерства Внутрішніх Справ Росії прийняла постанову про необхідність створення в повітах і містах санітарних дільниць. Відомо, що 1897 р. у Могилівському повіті вже діяли санітарні дільниці. У цьому ж році міська Дума затвердила 18 осіб (включно гласних Думи) керівниками і членами санітарних комісій цих дільниць.

В «Определении Могилев-Подольской Городской Думы» від 23 жовтня 1903 р. за № 103 «Об избрании санитарно-исполнительной Комиссии» вказується на необхідність утворити 7 санітарно-виконавчих Комісій (були вказані вулиці і площі, які входили до окремих дільниць). Шляхом таємного голосування визначено гласних Думи, які увійшли до цих комісій. Ними стали: І. К. Пантюхов, М. Я. Осташевський, М. В. Геропценевський, Л. Ф. Ільницький, І. Ф. Чайковський, П. І. Хадлец, В. И. Ляхомський, І. Г. Демидецький, а також домовласник Григорій Вередин. До санітарних комісій були запрошені також могилівський повітовий справник І. П. Силич, статський радник С. І. Михалевський та міський лікар І. Р. Добровольський [11].

Статистика засвідчує, що санітарний стан у місті був постійно важким через відсутність вигрібних ям, велику скупченість населення, відсутність водоводу, низький рівень санітарної освіти та сталих норм і правил санітарії. Це турбувало міську владу, адже смертність була високою. Згідно щорічним «Обзором Подольской губернии» ми дізнаємось про відсоток померлих осіб, що захворіли на ту чи іншу пошесну хворобу. Так, у 1890 році померло 10 % хворих на дизентерію, в 1895 р. – 13% , 1899 р. – 7 %; хворих на дифтерію померло відповідно 31 %, 34 %, 17 %; хворих на холеру – відповідно 17 %, 20 %, 13 %; на віспу – відповідно 16 %, 26 %, 10 %; на черевний тиф – 14 %, 12 %, 10 % (всього вказано 14 хвороб). 1892 – 1895 рр. у Могилеві-Подільському і повіті були охоплені епідемією холери: 1892 рік – 38 населених пунктів, з населенням 36074 мешканців (хворих 610, з них померло 248); 1893 рік – відповідно 40 населених пунктів, 41598 мешканців, хворих 1078 і померло 484 чоловік; 1895 рік – 4 населених пункти, 5771 мешканець, 95 хворих, 57 з них померло. У Могилеві-Подільському проживало у 1892 році 28828 мешканців, захворіло на холеру 539 і померло 116 осіб. Наступного року захворі-

ли 109 осіб і померло 51. Епідемії холери відбувалися, як правило, восени [12].

Міська Управа щорічно оголошувала торги на викуп «взимання платы за санитарно-ветеринарное освидетельствование мяса», яке привозилось в місто. Так, у 1892 році це право виборів міщанин Алтер Ринец за суму в 620 рублів [13]. У вересні 1903 року міська Дума розглянула пропозицію міського Голови про обрання санітарних опікунів, але за відсутності кворуму і невідповідності питання воно було відкладене. Було зазначено, що санітарний стан міста вимагає посиленого нагляду, а в цей час санітарно-виконавча комісія практично відсутня через те, що багато її членів виїхали з міста назавжди [14]. В цьому ж році на засіданні міської Думи 25 листопада 1903 року розглядалося питання про будівництво водоводу у Могилеві. Це питання виникло через гостру нестачу питної води у місті, а також надмірне забруднення громадських колодязів. Під час засідання виникла гостра дискусія між прихильниками та противниками влаштування водоводу переважно через високу ціну проекту. Інженер залізниці Штюрц запропонував на протязі 10 років вкласти 50 тисяч руб. під 8 % річних і за 10 років збудувати міський водовід. Вода по трубах мала йти з «Майорських» джерел і надходити до центральної частини міста, де проживало дві третини населення. Дума констатувала, що колодязі у місті «дают воду грязную и не чистую, во многих случаях совершенно негодную к употреблению и дающую массу случаев заболеваний тифом, поэтому ... единственным обеспечением населения города от непрекращающихся, почти эпидемических болезней, являются именно проведение воды в город от «Майорских» ключей, вода которых, как известно, подвергалась к исследованию и оказалась самой лучшей, несодержащих в себе никаких вредных для здоровья веществ». Член Управи Хлопов вказав, що жителі міста беруть воду навіть з річок і тому потрібно збудувати водогін. Гласний Григорій Мнюха запропонував не закривати після побудови водогіну колодязі, які належали приватним особам. 17 голосами проти 8 міська Дума вирішила збудувати в місті водовід і підписати з інженером Штюрцем договір на будівництво водоводу [15]. 1909 року водовід стає до ладу.

У 1908 році в Могилів-Подільському було відкрито хіміко-бактеріологічний кабінет [16]. При всіх навчальних закладах були наявні лікарі, які здійснювали медичний нагляд за контингентом учнів і при необхідності здійснювали профілактичні заходи, в тому числі з метою запобігання виникнення епідемій пошесних хвороб. В місті великим авторитетом користувався лікар залізничної лікарні Лисенко. Саме йому міська Управа постійно доручала готувати проекти постанов, здійснення яких могли значно покращити санітарний стан міста і попередити виникнення епідемій [17].

З початком Першої світової війни частина лікарів була мобілізована до армії, частина виїхала за межі Могилева. В 1915 – 1916 рр. у місті з'являються біженці з району військових дій, також розміщуються військовополонені. Надмірне скупчення населення загрожувало виникненням епідемій та ще в умовах, коли міський бюджет був обмежений і медико-санітарний нагляд

послаблений. Зберігся підписаний завідуючою міським однокласним училищем М. Богданович лист від 17 жовтня 1914 р., в якому зазначається: «...городской врач, доктор Лысенко, посетив училище, нашол необходимым, ввиду большого количества умерших (3) и заболевших скарлатиной (8 учениц) за последние три недели прекратить занятия на 2 недели и в возможно скором времени произвести дезинфекцию во всем здании училища» [18].

Військовополонених австрійської армії залучали до робота по очистці від сміття міських дворів та роботи в асенізаційних обозах. Проте санітарний стан міста продовжував погіршуватись і став загрозливим, коли місто і повіт заповнили численні військові частини, штаби, тиллові служби Румунського фронту (літо 1916 – 1917 рр.). Відчувалася гостра нестача житла, міська Дума майже щомісяця розглядала питання організації лікарняної допомоги, як жителям міста, так і військовим. Ці та інші питання відображенні і в протоколах засідань лікарняно-санітарних нарад, де також аналізувався стан лікарень і лікарняних ділень.

Джерела та література:

1. Українська радянська енциклопедія. Видання друге. – К., 1980. – Т. 5.
2. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВіО), ф. Д – 469, оп. 1, спр. 1, арк. 63 – 63 зв.
3. ДАВіО, ф. Д – 469, оп. 1, спр. 1, арк. 48 – 48 зв.
4. ДАВіО, ф. Д – 469, оп. 1, спр. 1, арк. 600.
5. ДАВіО, ф. Д – 469, оп. 1, спр. 1, арк. 61.
6. ДАВіО, ф. Д – 469, оп. 1, спр. 1, арк. 312.
7. ДАВіО, ф. Д – 469, оп. 1, спр. 1, арк. 319.
8. ДАВіО, ф. Д – 469, оп. 1, спр. 1, арк. 120.
9. ДАВіО, ф. Д – 469, оп. 1, спр. 1, арк. 48.
10. ДАВіО, ф. Д – 469, оп. 1, спр. 1, арк. 48 зв. – 49.
11. ДАВіО, ф. Д – 37, оп. 1, спр. 2, арк. 238 – 238 зв., 239 – 239 зв., 240.
12. Обзор Подольской губернии.
13. ДАВіО, ф. Д – 37, оп. 1, спр. 2, арк. 14 – 14 зв., 15.
14. ДАВіО, ф. Д – 37, оп. 1, спр. 2, арк. 188 – 188 зв., 189 – 189 зв.
15. ДАВіО, ф. Д – 37, оп. 1, спр. 2, арк. 241 – 241 зв., 242 – 242 зв.
16. ДАВіО, ф. Д – 117, оп. 1, спр. 738, арк. 1 – 1 зв.
17. ДАВіО, ф. Д – 37, оп. 1, спр. 2, арк. 188 об.
18. ДАВіО, ф. Р – 2217, оп. 4, спр. 2, арк. 97 зв.

ПЕРЕБУВАННЯ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЛІТИНІ

Після перемоги антигетьманського повстання Директорія (створена в ніч з 13 на 14 листопада 1918 року в Києві як тимчасовий революційний орган для керівництва повстанням) стала верховним державним органом УНР, який складався з 5 членів – представників трьох політичних партій: від Української соціал-демократичної робітничої партії – В. К. Винниченко (голова), С. В. Петлюра, А. Г. Макаренко; від Української партії соціалістів-революціонерів – Ф. П. Швець; від Української партії соціалістів-самостійників – О. М. Андрієвський [1].

Статус Директорії був визначений у Декларації Української Директорії, а саме: «Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лиця землі української руйнуюче поміщицько-монархічне панування – гетьманщину... Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права, трудящого народу, Директорія передасть свої повноваження тому ж самому народові» [2].

В умовах складної політичної та воєнної ситуації Директорія УНР вимушена досить часто змінювати своє місце перебування. Нараховується 15 місць перебування Директорії на українській території, а саме: Вінниця, Жмеринка, Кам'янець-Подільський, Проскурів (нині м. Хмельницький), Старокостянтинів, Любар, Нова Чорторя, Ровно (нині м. Рівне), Здолбунів, Станіславів (нині м. Івано-Франківськ, перебування в місті О. Андрієвського та Є. Петрушевича), Радивилів, Красне, Золочів, Чорний Острів та Тернопіль. Причому, якщо бути гранично точним, то цей перелік не є повним, адже не завжди всі члени Директорії знаходились разом в одному місці, а перебували в різних населених пунктах.

У сучасній періодиці часто стверджується про те, що у Вінниці Директорія УНР перебувала двічі: з 2 лютого по 6 березня 1919 року та з 7 травня по 8 червня 1920 року. Проте, Директорія у Вінниці перебувала тричі. Перше перебування Директорії у Вінниці датується 4 – 18 грудня 1918 р. В цей час при Директорії 5 грудня 1918 р. почала функціонувати Тимчасова Рада завідуючих державними справами як дорадчий орган з усіх справ державно-адміністративного життя [3].

Згодом була створена спеціальна Рада Народних Міністрів, на яку поклалися обов'язки проводити поточну урядову роботу до створення уряду УНР.

Першим очільником уряду УНР став в грудні 1918 року Володимир Чехівський, згодом на цій посаді його змінили Сергій Остапенко, Борис Мартос, а в серпні 1919 року уряд очолив Ісаак Мазепа.

Разом з тим, маловідомим є факт перебування уряду Мазепи в Літині, що неподалік від Вінниці. Цій події передувала відповідна політична ситуація, що склалася всередині самого уряду. Мова йде про полівіння серед окремих членів уряду, зокрема про намагання переходу на стратегію побудови незалежної радянської України. Такі погляди були вмотивовані тим, що у зв'язку з обранням українцями радянського типу державності більшовицька Росія, мовляв, припинить агресію проти України та змириться з її існуванням.

Для реалізації цієї мети 10 грудня 1919 року в Хмільнику, який належав тоді до Літинського повіту, утворилася так звана Краєва Рада Брацлавщини, активними учасниками якої були члени уряду УНР І. Паливода та І. Макух. Голова уряду УНР Ісаак Мазепа згадує, що на нараді, де була створена зазначена рада, крім зазначених членів уряду були присутні повстанський отаман Шепель, заступник губернського комісара Поділля Б. Палащук, який згодом перейшов на бік більшовиків, від Галицької армії – отаман Н. Гірняк, радник міністерства преси і пропаганди О. Гризодуб, губернський комісар Волині Ф. Сумневич, старокостянтинівський повітовий комісар Г. Денисенко, могилівський повітовий комісар Христич, летичівський повітовий комісар М. Харусь та інші [4].

З метою протидії Краєвій Раді Ісаак Мазепа призначив на 25 грудня 1919 року в Літині засідання уряду, в роботі якого, крім голови, взяли участь, як члени уряду, так і представники Краєвої Ради: О. Безпалко, П. Феденко, Черкаський, Лизанівський, Макух, Паливода, Сумневич, Гризодуб, Петрик, Веремієнко, Н. Нагірняк, Д. Паліїв та інші.

Представники Краєвої Ради прибули до Літина з Хмільника на день пізніше, адже обирали Раду Республіки, яка замість Директорії, мала бути вищим державним органом у майбутній радянській Україні.

На зібранні у Хмільнику 18 чоловік обрали Раду Республіки в кількості 12 чоловік. Тобто, як згадує Ісаак Мазепа: «...вибирали самих себе» [4]. До складу зазначеної Ради ввійшли вже відомі особи: Макух, Сумневич, Паливода, Палащук, М. Балицький, Д. Сухенко, Н. Гірняк, О. Щадилів, Черкаський, Лизанівський. Також до складу ради були обрані заочно, без їх на те згоди, члени уряду П. Феденко та Безпалко.

Як зазначено вище, задум есерів, які складали ядро обидвох Рад, був спрямований на встановлення української радянської влади, що дало б змогу, на їх думку, об'єднатись з іншими прихильниками радянського державного устрою та проголосити незалежну від Москви Українську радянську державу.

Ісаак Мазепа разом з однодумцями розумів нереальність таких планів, адже очевидним було те, що більшовицька Росія, прикриваючись демагогічними гаслами про самовизначення націй, всю свою військову потугу спрямовує на завоювання України. Тому розширене засідання уряду, за участі Краєвої Ради Брацлавщини та Ради Республіки, Ісаак Мазепа розпочав характеристикою політичної ситуації та наголосив на тому, що дії уряду є антибільшовицькі, а отже, ідеї його опонентів є шкідливими для української армії. У ході дискусії звучали закиди на адресу уряду щодо його пропольської

політичної орієнтації, незадовільним забезпеченням української армії та висунуто вимогу про скликання передпарламенту.

Учасники засідання отримали відповіді від очільника уряду, зокрема, щодо співпраці з Польщею, яка здійснювалась на підставі рішень Директорії та уряду, щодо забезпечення війська, причини якого учасникам заходу відомі, та погодився з пропозицією стосовно скликання передпарламенту.

Наступного дня перед проведенням засідання представники від соціал-революціонерів, соціал-демократів та галицьких радикалів провели міжпартійну нараду. В кінцевому результаті учасники наради відмовились від своїх пропозицій щодо «радянзації» українського державотворення та ухвалили наступне рішення:

«1. В найближчому часі скликати передпарламент, перед яким Директорія й уряд мають скласти свої уповноваження.

2. Раду Республіки перетворити в комісію при уряді для виготовлення проекту закону про скликання передпарламенту.

3. Краєву Раду Брацлавщини затвердити, як краєвий адміністративно-господарський орган.

4. Для поповнення уряду призначити Макуха керуючим міністерства внутрішніх справ, а Сумневича керуючим міністерства фінансів і народного господарства» [4].

Завершивши засідання, урядовці виїхали з Літина до Вінниці. Згодом після закінчення урядової діяльності Ісаака Мазепи, його справу на посаді голови уряду продовжили В'ячеслав Прокопович та Андрій Лівицький.

Внаслідок Ризького мирного договору 1921 року територія України була поділена між Польщею та радянською Росією, а уряд УНР діяв в екзилі аж до 24 серпня 1992 року, до моменту передачі повноважень від Президента УНР в екзилі М. Плав'юка Президенту України Л. Кравчуку.

Джерела та література:

1. Завальнюк К. В., Зелінський Р. М. Лінія часу: український вектор. Хронологічний довідник / К. В. Завальнюк, Р. М. Зелінський. – Хмельницький: ІРД, 2014. – 355 с.

2. Конституційні акти України. 1917 – 1920. Невідомі конституції України. – Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992.

3. Кравчук О. М., Калитко С. Л., Марценюк Н. М. Повалення влади гетьмана П. Скоропадського на Поділлі / О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, Н. М. Марценюк // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: Консоль, 2013. – С. 359.

4. Мазепа І. П. Україна в огні й бурі революції 1917 – 1921. II. Зимовий похід. III. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР / І. П. Мазепа. – Дніпропетровськ: Січ, 2002.

БІЛОГВАРДІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ ГАЙСИНСЬКОГО ПОВІТУ (15 ЖОВТНЯ – 15 ГРУДНЯ 1919 Р.)

Восени 1919 р. воєнно-політичні обставини склалися так, що Українській Народній Республіці неодмінно потрібно було захищатися від двох лютих ворогів – більшовиків і білогвардійців. Перші не сприймали української державності, а другі одночасно ненавиділи більшовизм і не могли допустити, щоб Україна (для них Малоросія) вийшла зі складу «єдиної і неділимої» Російської імперії. Більше того, А. Денікін так зненавидів українську державність у формі Директорії УНР, що зважився на крок послухатися рекомендацій Антанти – головних годувальників білого руху. Зокрема, у вересні в Київ прибули американський генерал Е. Джедуайн і представник англійської місії майор Шеер, які наполегливо намагалися переконати денікінське командування про спільний з Армією УНР похід проти більшовицької Росії [1, с. 290]. Однак, навіть потужний тиск з боку Антанти не змінив великодержавної психології одіозного генерала й він категорично не погодився на, без сумніву, привабливий військовий союз. Тому у директиві головнокомандувача штабу військ Новоросійської області ЗСПР від 01.09.1919 р. генерала А. Денікіна звучало однозначне твердження: *«Ми Української республіки не визнаємо – воюємо за єдину Росію. Тому петлюрівці повинні або роззброїтися, або залишити межі Росії»* [2, с. 174].

Після літніх боїв 1919 р., становище української армії на фронті під тиском беззаперечних доказів ворожого ставлення уряду А. Денікіна до незалежності України і проведення повномасштабних військових операцій проти армії УНР 24 вересня Директорія УНР змушена була оголосити війну Збройним силам Півдня Росії (ЗСПР) [3, с. 318]. З цього приводу у зверненні Директорії до українського народу читаємо наступне: *«Настає слушний час. Всі хто мають силу і любов до свободи, в кому не згасло стремління до землі і волі, всі, кому дорога демократична, єдина Соборна Українська Республіка, вставайте до посліднього рішучого бою з нашим ворогом /.../ і ніколи не дамо їм запанувати над вільним українським народом»* [4, с. 3].

Загалом, на теренах Гайсинського повіту сконцентрувалися досить потужні військові сили Дієвої армії УНР та підрозділи УГА. Зокрема, в гайсинських касарнях розмістилися 7-й Синій полк, 13-й Гайсинський піший запасний полк, в Куні – 8-й гарматний Синій полк, а в Гранові – 35-й окремий полк Січових Стрільців УГА [5, с. 2]. У другій половині вересня 1919 р. вже стало ясно, що армія УНР стоїть на порозі масштабних збройних дій проти білогвардійської навали.

Напередодні офіційного оголошення війни Добровольчій армії Голова Директорії С. Петлюра 18 вересня спільно з представником уряду Румунії при штабі Головного Отамана полковником Радулеску та паном Альзбергом –

уповноваженим американської місії США, співробітником американської преси «Wev-Jork World» відвідав Гайсин, де зустрівся з військовим гарнізоном і делегаціями від селянства та громадськості повіту [6, с. 4].

Поважні гості у супроводі Головного Отамана відвідали касарні Гайсинського гарнізону, де оглянули шеренги вояків 7-го Синього полку 3-ї Залізної дивізії під командуванням полковника О. Удовиченка та зустрілися з бійцями 13-го Гайсинського полку на чолі з отаманом А. Волинцем, сформованого переважно із місцевих повстанців [6].

У перші дні війни підрозділи 3-ї Залізної дивізії виступили з Гайсина і передислокувалися на лінію Кібліч – Теплик, а згодом героїчно боролися з окупантами під Вапняркою [7, с. 176]. Своєю чергою, отаман А. Волинець відвів 13-й полк ближче до Гайсина, де готувався до оборони міста. Однак, прибувши ближче до рідних сіл, значна частина вояків покинула розташування полку. Командувач Київської групи військ Ю. Тютюнник звернувся до Гайсинського повіткомісара С. Максимчука з наказом вжити усіх заходів для повернення військовиків. В опублікованій 8 жовтня депеші значилося: *«В доводобовий термін з дня оголошення наказу повернутись до 13 Гайсинського полку всіх дезертирів зі зброєю й покраденим майном; добровільно прибувши до полку будуть каратись по моєму наказу дисциплінарно; не прибувши будуть розстрілюватись»* [8, с. 1].

На жаль, населення повіту належним чином не відреагувало на звернення Центрального інформбюро до селян і робітників із промовистою назвою *«Чи треба боротися з Денікіним?»*. У тексті вказувалося, що влада білогвардійського генерала *«...принесе нові міцні кайдани на ваші руки. Він вже скасував наші школи, попалив наші книжки...»* [9, арк. 43].

Поглиблювала кризу кадрів в Українській армії позиція частини міської інтелігенції, яка втратила довіру до діючої влади й перебувала в очікуванні денікінців. За даними Гайсинського повіткомісара, міщанство повітових міст і містечок *«виховані в «преклоненії» перед єдиною... Вони зараз чекають тільки часу, коли Денікін прилучить їх до єдиної...»* [10, арк. 12].

На початку жовтня денікінці перейшли у загальний наступ і зайняли Христинівку та Липовець. Забезпечивши можливість мобільного маневру під захистом декількох броньованих потягів, генерал Я. Слащов приступив до реалізації запланованої *«Гайсинської операції»*. В основі наступу передбачалося *«...ударом у напрямку міста Гайсина прорвати петлюрівський фронт на стику армії УНР і Галичан... й у випадку успіху практично знищити Армію УНР як військове з'єднання»* [11, с. 163].

Денікінці, скориставшись даними про значний розрив на стику двох українських армій, 15 жовтня розпочали наступальну операцію. Козача кіннота 4-ї дивізії генерала Я. Слащова в районі Дашева – Гранова прорвала оборону та здійснила рейд у запілля галицьких формувань [12, с. 168].

Частина підрозділів ЗСПР наступали з боку Ладижина. Рухаючись вночі 9 жовтня через Бубнівку, золотопогонники спалили у будинку графа Потоцького 19 дверей і 17 вікон. Також залишили без затишку службовців економії,

використавши для обігріву 3 дверей та 2 вікна із їхнього флігеля [13, арк. 25]. Вже 12 жовтня декілька підрозділів Добрармії з'явилися у Куні та Мар'янівці і почали підготовку до участі в *«Гайсинській операції»*.

Сучасні дослідники описують завершення *«Гайсинської операції»* так: *«Вранці 16 жовтня 1-й зведений полк 5-ї білогвардійської дивізії захопив Гайсин. До кінця дня зведена бригада 43-ї дивізії генерала Г. Васильченка відкинула частини 12-ї Київської дивізії і заволоділа ст. Зятківці. Звідси білогвардійці вдарили на бригаду УСС, яка після кровопролитних боїв з дозволу командування була змушена відступити до Ладизина. Поразка українських частин під Гайсином була повною»* [12, с. 169].

Згодом командир 5-ї дивізії ЗСПР генерал Я. Слащов опублікував свої міркування щодо поразки українських військ у вищезазначених бойових діях. На його переконання, *«...слабким місцем його [Петлюри] був поганий стан /.../ духу, керівництво навчанням, обмундирування військ і незлагодженість між галичанами та, власне, петлюрівцями»* [14, с. 33]. Більшість тлумачень Я. Слащова потрібно відкинути. Утім потрібно визнати його висновок, що фактор епідемії тифу в поразці українських військ мав катастрофічний вплив на боєздатність армії УНР.

У складі вказаних вище військових частин Добровольчої армії в операціях активну участь брав відомий 75-й піхотний Севастопольський полк, який раніше дислокувався в касарнях Гайсина. Вийшло так, що у зв'язку з розпадом колишньої царської армії та утворенням у 1918 р. УНР полк припинив своє існування. Цікаво, що напередодні початку *«Гайсинської операції»* на вимогу офіцерства підрозділ відродив (13 жовтня 1919 р.) свою попередню назву і вже як окрема одиниця у складі 5-ї дивізії 19 жовтня на чолі з полковником О. Сіліним увійшов до міста [15, с. 436].

Повідомлення про цю подію було розміщене на шпальтах газети *«Народна воля»*, в редкції якої на той час працював І. Миколайчук. *«Перед наступом денікінців на наш повіт, – сповіщав дописувач, – місцеве офіцерство і вся чорна сотня в Гайсині нетерпляче ждали приходу своїх родичів. Виступати самі не виступали, бо активних елементів між ними немає, а до того вони дуже боялися Волинця, котрий був поблизу Гайсина. Денікінців зустрічала делегація, складена з попів та підпанків. Командир полку видав відозву, в котрій сказано: «Господа офицеры, соединяйтесь под знаменем родимого вам Севастопольского полка».*

Волинець, котрий виганяв з Гайсина гетьманців і большевиків, зістався зі своїм отрядом в тилу. Між повстанцями зразу ходила думка – при захопленні Гайсина вирізати всіх денікінців прийшлих і місцевих, які виставляють голови з своїх нор» [16, с. 2].

Дійсно, звістка про повернення 75-го Севастопольського полку до Гайсина стала визначною подією для місцевих обивателів і для керівництва міста. Напередодні вступу полку (18 жовтня) міський голова О. Осовський терміново скликав нараду, на якій вирішили почастиувати панів-офіцерів за кошти управи, а рядових чинів – за рахунок пожертв колишніх службовців полку та

громадян міста [17, арк. 269 – 270]. Порадившись, мужі міста вирішили влаштувати для «визволителів» зустріч за «*руськими традиціями*» – «з хлібом, сіллю», із священниками і хоругвами та у присутності герої Світової війни, які під знаменами Георгія-Побєдоносця заслужили звання Георгієвських кавалерів [18, арк. 18 зв.]. Денікінців також зустріла делегація міських іудеїв на чолі з рабином та головою єврейської общини.

Однак надії вкрай переляканої єврейської громади на мирний вступ «*сєвастопольців*» у «*рідні стіни*» не справдилися. Частина денікінців вночі все ж таки встигла відчутно пограбувати місцевих багатіїв та «*очистити*» полиці єврейських крамничок. Але на цей раз, враховуючи щедre частування та прихильне ставлення до повернення «*твердої*» влади, денікінці відступили від непорушної традиції – не згвалтували жодної жінки [19, арк. 117].

Зазначимо, що на теренах Гайсинщини першою справою денікінців стало відродження всіх підвалин державної влади, які діяли в Російській імперії до початку революційних заворушень 1917 р. Зокрема, білогвардійці повернули відлік часу за Юліанським календарем [20, арк. 87]. Водночас негайно був оприлюднений наказ «Російського Добровольчого коменданта м. Вінниці» про те, що на всій території, окупованій підрозділами Добрармії, «*державною мовою встановлено російську*» [21, с. 1]. Комендант міста наказав негайно на всіх будівлях, які залучилися для розміщення установ «*нового порядку*», вивішати «*триколори*», а в кімнатах на почесних місцях розмістити плакати «*правителєй Добровольческой армии*». За ці заходи персональну відповідальність ніс голова міста О. Осовський [17, арк. 275].

Відновила свою діяльність колишня так звана цензова повітова управа на чолі з дворянином-землевласником Й. Равським та його заступником М. Сивіцьким і мировим посередником В. Розовим [22, арк. 269].

Військовий начальник повіту полковник М. Карпінський зразу зазначив хто тут «*господар*» і, згідно «*останніх штатів Російської імперії*», негайно запровадив міську стражу в кількості 50 чоловік та призначив їм відповідне «*жалованіє*» [23, арк. 674]. Колишній царський генштабовець видав наказ: усім волосним і сільським старостам без його дозволу «*не відлучатися з місця своєї служби і в робочий час завжди бути на місці*» [22, арк. 288].

Насамперед, міська управа, мотивуючи тим, що органи місцевого самоуправління були обрані за законами Тимчасового уряду, звернулася до денікінської військової влади з проханням відновити їх діяльність у колишньому складі та в межах юрисдикції, яка наказом № 1 більшовицького Гайсинського ревкому від 24 березня 1919 р. була припинена [24, арк. 42]. Для забезпечення платоспроможності казначейства О. Осовський висунув пропозицію про реалізацію цукру всіх цукроварень повіту [24, арк. 87 – 87 зв.].

Завершивши «*Гайсинську операцію*», генерал Я. Слащов розмістив свій штаб у місті. Вже 21 жовтня 1919 р. в Гайсин прибула вся свита, а генералу та його родині надали найкращі в місті апартаменти – будинок адвоката А. Литваківського. Офіцерів розмістили по домівках заможних євреїв та інших по-

важних гайсинчан, будинки яких стояли в центрі міста. Навіть 20 солдат з кіннями потрапили в готелі Л. Урмана і Л. Кушніра [25, арк. 8 – 8 зв.].

Із перших годин окупації Гайсина за свою жажливу *«роботу»* взялися білогвардійські каральні органи. Дані про *«врагов Российской империи»* надали колишні місцеві таємні агенти жандармського корпусу та окремі *«сознательные граждане»*.

Разом з тим, частина місцевих громадських діячів покладала надію, що денікінці не насміляться переслідувати тих, хто співпрацював з усіма владними режимами, що діяли в місті в останні роки. На таку поблажливість окупантів сподівався єврейський активіст І. Нотович.

Якраз у цей час набула чинності Постанова РНК УНР про асигнування в розпорядження Міністерства єврейських справ (МЄС) 20 млн. грн. для надання єврейському населенню міст і містечок, які постраждали від погромів [26, арк. 9]. Місто Гайсин було внесено до реєстру 68 населених пунктів, які потребували допомоги. За даними з місць, погромницькі акції завдали гайсинським євреям збитків на 500 тис. крб. Однак МЄС виділило Гайсину лише 245 тис. грн. [27, арк. 6 зв.]. На рахунок комітету з Кам'янця-Подільського надійшла вже сума у розмірі 241499 грив., з яких 187550 грив. встигли розподілити між постраждалими єврейськими родинами [17, арк. 272].

Звісно, денікінський комендант наказав голові комітету допомоги постраждалим євреям І. Нотовичу негайно передати кошти в користування нової влади, на що останній це зробити відмовився. Ясна річ, що такого нахабства з боку єврейського чиновника денікінці не сприйняли. Навіть звернення авторитетної духовної особи не вплинуло на денікінських карателів. Через кілька днів І. Нотовича розстріляли [17, арк. 273].

Трагічна доля спіткала агента продовольчого відділу міської управи А. Дробіковського, котрий, за доносом якогось *«сексота»*, також опинився на нарах гайсинської буцегарні та згодом втратив життя [17, арк. 278].

Подібна доля дісталася члену ревізкомісії гайсинського робітничого кооперативу «Труд» Р. Сніцаренку та службовцю Х. Довбинштейну, які були розстріляні за відмову видати *«добровольцям»* готівкові кошти [28, с. 6].

Із перших днів окупації Гайсинщини білогвардійці оголосили загальну мобілізацію і приступили до формування додаткових військових підрозділів. Так, в Гайсині командування ЗСПР утворило окремий 4-й батальйон в складі 75-го Севастопольського пішого полку. Він знаходився у розпорядженні військового командування і в будь-який час міг бути використаний на фронті. Водночас, щоб задовольнити потреби у військовій силі для охорони так званого *«порядку»*, білогвардійці вирішили організувати Гайсинську офіцерську роту, залучивши до її складу офіцерів і прапорщиків, здебільшого тих, хто у свій час проходив службу в Гайсині. Войовничі амбіції місцевих відставних чинів колишньої царської армії репрезентував новоявлений командир роти полковник С. Михайловський [29]. Вже 20 жовтня в приміщенні міської гімназії він скликав усіх *«співчуючих Добрармії з метою зібрання допомоги*

для неї» і отримав відчутну фінансову й матеріальну підтримку з боку прихильників «білої» Росії [17, арк. 279].

Відомо, що головним завданням цього підрозділу була підтримка належного порядку в місті та населених пунктах повіту. Але не раз вони здійснювали рейди за межі міста і повіту. Так, за даними міської стражі, офіцерська рота протягом 26 – 30 жовтня виконувала завдання військової влади й охороною міста не займалася [30, арк. 327].

Про зловісну діяльність окремих службовців Гайсинського карального загону відомо таке: «...золотопогонник *Георгій Бобровицький* /.../ та група контрреволюціонерів особливо прославилася своїми кривавими розправами ще в 1919 році підчас поїздки по Гайсинському повіті каральної експедиції, пам'ятної всім «офіцерської роти звірства». Особливо шаленіли вони в м *Соболівці* /.../ розстрілювали і палили житла робітників *Соболівського заводу*...» [31, с. 89].

Нам вдалося знайти дані ще про кількох осіб цього підрозділу. Зокрема, там служили полковник В. Ф. Хрулевич (з дворян Челябінської губ.), підпоручик М. І. Римар (37 р., із селян), підпоручик Г. М. Бобровицький (23 р., з місцевих селян), Л. М. Бобровицький (28 р.), С. В. Месков (33 р., із селян Київщини), Л. М. Лужецький (32 р., громадянин Польщі) та підпоручик А. М. Сікорський (29 р., громадянин Польщі) [32, арк. 108 – 112 зв.].

Крім означеної вище офіцерської роти, в місті був організований ще один білогвардійський підрозділ, укомплектований із гімназистів, здатних носити зброю. Для бранців так званої учнівської роти у приміщенні чоловічої гімназії був організований відповідний вишкіл, який здійснювали досвідчені «муштровики» з числа офіцерів-гайсинчан [33, арк. 175]. Загалом, місто Гайсин виглядало як потужна військова залога, буквально «наштигована» людьми зі зброєю. Тут ще розміщувалися 4-й батальйон 75-го пішого Севастопольського полку, Гайсинська офіцерська та учнівська роти, 133-й Сімферопольський полк, окремі підрозділи 42-го Донського полку, 134-й піхотний Феодосійський полк, відділ і радіостанція «*Освагу*», рота охорони, військовий етап № 72 ЗСПР, летучий перев'язочний загін 5-ї піхотної дивізії, а також табір для військовополонених [17, арк. 301, 331, 373, 381]. Знайшов собі місце біля вокзалу обоз 133-го піхотного Сімферопольського полку в складі 14 офіцкрів, 91 солдата, 50 возів і 110 коней [25, арк. 20]. А командир якоїсь півроти поручик Дойбанг розмістив частину підрозділу в готелі «*Брістоль*», встановивши в номерах подвійні нари, лавки і столи. Окремий взвод розселив по квартирах у приватних будинках [25, арк. 19]. Загалом 64 гайсинських домовласників (переважно з числа заможних євреїв), будинки яких розміщалися в центральній частині міста, змушені були «*прихистити*» близько 70 офіцерів із різних підрозділів Добрармії, поступившись власним житлом на їх користь [25, арк. 14 – 15].

Окупанти, сформовані з числа дворянства, звикли до гарних харчів та щедрого застілля. Тому для забезпечення життя офіцерів та їх сімей денікінці, зазвичай, використали військову силу, застосовуючи масштабні реквізиції.

Зокрема за тиждень з 19 по 24 жовтня в Кузьминцях добровольці 134-го Феодосійського полку з'їли 5 корів і 4 бика, 135-й Керч-Енікопський полк спожив 5 корів, 4 батарея 14-ї артилерійської бригади спожила 1 бика і 1 телицю та прихопила з собою *«на дорогу»* ще 6 корів [34, арк. 113 – 113 зв.].

У Зятківцях 11-денний *«постой»* 133-го Сімферопольського, 134-го Феодосійського та 135-го Керч-Енікальського полків обійшовся тамтешнім мешканцям дорого. Денікінці відібрали у селян 2-х коней, 34 голови ВРХ, 7 свиней, 30 шт. оієць, 217 шт. курей. За це не заплатили жодної копійки [35, арк. 134 – 134 зв.].

Аналогічним чином поводитися денікінці на території інших сіл. Про грабунки добровольців можна переконатися з інформації, яка надійшла з с. Нижня Кропивна: *«У перші ж ніч забрали вони в селян корови, свині, вівці, коні, овес і т. п. Все це взято без грошей. Селяни кажуть: Кацапи кацапнею; грабують краще большевиків. Прийдеться за них братись»* [36, с. 31].

Звертаючись до стану освітніх закладів, які працювали в Гайсині під час денікінської окупації, потрібно зазначити, що в основі політики уряду А. Денікіна лежала традиційна для Російської імперії ідеологема: ніякого українського народу не існувало, а на території *«споконвічно руських земель»* мешкала лише *«малоруська гілка» «русского народа»*. Тому першочерговою вимогою військової адміністрації стало відновлення системи народної освіти, яка була чинна в Російській імперії до жовтневого перевороту 1917 р.

Відновлення навчання російською мовою в Гайсині найбільш радикальна частина міської інтелігенції сприйняла за належне, адже попередні спроби українізації закладів освіти та культури, за їхніми заявами, трактувалися як *«петлюрівщина, бандитизм»* [37, с. 36].

Пріоритетне ставлення до насадження усього російського підштовхнуло денікінський режим до відвертого вандалізму. Так, утворена в Києві так звана *«Комісія для збирання матеріалів з історії визвольної війни більшовиків»*, до діяльності якої безпосередньо були причетні відомі чорносотенці В. Шульгін і А. Савенко, визначила список 118 українських книжок, що підлягали знищенню. Серед них твори В. Винниченка, М. Грушевського, Б. Грінченка, С. Єфремова, І. Огієнка, М. Старицько-Черняхівської, Т. Шевченка та ін. Зокрема, білогвардійці знищували всі видання, в яких висвітлювалася правда історія України [38, с. 1].

Загалом, стремління до відновлення *«великої, єдиної і неподільної Росії»*, тобто збереження колишнього монархічного ладу і територіальної цілісності Російської імперії та її політичного і культурного панування, було головною метою білогвардійського руху. Окупантів не зупиняли ніякі обмеження та застороги й тому у досягненні цієї мети вони користувалися будь-якими засобами і методами боротьби за панування власних великодержавних амбіцій.

Зазначимо, отаман А. Волинець на початку грудня 1919 р. знову скликав учасників повстанського загону й у районах Брацлава – Гайсина – Христинівки – Умані розпочав боротьбу проти окупантів. Зокрема, уманський повітовий начальник, передбачаючи неабиякі неприємності, повідомляв ЗСПР, що

на теренах Гайсинщини сформувався повстанський загін, який спроможний захопити Христинівку та Умань. Він наполегливо прохав штаб Новоросійської області *«про призначення залоги до Умані, хоча б однієї роти»* [39, с. 476]. Через декілька днів загін А. Волинця вже в складі близько 600 чоловік здійснив рейд поблизу Христинівки, яку обороняло декілька десятків наляканих стражників. Тому для знищення повстанців А. Волинця командування білогвардійців вислало 2-й Зведено-гвардійський полк. Однак несподівана успішна операція армії УНР щодо захоплення Липовця змусила білогвардійців змінити плани. Замість проведення каральної операції проти повстанців А. Волинця полк спішно був відправлений на оборону Христинівського залізничного вузла [39, с. 476].

Неабияку паніку в стані добровольців викликали тактичні дії отамана Ю. Тютюнника. Виявилось, що напередодні денікінські контррозвідники та командири військових частин отримали телеграму такого змісту: *«16 грудня 1919 року. Усім представникам денікінської влади, усім командирам військових частин. З наказу Головного Отамана військ Української Народної Республіки я з частиною республіканських військ, прорвавши фронт, вийшов у тил Денікінської армії для об'єднання повстанців з метою остаточної ліквідації усіх адміністративних і військових установ, створених Денікіним в Україні. Військовим частинам Добровольчої Армії у дводобовий термін наказую або від'їхати на Дон або перейти на бік республіканської влади України. Представникам Денікінської влади наказую залишити Україну. Тим, хто не виконає наказу, – смерть. Командуючий Київською групою військ отаман Тютюнник Юрко»* [40, с. 98].

Звістка надійшла в Гайсин під час проведення благодійного концерту в міській гімназії, чим викликала шок у зібраних там прихильників *«русской государственности»* [33, арк. 175]. Знаючи, що Ю. Тютюнник не кидає *«слів на вітер»*, на ранок 16 грудня окупанти вибралися із займаних приміщень і тихенько, без параду, виступили з Гайсина. Однак навіть у панічному стані денікінці вночі встигли влаштувати в місті єврейський погром, відбираючи цінні речі, гроші та інше *«добро»*, яке змогли донести чи вивезти [19, арк. 117]. Разом з ними відбула частина службовців і так званих *«поплентачів»*. Накивали п'ятами голова повітової управи Й. Равський, його заступник В. Савіцький та частина гласних земських зборів [33, арк. 182].

Отже, 2-місячна (16.10 – 16.12.1919 р.) окупація Гайсинщини військами Добрармії не принесла обіцяних *«стабільності, порядку і процвітання»*. Денікінська влада виявила повну ідентичність патріархальному укладу колишньої царської Росії, відновлюючи ганебну політику великодержавного шовінізму. Мародерство, вбивства та єврейські погроми стали звичним явищем у місцях дислокації білогвардійських військ. Добровольці, повернувши колишні інституції царського управління, перетворили їх в інструментарій для забезпечення потреб ЗСПР. Задекларованих фінансових надходжень на культурно-освітні заходи та розвиток інфраструктури міського господарства уряд генерала А. Денікіна не виділяв. Навпаки, за цей час міська казна *«полег-*

шала» на солідну суму в розмірі понад 690 тис. крб., які окупанти вилучили з бюджету міста [41, арк. 434, 496].

Зважаючи, що викладені вище матеріали стали першою спробою щодо висвітлення білогвардійської окупації окремого регіону Поділля, варто продовжити такі дослідження й поширювати історичну правду про антиукраїнську сутність так званого «*руського мира*» та його провідників.

Джерела та література:

1. Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918 – 1920). – М.: Наука, 1966.
2. Солдатенко В. Осінь 1919 року: Основні чинники розриву соборного фронту / Валерій Солдатенко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Випуск 39.
3. Литвин В. М. Україна: доба війн і революцій (1914 – 1920 рр.) / В. М. Литвин. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003.
4. Від Правительства Соборної України // Село. – 1919. – № 20.
5. По повіту // Народна думка. – 1919. – № 11.
6. Головний Отаман на фронті // Україна. – 1919. – № 36.
7. Удовиченко О. Третя Залізна дивізія. Матеріали до історії війська Української Народної Республіки. Рік 1919 / Упоряд. Генерал О. Вишнівський. – Нью-Йорк: Видавництво «Червона калина», 1971.
8. Народна думка. – 1919. – № 19.
9. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), ф. Р – 4242, оп. 1, спр. 9.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України), ф. 538, оп. 1, спр. 96.
11. Смирнов О. С. Генерал Слащов-Крымский. Победы, эмиграция, возвращение / О. С. Смирнов. – М.: Вече, 2013.
12. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння: Наукова монографія. – Київ: Темпора, 2006.
13. ЦДАВО України, ф. 1419, оп. 1, спр. 24.
14. Слащов Я. Материалы по истории гражданской войны в России. Гайсинская операция / Я. Слащов // Военный вестник, 1922. – № 11.
15. Последние бои Вооруженных Сил Юга России / Составление, научная редакция, предисловие и комментарии доктора исторических наук С. В. Волкова. – М.: ЗАИЦ Центрполиграф, 2007.
16. Селянин. Дописи. Гайсин // Народна воля. – 1919. – Ч. 6 (222).
17. ДАВіО, ф. Д – 286, оп. 3, спр. 11.
18. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 192.
19. ДАВіО, ф. Р – 4260, оп. 1, спр. 8.
20. ДАВіО, ф. 286, оп. 3, спр. 12.
21. Офіційний відділ // Шлях. – 1919. – № 79.
22. ДАВіО, ф. Р – 893, оп. 1, спр. 1.
23. ДАВіО, ф. Р – 286, оп. 1, спр. 98.

24. ДАВіО, ф. Р – 286, оп. 1, спр. 44.
25. ДАВіО, ф. Р – 286, оп. 1, спр. 268.
26. ЦДАВО України, ф. 1113, оп. 4, спр. 2.
27. ЦДАВО України, ф. 2060, оп. 1, спр. 7.
28. Рекрут В. 115 років кооперативного поступу. До річниці створення першого на Вінниччині – Гайсинського споживчого товариства / Валерій Рекрут // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск (ДВ-вкладка), 2012. – № 24.
29. 75-й пехотный Севастопольский полк // Режим доступу: [www: gwar.mil.ru/army/95/](http://www.gwar.mil.ru/army/95/)
30. ДАВіО. Ф. Д – 286, оп. 1, спр. 97.
31. ГА СБУ, ф. 13, спр. 514. Год работы. Сборник статей и материалов о деятельности Подгубчека за 1921 год. – Винница: Издан. Подгубчека, 1922.
32. ДАВіО, ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 16131, Т. 1.
33. ДАВіО, ф. Д – 286, оп. 3, спр. 10.
34. ЦДАВО України, ф. 119, оп. 1, спр. 3.
35. ДАВіО, ф. Р – 384, оп. 1, спр. 10.
36. З життя Поділля. Як грабують денікінці // Село, 1919. – № 22.
37. Нестеренко В. А. Українізація на Поділлі у 20 – 30-х роках ХХ сторіччя. Основні напрями, наслідки, недоліки та особливості / В. А. Нестеренко. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003.
38. Денікінські вандали // Україна. – 1919. – № 46.
39. Ковальчук М. А. Повстансько-партизанський рух проти білогвардійців на Поділлі (жовтень 1919 – січень 1920 рр.) / М. А. Ковальчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 19: На пошану В. А. Смолія.
40. Юрко Тютюнник. Зимовий похід 1919-20 рр. – Коломия – Київ, 1923.
41. ДАВіО, ф. Д – 286, оп. 1, спр. 390.

Олександр КРАВЧУК
Сергій КАЛИТКО
Надія МАРЦЕНЮК

ІЗ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ВІКТОРА ПРИХОДЬКА

7 лютого 2022 р. минуло 40 років з дня смерті Віктора Кіндратовича Приходька – правника, державного, громадсько-політичного, культурного діяча, подолянина за місцем народження та державницькою працею в 1917 – 1920 рр. Його діяльність досить широко відображена у фаховій історичній літературі, насамперед дослідників Поділля. Безпосередньо особі В. Приходька присвячено праці О. Завальнюка [1], А. Зінченка [2], О. Кравчука (авторські та у співавторстві з С. Калитком, Н. Марценюк, Н. Мельник, І. Ратушняком) [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14], А. А. і А. М. Трембіцьких [21, 22, 23, 24], В. Яременка [25] та інших.

Перебуваючи в еміграції, В. Приходько, поряд з громадською працею, займався підготовкою мемуарів. Активний учасник Української революції

1917 – 1921 рр., діяч емігрантських організацій, він прагнув донести до нащадків своє бачення, враження, врешті, об'єктивне відображення боротьби за незалежність України, охарактеризувати політиків, митців, з якими зустрічався, змалювати життя українців, яке радикально змінилося в радянський час. Деякі спогади, найбільш значущі, опубліковано у працях «Під сонцем Поділля» у 2 частинах [18, 19]; «Великий ісход» [15], «Мої борги» [17].

В емігрантській пресі побачили світ спомини про Українську господарську академію в Подєбрадах, В. Винниченка, С. Петлюру, Є. Маланюка, В. Січинського, деякі політичні події тощо [20].

Мета статті – привернути увагу до висвітлення В. Приходьком окремих аспектів перебігу суспільних процесів та історичних подій першої половини ХХ ст. в Україні.

В. Приходько народився 31 січня 1886 р. у с. Княжпіль (нині Кам'янець-Подільського району Хмельницької області) у великій родині, у якій загалом було 9 дітей. Сам мемуарист називає батька вченим-садоводом і відразу повідомляє, що він у спеціальному навчальному закладі з цієї професії не навчався. Проте мав практику з садівництва у ботанічному саду Київського університету Св. Володимира та у Відні – столиці Австро-Угорщини [24, с. 233, 235]. Його діяльність свідчить про майстерність і талант у обраній справі.

Освіту отримав у початковій школі, Приворотському духовному училищі, Подільській духовній семінарії (м. Кам'янець-Подільський). Вищу юридичну освіту здобув у Дерпському (Дорпат, нині м. Тарту, Естонія) та Київському Св. Володимира університетах [3, с. 70].

Потому працював у земських установах, судовим слідчим Кам'янець-Подільського окружного суду, в роки Першої світової війни – військовим слідчим.

Із 1906 р. – активний діяч «Просвіти» [3, с. 70; 23, с. 315 – 330].

З початком Лютневої революції 1917 р. активно долучився до українського політичного руху. 5 – 6 травня 1917 р. обраний Першим Подільським українським з'їздом у Вінниці одним із представників від Поділля в Українську Центральну Раду. Очолював відділ народної освіти Подільського губернського земства (1917 – 1918), Подільський губернський комісар з народної освіти (серпень 1917 – квітень 1918). Розгорнув активну діяльність з організації українського шкільництва [4, с. 70]. Внаслідок було створено 120 нових вищих початкових шкіл і 36 гімназій, організовано курси українознавства у 12 повітах Поділля, розпочато видання україномовних підручників. Палко підтримав відкриття державного українського університету у Кам'янці-Подільському [3, с. 94 – 96, 98, 100].

На зборах губернського земства 25 квітня 1918 р. у Вінниці обраний головою Подільської губернської народної управи. Під час гетьманату продовжив роботу в земстві, яке було переведено до Кам'янця-Подільського. До гетьманського режиму ставився негативно, вважав його реакційним. Взяв участь у протигетьманському повстанні, очолив відділ судових справ (на

правах міністерства) Директорії УНР у Вінниці (грудень 1918). За згодою з Директорією свої повноваження передав С. Шелухіну.

У березні 1919 р. переобраний головою Подільського земства. 23 червня 1919 р. підписав «Меморандум громадських діячів Поділля», що критикував внутрішню політику Директорії УНР. 26 листопада 1919 р., за іншими відомостями у середині грудня 1919 р., призначений Подільським губернським комісаром [4, с. 70].

Розгорнути діяльність на посаді голови губернії не мав можливості у зв'язку з діями командування підрозділів польської армії, яке перешкоджало діяльності українських установ. У листі до І. Огієнка від 31 грудня 1919 р. голова дипломатичної місії УНР у Варшаві А. Лівіцький пропонував «...організувати невелику раду міністрів по згоді укр[аїнських] партій і зробити часову нашу станицю в Н[овій] Ушиці. Там має бути невеликий апарат, а все інше лишається в Кам'янці. Ушиця буде нашою власною територією (так хоче п. Пілсудський) і невеликою нашою військовою силою...». У березні 1920 р. управління губернського комісаріату евакуювалося з Кам'янця-Подільського до Нової Ушиці. 29 червня 1920 р. затверджений урядом на посаді товариша (заступника) головноуповноваженого уряду УНР. З поразкою української революції емігрував до Польщі. Став депутатом Ради Республіки, скликаній емігрантами у січні 1921 р. в Тарнові, був товаришем міністра фінансів УНР, керуючим міністерства фінансів і керівником одного з його відомств в еміграційному уряді А. Лівіцького (1922 – 1923). Переїхав до Чехословаччини, викладав в Українській господарській академії у Подєбрадах. У 1929 р. виступив з ідеєю скликання Всеукраїнського національного конгресу та запровадження національного податку. Був одним із засновників і членом управи Товариства охорони українських історичних пам'яток за кордоном з осідком у Празі (1931 – 1939) [4, с. 71].

За Другої світової війни увійшов до складу Українського Центрального Комітету у Кракові. 22 червня 1941 р. підписав звернення Комітету до українського народу із закликом об'єднатися навколо комітету для відновлення Української держави. У 1945 р. Приходько переїхав до Регенсбургу в Західній Німеччині [4, с. 71].

Працював в Українському технічно-господарському інституті. З 1949 р. мешкав у м. Нью-Йорк. Протягом десяти років працював в Українському конгресовому комітеті у США [4, с. 71 – 72].

Нагороджений віднакою емігрантських організацій – Шевченківською Грамотою волі.

У важких емігрантських умовах активно займався літературною працею. В Чехії 1926 р. Приходько почав писати спогади «Під сонцем Поділля». Їх першу частину він видав у Празі 1931 р., а пізніше кілька разів перевидавав. Також підготував спогади про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету у жовтні 1918 р., спробу повстання проти влади Директорії УНР в Кам'янці-Подільському наприкінці листопада 1918 р. під

назвою «Одна ніч», статтю «Проф. Євфим Сіцинський – історик і археолог Поділля» та ін.

У лютому 1947 р. у виданні «Вісті УТГІ» опублікував статтю «З приводу спогадів і кілька спогадів про Подебрадську академію». Підготував декілька томів «Щоденника» про історію української еміграції другої половини 1940-х рр.

У 1960 – 1967 рр. продовжував працювати над другою частиною мемуарів «Під сонцем Поділля», в якій йдеться про події 1907 – 1919 рр.

Осмислюючи свій життєвий шлях, В. Приходько у спогадах шукав відповіді на питання про причини поразки Української революції 1917 – 1921 рр. Дуже велике значення він надавав рівню національної самосвідомості українців. Згадуючи про своє навчання в духовних закладах, вказував на можливості збереження національної ідентичності у Приворітському духовному училищі. На думку мемуариста, духовні семінарії в Україні відіграли величезну роль у поширенні та зростанні рівня національного самоусвідомлення українців. У Подільській семінарії в часи навчання В. Приходька викладали відомі історики, етнографи Є. Сіцинський, М. Симашкевич, згодом відомий політичний і церковний діяч В. Чехівський. Також цьому процесу сприяли діяльність архієпископа Парфенія (Памфила Левицького), товариство «Просвіта» [2, с. 97 – 98].

Іншою була самосвідомість селян. Працюючи судовим слідчим напередодні світової війни, В. Приходько запитував селян про їх національність. Переважала відповідь «православний», «крест[ь]янин», «мужик», незначне число називало себе «хахлами», «малоросами» [5, с. 92].

Чинник рівня самосвідомості українців мав безпосередній зв'язок з розвитком подій у 1917 – 1921 рр. В. Приходько відзначає критику М. Грушевським його низького рівня і негативний вплив цього на розвиток політичних подій [13, с. 63 – 64].

У спогадах наголошується, що обережність і «поступовість в проголошенні політичних актів» диктувалася і рівнем самосвідомості українців [13, с. 66].

Загалом діяльність Центральної Ради, яку очолював М. Грушевський, зазнала схвалення мемуариста, який відзначав: «...Центральна Рада не тільки не затягала справи, не тільки не спізнялася, а, навпаки, все йшла наперед, підтягаючи за собою населення. ...Українська Центральна Рада діяла політично мудро, розважно і обережно, рахуючись з обставинами того часу. ...На чолі українського руху в той час стояли українці – старші і молодші, люди переважно видатніші... Все це безперечно були українські патріоти, ентузіясти, люди, що в ті часи тільки й жили українською справою – і коли б можна було, себто можливо було б відразу проголосити самостійність України, то безперечно це було б зроблено. Колиж того не сталося, то ...були на те дуже поважні причини. Політика – це є керування масами, а в це поняття керування входить, як головний елемент, – психологія. Отже, можу ствердити, що якраз українські керівники того часу показали себе добрими психологами, що точ-

но орієнтувались в тодішніх дуже складних обставинах і подіях» [13, с. 67 – 68, 71].

В. Приходько високо поціновує діяльність М. Грушевського і В. Винниченка у Центральній Раді [13, с. 65 – 66].

Характеризуючи політичні події та постаті, він прагнув до об'єктивності. Гостро критикуючи гетьманську державу, мемуарист водночас зауважив: «за гетьмана Скоропадського, в ...травні-листопаді, пощастило перевести на Поділля дуже велику роботу. Передусім тому, що на Україні панував відносний спокій, ходили потяги, функціонувала пошта, виходили часописи, селянство, хоч розчароване і тероризоване, працювало на своїй землі – був урожай і не було голоду та стихійних нещасть» [5, с. 93].

Вкрай негативно В. Приходько ставився до своїх політичних супротивників – більшовиків та їх лідера В. Леніна. Він песимістично оцінював розвиток України в складі СРСР. Так, напередодні виїзду з Праги, у своєму щоденнику 17 березня 1945 р. намагався порівняти матеріальний і моральний стан молоді в Чехословаччині і радянській Україні. Результат – не на користь України [14, с. 252].

Спогади В. Приходька є цінним і важливим джерелом з історії України загалом і, зокрема, Поділля перших десятиріч XX ст., а також історії української еміграції 1930 – 1940-х рр. Їх введення в науковий обіг потребує критичного аналізу, а сама постать мемуариста – детального вивчення.

Джерела і література:

1. Завальнюк О. Віктор Приходько і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р.) // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. К., 2003. Вип. 15. С. 31 – 36.

2. Зінченко А. Л. Спогади В. Приходька // Тези доповідей дванадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції, 7 вересня 1993 р. Вінниця, 1993. С. 97 – 98.

3. Калитко С. Л., Кравчук О. М. Початкова і середня освіта на Поділлі у 1917 – навесні 1918 рр. за спогадами В. Приходька // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2010. Т. 16. С. 91 – 103.

4. Кравчук О. М., Калитко С. Л., Ратушняк І. І. Керівники органів державного управління Подільської губернії у 1917 – 1920 рр. // Вінниччина в контексті Української революції 1917 – 1921 років: до 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років: наук.-допом. бібліогр. покажч. Вінниця, 2021. С. 55 – 81.

5. Кравчук О., Калитко С. Спогади Віктора Приходька як джерело з історії Подільського регіону початку XX століття // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. К., 2010. Вип. 32. С. 90 – 98.

6. Кравчук О. М., Калитко С. Л. Спогади В. Приходька як джерело з вивчення історії кооперації на Поділлі // Споживча кооперація Поділля: через століття до майбутнього (27 – 28 травня 2010 р.). Вінниця, 2010. С. 84 – 87.

7. Кравчук О. М. Культурно-освітня діяльність В. Приходька на Поділлі в 1917 – 1920 рр. // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта

на Поділлі: минуле та сьогодення». (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). Вінниця, 2011. С. 267 – 274.

8. Кравчук О. М., Марценюк Н. М. Освітня Поділля в українських навчальних закладах міжвоєнної ЧСР (1920 – 1939 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2009. Т. 14. С. 213 – 227.

9. Кравчук О. М., Мельник Н. М. Михайло Грушевський та Українська Центральна Рада у спогадах Віктора Приходька // Сторінки історії Української революції та більшовицьких репресій на Поділлі (1917 – 1930-ті рр.): зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 236 – 247.

10. Кравчук О. Приходько Віктор Кіндратович // Українська революція (1917 – 1921) в іменах: вінницькі сторінки: біогр. довід. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 178 – 180.

11. Кравчук О. М. В. Приходько про Першу світову війну та революційні події в Російській імперії // Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917 – 1920 рр.: матеріали круглого столу, м. Кам'янець-Подільський, 2 липня 2015 р. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 32 – 41.

12. Кравчук О. М., Ратушняк І. І., Мельник Н. М. Подолянин В. Приходько про українську еміграцію в Празі в лютому-квітні 1945 р. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої Світової війни», присвяченої 70-річчю визволення Хмельницької області від фашистських загарбників. Хмельницький, 2014. С. 370 – 377.

13. Кравчук О. М. Спогади Віктора Приходька про діяльність Михайла Грушевського у період Української революції // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Михайло Грушевський і Вінниччина: до 150-річчя від дня народження», 28 – 29 вересня 2016 р. Вінниця, 2018. С. 62 – 72.

14. Кравчук О. М. Чехословаччина міжвоєнного періоду в спогадах подолянина В. Приходька // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2013. Т. 20. С. 251 – 256.

15. Приходько В. Великий ісход: уривки зі щоденника (роки 1945, 1946, 1947, 1948). Львів: Растр-7, 2020. 600 с.

16. Приходько Віктор З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі. Хмельницький: ПП Заколотний М. І. 2012. 103 с.

16А. Приходько В. З приводу спогадів і кілька спогадів про Подебрадську академію // Вісті УТТІ. Регенсбург, 1947. Ч. 2. Лютий. С. 16 – 19.

7. Приходько В. Мої борги (Образки з недавнього минулого України). Хмельницький: ІРД, 2013. 68 с.

18. Приходько В. Під сонцем Поділля: Спогади. Вид. 4-е. Нью-Йорк; Мюнхен: Криниця, 1967. Ч. 1. 184 с.

19. Приходько В. Під сонцем Поділля: Спогади. Вінниця: Консоль, 2011. Ч. 2. 416 с.

20. Свобода. 1950. Ч. 257. 4 листопада; 29 грудня; 1951. 17, 18, 19 квітня, 25, 27 травня, 3, 4, 9 червня; 1952. 2 грудня; 1954. 30 червня, 1, 2, 20 липня; 1965. 24 лютого.

21. Трембіцький А. А. Віктор Кіндратович Приходько – державний, громадсько-просвітницький і культурний діяч (до 120-річчя з дня народження) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2006. Т. 8. С. 205 – 225.

22. Трембіцький А. А. Державницька і громадсько-просвітницька діяльність Віктора Приходька // Видатні діячі визвольних змагань українського народу (1917 – 1921 рр.). Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Хмельницький, 2008. С. 166 – 185.

23. Трембіцький А. А. Віктор Приходько у визвольних змаганнях українського народу в 1917 – 1922 рр. // Формування та діяльність українських національних урядів періоду української революції 1917 – 1921 рр. Кам'янець-Подільський, 2008. С. 315 – 330.

24. Трембіцький А. А., Трембіцький А. М. Особистісно-індивідуальний світ членів родини Приходьків // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2010. Т. 16. С. 225 – 247.

25. Яременко В. І. Подільська «Просвіта» (1906 – 1914 рр.) за спогадами Віктора Приходька // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі: До 90-річчя утворення Подільської «Просвіти». Хмельницький, 1995. С. 20 – 22.

*Сергій КАЛИТКО
Тетяна ГОЛЄВА*

ВАГОМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО ГОЛОДОМОР НА ПОДІЛЛІ

У 2022 р. відзначається 90 річниця початку Голодомору, цієї трагічної та важливої події в історії України. З початку 1990-х рр. з'явилося чимало публікацій (збірники документів, праці науковців та краєзнавців) з цієї проблеми. Серед них виділяється видання В. Подоляна і В. Рекрута «Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ ст.» (Вінниця: ПП Балюк, 2008. 420 с.), яке привертає увагу до ролі споживчої кооперації в перебігу Голодомору на матеріалах аграрного регіону – Східного Поділля.

Автори насамперед аналізують процес одержавлення кооперації в період остаточного утвердження тоталітарного режиму в СРСР. Зокрема показано втрату кооперацією функцій рівноправності та захисту інтересів членів товариств щодо справедливого задоволення економічних, соціальних і духовних потреб. Демократичне керівництво, контроль кооператорів за діяльністю своїх установ, економічна участь членів товариств у розподілі прибутків були замінені партійною політикою призначення керівних кадрів кооперації, а також контролем держави над її коштами та майном, постійним використанням їх у власних інтересах. У праці наведено чимало прикладів з цього приводу, а саме, «чистка кадрів», призначення на керівні посади різних ланок кооперативної системи осіб, які не мали жодних фахових знань і досвіду, але були віддані партії та неухильно виконували вказівки її керівництва. Значне місце відведено висвітленню питань про створення системи підготовки нових радянських працівників кооперації на Поділлі.

Варто погодитися з твердженням авторів, що на початок 30-х рр. XX ст. кооперативна система перетворилась у складову структуру радянського тоталітарного режиму. Її діяльність жорстко регламентувалась владою.

Автори відзначають, що монопольне становище кооперації породило такі негативні явища радянської торгівлі, як завищення роздрібних цін, розтрата та крадіжки кооперативного майна тощо.

У книзі неодноразово наголошується на вимушеному характерові участі споживчої кооперації в здійсненні аграрної політики більшовицької партії, зокрема колективізації.

Монографія детально висвітлює напрямки діяльності кооперативних установ регіону в роки Голодомору, що розглядається авторами як геноцид українського народу. Дослідники поділяють думку тих науковців, які стверджують, що на Поділлі Голодомор тривав впродовж 1929 – 1935 рр., а 1932 – 1933 рр. були апогеєм цих подій.

Належно висвітлена участь споживчої кооперації як агента держави в кампаніях хлібозаготівель у 1929 – 1931 рр. Наведено приклади здійснення установами споживчої кооперації продажу селянського майна, конфіскованого у неплатників податків, за цінами, які дозволяли місцевим керівникам привласнювати його собі майже безкоштовно.

Автори розкрили роль кооперації в здійсненні політики «ліквідації куркульства» як класу. Заможних селян та інших, визнаних владою «декласованими елементами», позбавляли членства в кооперативах без повернення паїв, припиняли обслуговувати в кооперативних крамницях.

Відзначаючи дисбаланс між наявними харчовими ресурсами і зростаючими потребами міського населення, що виник унаслідок ліквідації приватного виробника сільськогосподарської продукції при здійсненні політики колективізації, автори вказують на дискримінацію селянства у створеній більшовицькою владою диференційованій ієрархічній системі постачання.

До здобутків рецензованої праці належить усебічне висвітлення питання про формування та функціонування карткової системи нормованого постачання продуктів харчування і товарів першої необхідності для різних верств населення. Вражає різниця між нормами харчування осіб, які належали до партійно-державної номенклатури та звичайних громадян, зокрема, дітей, осиротілих унаслідок голоду.

У монографії наведено низку аргументів на підтвердження думки про штучний характер Голодомору. Автори здійснили розрахунки, зважаючи на тогочасні норми споживання, розміри селянських господарств, отримані від них прибутки, а також необхідні грошові виплати і обов'язкові поставки харчових продуктів, покладених на селян. Обрахунки свідчать, що родини колгоспників та одноосібників могли забезпечити потреби в харчуванні власними силами лише до грудня 1932 р., а далі їх очікував голод. Ще в гіршому становищі перебували громадяни, позбавлені виборчих, а також інших прав.

У рецензованій праці розкрито вплив влади на посилення Голодомору такими заходами як запровадження паспортної системи, прописки, вилучення

та знищення жорен у селян. Висвітлюється примусове залучення кооперації до економічної блокади жителів сіл, занесених на «чорні дошки».

Автори монографії з'ясували участь кооператорів у здійсненні експортної політики радянського керівництва на початку 30-х рр. Наведені факти свідчать про інтенсивне вилучення на експорт, особливо в 1932 р., крім традиційних харчових продуктів, також меду, горіхів, фруктів, яєць, грибів, гарбузового насіння, лікарських рослин, риби та раків. Кооператори заготовляли для вивозу за кордон кістки, роги, копита, кінське волосся, ганчір'я, пух, пір'я та шкіри рогатої худоби, кролів, звірини тощо. Автори відзначають, що масштабне винищення котів, собак, лисиць, кротів, вовків, хом'яків, ховрахів для поставок їхніх шкірок на експорт призвело до катастрофічних наслідків у фауні Поділля.

Експортні поставки продовжувалися в повному обсязі і в 1933 р., навіть тоді, коли місцеві органи влади були змушені визнати існування голоду, що призвів до великої смертності насамперед серед сільського населення.

Одночасно з місцевими кооператорами та іншими установами в 1932 – 1934 рр. заготівельною діяльністю займалися представники Московської, Ленінградської спілок споживчої кооперації. Володіючи потужними фінансовими ресурсами та за підтримки зверху, вони стали привілейованою структурою, що активно вилучала з регіону значну кількість продовольчих товарів, зокрема, шляхом формування так званих «червоних ешелонів», як подарунку робітникам цих міст до роковин Жовтневої революції.

Варто погодитися з висновками авторів, що така діяльність поглиблювала дефіцит продовольства в регіоні, чим сприяла збільшенню кількості жертв Голодомору.

Підсумком діяльності кооперації Поділля в роки Голодомору стало економічне банкрутство, спричинене виконанням рішень партійно-державного керівництва, зокрема, про створення закритих закладів харчування для партійно-радянської номенклатури і керівних працівників та негативними наслідками від діяльності приміських господарств для виробництва сільськогосподарської продукції для цих закладів.

Кооперація зазнала також відчутних економічних втрат у зв'язку з вилученням улітку 1932 р. з її власності базарів і передачі їх органам державної торгівлі для утворення колгоспних ринків.

Прагнучи якомога повніше розкрити становище населення Поділля під час Голодомору, автори монографії всебічно досліджують діяльність установи Народного комісаріату зовнішньої торгівлі СРСР для торгівлі з іноземцями – «Торгзіну». З другої половини 1931 р. радянським громадянам дозволили купувати в цих крамницях товари за іноземну валюту або за вироби із дорогоцінних металів.

Грунтовно досліджено розгортання мережі крамниць «Торгзіну»; склад працівників; умови торгівлі тощо. Автори звертають увагу на свідоме обдурювання громадян при прийомі виробів з дорогоцінних металів та при обслуговуванні покупців, що дозволяло персоналу на тлі продовольчих труднощів

мати неабиякий зиск. Наведено численні приклади зловживань працівників «Торгзіну», які перебували у злочинній змові з співробітниками органів ОДПУ, міліції, влади.

Оперуючи автентичними джерельними даними, дослідники доводять, що невинне зростання Голодомору відбулося в другій половині 1932 р., про що свідчать 80 % проданих в «Торгзіні» продуктів харчування. Найбільше валютних надходжень від населення зафіксовано у квітні – червні 1933 р., у пік цієї трагедії в регіоні.

Автори слушно стверджують, що метою створення системи «Торгзін» було вилучення державою в населення валюти, золота, срібла, інших коштовностей, а не прагнення допомоги голодуючому населенню.

На підставі різноманітних фактичних матеріалів у монографії спростовується твердження про переваги планової економіки, турботу комуністичної партії про робітників і селян, про боротьбу за соціальну справедливість тощо.

Монографія підготовлена на основі опрацювання документів 32 фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Вінницької області, збірників урядових постанов та матеріалів преси того часу. Окремі документи опубліковано як додаток до монографії. У праці також використано здобутки українських і зарубіжних дослідників проблеми.

Рецензована монографія не позбавлена окремих недоліків, зокрема, надмірного цитування документів.

Загалом, згадана праця є важливим внеском в українську історичну науку, сприятиме більш глибокому вивченню проблем Голодомору.

Григорій ПОГОНЧИК

ГОРПИНИНІ ДІТИ

Горпина Сидорівна Рогова пішла з життя тридцять три роки тому, але й досі згадують цю жінку у Баланівці добрим словом.

Батько її був звичайним селянином, але встиг взяти участь у російсько-японській та Першій світовій війнах. У 1917-му повернувся додому. Разом з дружиною Параскою купили пару коней, реманент, почали хазяйнувати. Взимку возив з Одеси сіль та інший провіант. Час був неспокійний, і в 1920 році бандити вбили тата і пограбували. А невдовзі померла й мама. Четверо дітей залишилися сиротами. А Горпинка, як найстарша, змушена була взяти на себе піклування про менших. Хоч на той час їй не сповнилося ще й п'ятнадцяти років. Та вже була справжньою господинею – вміла і біля землі поратись, і на ткацькому верстаті працювати, виконувати всі інші роботи в хаті і біля неї.

Хоч не дав Бог долі, та наділив дівчину вродою. І не в одного парубка тьохкало серце при зустрічі з нею. Приглянувся їй Іван Роговий, з яким і побралися. І стали обоє працювати біля своєї землі, надбавши для цього все необхідне.

Аж тут – колективізація. Вибір був невеликий: або йти в колгосп, або виженуть з хати. І що робити, щоб вижити у той непростий час? Тож змушені були, як більшість односельців, долучатися до того колективного господарства. Яюсь пережила сім'я голод (допомогли брага із спиртзаводу та жом із цукрозаводу).

Далі разом з Іваном продовжили працю і в колгоспі, і дома. Утримували своє господарство в рамках, дозволених державою: мали корівчину, свині, вівці. Це допомагало родині, в якій одна за одною з'являлися діти. І всі – донечки-красунечки. У кінці 1940-го народилася п'ята. А невдовзі змушений був Іван Роговий разом з п'ятьма іншими односельцями поїхати на будівництво в Краснодар. Їхав на рік, а виявилось – назавжди. Сподівався чоловік, що заробить грошей і повернеться. Та не судилось...

Писав листи, а згодом надійшла й посилка із ситцем на плаття дружині та донькам. І це було останньою звісточкою від нього. Згодом односельці, які були разом з ним у Краснодарі, розповіли, що у перші дні війни Івана мобілізували на фронт, посадили на корабель і відправили. І казали, що всі ті кораблі потопила німецька авіація...

* * *

Окупація Баланівки розпочалася 29 липня 1941 року. Німці розквартирувалися по селі. Кілька солдатів розмістилися і в обійсті Рогових. Перед тим встигла Горпина замаскувати на долині в очереті поросят та овець. А коли німці наступного дня пішли далі, заколола підсвинків, натопила сала, наробила ковбаси, одну частину залишила для себе і дітей, а іншу – залила смальцем у діжку, закопала і сказала дітям: «Війна скоро закінчиться, тато прийде додому, і ми його будемо вгощати». Та через рік стало зрозуміло, що до кінця війни ще далеко. І ті запаси неабияк виручили жінку та дітей.

Під час румунської окупації Горпина важко працювала в полі. А оскільки норми визначалися відповідно до кількості їдців у сім'ї, то змушена була трудитись за шістьох – сапати, косити, молотити. А дома по господарству вже поралися старші дочки. Та ще й доглядали менших.

Коли Горпина почула, що староста села Федір Белінський надає матеріальну допомогу самотнім жінкам з дітьми, звернулася до нього. А він сказав: «Твій чоловік пішов за Сталіним, і тобі ніякої допомоги не буде. А якщо будеш наполягати, то тебе разом з дітьми відправимо вслід за ним». Повернулася додому ні з чим. Сказала дітям, що виживати яюсь треба самим. Тож знову взимку взялися за ткацтво. Це досить непроста справа, але Горпинині діти освоїли цю роботу досконало. До речі, ще й до сьогодні збереглися в них сорочки власного виробництва.

...13 березня 1944 року на подвір'я Рогових заїхало п'ятеро німецьких вершників. Один з них володів російською мовою. Зайшли до хати, побачили на столі їжу й попросили в господині шнапсу. Щоб переконатися, що горілка не отруєна, змусили і Горпину випити трохи. Коли та налила повну чарку й випила, здивувалися і заплескали в долоні. Дізнавшись, що її чоловік на фронті (жінка ще не знала про його долю), стали й собі розповідати про свої сім'ї, нарікаючи на Гітлера і Сталіна за те, що розпочали цю війну. Залишаючи хату, хотіли забрати подушку (а це була в ті часи неабияка цінність), та Горпина вмовила їх не робити цього.

А вночі в село увійшли наші. На годинку забіг і її молодший брат Іван, частина якого йшла через Флорино.

З визволенням села жити легше не стало. Пішли працювати в поле старші дочки Ганна й Ольга, які разом із сусідами запрягали своїх корів у плуги й орали колгоспне поле. Так тривало майже до кінця сорокових років.

...Так і не дочекались вони чоловіка і батька. Аж через деякий час надійшло повідомлення, що він пропав без вісти.

* * *

Коли вже стала реальною загроза нового голоду, Горпина разом з дітьми збирала в полі колоски, які залишилися після збору врожаю. Зуміли назбирати десь пудів п'ять, але цього було недостатньо, щоб прогодуватися. Бездітне подружжя сусідів Тісних запропонувало жінці віддати їм на проживання і виховання одну з дочок, але Горпина не погодилася.

Змушена була їздити в Західну Україну й міняти там речі на картоплю та інші харчі. Там же купувала й нитки для ткацького верстата. Виготовляла різні речі, які потім продавала.

Добре виручило Горпину те, що в Тернополі проживала її сестра. Тож взяла з собою доньку Ольгу – і в дорогу. Було це зимою, та одешинка на дівчинці – зовсім не по сезону: брезентова спідниця, чуні, якесь пошарпане пальтечко... А їхати довелося поїздом на відкритій платформі з вугіллям. Щоб не замерзнути, вишпортали ямку у вугіллі, обнялися. Всю дорогу Горпина масажувала руками тіло дочки, щоб та не замерзла.

А в сестри в Тернополі побачили ще п'ятьох баланівчан, які теж рятувалися від голоду...

Залишила Горпина Ольгу в сестри, а сама подалася назад додому. Дорогою захворіла, мороз пронизував усе тіло до кісток. Думала, що не доїде, тож попросила односельців: «Якщо помру в дорозі, передайте мій мішок з продуктами дітям».

Та доля дарувала їй життя.

Щоб вижити, їздила Горпина у Москву, Ленінград, Горький, Одесу, де купляла промислові товари, які потім обмінювала в Західній Україні на харчі. Придбати квитки було важко, тому брала з собою найменшу дочку Катю. З малою дитиною квитки дістати було легше. Ці поїздки теж були небезпечні-

ми. У поїздах грабували. Та й боялися, щоб влада не вилучила покупки, бо за спекуляцію можна було потрапити на кілька років у тюрму. А від держави вдова не отримувала ніякої допомоги ні на себе, ні на дітей...

Коли перед Великоднем повернулася додому й Ольга, вже стало трохи легше. Отелилася корова. Ганна поралася по господарству, а Ольга, щоденно, видоївши корову, несла у чотирьохлітровій пляшці – «восьмушці» – молоко на базар у Бершадь. А ще – ринку з колотухою.

* * *

У 1948 році Горпина видала заміж старшу дочку Ганну. А через два роки прийшов до них свататись сусідський хлопець Іван. Він та його брат залишилися круглими сиротами. Батько загинув на фронті, а мати померла в голодовку. Сусіди бачили, як тяжко бідують хлопці, і вирішили старшого оженити. Того дня дядько Яків повів Івана до сусідських дівчат свататись. Але спочатку їм відмовила одна, потім друга. На черзі – третя. Подумав тоді дядько Яків: «Якщо і в цій хаті відмовлять, то чарки сьогодні не пощастить випити...».

Горпина уважно вислухала несподіваних гостей, які прийшли сватати не якусь конкретну дівчину, а просили віддати заміж яку-небудь.

– Берить Ольгу, бо її черга прийшла, – сказала мати.

Ольга пробувала перечити, але Горпина сказала, як відрубала:

– Я вас солити не буду, тому підеш за Івана. Те, що він бідний – не страшно. Будете працювати – і все у вас буде.

Справили сяке-таке весілля. Коли перебралася до чоловіка, Ольгу вразила убогість, в якій жили брати. Скриня, лава, один казанець, миска, навіть одна ложка й одна виделка... Замість ліжка – дерев'яний піл, застелений сіном.

Одразу після весілля прийшли до них голова сільради, дільничний інспектор міліції та інспектор по податках і стали вимагати здати певну кількість м'яса, яєць, молока та ще покрити борги за попередні роки. А якщо не здадуть, то опишуть майно. Владу не цікавило, що тоді це були неповнолітні діти, сироти, які ледве виживали. Переконавшись, що борг справді нема чим оплатити, владці схопили Ольжині кожух і хустку. Сльози молодої жіночки не вплинули на жорстоких виконавців державної політики.

...Через півроку Івана забрали в армію, Ольга ж залишилася в хаті братів, доглядала меншого брата Петра. А коли той підріс, відслужив, то повернувшись, одружився з меншою Ольжиною сестрою – Катериною.

Багато років дві сім'ї жили в одній хаті через сіни.

Згодом повиходили заміж й інші Горпинині діти. Всі працювали в місцевому колгоспі. Настасія деякий час була трактористкою на освоєнні кримських степів, Марія – у насіннєвому радгоспі Бершадського цукрокомбінату, була ланковою.

За сумлінну працю всі Горпинині діти відзначалися різними нагородами. Наприклад, Марія – орденом Трудового Червоного Прапора, трьома бронзовими медалями ВДНГ СРСР.

Нині всі сестри – на пенсії. Їх односельці поважали раніше, поважають і зараз – за працьовитість, доброту, щирість, порядність, доброзичливість. Всі п'ятеро проживають у рідному селі, побудували свої добротні хати. Мають дітей, внуків і навіть правнуків.

Усі вони схожі характерами. Рано встають і до пізнього вечора працюють, пораються на городах, по господарству. Дуже люблять квіти, тож садиба кожної наповнена розмаїттям барв.

Спілкуватися з ними легко і приємно. Мова їхня багата, наповнена цікавими прислів'ями і приказками. А скільки пісень вони знають!

Ніколи я не чув від них скарг на те, що зараз погано жити. Навпаки, вони дякують Богу за те, що є мир, що є в що взутися, одягнутися, а на столі не буває без хліба і до хліба.

Часто згадують сестри свою маму Горпину, її мудрі уроки, самовіддану турботу про те, щоб діти вижили у нелегкі роки. І жодна з дочок не ображається на те, що в селі їх прозвали «Горпинки». У цьому лагідному йменні втілено шану й пам'ять про покійну їхню маму і повагу до її дітей.

Саме на таких простих людях, як Горпина та її діти, трималася, тримається і буде триматися наша держава.

Григорій ПОГОНЧИК

КОТЕЛОК, ЯКИЙ ПОВ'ЯЗАВ ДОЛІ ДВОХ СОЛДАТ

4 квітня 2015 року в загальноосвітній школі I – III ступенів № 1 м. Бершаді, що на Вінниччині, відбувся захід, на якому волонтерам із Італії та Німеччини пані Крістіні та пані Катрін було передано артефакт – спеціальний котелок для їжі італійського солдата Умберто Маснаді. Котелок іменний: на ньому вигравіровано прізвище та ім'я колишнього солдата та його нареченої Лейли, а також домашня адреса. Цей предмет приніс з війни мій батько – мешканець села Баланівки Погончик Олексій Дементійович.

Солдатський реквізит згодився у господарстві. Пам'ятаю, як мати доїла в котелок молоко, а потім обережно переливала у дійницю.

Згадую, як підтюпцем біг з котелком парного молока до бабусі, яка проживала неподалік. Знав, що старенька чимось похастує онука.

Згодом мене зацікавив напис, а також те, як цей предмет потрапив до нас, як склалася доля його першого власника. Але батька вже не було, щоб розпитати про це.

Майже десять років тому приніс я цей котелок у школу, показав учням. Дітей зацікавив солдатський трофей, а можливо, подарунок італійського солдата. Захотілося дізнатися про долю Умберто, знайти його рідних.

Через Інтернет звернувся із запитом в Італійське консульство, у програму «Жди мене», але відповіді не було.

Згадалися розповіді батька про війну. У 1944 році 585-й стрілецький полк, у якому служив мій батько, брав участь у визволенні південних та центральних районів України, Молдови. Напередодні Яссо-Кишинівської операції батька було важно поранено, він потрапив у полон. Серед радянських полонених був лікар-хірург, який у польових умовах зробив йому операцію. Полонених відправили в інтернаціональний концентраційний табір в Австрію. Тут знаходилися американці, англійці, французи, а з другої половини вересня 1944 року ще й італійці.

Полонені кожної країни утримувалися окремо і були відмежовані колючим дротом. Найважчим було становище радянських полонених. Вони працювали на ливарному заводі, харчували їх переважно вареним кормовим буряком, морквою. Полонених з інших країн на роботах не використовували, їм навіть дозволялося вести листування зі своїми рідними, отримувати з дому посилки. Щоб якось зайняти свій час, вони влаштовували спортивні змагання з футболу, ручного м'яча тощо.

Частенько полонені союзники ділилися своїми гостинцями із радянськими полоненими. Обв'язавши мотузкою пачки сигарет, банки з консервами, хліб, цукор, перекидали нашим.

Начальник концтабору на це не реагував. Можливо, тому, що на нього мала вплив його дружина Галя, яка була родом із Києва. З нею він познайомився ще під час Першої світової війни й одружився. А можливо, тому, що поразка Німеччини у війні була очевидною.

У квітні 1945 року завод, на якому працювали полонені, постійно бомбардували американські та англійські літаки. Під час таких нальотів батько й кілька полонених намагалися втекти, але їх через тиждень німці схопили й дуже побили. Друга втеча виявилася більш успішною. Втікачі потрапили з чотирма солдатами до американців, де їх нагодували, переодягли, але не відпускали на територію, зайняту радянськими військами. Запропонували служити в американській армії. Довелося знову тікати. Потрапивши до своїх, особливої гостинності не відчули. Після прискіпливої перевірки колишніх військовополонених мобілізували в 200-й запасний стрілецький полк, а закінчили вони війну в 24-у гвардійському стрілецькому полку.

На початку жовтня 1945 року солдатів 1914 року народження і старших демобілізували. Сформована з цих людей військова частина вирушила пішим маршем з Австрії до міста Констанци, що в Румунії. Щоденно проходили до 50 кілометрів. Дорога була виснажливою, а ще потрібно було співати під час маршу, щоб показати велич воїнів та держави-переможця. Наші солдати запаслися трофеями (шкіра та підошви для взуття, полотняні відрізи тощо, адже таких товарів було обмаль в Україні). Ці речі солдати викинули вже після

першого переходу. Так дійшли до Констанци, а звідти пароплавом прибули в Одесу.

Про італійського солдата Умберто Маснаді відомо, що він 1920 року народження, у 1940 році призваний в армію, воював у Югославії в альпійсько-егирській групі. Підтверджують ці факти фотографії. У другій половині вересня 1944 року Італія вийшла із союзу з Німеччиною і перейшла на сторону антигітлерівської коаліції. В одному з боїв Умберто Маснаді потрапив у полон до німців. Його відправили в концентраційний табір в Австрії, де знаходився і мій батько. Про те, що Умберто потрапив у полон, він повідомив листом своїх рідних.

У листі від 12 січня 1945 року його дівчина Лейла написала йому: «Любий Умберто! Сьогодні я надіслала тобі посилку, яку ти отримаєш найближчим часом. У ній кукурудзяне борошно, рис, кондитерські та макаронні вироби, сигарети, маленьке дзеркальце. З 6 грудня у мене немає ніяких звісток від тебе. Будемо сподіватися, що вони дозволять писати частіше. Тебе можуть відправити в Італію. Ми тут всі при доброму здоров'ї, тож сподіваємось, що ти теж. Маю надію, що звістка від тебе прийде швидко. Надсилаю тобі багато кохання і поцілунків, обіймаю. Твоя Лейла, яка тебе не забуває. Вітання від усіх».

Дотепер так і не встановлено, як саме переплелися долі двох солдатів з різних країн, які, можливо, їли з одного котелка. Єдиним предметом, який зберігає цю таємницю, є солдатський котелок, який 70 років поспіль знаходився в нашій родині, а тепер повернений синові італійського солдата Роберто Маснаді.

Велика заслуга у дослідженні цієї історії шкільних пошуківців, німецької тележурналістки, нині працівника Міністерства сім'ї ФРН Катрін Повер та тележурналістки з Італії пані Крістіни. Завдяки їм вдалося знайти Роберта Маснаді – сина італійського солдата, отримати документи з його сімейного архіву, зокрема листи, копії посвідчення, і найцінніше – світлину 1943 року, на якій зафіксовано взвод італійських солдатів під час обіду. На передньому плані справа Умберто Маснаді їсть із цього котелка.

Церемонія передачі солдатського трофею волонтерам Катрін та Крістіні пройшла на високому рівні. Гостей зустрічали з короваєм на вишитому рушнику учасники зразкового фольклорного гурту «Оберіг», голова районної ради Микола Петрович Грабчак, перший заступник голови районної державної адміністрації Володимир Едуардович Ольшевський, редактор місцевої газети Федір Харитонович Шевчук, фотокореспондент Руслан Мефодійович Храмовський, директор школи Григорій Олексійович Погончик, учні та вчителі школи.

Після засідання круглого столу учасники гурту виконали пісню «Многая лета».

Щойно надійшло повідомлення, що італійські волонтери передали Роберто Маснаді батьків котелок, який так несподівано пов'язав долі двох солдатів.

Роберто заплакав, розділивши свої емоції зі своєю дружиною Грацієлою. Він пообіцяв, що його сім'я збереже котелок, який передаватимуть з покоління у покоління.

Робота шкільних пошуковців продовжується, уже налагоджено зв'язки з італійськими школярами. Накреслено план взаємної співпраці пошуковців Бершадської міської школи № 1 та пошуковців міста Масса, що в Італії. Сподіваємося на нові відкриття та зміцнення дружби між українськими та італійськими пошуковцями.

Руслан ЗЕЛІНСЬКИЙ

«СЛУГИ В ШОВКАХ, БОЯРИ – В БОРГАХ»

Так в народному прислів'ї згадується про шовк на означення достатку та прагнення до чепурності. Ймовірно, що цей вислів відноситься до російського періоду правління Петра I. Адже в Росії саме цей монарх запровадив перші заходи з розвитку екзотичної на той час шовківничої справи. Це ремесло підтримували наступники Петра I і, як наслідок, на початку XIX століття шовковичні сади були закладені в багатьох губерніях імперії. Створено промислову інфраструктуру галузі: перші шкілки та шовкомотальні споруджено в Києві, Астрахані, Саратові, Кізлярі та Воронежі. В цей час закладено Київський та Лубенський шовковичні сади, тутового шовкопряда також виготовляли у Белівській фортеці (Харківська губернія). Приватних шовководів держава стимулювала земельними наділами, а знищення насаджень шовковиці каралось смертною карою.

Але задовго до того як шовк потрапив на неосяжні терени Російської імперії, його продукували в Китаї. Історія шовку налічує понад 5 тисяч років. Протягом 20-ти століть китайці зберігали секрет розведення тутового шовкопряда та виробництва цінної тканини. Займалися цієї державно важливою справою при дворі імператора, а розголошення технології чи вивезення яєчок шовкопряда були смертно карані. Проте у II столітті до нашої ери греки (шовкопрядові яєчка) потраплять нелегально до Кореї, звідки через три сотні років шовківництво поширюється на Японських островах. У Японії шовківництво набуває нового етапу розвитку, воно перестає бути державною таємницею. Більше того, принц Сью Ток Даши сприяє розвитку цієї галузі, що призвело до масового захоплення японцями виготовлення шовкової нитки.

Разом з тим таємниця цього загадкового ремесла розголошується і в інших куточках світу. Так, на початку V століття китайська принцеса, вирушивши до свого нареченого правителя Бухари, привезла з собою цінний скарб – грону (яєчко шовкопряда), заховавши його у зачісці. Після цієї напівлегендарної події шовківництво стало поширюватися на теренах Середньої Азії.

Про проникнення шовківництва на європейські терени свідчить де тективна історія про грецьких монахів, які, перебуваючи у 556 році у Китаї, в середину посохів заховали яєчка шовкопряда і привезли їх візантійському імператору Юстиніану. Це стало початком розвитку шовківництва в Туреччині, на Балканах, в Греції та Сирії. Через два століття цей секрет стає відомим в Іспанії, на берегах північної Африки та на Кавказі. Тутовий шовкопряд був навіть військовим трофеєм. Так, у 1130 р. король Сицилії Роджер II як військову здобич відібрав у греків цінну шовкопрядну комаху.

Поширюючись далі Європою, шовкопрядне ремесло, як згадано вище, перетнуло кордони Російської імперії. Згодом в СРСР починання царської влади у цій галузі було продовжено та розвинено. В Радянському Союзі виробництво шовку набуло стратегічного значення. Адже крім використання цієї тканини в легкій промисловості для пошиву одягу і медицині для хірургічних ниток виникла потреба у виготовленні парашутів для авіації. Шовківництву була приділена значна увага з боку радянської влади. До шовківничої роботи залучали також пенсіонерів, студентів та школярів. Вагомим етапом у розвитку шовківництва стало відкриття у 1931 р. у Вінниці Українського науково-дослідного інституту шовківництва, який виконував науково-методичні та координуючі функції в цій галузі. У 1933 р. інститут було переведено на базу Мереш'янського шовкорадгоспу (під Харковом) і реорганізовано в Українську дослідну станцію шовківництва.

З початком Другої світової війни та окупацією нацистською Німеччиною території Української РСР нова влада намагалася розвинути цю галузь сільського господарства. Очевидно, що першочерговим завданням стояло постачання шовкової тканини для авіації. На окупованій території нацистами були сформовані адміністративно-територіальні та галузеві органи управління. В тому числі діяли відповідні структурні сільськогосподарські підрозділи.

Так зі сторінок колабораційної газети «Вінницькі вісті» від 14 вересня 1941 року агроном Вінницького обласного сільськогосподарського управління Б. Качуровський звертається до вінничан з пропозицією щодо необхідності відродження та розвитку шовківництва. У статті «Розвивайте шовківництво» з пропагандистською метою, не акцентуючи особливої уваги на необхідності виробництва шовку для військових потреб окупантів, вказано на широку сферу використання шовкової тканини: в млинарстві – для виготовлення тонких сит, в рибальстві – для снастей, в електротехніці – для ізоляції, в медицині – для хірургічних ниток, в музичних інструментах – для струн. І звісно ж – для оборонної промисловості. Запровадивши «новий порядок», нацисти зберегли радянські колгоспи, назвавши їх громадськими господарствами. У галузі шовківництва таким господарствам ставилось завдання насаджувати якнайбільше дерев шовковиці і зберігати вже існуючі насадження. На той час на Вінниччині крім тутового шовкопряда практикувалось вирощування також і дубового шовкопряда, що поїдав дубове листя. У даній публікації аграрний чиновник зауважує, що з 1938 по 1941 рік у Вінницькій області посаджено біля 1000 гектарів плантацій шовковиці в Бершадському, Крижопільському, Піщансь-

кому, Ободівському, Ольгопільському, Барському, Могилівському, Чернівецькому, Томашпільському, Яришівському та Ямпільському районах. Нові госпродарі планували довго хазяйнувати на підкорених землях, тому у статті агронома вказується на довготривалі плани дій. Зокрема фахівець зауважує, що насадження шовковиці з третього року дає листя, придатне для споживання шовкопрядом. Але не всі громадяни та колгоспи (вживалися і старі терміни) належно доглядають дерева шовковиці, йдеться у статті. Тому агроном дає поради, як правильно доглядати за шовковицею та вирощувати саджанці цього дерева на майбутнє. В планах сільгоспуправління – восени 1941 року організувати прикопку саджанців шовковиці з подальшою їх висадкою навесні 1942 року. За правильного догляду за шовковичними плантаціями з 1 гектара насаджень можна отримати 10 тонн листя для тутового шовкопряду. А це в свою чергу дасть змогу виростити 150 тонн тутових коконів, замість 15 тонн, як було раніше. Агроном Б. Качуровський зазначає, що кліматичні умови Вінницької області придатні для розвитку шовківництва, а тому закликає громадян докласти зусиль для збільшення виробництва шовкової сировини. У публікації зазначено, що військові події не дали змоги здати кокони тутового і дубового шовкопряду весняної викормки. А отже цю технологічну процедуру автор статті планує провести навесні 1942 року.

Після вигнання нацистів в СРСР відновлюється шовківнича галузь. У повоєнний час в Українській РСР шовківництво активно розвивалось в 16 областях: побудовано 5 державних та обласних шовківничих підприємств, Київський шовковий комбінат, Запорізька кокономотальна фабрика.

Найбільшими темпами шовківнича галузь в Україні розвивалась в кінці 1980-х років. До 1991 року шовківництво дотувалось державою, так як кліматичні умови в Україні не дають змоги бути шовківництву рентабельним. Щорічне виробництво коконів тутового шовкопряду складало 1300 тонн та 500 – 600 кг грени. До 1991 року виробництво шовкопрядних коконів трималось на рівні 1000 тонн, а в подальші роки поступово знижувалось і в 2007 році цей показник складав 3000 тонн продукції.

Після 1991 року в умовах економічної кризи та намагання впровадження ринкових відносин відмінено державне дотування галузі, а зростання цін на енергоносії призвело до збитковості галузі. Понад 1500 господарств незалежної України припинили вирощування шовкосировини. В цей час спостерігаємо окремі потуги уряду зберегти галузь. Ще у 1992 р. Кабмін України видає постанову від 2 березня про збільшення виробництва коконів тутового шовкопряду в 1992 – 1995 рр. Уряд доводить загалом план поставки коконів тутового шовкопряду державі у розмірі 1000 т. щорічно. Кожній області також доведено свій річний план, так якщо для Вінницької області він складав 30 т. зазначеної продукції, то для Запорізької цей показник сягав 146 т. щороку.

У 1993 році створено державне об'єднання з шовківництва України «Укршовк». Українське шовківництво в активний період свого розвитку відзначено певними здобутками. Гібриди і шовкопряди селекції Харківського інституту шовківництва вийшли на рівень кращих світових стандартів. Виведено

вітчизняну породу дубового шовкопряда Поліський тасар, який акліматизований до умов України, Білорусі та середньої смуги Росії. Поживою для цього шовкопряду є листя дуба, граба, бука, верби та берези. Шовкопродукція України експортувалась у В'єтнам, Грецію, Болгарію та навіть на батьківщину шовку, в Китай. В 2004 році галузь стала прибутковою, а наступного року Україну прийнято до Асоціації Шовку країн Чорного, Каспійського морів і Центральної Азії. Однак апогеєм відсутності державної підтримки шовківництва стало розпорядження Кабінету Міністрів України від 2007 року про ліквідацію Інституту шовківництва Української академії аграрних наук, що знаходився в м. Мерефа на Харківщині.

На сьогодні українське шовківництво стало такою ж екзотикою як і українські воли чи вирощування кок-сагізу. Проте якщо останні атрибути аграрного життя України витіснив науково-технічний прогрес (волів замінили трактори і автомобілі, а каучук навчилися виготовляти синтетично, а не з кореня кок-сагізу), то шовківництво у світі актуальності не втратило. Альтернативи виробництву натурального (не синтетичного) шовку тутовим, дубовим шовкопрядом немає. Отже дізнатись про зникле вже для нас шовківниче виробництво молодь може лише з історичної та прикладної літератури і з розповідей старших, які ще пам'ятають шовкопряду за роботою.

Джерела та література:

1. Б. Качуровський. Розвивайте шовківництво // Вінницькі вісті. – 1941. – 14 вересня.
2. Постанова КМУ від 2 березня 1992 р. N 105 "Про збільшення виробництва коконів тутового шовкопряду в 1992 – 1995 роках" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105-92-%D0%BF#Text>
3. Розпорядження КМУ від 19 вересня 2007 р. N 761-р "Про ліквідацію Інституту шовківництва Української академії аграрних наук" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D1%80#Text>
4. Тези докладів міжнародного симпозіуму "Актуальні проблеми світового шовківництва" (м. Мерефа, 24-28.06.1991 р.). Харків: Редакційно-видавничий відділ облполіграфвида, 1992 р.
5. Федун О. О., Гончаров Ю. В. Стратегії розвитку шовківництва в світі та в Україні: історичні аспекти // Легка промисловість. – 2021. – Вип. 3. – С. 41 – 43.

Іван ВОЛОШЕНЮК

НАРОДЖЕНА У ДЕНЬ ПАПОРОТІ...

Коли тут, у Гончарівці, перейменованій за радянської доби на безбарвну Новоселівку, я висловив думку, що Фросина Іванівна Міщенко стала світовою художницею кераміки тому, що її купали в любистку з липовим цвітом (а це знакові знамення: любисток – символ загальної любові, а липа – вселюд-

ської симпатії, бо на її аромати і меди милуються й моляться по всій планеті), то мені сказали у відповідь, що любистку і липи їй було мало. Вона візьми і вродися в День Папороті або по-іншому – на Івана Купайла, 7 липня 1926 року. А що таке Купайло і що таке цвіт папороті, то це й дитині відомо. Відкинувши різнолику містику, приплутану до веселого свята і супутньої йому квітки ще з часів древлянства, залишмо сам факт іменин тітки Франі. Тут таки було якесь втручання неба. Чого той талант не сильному в руках чоловікові, а мініатюрній жіночці з радісним, як у пташечки, голосом і веселими очима?

І справді, чого? Надто якщо взяти до уваги ту обставину, що патріархами і визнаними талантами гончарства до неї у селі були рідні її дядьки Яким та Яків Герасименки. Їхні імена – в енциклопедіях, перед Другою світовою війною саме вони були запрошені на роботу в експериментальні майстерні Академії наук України, саме їхні творіння демонструвалися на престижних виставках за кордоном і навіть у паризькому Луврі. «База», здається, була підготовлена, але чоловічих рук і чоловічого серця відповідного духовного рівня, готового прийняти таку естафету, в Гончарівці не знайшлося. Вибір долі упав на тендітні плечі Франі Іванівни – болотяної Зозульки Гончарівки. Так називає свою дружину чоловік, звичайний сільський дядько з доброю душею Павло Антонович Міщенко. «Болотяна зозулька» тому, що гончарний заміс – це завше купа болота, котра в людських руках перетворюється на дзвенистий гомінкий ряд, повний голосів і сонця. А ще тому, що Франя Іванівна ліпила не тільки макітри, миски, горщики і глеки, найбільше вона уславилася тими витворами, що можуть бути тільки в одному неповторному екземплярі, і є художньою цінністю. Серед цих екземплярів найпам'ятнішими були зозульки, що є найшанованішими птахами Гончарівки, а можливо, навіть її неофіційним гербом, бо коли починається літо, на кам'янистих горбах понад Собом цвітуть сади, чебреці, черемхи, глоди, то в них здійснюється такий огром солов'їних пісень і зозулиного кування, що нема жодного серця, яке не обізвалося б на цю красу вигуком: «Господи! Спасибі тобі за ці раї! Чи є що краще на цьому світі? Яке щастя народитись і жити в такому куточку землі!»

А якщо ти народилася для того, щоб самій стати тут зозулькою і солов'єм?!

- Як це все починалось, Фросино Іванівно?

- А дуже просто. Я зростала у великій бідності – мені не було й півтора року, як помер батько. Мамі 27, на руках у неї двоє дітей (я і старший брат). А хата наша така стара, що ось-ось розвалиться. Бідували страшенно, хліб на столі був не щодня, мама записалася в колгосп, або, як тоді говорили, в злидні. Дисципліна працювати там була міцна, платити – ніяка. Але на роботу – щодня. Ми з братом не мали куди подітися. Він брав вудочки і йшов на річку ловити рибу. Мені туди не дозволялося. Я бігла до дядька Якіма – в нього не було дітей і там я могла хоч пообідати. А дядько Яків дітей мав шестеро, і я туди бігала, щоб гратися. В гурті було легше підступити до дядькової майстерні, де він трудився біля глини. Дітей, правда, не пускали, але часом в ті

таємні двері залітали м'ячик або цурка. Ти побіжиш і бодай упівока та й зиркнеш. Більшості малих було байдуже до гончарного круга і глини, а мене туди тягнуло невідворотно, я просто згоряла з цікавості. Одного разу, коли дядько вийшов на город провітритися і розрівняти спину, я схопила його піпетку з фарбою і почала розмальовувати бите череп'я. Дядькові це не сподобалось.

- Що ти, мавпеня, перемальовуєш? Псуєш мені інструмент! Ану вшивайся звідси!

Суворий був і не любив, щоб лізли у його таємниці. Та ще діти. Я боялася, але нічого не могла вдіяти з собою – інтерес до малювання і секретів глини у мене справді від природи. Я не стала чекати, поки мене вчитимуть, і почала малювати сама на поросі, на снігу, а потім в улюбленому своєму закутку – на печі. Трісочкою по білому продираю канавку – стебло, а навколо – гіллячки, на гіллячках – квіти. На зелену фарбу розтирала в макітрі житні стебла, додавала краплину води, а щоб не розпливалась – трішечки яйця; на червону – в порошок розбивала цеглину і теж води і яєць; на чорну – сажі. Такі виходили картини, що очей не відведеш. Один тільки клопіт – щоб мама не побачила, бо стіна подряпана й розмальована. То я зранку малюю, а надвечір забіляю. Творила з усього, що під руку втрапить. Дуже добре в мене виходили квіти з кукурудзяного листя, яким качани обгорнуті. М'якенькі і білі, як папір, вони легко згорталися в красиві розетки. Ними і зеленим барвінком я пообклеювала наші ікони, в хаті стало гарно і врочисто, як у церкві. Зайшла сусідка, побачила.

- Це де ти таких квіток набрала?

- Сама поробила

- З чого?

- З кукурудзиння і барвінку.

- Хі-і-і-і. То й мені зроби. Я тобі великий полумисок пшеничної муки принесу.

Побігла я за барвінком на город, полізла за кукурудзинням на горище. Зробила й сусідці з хати церкву, одержала полумисок пшеничної муки і таку мала радість, що й не передати. Вперше заробила власними руками. Мама – теж щаслива, дитина вже їй допомагає. Отак починалася моя дорога в мистецтво...

Непогано клеїлося у мене і вишивання. Намалюєш на полотні контури, а потім наповнюєш їх барвистими нитками, яких було повно біля маминого верстата – вона вміла ткати. Я зовсім мала, ще й до школи не ходила, а дівки на виданні обсідали мене зі своїми замовленнями на малюнки під вишивку.

Дуже мені подобалось розпускати на нитки весільні бинди – це вже була легка шовкова стрічка. Потім дядько Яким привіз мені з Києва клаптик батисту, який я перетворила на вишивану хустину – це була перша моя хустина на вихід і тому запам'яталася. А коли обидва Герасименки вернулися з столиці додому і почали влаштовувати гончарну майстерню, то вслід за ними приїхали двоє дівчат, навчених розмальовувати кераміку, але вони й самі зізнавалися, що я на ту пору могла і вміла більше від них. Це в мені жило від природи.

- Ви, мабуть, були дівкою на всеньке село? Та ще, зважаючи, на вашу веселу вдачу, схильність до приказки і вміння красиво висловлювати свої думки?

- Ой, не говоріть! Дівка я, може, й була нівроку, хлопці мене увагою не обминали, але коли доходило до того, щоб сватів заслати, то тут і батьки їхні, і матері опускали голови: «Аби ж у тої Франі хоч теличка на посаг. А вона з собою, либонь, і курки не принесе».

То заміж я вийшла аж у двадцять п'ять років. І не за сільського, а за Павла Міщенка з Чечелівки. Він був такий же «багатій», як і я. Робив електромонтером від району. Коли одружилися, то мав до мене промову: «Франю! Тепер ти моя, а я – твій. Думаю, що назавжди, бо душі у нас схожі, але буде нам не легко. Не вмію красти! Не навчили мене цього батьки. Що зароблю – те й наше. А на більше розраховувати не можна».

- Але ж у вас талант. Андрій Гончар, який не умів малювати і крутити круга так, як ви і ваші дядьки, саме на гончарстві зажив багатства і слави, був сільським старостою, прожив 103 роки, збудував церкву, привіз до неї ікони з Афонської гори, заповів свої великі гроші на розвиток села...

- Бачите, він вгадав народитися і вмерти задовго до революції – гончарний промисел у нього був свій. Я теж зачепнула шилом патоки незадовго до свого заміжжя. Дядько Яким, який дуже любив мене, подарував гончарного круга і показав, як збудувати власну піч для випалювання кераміки. Я тоді робила в цеху, від якого всі гроші ішли в райспоживспілку – наша зарплата щомісяця карбованців по 60. Увечері, в другу зміну, я крутила круга дома, набирувала за тиждень різного дріб'язку, в суботу «випікала» його, а в неділю несла на ярмарок в Ладижин. З першого разу втругувала 70 карбованців, тобто, більше, ніж в артілі за місяць. Але ж це покрадьки, це, ховаючись від заздрих очей, щоб, не дай Бог, хто не доніс, не настукав. Займаєшся кустарним промислом – а це гірше за крадіжку! Нікому мій талант не був потрібен, я навіть сама його боялась.

Після війни, коли вирішили відродити наше гончарство і створили артіль імені Комінтерну, робили горшки, миски,ринки, макітри, гладушки, працювало нас майже 30 чоловік. Попарно – майстер і рисувальник. Якщо людина працює на крузі, їй не треба братися за пензля – рука звикає до інших рухів, втрачає твердість і робить багато браку. У нас тоді ладилось, кераміка добре йшла на ринку, але ж три роки не давали зарплати. Мене інколи виряджали на базар у Соболівку – це за 15 кілометрів. Сама я важила 45 кілограмів, а в мішок брала 60 і несла на одному плечі – можу тільки на лівому. Це я не з власної волі чи охоти, посилав мене туди наш керівник, секретар сільради, який приймав і рахував гроші. Боронь Боже, щоб мені звідти перепала хоча б копійка. Але гончарна майстерня була більмом в оці голови колгоспу, він усіх нас вважав колгоспниками, які працюють на відхідництві, не виробляють мінімуму трудоднів, подав за це в суд, і нас, як кустарів-глітаїв, засудили на півроку примусової праці. Щоб не йти в тюрму, всі порозбігалися і повтікали з села. Я опинилася аж в Молдавії. Там можна було влаштуватися на роботу,

але за умови, що пропишешся. Без довідки з попереднього місця роботи не прописували, мусила вернутися додому, пішла до секретаря сільради, який рахував гроші гончарної артіль. Але він довідки не дав.

- Виходь на зміну – голови колгоспу, слава Богу, вже нема і ніхто тебе в тюрму не посадить. Його за те й зняли, що розігнав артіль.

Так я й вернулась, але ненадовго, бо вийшла заміж. У маминій хаті зібралися три сім'ї – мама, брат з дружиною і дітьми, я з Павлом – у нас теж пішли діти. Треба було звивати власне гніздо, а ділянку під забудову гончарисі й електрикові ніхто не дасть, якщо не робитимуть в колгоспі. Такий тоді був порядок.

- Але ж за верстатом і малюванням душа боліла?

- Ну, хто у нас коли звертав увагу на ту душу, хто коли міряв її біль і страждання, хто на рівні села сприймав гончара з умілими рукам як талант від мистецтва? Я при тій роботі, під лагідний ритм і рівний настрій любила говорити віршами і піснями. Станеш собі в комірчині, коли нікого поруч, і воно з тебе ллється як господня благодать. Вишукуєш у своєму житті різні моменти, і так вони бачаться, що хоч записуй на папір. І про дядьків Якима і Якова, котрі разом з моєю матір'ю zostалися живими (а було їх усіх 16 – бабця моя чотири рази народжувала двійню), і про чарівні миски Герасименків, якими були заставлені мисники в кожній хаті, і про добрість дядька Якима, котрий, не маючи дітей, говорив мені: «Франю! Ти моя донечка. Ти така добра, як і я. Все, що в мене є, на тебе перепишу». І переписав навіть. Але я пішла якось за його просьбою витрусити з комина сажу, застала там свою двоюрідну сестру, доньку дядька Якова, а вона була дуже злою і пила – під п'яну руку полізла з кулаками: «Думаєш тут, на моїй батьківщині, панувати? Не пущу!» Я й сама не піду туди. Нащо мені з тобою діло мати?

Однак в мене залишилась образа на мого Павлушу – він був тоді зі мною, але в оборону не став. Як онімів і заляк. Я сердилася і докоряла, а він каже: «Я собі подумав, якщо свої б'ються, то чужі не втручаються. Ви одне одному простите, а я все одно буду винен. Люди теж подумують, що чужого багатства схотів. Сердсья-не сердсья на мене, а я ось такий».

Книжка у мене в голові про те життя написана.

- А про Павла Антоновича там що? Ви ж з ним, кажуть, як голуби живете?

- Він у мене голуб, а я в нього «зозулька». Все село про це знає. Він до мистецтва, правда, байдужий, часом сказане що-небудь, але не байдужий до мене і до того, що люди в мені поважають. Я ніколи не задираю носа. Хай там про мене пишуть в газетах, розхвалюють в книжках, по радіо, на різних нарадах, виставках. Добре пам'ятаю, хто я на цій землі. Коли ми з Павлом переїхали до своєї нової хати, то нам на перехідчини принесли четверо кошенят і собачку. На щастя! Ніколи цього не забуду, до яких би висот мене хто не піднімав! Дарувалося від щирої душі, бо нічого більшого подарувати не можна було. Треба до кінця своїх днів пам'ятати, з якої висоти людина починає, щоб, коли підніметься, це завше стояло перед очима.

Вже я стара, не носять ноги, падаючи, поламала руки – небагато сили в них лишилось, гляну на себе в дзеркало, і хочеться його розбити, хоча нема за що: показує те, що з мене стало.

В моєму серці гаснуть сили,
Стаю старою я в журбі.
В саду моєму – квіти милі –
Червоні, сині, голубі.
А пам'ятаю білі-білі...
Які Павло поміг полить.
З тих пір його я полюбила,
З тих пір душа моя горить.
Проходив вперше мимо хати.
Струнка і горда в нього стать.
Ну, хто примусив його стати,
Ще й білі квіти поливають?
Коли умру, то поховайте
Серед густих зелених трав.
Павлові білу квітку дайте –
Він все життя мене кохав.

Я співаю, а він плаче. За чим?

За молодістю, звичайно. Нам обом уже під 80. Все минулося. Навіть хата, яку ми починали, маючи в господарстві всього-на-всього 15 карбованців, за які купили обаполи, щоб поробити з них віконні варцаби, навіть ця хата, що здавалася великою, мов школа, тепер так поменшала на фоні сучасних, наче курінь. Але все одно в бідній нашій хаті все життя знаходилося місце для щастя. От як хочете, а воно в нас було і є до нинішнього дня. Люди це відчують і до щастя горнуть. Двері нашої хати риплять... Чуєте?.. Ось і зараз хтось сюди йде...

* * *

Я записував цю розповідь в присутності учениці Франі Іванівни, народної майстрині Валентини Степанівни Живко, яка прийшла до своєї навчительки в гості.

- Часто її провідуєте?

- Не часто, бо дома господарство і двоє внуків. Але це ось буду перекладати свою гончарну піч, хочу взятися, а нема натхнення. То я до Франі Іванівни набратися бойового духу.

- Багато ви від неї взяли?

- Дуже. Можна сказати – ціле життя і нову дорогу в ньому. Я родом звідси, але 17 років жила в Західній Україні, там вийшла заміж, народила дітей, в тридцять вернулася назад, пішла на роботу в Бубнівську гончарну майстерню, подивилась, як працює ця жінка і... пропала. Ніколи на віку не малювала, школяркою щось грамузляла, як усі, а тут чую, що прокинувся в мені талант. Буквально вчепилася в цю роботу, вона мене захопила, стала моїм буднем і вихідним, а пізніше і славою, і заробітком. А коли Михайло Вдовцов збу-

дував нові майстерні, коли Спілка народних майстрів України покликала Франю Іванівну з її учнями у Чернігівську область на семінар до Седнева, коли ми здобули, так би мовити, статус Всеукраїнського визнання, познайомились з найкращими талантами держави, серед яких племінниця братів Герасименків була першою перлиною найвищої вартості, то зрозуміли сповна, хто вона така і хто ми такі. Відтоді щороку у нас є два святих дні: у травні і вересні їдемо з усіх кінців України в Пирогове під Київ, веземо свої роботи, виставляємо, обмінюємось, обговорюємо, критикуємо, продаємо на Андріївському узвозі, залишаємо для музеїв, бачимо, як розвивається наша творчість і як вона потрібна людям. Ці два дні для мене – віхи на дорозі творчості. А є ще й третій, незвичайний – 7 липня. Більше десяти років, як бубнівські гончарі оголосили його неробочим, святковим, днем пошани Франі Іванівни. Збираються, з'їжджаються усі, хто її любить, в нашому сільському клубі, і кажемо їй найкращі слова. Я особисто підперезана її зорею, перейняла у неї не тільки вміння робити керамічний посуд і художні витвори, а й писати вірші, складати пісні, малювати картини. Таке творче споріднення, що, здається, частинка її серця переселилася в мене. Коли нема натхнення, біжу до неї бо-дай на півгодини і заряджаюся надовго. Слово честі, вона геніальна, найбільше багатство нашої Гончарівки.

А в клубі, де за 150 гривень в двох іпостасях – завідуючої і бібліотекаря – хазяйнує справна і діяльна, непосидюча молодиця Надія Карашенко, ми почули те ж захоплення:

- 126 мешканців у Гончарівці і 25 з них – фольклорний ансамбль, що носить звання народного. Виріс і висловив на піснях Франі Іванівни, яка сама є фольклором – створила кілька власних пісенних циклів і знає сотні пісень, що докотилися до нас з глибини віків. Те, що ми народні, що минулого року представляли творчість подільського села на столичній сцені, – безперечна заслуга нашої зозульки. Крім того, вона малює нам усе, що треба для клубу, веселить народ своєю непересічною пам'яттю, видобуваючи з неї шедеври приказок, примовок, таких витійкуватих скоромовок, що нема літер і букв в алфавіті, щоб передати ними хоча б тінь цього дійства – це можна схопити тільки магнітофоном і телекамерою. Село тітку Франю не просто любить – воно її обожнює. Бувають же на землі такі рідкісні люди.

Сергій ГАЛЬЧАК

ЛІТОПИСЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДОЛІ

Кажуть, щоб відчути смак води, треба її напитися. Щоб оцінити людину, потрібно її пізнати.

Моє безпосереднє знайомство з Іваном Степановичем Волошенюком, простою, водночас поважною, вдумливою, щирою, чуйною, привітною, безмеж-

но талановитою особистістю, започатковане ще в пору юності, коли ми обидва «проявляли натхнення на журналістській ниві». Він на той час уже був справжнім її жнивarem, тобто маститим майстром пера, я ж – лише починав торувати стежку до творчого Олімпу.

Вперше наші шляхи-дороги пересіклися, коли я працював у редакції обласної молодіжної газети «Комсомольське плем'я» (пізніше: «Панорама»), а він – на обласному радіо. Однак його творчі надбання звучали тоді не лише в ефірі, а й рясно заповнювали шпальти обласних та республіканських газет, привертаючи до себе увагу порушеною проблематикою, публіцистичним наповненням, художньою майстерністю викладу. Причому їхня виразність постійно зростала, відшліфовувалася. Вони, немов магніт, притягували до себе все більший загаль читачів.

На все життя запали неповторні статті, нариси, есеї, інтерв'ю Івана Степановича й в мою душу. Зокрема, закарбувалися у пам'яті опубліковані в різний час у тому ж «Комсомольському племені», «Вінницькій правді», «Вінниччині», «Сільських вістях», журналі «Вінницький край» його журналістські «коралі» «Бубнівська кераміка» (про розвиток гончарства в с. Бубнівка Гайсинського району), «Друге покликання кобзаря» (про В. М. Перепелюка із смт Вороновиці), «І воду назвали «Регіною» (легенда про джерело «Регіна» у с. Житники Мурованокриловецького району), «Хліб» (про Героя Соціалістичної Праці із Немирівщини Ф. В. Собітка), «Захоплення» (про організатора історико-краєзнавчого музею в с. Соколівка Крижопільського району В. Г. Стодольського), «Криниця дитинства» (спогади Івана Степановича про рідне село Ометинці), «Сеньйора Граселлі із Чернявки» (про долю Л. Титаренко із с. Чернявки Оратівського району, яка під час нацистської окупації краю була насильно вивезена на примусові роботи до Німеччини), «Леа Созеріна» (про неймовірну долю звичайної колгоспниці О. П. Лукашук із Тепличчини), «Буша – магнетична сила духовності» (про славнозвісне придністровське село, унікальне своїми історичними пам'ятками), «Клембівський феномен Віктора Наконечного» (про художника – уродженця Ямпільщини, лауреата Шевченківської премії), «Невідомий на Вінниччині Леонід Завальнюк» (про російського поета-пісняра, дитинство якого пройшло в с. Мервин Оратівського району), «Мій земляк матрос Кішка» (про легендарного односельчанина Івана Степановича), такі ж колоритні нариси «Магеланиха», «Дорога через усю війну», «Лист від французького друга» та інші, не менш вартісні, публікації.

Пірнаючи у їхню глибину, освоюючи сюжетну архітектоніку, вагомість та виразність слова, саме на них рівнялися, відшліфовували свою професійну майстерність його друзі-колеги, в тому числі й я, працюючи пізніше редактором погребіщенської районної газети «Колос», обласного культурно-мистецького часопису «Камертон-ікс», заступником редактора «Землі Подільської», щиро прислухаючись до його слушних порад та зауважень.

Приємно було сприймати з уст Івана Степановича й похвалу. До цього часу у моїй пам'яті його теплі слова, висловлені 1989 р. на мою адресу, а також редагованого мною часопису «Колос», який у той час тричі підряд ставав пе-

реможцем престижних Всесоюзних творчих конкурсів, на проведеній у Погребищі обласній прес-конференції, учасниками якої були редактори міських районних і районних газет, працівники обласних часописів, облтелерадіокомітету, редактори багатотиражок. Спасибі Вам за високу оцінку, мій незабутній Навчителю!

Пригадується й наша доленосна розмова, що відбулася дещо пізніше у Вінниці на теперішній зупинці громадського транспорту імені Валентина Отамановського, коли ми, очікуючи трамвай та відверто спілкуючись, не приховували особистих таємниць, щиро ділилися баченням свого подальшого майбутнього. Я повідав, що мене з кожним роком все більше ваблять наша ще далеко нерозкрита історія, краєзнавство, що із задоволенням пірнув би у безмежжя фактажу та таємниць архівних джерел, а Іван Степанович сказав, що «його гаряче єство нестримно тягнеться до художньої літератури, бо високоякісна журналістика й література – рідні сестри». Наш вибір, мабуть, виявився не випадковим, адже з часом я ступив на шлях науки, а Іван Степанович – засвітився як яскравий літературний талант, ставши відомим не лише на Поділлі письменником. Це засвідчує низка його пречудових творів: «В ім'я хліба», «Літо приємних зустрічей», «Ви чуєте, журавлі?», «Дорога через тишу», «Алло! Пришліть кореспондента», «Немирівська трагедія», «Два ангели на двох велосипедах», «Котилося літо», «І Крим, і Рим, і мідні труби», «Страх і совість», «Фотоделі Подільського зоопарку», «Все, що на серці лягло», «Гіркий полине...», «З пам'яті доріг і старих блокнотів», «Вийшов кобзар із Поділля», «Печалі неосвячених могил», «Орли зграями не літають», «Три пелюстки любові», «Від трави і солов'їв...: чарівна краса природи – поетикою прози», «Зустріти любов», «Марія й Опанас, проза і Парнас», «Душа моя – Ометинці».

Повістями, збірками оповідань зачитувалися численні читачі, студенти – майбутні журналісти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, з якими любив зустрічатися Іван Степанович, проводячи з ними майстер-класи, щедро передаючи їм багатство своїх професійних надбань. І не дарма. Бо ж мистецтво слова Іван Степанович завжди сприймав, за висловом професора цього ж вузу Бориса Хоменка, «як згусток болю і страждань народу, як вияв величі і безсмертя його душі». Кожне його слово було об'єктивною думкою, а думка – щирою правдою. Епітети, порівняння, метафори вражали й вражають точністю та глибиною світосприйняття. Багатство почуттів, висловлене в творчому здобутку, завше бентежитиме душу.

Його численні художні, художньо-документальні, публіцистичні твори зайвий раз засвідчують, що Іван Степанович Волошенюк – це втілення народної мудрості, яка йде з глибини землі, із самого її серця. Та й він ніколи не приховував відданої любові до рідної землі. Завжди був сином свого народу, мальовничого батьківського Подільського краю.

Чим глибше знайомишся із творчістю письменника-журналіста, чим вдумливіше проникаєш у його художню лабораторію, тим більше переконуєшся в

самобутності й неповторності могутнього таланту митця, коріння якого в народі, що його виплекав.

Як науковець, стверджую, що земля, на якій постала сучасна Україна, споконвіків ростила хліб і збагачувала світ високими злетами людського генія. Тому важко переоцінити роль і приклад яскравих, непересічних особистостей, людей, для яких Україна справді понад усе і яких можна назвати поведирями нації, її моральними лідерами, володарями сердець і душ. Іван Степанович Волошенюк – саме така яскрава особистість!

До останнього дня письменник і журналіст Іван Волошенюк був творчо активним, все новими перлинами збагачував свій творчий ужинок. Тепер же, коли він, вважаю, за несправедливим вироком долі дочасно відійшов у Вічність, його художньо виразні, неповторно колоритні твори стали своєрідним ідейно-естетичним заповітом.

Наш славетний краєнин, заслужений журналіст України, лауреат численних літературних премій, назавжди залишиться у пам'яті численних друзів і колег, працівників видавництва «Меркьюрі-Поділля», до якого, образно кажучи, Іван Степанович прикипів душею, Людиною високого духу та Майстром слова із великої літери, який вбачав сенс свого життя в служінні рідній матері-Україні, невтомній боротьбі за справедливість.

Віра СТЕПАНЮК

ТА, ЩО ЗБУРЮЄ СПОКІЙ

29 січня 2016 року у Вінницькій обласній науковій бібліотеці ім. Тімірязєва відбулася презентація книги знаного в Україні журналіста й письменника Івана Волошенюка «Марія й Опанас, проза і Парнас. Спроба відвертого життєпису».

У назві твору вчувається авторська самоіронія, водночас – указівка на головних його героїв, подружжя Марковичів, їхні сімейні будні, вознесіння Марії на Парнас слави і повернення на земну твердь. Власне, акумульований на книжкових сторінках калейдоскоп життєвих колізій, скрупульозно зібраних автором – як він сам зазначає – із численних, доступних утаємниченому читачеві художньо-документальних повістей і романів Б. Лобача-Жученка, Оксани Іваненко, Євгена Брандіса, безліч різного гатунку інтернетівських публікацій. Вони й стали поштовхом до більш прискіпливого кількарічного вивчення біографії Марка Вовчка – незвичайної жінки, письменниці, яка писала «стрімким почерком вершниці, що тримає свого крилатого Пегаса у стані постійного галопу або алюру».

Іванові Волошенюку до найменших подробиць знайомі пейзажі Немирівщини, що на Поділлі – бо це його батьківщина; а для Марусі Марковички ця земля – столиця натхнення: «Таке враження, що її Пегаси паслися тільки на

немирівських луках і долинах, пили воду лишень із Південного Бугу, споживали трунки і насичувалися звуками в знаменитих берегах липового шляху від Тульчина до Вінниці».

Два почуття, зізнається автор, нуртували в його душі упродовж роботи над книгою: захоплення й обурення. Що ж, ті, хто знав Марію Маркович особисто, відчували те ж саме. Читаючи, ми відчуваємо високий рівень емоційної напруги тих, хто мав за честь а чи нещастя спілкуватися з цією неймовірною жінкою, їхні почуття буквально вихлюплюють зі сторінок повісті. Соло веде «гарячий Панько Куліш», першовідкривач Маріїного таланту: «Дружина Марковича – це геніальна актриса, яка приймає на себе образи молодниць і бабусь наших і лицедіє за них так, що не скрізь угадаєш, що взяте з натури, а що вигадане в пориві авторського натхнення. Та головне – як відчутно достойність характеру народного! Самі тільки пісні кращі за ці речі. Чудо! Чудо! Нічого подібного ще не було в літературі нашої».

Не було. І феномен полягає в тому, що питома росіянка блискуче оволоділа багатством української мови і незбагненим чином проникла в таємниці ментальності українців. Тут для дослідників – величезний пласт роботи.

До Кулішевого славоспіву долучає свій голос Шевченко. Після прочитання «Народних оповідань» він запише в щоденнику: «Яке величезне, прекрасне створіння ця жінка!» А після особистої зустрічі присвятить поезію, у якій назве письменницю «кротким пророком». Воістину, усі, хто знав цю жінку, горіли у вогні любові чи ненависті.

Фантастичний злет на європейські горизонти відбувся завдяки неймовірній наполегливості, усвідомленню своєї високої місії служінню Слову. Перед її розумом і талантом схилялися Іван Тургенєв: «Такої свіжості і сили ще, здається, не було...»; П'єр-Жуль Етцель вважав, що Марка Вовчка слід увінчати золотою короною за вклад у французьку літературу. Жуль Верн надав ексклюзивне право письменниці на переклад усіх його пригодницьких романів.

Жіночі голоси майже одноставно (чого і слід було очікувати) гнівливо-скептичні: «Ледь не вульгарна жінка у буденному житті», «негарна огрядна білявка без жодних ознак страждання на обличчі, люта вовчиця», – це слова неофіційної свекрухи Тетяни Пассек. Усіх перевершила у злослів'ї Катерина Юнге: «І що такого є в цій жінці? Зовні – проста баба... противні білі очі з білими бровами і віями, власне лице... А всі чоловіки божеволіють від неї. Як мене обурює ця жінка! Де ж справедливість, коли такі створіння живуть на землі, щоб псувати життя іншим!»

Кожне писане нею слово оцінюють маститі європейські письменники того часу. Але тут усе гаразд, її талант поза сумнівом. А особисте життя? Його розглядають під мікроскопом. Усі чекають від Марії взірцевої доброчесності, забуваючи при цьому судити себе тим же судом. А Марія живе, працює, любить. Слави не шукає, вона сама знаходить її. Шукає того єдиного, рівновеликого духовно, з яким і палким серцем, поруч із яким солоко і мовчати, і дихати в унісон, без слів розуміючи головне.

Вона була сталевою, ця жінка. Зуміла пережити смерть найбільшого кохання у житті і смерть власного таланту: «У моєму житті утворилася порожнеча, яку ніщо не може заповнити». Спустившись зі свого Парнасу, Марія пізнала звичайне жіноче щастя. На схилі літ бачила щирі очі того, хто любить її. А з якими жалями пішла на той світ, хто ж про те відає?

Після прочитання твору приходить розуміння, що автор хотів насамперед розкрити ту важливу роль, яку відіграв Опанас Маркович у житті Марії Олександрівни. До честі Івана Волошенюка, він зумів збалансувати, приборкати свої почуття і дати неупереджену оцінку всім життєвим перипетіям Марії Маркович. Автор не нав'язує власну думку, він залишає простір для думки читача, навіть для дискусії.

«Геніально, доцільно і вдало» поєднав Господь стежки цих людей. Опанас залишився в історії чоловіком геніальної Марії. І цього не змінити.

Валерій ВОЙТОВИЧ

АНАТОЛІЙ СОЛЯР: ВИКЛАДАЧ, ОРГАНІЗАТОР, КРАЄЗНАВЕЦЬ

У Могилів-Подільському технолого-економічному коледжі Вінницького Національного аграрного університету вже 35 років працює викладачем історії Анатолій Петрович Соляр. Народився він 8 серпня 1955 року у мальовничому селі Кукавка Могилів-Подільського району Вінницької області. Тут пройшли його дитячі та юнацькі роки. Навчаючись у школі, зацікавився краєзнавством і активно допомагав вчителю історії – відомому краєзнавцю Еммануїлу Марковичу Таєрману у створенні сільського краєзнавчого музею. По закінченню середньої школи проходив військову службу. Після звільнення у запас два роки працював завідувачем сільського клубу в рідному селі. Однак мрія стати вчителем історії та займатися краєзнавством не полишала його. У 1979 році він стає студентом історичного факультету Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. За період навчання у вузі набув досвіду громадської роботи – був головою студентської ради гуртожитку. Його однокурсник – нині декан історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, професор, кандидат історичних наук Юрій Анатолійович Зінько – відзначає його сумлінне ставлення до навчання та виконання громадських доручень. По закінченню інституту Анатолій Петрович працював вчителем історії в одній із шкіл м. Дубоссари (Молдавська РСР), а з 1985 року – викладачем Могилів-Подільського технологічного технікуму (сьогодні – технолого-економічний коледж).

Працюючи в коледжі, А. Соляр, поряд з великим об'ємом викладацької роботи, активно займався історико-краєзнавчими дослідженнями Могилівщи-

ни. До цього спонукали його попередня робота в Молдові і те, що студентами коледжу були також жителі сусідньої країни. Тема українсько-молдавських відносин прослідковується в його дослідженнях і сьогодні. Він вважає, що для студентської молоді виховання краєзнавством – це не тільки навчання і поширення знань про минуле та сьогодення свого краю, його особливості та визначні пам'ятки, але й розвиток потреби в дієвій турботі про його майбутнє, про збереження його культурної і природної спадщини, що є важливим засобом взаємозв'язку поколінь і багато в чому визначає уявлення про місце свого краю в Україні.

Спільно з викладачем літератури Кордонською Альоною Василівною в коледжі було створено історико-етнографічний клуб «Поділля», у якому студенти коледжу активно займалися дослідженням історичного минулого Поділля. А. Соляр згадує: «Ми розпочали свою роботу з краєзнавчого проекту «Сім чудес Могилів-Подільщини», до участі в ньому залучили також студентів – жителів сусідньої Молдови, які навчалися в коледжі». Проводилися краєзнавчі конференції, круглі столи, конкурси. Члени клубу Ярослава Серженік та Катерина Яблонська взяли участь у роботі П'ятої Могилів-Подільської науково-краєзнавчої конференції, виступивши із доповіддю «Іван Гонта та Могилів-Подільщина» [1, с. 467 – 472].

З ініціативи Анатолія Петровича почали проводити міжвузівські краєзнавчі студентські конференції. В них беруть участь студенти коледжів міста: Могилів-Подільського технологіко-економічного коледжу ВНАУ, ДВНЗ «Могилів-Подільський монтажно-економічний коледж», Могилів-Подільського медичного коледжу. Згодом, до участі в конференціях залучалися старшокласники міських шкіл. Напротязі 2017 – 2020 років проведено п'ять студентських конференцій, на яких розглядалися такі актуальні теми: «Трагічні сторінки історії України: доля оstarбайтерів Поділля у роки Другої світової війни», «Українська революція і наш край: погляд через століття», «Голодомор 1946 – 1947 років та наш край», «Доба «великого терору» 1937 – 1938рр. та Могилів-Подільщина», «Вихідці з Могилів-Подільщини – активні учасники Української революції 1917 – 1921рр.». Матеріали конференцій зберігаються і доступні кожному бажаючому – з ними можна ознайомитися у фондах центральної районної бібліотеки, колектив якої надавав приміщення та технічні засоби для проведення конференцій. Їх використовують у своїй роботі викладачі історії шкіл та коледжів. Окремі доповіді студентів, в яких досліджувалися історичні події у житті Подністров'я (наприклад, участь моголівчан у Хотинському повстанні 1919 року), були передані навчальним закладам сусідньої Молдови. До участі в студентських конференціях запрошувалися моголівчани – члени НСКУ та Громадської організації «Могилів-Подільське краєзнавче товариство» Валерій Войтович, Марія Гоцуляк, Анатолій Бойта, Володимир Колесник, Надія Вартанович. На запрошення організаторів конференції, в одній із них взяв участь Сергій Дмитрович Гальчак – доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, голова правління Вінницької

обласної організації НСКУ, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України.

Анатолій Соляр стає одним із організаторів і активним учасником Могилів-Подільських науково-краєзнавчих конференцій, які були започатковані у 1996 році, є членом організаційних комітетів даних конференцій, а в 2015 році виконував обов'язки відповідального секретаря оргкомітету П'ятої Могилів-Подільської науково-краєзнавчої конференції. Більшість з них проводилися на матеріальній базі його рідного коледжу. Він – автор краєзнавчих досліджень: «3 історії Могилів-Подільського технологічного технікуму» [2, с. 229 – 231], «Повоєнний голод 1946 – 1947рр. на Могилів-Подільщині» [3, с. 317 – 321], «Гідроніми і ойконіми Могилів-Подільщини» [4, с. 138 – 142], «Топоніміка села Кукавка Могилів-Подільського району Вінницької області» [5, с. 407 – 411], «Хотинське повстання 1919 р. та Могилів-Подільщина» [6, с. 187 – 192].

Наслідком спільних краєзнавчих досліджень В. Войтовича та А. Соляра стали публікації «Марія Гоцуляк: розмаїття талантів» [7, с. 536 – 544], «Дерев'яні храми Могилів-Подільщини: сучасний стан і проблеми збереження» [8, с. 33 – 40]. Спільно з А. В. Кордонською опубліковані статті «Історія Могилів-Подільського ДОТУ № 112» [9, с. 134 – 141], «Повоєнний голод 1946 – 1947 років на Могилів-Подільщині» [10, с. 157 – 163].

Анатолій Петрович входить до складу групи лекторів, які на прохання керівників установ та організацій міста та району, виступають перед аудиторією зі змістовними доповідями, в яких розкриваються сторінки історичного минулого України. Так, у 2018 році разом з В. В. Войтовичом було проведено чотири лекції на тему «Українська революція 1917 – 1921 рр.» для особового складу Могилів-Подільського прикордонного загону.

Краєзнавець активно співпрацює з місцевою та регіональною пресою, де опубліковані статті: «Визвольна зоря 44-го. Як це було...» [11], «Єдність дій, Соборність душ» [12], «Студентська конференція «Геноцид України в ХХ столітті» [13], «Сценарій вечора «Герої Крут – для нащадків вірець» [14], «Сценарій вечора «Горять свічки в людських долонях, жовті й білі» [15] та ін.

Як викладач, Анатолій Петрович Соляр активно ділиться своїм досвідом роботи з колегами, беручи участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних педагогічних конференціях. Тематами його виступів і публікацій були: «Сучасні педагогічні технології та інноваційні методики підготовки молодших спеціалістів: досвід та перспективи», «Сучасний підхід до викладання суспільних дисциплін», «Проблемно-пошуковий метод викладання історії в коледжі».

А. Соляр бере активну участь у громадському житті коледжу, міста та району. Багато років він очолював профспілкову організацію коледжу, обирався депутатом Могилів-Подільської міської ради, був народним засідателем у суді, став першим організатором в місті об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, головою якого залишається протягом 15-ти років. З самого початку діяльності ГО «Могилів-Подільське краєзнавче товариство»

(2016 р.) він обіймає посаду члена правління організації. На найближче майбутнє планує брати участь у всіх заходах громадської організації, в наукових конференціях на Поділлі, а також в підготовці написання і публікації низки статей у місцевій та регіональній пресі.

Джерела та література:

1. П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція: Матеріали конференції, 16 – 17 жовтня 2015 р., м. Могилів-Подільський. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2015. 536 с.
2. Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. 288 с.
3. Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. 428 с.
4. Четверта Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція: 28 – 29 вересня 2012 р. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2012. 288 с.
5. П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція: Матеріали конференції, 16 – 17 жовтня 2015 р., м. Могилів-Подільський. – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2015. 536 с.
6. Шоста Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція: Матеріали конференції, 27 – 28 жовтня 2017 р., м. Могилів-Подільський. – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2017. 436 с.
7. Вінниччина: минуле та сьогодення: Матеріали XXV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, 11 – 12 жовтня 2013 р., Вінниця. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2013. 582 с.
8. Археологічні студії «Межибіж»: науковий щорічник. Хмельницький: ІРД, 2013, № 2. 404 с.
9. Вінниччина: минуле та сьогодення: Матеріали XXVI Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Вінниччина в роки Другої світової війни. 1939-1945», 10 – 11 жовтня 2014 р., м. Вінниця. – Вінниця: 2014. 319 с.
10. Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження: Матеріали XXVIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 30 листопада 2017 р.: м. Вінниця. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2017. 238 с.
11. Соляр А. Визвольна зоря 44-го. Як це було... // «Краяни», № 11, 2012.
12. Соляр А. Єдність дій, Соборність душ // «Краяни», № 5, 2015.
13. Соляр А. Студентська конференція «Геноцид України в XX століття» // Вінниччина, № 96. 2014.
14. Соляр А. Сценарій вечора «Герої Крут – для нащадків вірець» // «Класному керівнику. Усе для роботи», № 12. 2014.
15. Соляр А. Сценарій вечора «Горять свічки в людських долонях, жовті й білі» // «Класному керівнику. Усе для роботи», № 9. 2014.

ДОРОГА ДО СТУСА

Сьогодні Василів день. Виходжу з автобуса. Ось він – пам'ятний знак, який засвідчує, що тут, у селі Рахнівці, 6 січня 1938 року народився Василь Семенович Стус. До гранітного підніжжя лягають рожеві троянди.

- Ви до Стуса приїхали? – лунає за спиною.

Оглядаюсь. Літній чоловік, судячи з вигляду – сільський, звертається до мене і, не чекаючи відповіді, додає: «До нього. У цей день усі до нього їдуть».

Йдемо до села. Мій випадковий супутник виявився однолітком Василя, щоправда, не пам'ятає достеменно правдоборця, бо ж Стуси невдовзі виїхали на Донбас у пошуках кращої долі. Смутні й уривчасті спогади. А я несу в душі неясну тривогу й радісне передчуття зустрічі з невідомим, але таким бажаним. Яка вона, Стусова батьківщина?

Пустіть поглянути.

Пустіть хоч краєм,

Хоч крихіткою ока ухопить

Прогірклу землю.

Із роздумів виводить голос дядька Дмитра (так він себе назвав під час знайомства):

- Знаєш, що я тобі скажу? Хай би помовчав ще якихось п'ять-вісім років, то й нині б ще жив. Тепер кажи що хоч – ніхто не посадить. А що він доказав кому? Хіба одна людина мур проб'є? Ет... такі-то роздуми. Далебі, я вже чула цю пісню. «Щось мене світом водило, // Та не розкривало очей», – спадають на думку Стусові рядки.

- А онде, бач – сосна вперлася в небо, то наша школа там. І обійстя Стусів недалеко. Тобі туди.

На подвір'ї школи зустрічає бронзовий Стус. Пам'ятник скульптора Бориса Довганя встановили два роки тому. Уже традиційно щороку на Василів день з'їжджаються гості.

Велелюдно в дворі, в коридорах школи, в музеї. Сьогодні тут уся Вінниччина, делегація з Києва, обласні й районні чиновники. Більшість – за покликом душі, дехто – виконуючи обов'язок. Це відчутно з виступів на мітингу. Гіркою правдою і боєм віє від спогадів співкамерника Стуса – Василя Овсієнка. Він демонструє унікальні речі: ключі від карцера, у якому, ймовірно, закінчив земний шлях наш земляк, і зеківську смугасту шапочку, що її носили «особливо небезпечні» у мордовській тюрмі. Пан Василь привіз ці «раритети» із Мордовії, де нині – музей.

Ніна Юхимівна Гнатюк – відома поетка, палка прихильниця Стуса, підкреслює у своєму виступі неординарність його постаті як поета і громадянина. Його життєвий подвиг порівнює із самоспаленням Олекси Гірника.

Кімната-музей створена силами колективу Рахнівської школи та місцевих жителів. Учні-ентузіасти на чолі з директором Д. М. Омелянчуком по крупин-

ці збирають і оформляють експонати, представлені особисті речі поета (вишиванку батька подарував Дмитро Стус), унікальні фото. Короткий спалах земного щастя – Василь із дружиною Валентиною і маленьким Дмитриком:

*І дрібненький син кричить:
«Татусю, до побачення!»
...о мої кохані,
Розлучні лада, як вас
Світ гнітить,
Об вас обпертий.*

Тут багато теплого, сімейного, земного Василя Стуса. У цій кімнаті витає любов. З любов'ю і знанням справи веде екскурсію вчителька К. Гурчіані. Приємно, що київські гості приїхали не з порожніми руками. Вже згаданий В. Овсієнко подарував двотомник спогадів «Світло людей», а пані Н. Гнатюк – декілька книг видавництва «Смолоскип».

І ще одна хвилююча мить – відвідини обійстя Стусів. Це настільки інтимне дійство, що не хочеться кагалою туди йти. Тому в провідниці собі беру карооку дев'ятикласницю, що так натхненно читала Василеві вірші.

...Вузька вуличка-кривуличка впирається в берег. Сам поет напише через багато років розлуки з домівкою:

*Колодязь, тин і два вікна сумні,
Що тліють у вечірньому вогні.
І в кожній шибі – ніби дві жарини –
Журливі очі вставлено.
Це ти,
О пресвята моя зигзице-мати!*

Матері нема. На обійсті інша хата, але з меморіальною дошкою. Тут живе дядина поета, баба Параска Семенюк. Звісно ж, у двір йти не з руки: навіщо тривожити старість? А онде, трохи ближче до левади, той самий колодязь, яким марив Василь на заслання й у тюрмі. На цямрині глиняний кухлик. Витягнути власноруч цеберко води з цієї криниці – це священне дійство. П'ю справді смачну воду і відчуваю блаженство й душевний злет, як на причасті.

Василів день завершується просто казково – щедруванням. Усіх гостей віншують у сільському Будинку культури аматорські колективи Рахнівки, сусідніх сіл – Чечелівки і Краснопілки, Гайсина.

Прощаюся з Рахнівкою, її гостинним людям. Зором мене проводить бронзовий, але не збронзовілий Стус. Спасибі, поете, що відкрився мені таїною рідного дому, живлющою водою і добрими людьми!

ПРО МАЙСТРА

Інтерв'ю з нагоди 75-ї річниці народження Феодосія Максимовича Гуменюка, художника, лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка. Доля подарувала мені незабутню зустріч із Майстром, під час якої відбулася довірлива розмова, тоді стали відомі факти, які не прописані в жодній офіційній інформації про художника.

При Майстрах якось легше.

Ліна Костенко

ЗУСТРІЧ

Чекаю. Сіре лютневе небо тисне на плечі, сніг під ногами теж сірий. Не зважаю. Пильно дивлюся на доріжку, яка веде від санаторської їдальні до палацу графині Щербатової (там нині корпус санаторію «Авангард»). Саме сюди я примчала, дізнавшись, що на знаменитому немирівському пленері художників буде Феодосій Гуменюк. Забігаючи наперед скажу, що моя журналістська «чуйка» не підвела. Двогодинне інтерв'ю того варте. Укладаю в голові варіанти тієї першої сакраментальної фрази, від якої часто залежить доля подальшого спілкування: розкриється людина чи так і залишиться її душа неприступною.

На стежині з'являється він. Високий, широкоплечий. Очі пильно й стримано-недовірливо обмацують мою постать (але ця тоненька крига, на моє щастя, швидко тане і я бачу тепло в очах Майстра). Моя рука тоне в його твердій долоні. Зникає почуття невпевненості, відтак душу виповнює спокій. З Майстром надійно.

Ми повільно йдемо до палацу. Дерев прадавнього парку німують. Вони не подивовані, бо ж бачили на своєму віку чимало цікавих зустрічей. Але про це вони мовчать.

НА МОЄМУ ВИДНОКОЛІ ЗАСВІТИЛАСЯ РОЗЛУКА

- Село наше Гишківка мало три вулиці, що простягалися до пагорбів. Весною воно потопало в цвітові яблунь, груш, вишень. Словом, типове подільське село, – згадує Феодосій Максимович. – Але найкраще в світі для мене, бо – рідне. Наша хата стояла на перехресті вулиць. Під однією стріхою жили дві родини: тато Максим, мама Югіна й четверо нас – сестра Марія, я, Тодось, сестра Онися й брат Микола. У другій половині хати мешкав дядько Іван з дружиною та шістьма синами. Пам'ятаю криницю недалеко від нашої хати, біля якої вечорами збиралася молодь. Мені уявлялося, що саме до неї приходила крадькома Шевченкова Катерина, про яку читала мама; а в нашому саду

під вишнею чекала москаля. Вишень – незліченно. Якби ото весною підвештись ввись, то й хат не видно було, одне тільки біло-рожеве море вишневого цвіту. Поза Гишківкою, Рибчинцями, Митинцями й Улановом світ для мене не існував.

Хіба міг подумати малий Тодось, що невдовзі світ його буття ого як розшириться, що Гишківка стане навіки милим і щемним спогадом, а він разом із рідними опиниться далеко-далеко в місті Дніпропетровську. Оклигавши від голоду 1947 року, коли батько і троє старших дітей ледь не віддали Богові душу, вирішили шукати щастя подалі від колгоспної неволі. І не відав хлопчак, що тієї весни вишні біля хати зацвітуть на розлуку...

МАНДРІВКА ЗА ВРАЖЕННЯМИ

У місті жилося сутужно, але й цікаво. Коли хлопчик навчався у п'ятому класі, то за порадою вчителя Петра Денисовича Матвієнка почав відвідувати художню школу. Навіть мав зі свого таланту невеликий зиск. Змальовував на полотні репродукції картин Шишкіна, Брюллова, а батько збував на базарі спраглим до краси людям.

Потому було навчання в ремісничому училищі, Дніпропетровському художньому. Служба в армії подарувала можливість побувати в знаменитій Дрезденській галереї. Із побачених світових шедеврів запам'яталися Рембрандт і Рафаель.

Гуменюк-студент захоплювався творчістю Врубеля, Серова, Коровіна, пізніше – імпресіоністами. Хотілося бачити оригінали їхніх полотен, а для цього вирішив поїхати в Третьяковську галерею. Далі – в мандри за враженнями пароплавом по Волзі. Дістався до міста Пльос і почав малювати. У спогадах «Мандрівка через молодість» художник пише про ті події: «Писав етюди від ранку до вечора. Заріс бородою, ходив у рваній сорочці, весь у фарбі. Змарнілий і худий, блукав волзькими берегами, купався в річці. З часом пригоди стерлися з пам'яті, залишилися етюди й враження».

Доля ще раз кине художника в Пльос, коли він стане студентом Петербурзької академії. Тоді він знову переживе емоційний катарсис від краси природи та відчує з нею єднання.

Жоден викладач в Дніпропетровському художньому училищі не обмовився словом на лекції про українське малярство, не згадав про іконописні школи, про загадкових козаків мамаїв та парсун. Ніби й не було цього. Україна залишалася *terra incognita*.

ВІДКРИТТЯ УКРАЇНИ

«Навчатися в академії подобалося, хоч значних успіхів не досягнув. Та все ж до фонду академії взяли декілька моїх малярських робіт», – так скромно й лаконічно описав Феодосій Максимович навчання в Петербурзі, у тій самій академії, що пам'ятала Тараса Шевченка. Тут формувався поетичний талант

Кобзаря. У Північній Пальмірі Феодосій Гуменюк відкрив для себе ...Україну. У багатій книгозбірні академії захопився книгами про українську минувшину, зокрема працями Костомарова, Яворницького, Грушевського. У ті глухонімі часи далеко від рідної землі почалося самоототожнення мистця. У доробку з'явилося полотно з промовистою назвою «Вірність Україні». На картині – дівчина українка, у руках її півень – символ пробудження – і «Кобзар», теж символічна для українців книга.

Пітер на той час був культурною столицею СРСР, бо ж тут закумульовані культурні цінності поневолених і пограбованих «братніх народів», зокрема, унікальні артефакти української культури. Молодий художник у Пушкінському музеї зміг послухати записи бандуристів, прочитати українські стародруки, побачити унікальні світлини XIX – початку XX століть.

Спраглі до знань про свою культуру й власний народ, молоді студенти в Петербурзі об'єдналися у земляцтво. Збиралися в майстерні, щоб послухати спів кобзарів, молоді Нини Матвієнко, емігрантські пісні українською. Створювали ескізи, композиції, натхненні новими знаннями. Словом, творили свою Україну в серці радянської імперії.

ЧУМАЦЬКА БОГОМАТІР

На полотнах Феодосія Гуменюка чимало символічних образів. Серед них – маківка як символ плодючості. І – рибина. Вона, як відомо, стала символічним зображенням Ісуса.

У 70-і роки, коли Гуменюк уже не навчався, а провадив у Петербурзі викладацьку діяльність, натрапив у Музеї народів СРСР на унікальний експонат – чумацьку ікону. Це було зображення Богородиці на висушеній рибині. З такою «іконою» чумаки вирушали в небезпечну далеку дорогу, вона слугувала для них оберегом. Художник став, по суті, першовідкривачем унікального артефакту і вдало використав його символізм на полотні.

НЕПОГАМОВАНА ГІДНІСТЬ

1974 року Феодосій Гуменюк узяв участь у першій виставці художників-нонконформістів, що відбулася в Ленінграді. Він виставив ті полотна, які не могли потрапити на офіційно дозволені виставки: «Повернення чумака», «Біля вікна», «Світе тихий...». Виставка стала тріумфом новаторства в царині живопису, якого потребували і митці, і глядачі. Чотири дні люди стояли в довжелезних чергах, аби побачити роботи нонконформістів. Наступна виставка мала відбутися в Москві. Але квартиру, де були виставлені полотна, оточила міліція, і замість вдячних слів та захоплення молодий художник почув вердикт: «Немедленно покинуть Москву!»

У Дніпропетровську, куди змушений був переїхати з дружиною Наталею і донечкою Уляною, продовжив вивчати й пропагувати українську культуру. Захопився грою на бандурі, познайомившись зі старими кобзарями, які грали

ще самому Яворницькому. З-під пензля майстра в цей час з'являються полотна з промовистими назвами: «Моя Україна», «Мій край», «Дзвін». Його роботи – художня діагностика національної долі. Ще з дитинства прищеплена батьками до Шевченкового слова, помножена на знання про культурне надбання народу, стали наріжним каменем його творчої потуги. «Чи були в хаті інші книги, окрім «Кобзаря», не знаю, – згадує Майстер, – але не стирається спогад, як мама по складах читає Шевченкову «Катерину». Художник творить власну Шевченкіану: «Катерина», «Ганна», «Доля», «На панщині», «Гонта в Умані». На сьогодні готові ілюстрації чи не до всіх поетичних текстів Шевченка, але мрією залишається побачити «Кобзар» із власними ілюстраціями. Вражає глибинне проникнення в поетичну канву текстів й донесення до глядача за допомогою художнього образу.

Не складалося в Гуменюка «делать то, что нужно, что партия велит». Він бо з природи негнучких, мов той дуб-нелинь. Тому й стало нестерпним, неможливим життя в Україні. Знову Ленінград. Коли приніс свої 12 робіт, усі національної тематики, до Спілки художників, то почув такий відгук: «Мужественный человек, сколько натерпелся, но не отступил от украинской тематики».

На початку лютого 1983 року про долю й творчість Феодосія Гуменюка розповіло радіо «Свобода». Зокрема, в передачі йшлося про те, що «художник, який справді служить нації... опиняється в серйозній небезпеці, бо радянська влада гірше від вогню боїться прояву національної гідності та самосвідомості». На той час за залізною завісою – у Канаді, США та Європі – висувалися вже роботи художника.

Сам автор уперше побував за кордоном 1988 року. Мав персональні виставки в Нью-Йорку, Оттаві, Едмонтському університеті.

НОСТАЛЬГІЯ ПАМ'ЯТІ

З 1993 року художник живе і працює в Україні. Навчає молодь у майстерні історичного живопису в національній академії мистецтв і архітектури. Україна визнала талант свого вірного сина. Феодосій Гуменюк удостоєний найвищої мистецької відзнаки: Національної премії імені Тараса Шевченка.

Гордиться донькою Уляною. «Громадянка світу», самобутня художниця. Вільна, як птаха. Зрідка прилітає в Україну, щоб порадувати батька.

- Знаєш, чого я хочу в теплій, але самотній осені мого життя? Приїхати з донькою в Гишківку. Весною, коли вишні зацвітуть...

Володимир ГОРЛЕЙ

МАЙСТЕР ПОЕТИЧНОГО СЛОВА

*Новаторська поезія Петра Перебийноса та її відлуння
в українському літературознавстві.*

«Є люди, від чиєї присутності земля, вода і навіть атмосфера стають чистішими, а думки – світлішають, не залежно від нашої зайнятості, наших щоденних справ і буденних турбот. Ці люди живуть серед нас і невидимо впливають на якість наших душ і нашого життя. Серед них – відомий поет, публіцист Петро Перебийніс. Слово поета не просто лікує – воно глибоко впливає на усіх тих, хто здатен розуміти і читати поезію».

Володимир КОСКІН, український письменник і журналіст (Київ).

У бібліотечці журналу «Вінницький край» побачила світ нова книжка «ВиднОколо подільського жайвора» про життя і творчість відомого українського поета, драматурга, літературознавця, перекладача, публіциста, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, заслуженого діяча мистецтв України Петра Мойсейовича Перебийноса. Видання приурочене 85-й річниці з дня народження поета-земляка.

До книги увійшли нові та опубліковані раніше поезії, а також актуальні інтерв'ю, рецензії, статті, в яких розкриваються творчі секрети досвідченого майстра художнього слова. Це перше таке багатопланове видання, яке може бути корисним для учнівської і студентської молоді, учителів, краєзнавців, бібліотечних працівників – усіх читачів, які захоплюються художнім словом, вивчають історію та культуру рідного краю, переймаються долею талановитих земляків.

Книга об'єднує під одними обкладинками поезії та літературно-критичні матеріали самого автора і його колег – дослідників літературних скарбів, в яких розкриваються творчі секрети великого майстра художнього слова.

Народився Петро Мойсейович Перебийніс 6 червня 1937 року в селищі Чернівці на Вінниччині. Дитинство провів у Слободі Шаргородській (нині Жмеринський район). Закінчив Слободо-Шаргородську семирічну школу. Навчався у Шаргородському сільськогосподарському технікумі, здобув фах агронома-рільника. Займався літературною творчістю: писав вірші, друкувався у районній газеті «Комунар», в обласній газеті «Вінницька правда», захоплювався авіацією. Служив у війську під Білою Церквою. Літав як повітряний стрілець на борту стратегічного бомбардувальника ТУ-4 («Повітряна фортеця»). За роки служби здійснив 33 стрибки з парашутом. Був кореспондентом армійської газети «На бойовому курсі».

Навчався на факультеті журналістики Львівського університету. Після третього курсу перевівся на заочне відділення і переїхав у селище Калинівка, що на Вінниччині. Працював заступником редактора місцевої районної газети, пройшов усі журналістські «щаблі» – від «глибинної» районки до обласних та всеукраїнських газет. Був на різних посадах: редактор районної газети «Прапор комунізму» в Калинівці Вінницької області, заступник секретаря редакції обласної газети «Вінницька правда», заступник редактора зональної газети «Комсомольське плем'я» у Вінниці, редактор обласної газети «Ровесник» у Тернополі, заступник редактора журналу «Дніпро», інструктор сектору художньої літератури відділу культури, головний редактор Держав-

ного видавництва художньої літератури «Дніпро», головний редактор республіканської газети «Літературна Україна», головний редактор журналу «Київ», член Центральної ревізійної комісії Спілки письменників України, секретар правління Спілки письменників України, член редколегій газети «Літературна Україна», журналів «Київ», «Літературний Тернопіль», «Перець», «Дзвіночок».

Від червня 2000 до листопада 2003 р. – на творчій роботі. У 2003 – 2008 рр. вдруге призначений головним редактором газети «Літературна Україна». У 2008 Петро Перебийніс став лауреатом Національної премії України імені Тараса Шевченка за збірку поезій «Пшеничний годинник» (2005 р.).

Займався громадською роботою: заступник голови журі (з 1997 р.), голова журі (з 2012 р.) Міжнародної німецько-української премії імені Олеся Гончара, член Національної ради Конгресу української інтелігенції (з 1995 р.), голова журі щорічного Всеукраїнського літературного конкурсу школярів «Вірю в майбутнє твоє, Україно!» (з 1999 р.).

Член Національної спілки журналістів України (з 1962 р.), Національної спілки письменників України (з 1973 р.).

За п'ятдесят років літературної праці Петро Перебийніс утвердив себе як своєрідний, ні на кого не схожий майстер поетичного слова. У творчому доробку поета – більше 30-ти книг, серед яких: «Червоний акорд», «Високі райдуги», «Передчуття дороги», «Ранкові сурми», «Небо твоє і моє», «Третя спроба», «Присягаю Дніпром», «Дар Вітчизни», «Точний час», «Світловий рік», «Гроно вогню», «На світанку роси», «Княжа Лука», «Чотири вежі», «Пшеничний годинник», «Цивілізація дерев», «Тінь янгола». Поет своїм високим словом намагається очистити людей від скверни буденщини, вселити віру в торжество правди і справедливості.

Досить переконливо заявив про себе письменник і в драматургії. Його лірична трагедія «Коридор» уперше з'явилася 1995 року в журналі «Вітчизна». Згодом була записана на Українському та Вінницькому обласному радіо і часто звучала в ефірі як радіовистава. А 2009 року вона вийшла окремою книжкою у популярній серії «Неопалима купина». П'єса швидко здобула голосний резонанс у громадських та мистецьких колах. Про неї схвально писали літератори і фахівці-театрознавці. Символ «Коридору» надається для чудового сценічного втілення – це символ цілої епохи. Твір «Коридор» має трагічне забарвлення не лише тому, що так печально ламається доля Автора. На передньому плані – показ того, як у «коридорах влади» нівелюються і придушуються особистості, а поза межами Коридору – увесь народ...

Особливо ніжними, на диво образними й мелодійними стали поезії Петра Перебийноса для дітей. Вони й тепер часто звучать у радіопередачах, публікуються в дитячих журналах і тематичних збірниках. Автор достеменно володіє ремеслом віршування, прагне торкнутися дитячих душ. Його ліричний герой щасливий у своєму дитинстві, бо «котить сонечко смагляве...», «засвічує ялинку першим променем зорі...», «вік на межі, а я ловлю жар-птицю...».

Найкращі вірші для дітей увійшли до книжок «Заячий калач» (2012) та «Іменини року» (2018).

Мистецтво – це друге крило захопленй невгамовної поетичної душі славетного земляка. Він щиро, усім серцем відданий українській народній пісні, класичній музиці, театру, гаряче любить симфонії, опери, кантати, рапсодії, концерти для фортепіано, скрипки та віолончелі з оркестром, мелодійні вальси, динамічні танго, мрійливі романси. Тож не дивно, що серед близьких друзів митця можна назвати багатьох відомих не тільки в Україні музикантів.

На слова Петра Перебийноса написано чимало популярних пісень. Серед них: «Осипається цвіт», «Тернова хустка», «Не відцвітай, кохана!», Русалонька», «Чолом тобі, любове!» *Олександра Білаша*; «Відлетіло листя», «Січневий храм» *Віталія Кирейка*; «Батьківщині», «Слобода», «Моя доля», «Облітає цвіт вишневий», «Осінній романс» *Павла Бровченка*; «Україночко моя», «Присягаю Дніпром!», «Озовись», «Ой летіли снігурі!» *Володимира Костенка*; «Уклоняюсь піснею тобі», «Ранок» *Тетяни Димань*; «Рятуйте, люди, пісню» *Василя Литвина*; «Дарунка» *Віталія Кияниці*; «Тернопільська весна» *Ярослава Злонкевича*; «Дар Вітчизни» *Богдана Юрківа*; «Україно, зоряний розмаю» *Андрія Пастушенка* та чимало інших. А в престижних залах столиці часто виконується величний вокально-симфонічний твір – милозвучна, істинно лірична кантата «На перехресті серця», яку на слова Петра Перебийноса написав популярний не тільки в Україні композитор *Олександр Яковчук*.

Сьогодні ім'я поета-подолянина широко відоме в Україні та за її межами. Про його майстерність писали видатні майстри слова та авторитетні критики. Ще 1976-го року письменник *Платон Воронько* засвідчив, що «У Петра Перебийноса відчувається відповідальність перед читачем, перед часом і епохою». Чутливий до слова *Олесь Гончар* поезію молодого колеги сприймав таким чином: «Багато гарного та важливого Ви помітили в житті і справді поетично про це сказали. І відкрили ось нам, читачам, славу річечку Мурашку, – я й не знав, що така є на планеті...» (1978). *Борис Олійник*, у свою чергу, відзначав особливу рису поета, який уміє «прозора, без витіюватості розповісти про найсвятіше – про отчу землю, про її красивих серцем людей. І водночас засерегти, що те найсвятіше має народжувати не лише законне почуття гордості, а й усвідомлення відповідальності за оборону і примноження його...» (1984). За словами *Дмитра Павличка*, поет «володіє власним і надзвичайно сильним метафоричним мисленням, адже погляд з вічності, – наголошує старший колега, – властивий не кожному поетові. Але Перебийніс саме таким поглядом обдарований від природи. Думаю, він це відчув ще на початку своєї творчої дороги, освоївся з небесною здатністю свого ока, і це зробило його поетом. Поет відчув себе частиною свого роду, в якому він «праправнук і прапрадід водночас» (2007). Як завжди, образно сказав про побратима поет *Іван Драч*: «Петро схожий на птаха, якого намагалися підбити, але він вижив, і не здався, і живе!» (2008).

З повагою відгукуються про творчість Петра Перебийноса його знані колеги-земляки. Ось думка *Григора Мовчанюка*: «Послідовний у своїх поетичних та ідейних спрямуваннях, поет примножує ті кращі здобутки, що напрацьовані вітчизняною і світовою культурою. Його поетична прогностика, на нашу думку, є цінною за своєю національною спрямованістю». А *Леонід Пастушенко* мав свій погляд: «Петро Перебийніс – поет своєрідний, в якійсь мірі навіть «поет-в-собі», принаймні, не з тих, що полюбляють «співати» в якомусь популярному хорі... І нехай у нього не такий трибунний голос, як в Івана Драча чи Бориса Олійника, – його спів радше схожий на задушевну сольну партію... у тій компанії, де люблять свою рідну, українську пісню». Письменник *Володимир Рабенчук* помітив у творчості поета найцінніше: «За десятиліття плідної творчої діяльності Петро Перебийніс утвердив себе як своєрідний, ні на кого не схожий Майстер поетичного слова. Завдяки його поезії Вінниччина, Шаргородщина стали ближчими для читачів різних країн і континентів, привернули увагу душевною красою людей, чарівністю подільської землі і природи». Відома поетеса *Ніна Гнатюк* відзначила самобутність поета-земляка: «Мінялися епохи і покоління, приходили і відходили вожді, а Петро Перебийніс у своїй любові до отчого поля і маминої пісні залишався таким же щирим і молодим, як і тоді, коли рушав з рідної станції життя на далекі полустанки прийдешнього».

Як універсальний набуток світової культури оцінюють поезію вірного сина Поділля зарубіжні письменники. Скажімо, *Ганна Черінь* (Флорида, США) зворушливо писала, що «Перебийніс не пориває до бою. Він дивиться у глибини явищ і життя, змушує нас по-новому глянути на світ і людину». На думку американської колеги, наш поет володіє «модерним стилем». У своїх відгуках про майстерність нашого поета відома письменниця, кінодраматург, член Спілки письменників Німеччини (м. Есен, ФРН) *Тетяна Кушневська* говорить: «Петро Перебийніс – істинно творча душа. Це поет милістю Божою. Це камертон, який допомагає нам відчувати чистоту звуку, мелодію Слова».

Петро Перебийніс і сьогодні, у свої високі благодатні літа продовжує плідно працювати на теренах літератури й мистецтва. Він завжди охоче зустрічається із читачами, вміло і переконливо пропагує поетичне слово, розкриває потаємні секрети літературної творчості, щиро ділиться власним, набутим у багаторічній праці величезним творчим досвідом. Поет щиро зізнається: «...Моя поезія – це моє життя. Це моя чорнява подільська земля, без якої неможливо уявити планету. Це мій древній хліборобський рід, без якого неможливо уявити людство. Мало сказати, що я люблю свою землю. Я приріс до неї серцем і кров'ю! Мало сказати, що я люблю свій козацький рід. Я живу його нескінченною роботящою долею! Я дихаю живлющою гордістю за нього».

Творчість поета-земляка сповнена синівської любові до рідного краю, до земляків.

СЛОВО – ПОДИХ ДУШІ, ПІСНЯ, ЗБРОЯ...

Петро ПЕРЕБИЙНІС

ГОЛОС ДОБРОЇ І ЩЕДРОЇ ДУШІ

«Господи, яке щастя, що є ще в мене поезія! Поезія – це моя доля. Це моя чорнява подільська земля, без якої неможливо уявити планету. Це мій древній селянський рід, без якого неможливо уявити людство. Це моя вірна любов, без якої неможливо уявити життя...».

ОСИПАЄТЬСЯ ЦВІТ

Із похилених віт.
Занедужало дерево дуже...
Та куди ж ти летиш,
Та куди ж ти летиш,
Сивий друже?

Серце біль проколов,
Ти з коня стрімголов,
І несила тебе підхопити.
Осипається цвіт,
Осипається цвіт
Під копита.

Поміж друзів моїх
Тихо падає сніг
На чоло України гаряче.
За межею зими,
За межею зими
Ворон кряче.

Осипається цвіт покоління.
Залишаються тіні.
Відлітають літа.
Мов зима на жита,
Осипається цвіт покоління.

РУСАЛОНЬКА

На білих обріях села
щемливо пахла рута-м'ята.
У відрах воду ти несла,
і колихались груденята.

Війнула чарами води –
і забриніла в небі хмарка.
Красуне, очі підведи,
біля води твоєї жарко!
Молив я подумки тебе,
і ти відерце нахилила.
І пив я небо голубе,
а ти стояла несмілива.

Моя русалонько, прости
за те, що питиму я довго.
З роси-води явилась ти
і перейшла мені дорогу.

ТЕРНОВА ХУСТКА

Бачу я знову і знову
дальнє видіння святе.
Мамина хустка тернова
нам у неділю цвіте.

Ой розгубила у полі
хустка жоржини свої!
Терни вдовиної долі
не пощадили її.

На тополиній дорозі
впало тернове крило.
Хату полин заморозив.
Мамине сонце зайшло.

Наче зоря вечорова,
свічка горить у вікні.
Бачу я сни кольорові.
Сняться жоржини мені.

Кличе дорога далека
в царство надії святе.
Чиста тернова веселка
нам у неділю цвіте.

ЧОЛОМ ТОБІ, ЛЮБОВЕ!

На степових просторах давнини
краса твоя козацтво полонила.
Від сивини, від нашої вини –
чолом тобі, жіноча половино!

Шумить вода. Вертається весна.
Крило фати біліє лебедино.
Любов одна. Від Господа вона.
Чолом тобі, жіноча половино!

Літа летять. І тануть холоди.
Не треба сліз, матусю і дружино.
Несе дитя лелека молодий.
Чолом тобі, жіноча половино!

Кружляє світ на крузі гончара.
Парує хліб. Синіє полонина.
І лине спів до сивого Дніпра.
Чолом тобі, жіноча половино!
Чолом тобі, прекрасна половино!

НЕ ВІДЦВІТАЙ, КОХАНА!

Усе цвіте і відцвітає.
Рожевість яблунь опада,
сніжинь акацій золотава
перекипає, як вода.

Мигтять пелюсточки і роки:
бузок засяяв і погас,
тонкі ромашки жовтоокі
недовго дивляться на нас.

Усе цвіте і відцвітає,

та знову грає у вінку.
А ми уперше і востаннє
квітуєм раз лиш на віку.

Тебе гойдає хмарка безу,
і ти сьогодні не смутна.
Весела зморшка, наче лезо,
щемливе серце протина.

Немов пелюсточка у вальсі,
ти усміхнулась крадькома,
а я молю: не усміхайся,
у тебе зморщечки нема.

Зоря вже тане за Дунаєм,
як вічна тайна у світах.
Моя кохана, закликаю:
не відцвітай, не відцвітай!

ДАР ВІТЧИЗНИ

Можна втратити все, але мати Вітчизну.
Полечу я у сни, у родинне тепло.
На світанку роси двері мати відчинить –
і запахне бузок... Бо не все одцвіло.

Блудній долі моїй небагато вже треба.
Дрібку м'яти-зела і мачинку тепла.
Буду Бога молить і волати до неба.
Тільки б мати жила, та Вітчизна була.

Бачу поле і сад, чую слово правдиве,
з тополиних доріг повертаю сюди.
Я спішу до землі, до зеленого дива,
до живого струмка, до святої води.

Тут навіки бузком охрестилася хата,
тут не раз я горів у вогні каяття.
Можна мати усе, а Вітчизни не мати.
Україно моя, ти одна як життя!

МОЯ СТЕЖИНА

Я звідтіля, де мій Південний Буг
з моїм Дністром русявим розмовляє.
Між них віками зорана земля є,
в якій наш корінь соками набух.

Із прадідів я улич, подоляк.
Я з гордого, нескореного роду,
що зроду не шукав мілкого броду,
не падав серед бурі в переляк.

Посіяний увесь я в цій землі.
Але зрина душа моя зорею.
І мов росу, між небом та землею
Чумацький Шлях несу я на чолі.

ОДА ВІННИЦІ

Матінко Віннице, горда любове!
Місце від Бога. Віще воно.
В затінку вічності грає медове
літо над Бугом, наче вино.

Ось моя вольниця люба, жадана!
Зорі бузкові. Кроки дітей...
Росами повниться небо майдану,
обрій на сході маком цвіте.

Бризкає свіжістю вітер тужавий.
Землю колише хресний вогонь.
Клич мене, Віннице, квітко держави,
щемна столице серця мого!

Бачу я зоряну стежку до тебе,
чую соборне слово твоє.
Плаче у вирії серце бентежне,
бо на Кумбарах сонце встає.

Райдужно світиться Буг лебединий.
Водам веселим краю нема.
Радуйся, Віннице! Бог наш єдиний
німбом веселки нас обійма.

СЛОБОДА

Моя вишнева Слобода
колише зорі у намисті.
Ось яр і стежка молода,
і косогори кам'янисті.

Тут від коріння до листка
струмує райська прохолода.
Тут лине річенька вузька –
моя Мурашка синьовода.

Сюди вертаю, мов дитя,
спішу до отчої хатинки.
На тихій станції життя
стають коротшими зупинки.

Тече по каменю вода,
Рум'яно блискає ранета.
Дітей чекає Слобода –
моя колиска і планета.

БІЛИЙ ВІТЕР

Сивію, брате мій, сивію.
Лечу, пірнаю з головою
у білий вітер, у завію,
і сам не знаю, що зі мною.

Не знаю, що це так біліє
і так пекучо сліпить очі.
Перед очима білим змієм
зима на кручі шелескоче.

Душа неждано заболіла
над сумовитими шляхами.
Закружеляли заметілі
несамовитими снігами.

Димить пустеля у пороші.
Сліди ведуть у веремію...
Стоїть веселка при дорозі.

Сади цвітуть. А я сивію.
Сивію, брате мій, сивію...

* * *

Михайлові Слабошпицькому

Душа у невтомній роботі.
Відлунюють грому розкоти.
А вишня цвіте і росте,
окутана в листя густе.
Навколо чудова погода.
Та стогне душа моя горда,
клепоче на грані сльози
у щемнім чеканні грози.
Не все тобі видно, мій друже.
Озвися. Заглянь мені в душу!
Пекельна робота душі.
Скипаю. Стою на межі...

ЗИМА ХЛІБОДАРА

Анатолієві Дідику

Зацвітає щастям слободянка,
і синіє їній молодий.
Завертають ваші Політанки
до моєї няні Слободи.

Весноталом, райською землею
пахне лід на стежці межовій.
Золотава хмарка, мов лілея,
палахтить над вежами завій.

Ще, козаче, довго плуга перти.
Бо не скоро жито вироста.
Та не плаче доленька уперта.
Свідчать зорі. Жити вам до ста!

За плугами – не пустеля гола.
Молить Бога спадщина земна.
А з туману долітає голос
молодого вашого зерна.

ПРОСТОТА

Хоч радію, та дивно:
очі в мене сумні:
«Ти наївна дитина», –
часто кажуть мені.

Я і справді неначе
десь-таки відстаю.
Ще не хочеться дачі
у затишнім раю.

Ще достигну і встигну
до небес дорости.
Сивокрила дитина –
не боюсь висоти.

МОЛОДА КАЛИНА

Рости, донько України,
Молода калино.
Твоя думка соколина
Над водою лине.

Твоя доля не дрімає
На причалі хати.
Твоя воля у розмаї
Зустрічає свято.

Одягайся в білі шати
І радій гостині.
Усміхайся рідній хаті,
Дорогій родині.

Рости, донько, молодого
І шануй коріння.
Напуває чар-водою
Тебе Україна.

ЗЕМНИЙ УКЛІН ВАМ, ДОБРІ ЛЮДИ!

«У мене свято душі! І насамперед я хочу поділитися своєю радістю із найближчими для мене людьми – жмеринчанами і шаргородцями.

Тільки подумати! Вперше у житті моя книжка видається народною толокою, громадським коштом та приватними дарами. І не в моєму, а в оновленому районі, який нині приймає у свої обійми історичні шаргородські землі.

Вихід книжки та об'єднання районів – це події, які аж ніяк не можна порівняти. Але для мене особисто в цьому є щось небувало символічне. Жмеринка – знакове моє місто. Я чув про неї ще в дитинстві. Тоді була вона для мене казковою планетою. А вранішньою зіркою цвіла «маленька, запорошена» Ярошенка. Бо тільки вранці зупинявся тут один-єдиний поїздочок. І ось після безсонної, оглушеної гуркотами ночі тряский вагончик переніс мене на жмеринську планету. Там я вступав до залізничного училища. Але на біду чи на щастя «провалився» іспит з арифметики. І я ні з чим вернувся в рідну хату. Сумна подія домашнього масштабу не пригасила сяєва над Жмеринкою. Я знав і вірив: Жмеринка ще виведе мене на орбіту небесного Києва і в зоряні простори неосяжного світу.

Ось чому, дорогі мої жмеринчани, я вважаю подаровану мені книжку справді доленосною. Не я задумав її. Вона зазернилася в душі рідного мого друга Володимира Горлея. Вона явилася на світ завдяки добрим людям, істинним захисникам, волонтерам знедоленої української культури.

Я щиро вдячний моїм славним землякам, відомим державним та громадським діячам Вінниці, Жмеринки і Шаргорода Анатолію Віталійовичу Бешлею, Володимирі Івановичу Барецькому, Катерині Станіславівні Кедик, Анатолію Павловичу Дідику, Сергію Павловичу Дідику, Григорію Івановичу Флентюку, Дмитрові Васильовичу Ковальчуку, моїм колегам і друзям Вадимові Миколайовичу Вітковському, Ніні Юхимівні Гнатюк, Валентині Петрівні Сторожук, Сергію Дмитровичу Гальчаку, Василеві Миколайовичу Паламарчуку, Лідії Миколаївні Юхнович, бібліотечним працівникам Ларисі Борисівні Сенік, Галині Петрівні Волощук, Лесі Василівні Шульган за вагому підтримку, яка дала змогу здійснити таке прекрасне і важливе для мене видання.

А якщо вже йдеться про поезію, то всіх друзів-меценатів я образно назвав би співавторами цього незвичайного видання. Що вже казати знову ж таки про невгамовного лицаря Володимира Савовича Горлея. Його відданість культурі свого краю просто вражає. Його вінок літературознавчих видань не відцвітає. І взагалі скажу одверто: я не знаю іншого письменника, який так відчайдушно і самозречено радів би кожній творчій удачі навіть незнайомого колеги, як Горлей. Отакі ж бо ви у мене, побратими!.. Доземно вклоняюсь вам, добродійні земляки!

Сердечно ваш Петро Перебийніс».

КОЗАЧЧИНА У БАТЬКІВСЬКОМУ КРАЇ

Легендами століття обростають,
Героями – царі та королі?
Козаччина у батьківському краї,
Захисники праотчої землі...

Ой, козаченьки, любі козаченьки...
За Україну знов бої тяжкі.
Сивіє вдома молода ще ненька
У ріднім краї матерів-батьків...

Відвага з покоління в покоління,
Любов у серці з витоків рідні.
Як завше, в глибині душі – пагінням,
У небеса – молитвою – пісні.

Звеличені піснями у народі,
Окрилі духом волі, козаки...
Тягнули плуга в долі-непогоді
Ой не одне ж століттячко жінки...
А полечко, обійстя чи господа –
На жінці, і в молитві дім-сім'я.
Для матері – найвища нагорода,
Коли родинне сонечко сія!

А вже на кого діти-квіти схожі,
Легендами відлуння оброста...
Була б година в доленьки погожа,
Аби колоссям у полях – жита.

У геннім кодї – родоводу гілля,
Від сонце-ласки – показні плоди.
І покручі – нам не зачнуть «весілля»,
Якого б танцю дідько не водив.

Народжені з любов'ю – у любові,
Щоб довжилось життя –
двобій зі злом,
У праці, у труді – у піснеслові
Із честю, з родовідним знаменом
Ітимем по стежці сонцекола,

Із дня у день – роками, з року в рік.
Аби лише все кращало довкола,
Аби держава – жінка й чоловік
Сім'ю створивши – про родину дбали:
Прапрабатьки – онуки-діточки...
Якого горя лихо не наслало –
Чесноти роду в генах – навіки!

Захистимо державу не для слави...
Народжують нащадки козаків,
Щоб зерна духу колосом зростало
В буденному житті дітей-синів,
І в донечок-козачок чорнобрових,
І русокоших онучат – у всіх,
Хто помислами зміцнює державу,
В якій змужнілий український рід
Із честю захища чесноти наші,
Звеличені в звитяжному труді,
Є добре й зле у лихоліттях часу –
З паскудниками – нам не по путі!
Героям – шана! Україні – слава!
Захисникам – повага, мають честь!
Звитягою збудуємо державу,
ЧЕСНОТИ роду – переможний герць!

КРАСОЮ – ЗЕМЛЯ

Що я можу зробити для тебе,
Рідний Краю, Плането моя?
Прихистила би серденьком Неба,
Щоби квітла красою Земля!

А краса ж то – від величі серця,
Від землі... Від людини... З насіння...
Не міліло б родинне джерельце...
Ріки-витоки... Плин-покоління...

А джерелечка били ж ключами,
Ще тоді, при дідах...

В той ще час...

Що ж то сталося, родоньку, з нами?
Води-ріки тікають від нас.

Очищаймо джерельце у полі,

У лугах пошануймо криничку,
Чи ж до серця українцеві воля,
Як не б'є ключ-живильна водичка?

Ріки-води – судини країни
Струменяться, щоб билосся серця.
Роду-родоньку, у поколіннях
Порятуймо живлющі джерельця!

Війни – розуму бідність, «говерла»
Кровожерливих, не боголиких...
Замулились... Під землю джерела
Утікають від любого світу...

ЗЕМНИМ СОЛДАТАМ

Мінливий світ...
Змінились люди.
Було всього...
Всього ще й буде.
Гарцює світом крутизна.
Є в світі цьому й мудрі люди,
Мир в їхніх душах – не війна.

Бо все ж добром поля орати,
Кропити потом свій засів,
І ниви щастям засівати –
Зелом наснаги трударів.

Таки живеш земним солдатом,
Тривожить перехресний шлях:
Оселю роду захищати
Солдатами на всіх фронтах.

Господь все бачить...
Довжить вік.
Пошле нам десь-то й мирний рік.
І буде хліб, і буде пісня –
Зло ненависне навпіл трісне,
Нарешті запанує мир,
Були б ще людоньки людьми...

ВІДПОВІДАЛЬНІСЬ НА ТОБІ

Народився – не погань держави
У дитинстві, в юності... В роках,
Щоби не блукала честі слава,
Щоб благословляла Доля шлях
На життя-буття в країні роду
В праці-пісні, в герці-боротьбі,
Не погань, не нищ душі народу,
Ця відповідальність – на тобі!

СПРАВЖНІМ

В патріота мама – не «мамаша»,
Батько – тато!
Дім-обійстя – хата!
«Колотуха» – чийська «просто кваша».
Їхня «кваша» –
просто в нас –
не наша.

Не гордяться патріоти свинством.
Сало – харч для тіла, щоб жило.
Дитинчат навчають із дитинства,
Що таке – добро, а що то – зло.
Патріот не верещить для зиску,
Трудиться щоденно для родини.
В чварах ставить крапку, а не ризик,
Садить сад, вербу в лужку, калину.
Патріот – із прадіда господар,
Не ламає гілки родоводу.
В справах і словах

таки – володар,
Тину з віхтя, звісно, не городить.
Праця й пісня у таких в пошані,
Хліб і сіль у почестях в господі.
День трудар стрічає на світанні,
Від землі – врожай-вигорода.

Патріот – це совісна людина,
В долі просить щастя для любові,
В українця в серці дух родинний
В помислах, діяннях,
в пісне-слові.

В патріота не згаса зоря,
Що веде його життям неспинно:
Сонце, небо серця – дім-сім'я –
Батьківщина серця й Батьківщина.

Анжела ВЕРЕМІЙ

ЖІНКИ НОВОЇ ВІЙНИ

*Горить і бореться Україна. Та в гуркоті
смертоносних ракет народ має час усміхатись.*

– Що не кажіть – люблять українці порадок, – міркує 90-річний дідусь Роман, зі смаком затягуючись цигаркою-антистресом і примружуючи хитрувато свої добрі, вицвілі за довгий вік очі. – Майже століття створюють якісь органи: комітети, групи, організації. І на чолі їх – найкращі. А чого варті жінради! От і в нашому селі (на Київщині) є своя, я б сказав, бабрада. І хто її, думаєте, очолює? Моя Ленка!

– Не жінщина – вогонь! – усміхається у довгі сиві вуса кум Павло («Павцан», – каже про нього дід, бо той молодший за нього аж на сім років).

– Ото прийшли на нашу землю святу неситі орки, – важко зітхнув старий, і тоді погляд його спохмурнів, чоло вкрили рясні смуги-зморшки, очі зволожились, – і почалось московське нечуване свавілля: гасили своїми ракетами й бомбами вдень і вночі, направо й наліво. Бувало, й забували, куди стріляти (як мавпи дикі), то свої ж літаки з моря часом збивали...

– Угу, – киває кум. – Правду каже.

– Так моя дружинонька (а вона вам неабихто – очільниця тої-таки, бабради) побачила в небі москальського... Як його?

– Дрона! – підказав згорблений Яків.

– Угу! Дрона. І воно все рознюхує, видивляється, нахалюха. То жінка моя як розсердиться! А ви знаєте мою Ленку.

– Знаємо, – зітхають дідусі. – Зверь!

– Правда, не зразу розпізнала противника. Вона ж у мене романтична душа. Спочатку думала, що то ворона. А придивилась... Аж іскри з очей посипались! Як схопила, що під руку потрапило, – банку з консервованими помидорами, зробила вмить приціл, як зоркий сокіл, і – ба-бах у дрон! Той, справді, як ворона, впав безпорадно.

– І здох! – випалив чуттєво Павло.

– Так, – протягнув задумливо беззубий Яків. – Уміють наші бабоньки воювати, – і всміхнувся. – А чого варта історія з моєю гонукою. Добиралася до Харкова: гуманітарку везла. А кругом – руїни, згарища, порожні зруйновані будинки...

– Біда, – пресумно зітхнув Роман.

– Лихо... А в полі – якесь собача. Видно, загинули хазяї, чи лишив хтось, а чи втекло з переляку. Так вона ж (пам'ятаєте, яка милосердна в мене) зупинила авто – і шусть у поле. Думає, треба рятувати, бо ж загине німина. Воно ж, дурне, тікає. Здичавіло від вибухів. А Надійка моя сурйозна, відповідальна. Словом, активістка жілкому. Згадала, певно, про свої досягнення в спорті. Бігає за ним, ловить німину. А те, перелякане, тікає від неї. Таки піймала.

– Хіба ж від українських жінок хтось утече? – риторично запитав Павло.

І старенькі щиро засміялися.

– Не втече. Забрала Надійка собаку. А воно гарненьке таке, перелякане, зіщулене, тремтить чи то від страху, чи від холоду. Тож нагодувала німину, погладила сердегу, почухала за вушками. Бачить – лапка ніби пошкоджена. Приїхала в місто, завезла до ветеринара. Той погодився допомогти. Нахилився над собакою, а то вовк! Завмер на мить Айболит. Та вмовила моя гонучка полікувати нещасного. Мовляв, він не дуже великий. Вовк хоч і звер, а лісу, ой, як потрібен.

– Таки так, – підтвердив Павло.

– То скажіть, хлопці, коли в нас жінки голіруч вовків ловлять, кого ж зібралася скорити москальська орда?

– То так. Наш народ з такими жінками не здолати! – резюмував Роман.

На подвір'я прийшов сусіда:

– Здоровенькі були, мужики! – привітався.

– І тобі, Олеже, не хворіти!

– Слава Україні!

– Героям слава!

– У мене просьба, Романе. Окупанти мій телевізор прихватували (бодай їх винесло у пекло), а «Новості» нада подивитись. Пустиш?

– Звичайно! Як ти, друже?

– Як усі, – зітхнув кістлявий Олег. – Брата з сім'єю на городі поховав, ти ж знаєш (хай царствують). Картоплі зварив... Важко самому... А тут така кумедія! Прийшли до Лександри (вдови) рашисти за провізією.

– А що брати в старої? – риторично запитав Яків.

– І не кажіть! Картоплю, іроди, витягли з підвалу, банку з салом знайшли, курку піймали... То жінка з відчаю як ухопила вила – і на орків! «Мені, – каже, – нема що терять». Як кинеться на рашистів (їх двоє було) – і вилами їх, вилами – по спинах, по головах. А за нею ще й коза Годарка – як замає, і роги наставляє, лякає, клятих москалів. А ті: «Самашедшая баба!»

– І що?

– Утекли кати і провізію лишили.

– Да-а-а... Бабкомітети наші – другі ЗСУ, – підсумував Павло.

– Ніде правди діти, – зотягся хитромудро цигаркою дідусь Роман.

– То ввімкнеш ти телевізор чи ні? – допитував нетерпляче сусід.

– Та вмикаю вже.

І дідусі пішли до хати, де з блакитного екрана невтомно віщували цілодобові новини. Усі притихли. Слухали. Хтось крадькома витирав скупі чоловічі сльози. Худючий Олег тремтів (від болю, чи від віку поважного, чи від безсилля, чи од люті).

На дідусів дивилися стерті з лиця землі українські міста й села... Скам'яніла Буча, спалений Маріупіль, розстріляний Харків, згарища Ірпеня... І тисячі, тисячі тих, хто втратив рідних, житло... Але не скорився.

«Я – русский военный корабль. Предлагаю сложить оружие и сдаться». І красномовна щира відповідь українських військових: «Російський військовий корабель, іди на...»

Горіла Україна. Горіли літаки, танки, каміння. А народ стояв, міцно тримаючи зброю. Стояв і боровся з незліченною хижою ордою 21-го століття, німів од її зухвальства, жорстокості і ще чогось, не властивого людині, – прагнення крові, волі, чужого життя. Тож боролися українці, упевнено йдучи до перемоги, яку неодмінно здобудуть, щоб ніколи не ступало ні на чию землю копито лютого хижого звіра на ім'я російський загарбник, російський гнилий світ.

МУЗИКА ОСІННЬОГО СКРИПАЛЯ

Укотре листопад бере в руки скрипку і грає мелодію жовтого листя, червоної калини, різнобарвного лісу... У синьому високому небі летять журавлі, а тут, на землі, осінь творить диво: вишиває багрянну сорочку, хустку-павутинку і казкову хуртовину листя... Не поспішай, листопаде! Зачекай... На мить, на єдину мить.

– Господи, – шепочу, – впусти цю осінню красу в мій сон, щоб я розділила її з ним.

– Не заспокоїшся ніяк, – чую відповідь Спасителя (чи дощу). – Іди в свій сон, бери з собою свою осінь, якщо так хочеш цього.

І світ змінився. У глибокому срібному мареві зірок ми зустрілися. Інший вимір часу, інший світ нагадував феєрію: у ніжній задумі завмерли дерева, гублячи жовте листя. Зріла трава розчісувала свою русяву косу очеретяним гребінцем, а поруч, на гладіні Бугу, хтось розстелив місячну доріжку.

Ми зустрілися. Міцно трималися за руки, боячись, що все раптом знову закінчиться – і ми станемо по різні сторони Всесвіту.

О невблаганність долі, байдужість смерті!

А поки що ця мить належала тільки нам. Наша зустріч, наша мить. І це ссайво планет (чи листя), цей невблаганний захід і болючо-ніжний щем у грудях.

Ми не можемо надивитися одне на одного. Як і раніше, розуміємо мову тиші, серця, думок... Цей рідний погляд, ця глибина очей, ці надійні руки...

Вітер розвіває моє волосся, легку довгу сукню, розкраюючи небо і світ.

Я вдивляюсь у кожну рисочку твого обличчя, ніжно торкаюся плечей холодними пальцями рук...

Ми чуємо музику осіннього скрипаля... Вона підтримує нас, вона розуміє нас. Але наша мить, ковточок примарного щастя, вмирає.

Закінчується кольоровий теплий сон. І в душу падає дощ. Плаче дощ. Час прокидатися.

Кудись відступають дерева, і щезають у мареві туману червоні кетяги ягід горобини. Листя вкривається краплинами небесних прозорих перлин. Ти розчиняєшся у байдужому мороці.

– Візьми мене з собою, – шепочу, – будь ласка. Не йди.

– Ми зустрінемося... колись, – чую твій голос. – Ще повернеться сонце, і диво-блакить, і цей велично-мудрий світ листопада, і чарівна музика осіннього скрипаля.

Я до болю стискаю твої руки, але вже не відчуваю їх: залишається терпке повітря, розпелехані свічки жоржин, холодне небо.

Спалах болю повертає до життя. Є жовтий світ, ніжність осені, золоті капюшони дерев...

Я тихо йду осінньою дорогою до білої зими. Йду впевнено і рівно, долаючи хуртовини й каміння. Я сильна, бо тримає мене щось велике-велике, як сонце чи небо... Моя перша і остання любов.

Василь ПАЛАМАРЧУК

СНИВОДА

Снивода, Сни-Вода, вода як сни... Вслухаюся в два акорди слова – спокійну мелодію мого дитинства. Тільки мудрець, зачарований тихоплинною красою, у натхненні міг видихнути пісенне двослово. І навіки приросло воно до річки, народною пам'яттю увічнілося.

Голуба жилко рідного Поділля, знають про тебе хіба що мої земляки. На твоїх розлогих, росяних берегах, пізнавали ми світ, добро і зло. Хтось виріс на Дніпрі, хтось на Десні, Дністрі і щасливий тим. Ми ж виходили у дорогу від Сниводи. Нам вистачало твоєї води, трав, риби, співу птаства. Спасибі тобі, річечко, за щедрість. На твоїх берегах батьки нарізали торфу і взимку обігрівали оселі, варили немудру селянську їжу; ми ціле літо випасали корів і самі часто підпасалися, скубаючи щавель, шукаючи гнізда джмелів, їхній мед в маленьких земляних глечиках.

А як поважно й урочисто виходило до тебе село на косовицю. Починалося звечора: то в одному, то в другому кутку села – дядьки клепали коси. А вранці по росі зеленими смужками стелилися перші покоси. Зрізана, трішки прив'яла трава пахла, аж у голові паморочилося. Матері виносили косарям полуднати. А десь через день-два луг розквітав білими хустинками – жінки перекидали сіно, щоб краще сушилося, а де воно було готове – складали в

копиці. А ти вже й чатуєш, коли ж ото пахуче добро вкладатимуть на віз. Тебе тішить наперед ота поїздка на вивершеній підводі – високо, лячно, з незвички здається, що все перевернеться, під серцем холодок, але ж так добре.

Увечері наморені їздові випрягали коней. І ми мчали щодуху знову до річки на пасовище. Тут конюхи вже палили багаття з торфу, пекли картоплю. Бувало, далеко за північ біля того вогнища просиджували, слухаючи від діда Архипа дивовижні і страшні історії про чортів, відьом, іншу нечисту силу і як з нею боротися. А це було дуже просто – варто перехреститися, сказати: «И да святится имя твое, и да исчезнут враги твои». А ще виходило, що всяка нечисть боїться півнячого співу. Відчайдухи, наслухавшись дідових байок, брали старого на глузи, мовляв, давно повмирали чорти та відьми. Але, йдучи додому стежиною між високими хлібами, сторожко роззиралися на всі боки, здригалися від кожного легенького шерхоту в житах.

Траплялося, що ми заночовували біля Сниводи і дідового вогнища. Горілиць надивлялися на зірки. Кожний шукав на небі свою, думав про незбагненний великий світ. Ніде в житті я так міцно не спав. Недарма – Снивода.

І взимку ми із Сниводою не розлучалися. Хто на підківках, хто на саморобних коньках із ножів – гасали по льоду, аж у вухах свистіло, гупали так, що окуньки, шуки забивалися у найдальші нори. І приходили додому розчервонілі, пропахлі вітром і морозом.

Хтось виріс на Волзі, хтось – на Дніпрі, а я – на Сниводі. Навіки зі мною поетичний образ маленької річки, духовний витік Батьківщини.

ТОЙ, ЩО ЯБЛУКА ДАРУЄ

Захотілося пішки пройтися, тому й не брав таксі. Милував зір поля, розчесані боронами й пригладжені котками. Бігли лани до села, беручи його в полон з усіх сторін. А воно розкинулося, наче кучерявий острів серед моря чорнозему. Неспішною ходою дістався до крайніх хат. Шляхом навстріч мені – діти. Багатьох вже не знаю. Білоголовий, що був, напевне, ватажком, вигукнув:

– Хутчій! Дід Лаврін сьогодні яблуками пригощатиме.

Здійнявши куряву, дітлахи залопотіли вулицею. А в душі моїй щось давно знайоме зойкнуло, стисло серце.

* * *

Народився я за рік до війни, тому й не пам'ятаю її. Та переді мною часто постає післявоєнна весна, коли поверталися додому люди. Село з приходом кожного солдата гомоніло, наче розбуджений вулик. Хата, в яку поверталися обпалені війною син, чоловік, брат чи батько, ломилася від односельців, сяjala

щастям рідних. А та домівка, в яку не приходив довгожданий, краялась криком, розпачем і тугою.

Дід Лаврін кожного ранку виходив до берізок, що за селом, першим стрічав бувалих воїнів, пригощав яблуками. Мужні люди розчулювалися, немов діти. А старий тим часом розпитував про свого сина Григорка. Підлітком окупанти повезли його на якісь роботи. Так і не стало. Проте ніхто нічого не міг повідати дідусеві.

Пройшла зима. Частину своєї білини вона залишила на голові Лавріна. Коли ж знову провеснилося, покликав мене до себе і сказав:

– Збігай, синку, та забери сюди дітей.

Я – щодуху, бо поважав дідуса, кинувся до ставка і скликав, кого зміг.

– Зачекайте, я скоро, – сказав він. – А ти іди зі мною, – попросив.

Пройшовши сіни, що дихали сушеними травами, побачив у кутку солом'яник, а в ньому – яблука. Винесли їх до гурту. Кожному Лаврін роздавав пахучі яблука.

Відтоді дітей я більше не скликав, вони самі знали, коли треба йти до старого.

* * *

Підійшов до знайомого подвір'я. Діти, вдоволені подарунком, розбіглися. Дідусь схилився на повітку, дивлячись їм услід. Очі світяться радістю. Пізнав мене. Ще раз глянувши услід своїм гостям, промовив:

– Ну й стрибунці. Таким, пам'ятаєш, Григорко був. Минулої осені рясно вродила яблунька, що він садив.

Дідусь пішов до хати і виніс мені яблук.

ПОДОЛЯНОЧКА

Понад Сниводою цвіли жита. Теплий вітер не дув, а лагідно дихав на жовтий пилок. Літо розщедрилося на ясні, високі, наскрізь просончені дні. Хліба і трави набрали сили, пнулися вгору, наливалися живильним соком. Коли сонце підбивалося, то гнало кудись за небокрай мерехтливе прозоре марево. Кожна рослинка, кожна пташинка і звіринка раділа: літо, літечко, літчко...

Хочеш – грайся у схованки, бо коровам трави вистачає, не спішать у шкоду, встигли від'їстися. У житах не скоро найдеш – вищі коня. Сидиш собі або лежиш і дивишся у небо. До дна жита вітер не пробивається, тут парко, тихо, запахи – аж голова чманіє. Пастушки, ховаючись, полохають принішклого зайця, вухатий, не розбираючи дороги, мчить, бувало, й на тебе: і лише десь за крок зупиняється як вкопаний, схарапуджено стрибає вбік – і тільки жито за ним шелестить.

Лежиш, вгадуєш, на що схожі хмарини, або ножиком із верби вирізуєш свисток. Нарешті надокучає, виходиш зі схованки. Хтось пропонує стрибати через кашкети. Вітька Рудий починає лічилку: «Еники, беники, їли вареники...». Випало сидіти мені. Хлопці складають на мою голову картузи, розганяються, стрибають через них. Сиджу напружено до тих пір, поки хтось не зіб'є картузів. Невдаха отримує свої щиглі або ж йому присуджують пасти корів. Окрім цього – тепер уже через нього будуть стрибати. Ніхто не ображається, бо ж гратися іншим разом не візьмуть, а більшої зневаги важко придумати.

Щодень берег був нашим стадіоном. Розваги, змагання придумували самі. Вибирали замашний кийок, вимірялися, хто буде перший посилати м'ячик у «поле», де збиралася вся команда. Ударити намагалися якнайсильніше, адже поки м'ячик летить, «забивала» повинен добігти до «поля» і вернутися на місце. Кожен намагався першим зловити м'яч, догнати втікача, попасти в нього. Тоді він міг брати гилку в руки. Отак вона переходила від гравця до гравця.

Пасли з нами корови і дівчата. У них були свої ігри. Часто їх починала Галинка Ластовецька. Вона недавно з'явилася в нашому селі. Корови не пасла, дома їй було скучно без подруг, ото йшла гратися до Сниводи. Зеленоока, з крапельками-веснянками на білому личку.

Галинка з дівчатками плела віночки з сокирок, волошок, співаючи: «Васильки, васильки, много вас виросло в поле...». Доросла пісня в дитячих вустах тремтіла, сіяла волошкову печаль.

Гарно! Сонце хилилося на спочинок за далекими селами. В осоках, річковій м'яті біля джерел студениці зароджувалася прохолода. Сильніше пахли трави і квіти, легенький вітерець ніс з лугів вільгість і припадав до теплої землі. Розлилася скрізь, настояна на всьому пахучому, вечірня тиша. Наставала та благодатна пора, коли гармонія природи зливається з гармонією душі.

Дівчатка уквітчували голівки синіми віночками, бралися за рученята, ставали в коло. А посередині Галинка. І над вечірнім спокоєм линув її журний дитячий голосок:

«Десь тут була подоляночка,
Десь тут була молодесенька».

У такт хиляться голівки, дівчатка, як пір'їнки, легко кружляють у таночку, підтримують Галинку:

«Тут вона сіла, тут вона впала
До землі припала».

Коли ж вона припадає до трави, завмираючи, голосочки дружно і співчутливо вторять і просять:

«Ой устань, устань, подоляночко,
Ой устань, устань, молодесенька!
Вмий своє личко та личко біленьке.
Біжи до Дунаю, бери молоденьку,
Бери ту, що скраю!»

Дунаєм була Снивода. Галинка вибігала до річки, брала за руку Валю Зеленько, яка пускала за течією віночок волошок, вела до подружок.

Встеляв пуховою перлиною луги туман, росив трави, а місяць посипав його жовтим, наче цвіт жита, пилком.

Принишклі йшли додому, і довго ще вчувалося:

«Десть тут була подоляночка, десть тут була молодесенька...»

Вночі приснилося: Стожари, Волопас, Велика Ведмедиця кружляють у танку на Молочному шляху, а Галинка співає їм «Подоляночку». І її крапельки-веснянки світяться маленькими зірочками.

ДОБРИДЕНЬ

Малий Сашко оббіжить навколо бабусиної хати, загляне в сіни, промовить до старенької: «Добридень». Засміється, зробить нове коло, всуне личко у вікно і знову: «Добридень». З кожним тим словом розгладжується обличчя в бабусі, ясніють очі. Онуку не надокучає вітатись, старенькій – слухати дитячий щебіт.

Приходить із ферми невістка, забирає сина. Старенька проводить їх за ворота – понесли батькові у поле їсти. Сашко кожному зустрічному дарує свій «добридень». До батька він йде охоче. Знає, що той підніме його високо, посадить біля себе і покатає на комбайні, навіть дозволить однією рукою потриматися за велике й гладеньке колесо.

Ось і жниварі. Вони вже зібралися полуднати, а батько ще кінчає загінку. З кожним Сашко вітається за руку і говорить: «Добридень». Засмаглі, пропечені сонцем обличчя посміхаються: «Наш Добридень прийшов».

Поки батька немає, хтось просить: «Заспівай, Сашко, веселої». Хлоп'я повертається спиною до сонця і серйозно мовить: «Я заспіваю такої квітчастої, як у моєї мами скатертина». Ніхто не сміється, і Сашко, заохочений увагою, починає:

«Ой піду я поза стіноньку

Та й нарву я барвіноньку,

Постелю по столу, походжу по ньому,

Щоб було зеленесенько, вечеряти веселесенько».

Запилюжений і втомлений, наближається батько, цілує свого пустуна, саджає в коло їсти. Сашко уже полуднав, але вминає гречану кашу, наче три дні не їв.

Повертається Сашко до села втомлений жнивним сонцем, довгою дорогою. Мати нахиляється, садовить його на спину. Дома бабуня знімає сонне хлоп'я, яке на мить відкриває очі, спросоння мовить: «Добридень».

МОЯ ЗОРЯ

Селянський син і цим пишаюсь,
Я виростав серед полів,
Землі святої не цураюсь,
Її левад, її гаїв.

Я житнім хлібом харчувався,
І він мені життя давав,
Дощами й росами вмивався,
Пшеницю ж, серцем покохав.

Я грів її в своїх долонях,
Як найдорожче божество,
І білим хлібом на застіллях
Вінчалось кожне торжество.

Пшеницею пропахли руки,
Як ладан біля вівтаря.
І в синім небі в знак подяки
Присутня і моя зоря.

В НЕБІ ЖАЙВІР ЗАСПІВАВ

Зрілим хлібом ниву славим,
Хлібодарний рідний край,
Нашу землю і державу
І дорідний урожай.

З висоти, із піднебесся,
На лани і поміж трав
Розлилася сріблом пісня –
В небі жайвір заспівав.

Спів його понад землею
Сипле радість навкруги,
Славить піснею своєю
Рідну землю, береги.

Мабуть, хлібові святому
Людство шану віддає.

Ще й тому, що дійсно в ньому
Пісня жайворонка є.

ВРАНІШНІЙ ПРОМІНЬ

Промінь вранішній проснувся
І пробігся по росі,
Об вчорашній день спіткнувся –
І прокинулись усі.

Гуси тягнуть шиї вгору,
Хочуть хмару ущипнуть.
І качки веселим хором
Теж від них не відстають.

Он замукали корови,
Поспішаючи на луг,
Соловейко із діброви
Проспівав усім навкруг.

Прокидайтеся, вставайте.
Сонце встало, день настав.
Дружно всі його вітайте,
Так як він вас привітав!

Промінь вранішній проснувся
І пробігся по росі,
Об вчорашній день спіткнувся –
І прокинулись усі.

ДУБ

Старезний дуб, що жив віками,
Раптово всох, прийшов кінець.
Бо смертний, як і ми всі з вами,
Хоч він і древній, і мудрець.

Вже не вгадати велич крони.
Зіпріло листя і гілля.
На сторчаках сидять ворони,
Чорнющі, як сама земля.

І каркають як років триста

Тому під дубом цим гула
Козацька Рада урочиста,
Що отамана обрала.

Аби він вів усіх до бою,
Супроти турків чи ляхів,
А дуб мовчав над головою,
Йому, старому, брало слів.

Та він усе ще пам'ятає
Хто під корінням ліг кістьми
І хто про них тепер згадає,
Чи не згубили пам'ять ми?

«РЕВЕ ТА СТОГНЕ ДНІПР ШИРОКИЙ»

«Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива».
У всіх Америках – Європах
Давно відомі ці слова.

Вони родились в Україні,
До них причетний кожен з нас,
Бо ця земля родила сина
З прекрасним іменем – Тарас!

Ні серед греків чи латинці
Нігде нема таких імен.
Народжений для українців,
Для їх сердець, для їх знамен.

Трагічна доля України.
Та ще не вмерла і не вмере,
В піснях і думках свого сина
Вона вже двісті літ живе!

Був завжди думкою багатий,
Він мав у серці Божий дар,
Чи не тому у кожній хаті
Були і Біблія й «Кобзар»?

Тарас для українців – Тато,
Його пісні в серцях несуть:

«Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть...».

«Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива...».
Вже два століття, двісті років
Над світом линуть ці слова.

СОЛОВ'Ї, НЕ ТРИВОЖТЕ ДУШІ

Солов'ї, не тривожте душі...
Серце матері нині в печалі,
Помовчіть, не співайте пісні,
Ви ж учора так само мовчали...

А учора, в цей час, був дзвінок:
«Все спокійно, як було спочатку.
Не стріляють, мамусю, будь спок!
Завтра вранці зв'язок. Для порядку».

Солов'ї, не тривожте душі...
Бо вона відчайдушно волила.
Потерпіть, не співайте пісні,
Бо побілка тривожно мовчала...

УКРАЇНО, УКРАЇНО!

Україно, Україно!
Рідна матінка моя,
Благодатная країна
Дорога мені земля.

Тут поля рясні хлібами,
Райські квіти скрізь цвітуть.
Піднялись до неба храми.
Добрі люди тут живуть.

А тепер велике горе,
Йде ненависна війна,

Сліз і крові ціле море,
Ще й не випила до дна.

На могилі мати плаче.
Похоронки кожен день.
І лунає «Плине кача»...
Ніби вже нема пісень.

ГОВЕРЛА

Гора найвища в Україні,
Величний пік Карпатських гір.
Де ти, нарешті, відчуваєш,
Що ти дійшов, що ти це зміг!

Побачити, як під тобою
Отари мокрих хмар повзуть,
І ти, вдоволений судьбою,
Пізнати зможем – що є суть?

Що все це Ненька-Україна,
І це її свята земля.
А ти – лише її дитина,
Лиш несвідоме немовля.

І українцем правовірним
В цю мить ти відчував себе,
Мав на меті здолать Говерлу.
Вона ж в полон взяла тебе.

ЛЮБЛЮ СВІЙ КРАЙ

Люблю свій край, його простори,
Річки, долини і поля,
І синє небо неозоре,
І все, що дала нам земля.

Тут ніжну материнську ласку
Я з молоком парним вбирав.
Дитинство, як чарівну казку,

Я назавжди запам'ятав.

Усе лихе забути мушу,
Його не варто пам'ятать,
Хоч інколи тривожить душу,
Та я не буду проклинать.

Буває, що заскочать болі
І в грудях серце защемить,
І згадується мимоволі
Усе, за що пора простить.

Люблю свій край, його простори,
Річки, долини і поля,
І синє небо неозоре,
І все, що дала нам земля.

Віктор ЦИМБАЛ

РІКА ДИТИНСТВА

Там де Буг облизує каміння
І біжить до моря навпрошки,
Поміж валунів моє коріння
Вперто проростало крізь віки.

Попри заборони й застороги:
– Втопишся, – додому не приходь!
Ми пірнали під слизькі пороги,
Дерли раків, нас беріг Господь.

Нас лякали, що вкраде білуга,
Здоровецька риба на той час,
Всеодно ми бігали до Бугу
І білуги не лякали нас.

Боциків і ковбликів ловили.
Їх, на жаль, не стало вже давно.
Через Буг убрід гуртом ходили,
Бігали дивитися кіно.

– Пацани! Гайда мерщій до Бугу!,
Вабить прохолодою ріка,

Мчали по зелених травах лугу
І стрибали з кручі сторчака.

А тепер... Між гребель зупинився
Інколи вже майже не тече,
Куширем заріс, лататтям вкрився,
Пам'ять крізь намул мені пече...

БЕРЕГИ

Береги, береги, як два рідні брати,
Вздовж ріки пролягли протилежні,
Поміж ними вода, поміж ними мости,
Вони рідні, та все ж – незалежні.

Береги, береги, берег свій і чужий,
На якому ніхто не чекає
І куди принесе річка човен хиткий,
Де тебе твоя доля спіткає?

Береги, береги, поміж ними ріка,
Поміж ними життя протікає
І його течія швидкоплинно-стрімка,
Що назад вороття вже не має.

Береги, береги, друзі і вороги,
Щось об'єднує, щось розділяє,
Але спільна ріка додає їм снаги
І щораз по весні воскресає.

Береги, береги – переправи, мости,
Берег відчаю, берег надії
І чи «проти», чи «за» течією плисти,
Щоб зустріти усміхнену мрію?

ДО 30-РІЧЧЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Яка ж ти, нене, в нас ще молода!
Якихось 30 літ – не вік державі.
Але твоя невпевнена хода
Ще спотикається об ланцюги іржаві.

Ще скніє в душах рабства перестрах,
Ще є надія на гуманність «брата»,
Але не видно в «люблячих» очах
Ні іскри співчуття, лиш вишкір ката.

Яка ж, матусенько, ти молода,
І, може, через те ще несвідома,
Не чуєш звідкіля прийде біда,
А та не десь, а саме в тебе вдома.

І не надійся на чужих дядьків,
На нас не ждуть в об'єднаній Європі,
Не тішить спів приручених птахів,
Та ріже слух звук вибухів в окопі.

Яка ж ти, нене, дійсно молода,
Бо молододою кров'ю освятилась.
Це кров синів твоїх, а не вода,
Не раз над їх могилами молилась...

Яка ж ти, Україно, молода,
Хоч, може, у Європі – найдревніша,
До щастя й волі впевнена хода
Додасть наснаги пережить найгірше.

* * *

Завесніло, Земля прокидається,
На порі весняна посівна.
Та від вибухів небо здригається,
На землі України – війна.

Не засіють культурами яrimi
Чорноземи вкраїнських полів,
Бо вони вже засіяні трупами
Кровожерливих наших «братів».

Йде москаль, на ходу спотикається,
Об тіла щойно вбитих, своїх,
Хтось «двохсотим» додому вертається,
Така доля чекає на всіх.

Не прикрасять мундир нагородами,
«За Чернигов», «За Киев», «...Одессу»,
Бо тікають в росію городами,
Полишивши свої інтереси.

Український народ не злякається,
З нами Бог, з нами рідна земля,
І на друзочки порозсипаються
Закривавлені зорі Кремля!

Розпорошим полчища ординські,
Ляжуть прахом на нашій землі,
Поздихають щураки кремлівські
З сатанинським вождем на чолі!

* * *

Колись давно бабуся говорили,
Читали проти ночі «Отче наш»,
Про день прийдешній Господа молили
І дякували за минулий час.

І зараз, в дні скорботи і тривоги,
Коли людей вбивають без вини
Я чую бабцю: «Дякувати Богу
За все, аби лиш не було війни...»

У скруту завжди згадуємо Бога
І молимо про захисток і мир,
А за вікном повітряна тривога,
Сирени розволалися навшир.

Сидять у сховищах чийсь сини і доньки,
Шепочуть щось налякані уста,
В молитві Божій стулено долоньки
І їх молитва щира і проста:

«Мій Боженьку, я не прошу багато,
Я хочу, щоб закінчилась війна
І щоб живий прийшов додому тато,
І хай загине путін-сатана!»

* * *

Сиджу і плачу над світлинами з фейсбуку –
Загиблі діти, юні, як весна...
За що вони прийняли свої муки,
Чому, за що їх знищила війна?

І хто відмолить душечки безгрішні ?
І чи можливе прощення таке?
І чим спокутувати сльози всіх неvtішних,
Що найдорожче втратили, святе?

Не маю розуміння і прощення,
Не можу усвідомити всього, –
Невже прийшло пророче «Одкровення»
І це одне з гірких пророцтв його?

ВАШИМ ПО ВАШЕМУ

Неуютно широкой душе
да в разорванной косоворотке,
ох и вмазал бы под «Roshen»
знаменитой немировской водки,
Или лучше бы под яйцо
с ароматным украинским салом,
с малосольненьким огурцом,
только водки, блин, что-то мало.
- Айд на Киев рванем, братва,
буханем, что ни есть, на шару
и кошерная там жратва,
а с похмелья дадим им жару!
Чё задумали, блин, хохлы,
захотели вдруг отделиться,
Да от родненькой, бля..., Москвы
вам не спрятаться и не скрыться.
Украина всегда была
и останется чисто наша!
Мы великая, блин, страна
именуемая па-Раша !
Ибо призваны защищать
всех, кого только пожелаем,
так что глохните, вашу мать,
Мы ж Донбасс от вас зачищаем.

Только Путин то, наш пахан,
не на шутку, пойді зарвався,
взомнив вдруг, что он Каган!
И похоже, что облажался.
Он на всю раскатал губу,
да похлеще чем Маша Распутина,
захотел испытать судьбу?
Отвернулась она от Путина,
Показала ему свой зад,
а конкретне – просто жопу!
И теперь ни на шаг назад,
осрамился на всю Европу!
Подло прячется за спиной
несмышленных ещё детишек,
у него аргумент стальной –
артобстрел с дальнобойных пушек.
Сел на газовую трубу,
ледниковый сулит период,
будет деньги считать в гробу
и закончит как древний Ирод.
Тот, по ходу, был тоже царь
и хотел погубить Мессию,
резал деток невинных, тварь,
этот гад обосрал Россию !
Нет предела вранью и лжи,
только всё до поры, до времени,
и пойді потом, докажи
кто тебя долбанул по темени!

«БРАТОВІ» РОСІЯНИНУ

Ми ніколи не будемо братами,
Бо ніколи ними не були,
Ви споконвіку були москалями,
А ми для вас не браття, а хохли!

«Раби, подножки, грязь Москвы».
Так повелось ще до Тараса,
І до пори цієї ви
Воліли б драти з спини паса.

Та зась! Урвалось «господам»
На цій землі хазяйнувати,

Не потураймо москалям,
Не впустим до своєї хати!

І хай не хвалиться ПутІн,
Що він – месія для народів,
Хіба таких самих, як він,
Зомбованих по саме годі!

Застерігав колись Тарас:
«Кохайтесь, та не з москалями»...
Переконався кожен з нас,
Яка то «дружба» між «братами»!

* * *

Коли слова залякли в горлі
І душить душу гнів і біль,
Бо хтось в ненависті й погорді
Забаг триколор звищить свій,

Не буде правди у насиллі,
Не буде істини в брехні
І не отямляться в похміллі
Диявольським, довіку. Ні!

Вони приречені до згину
І їхні дні рахує час –
Не поневолять Україну,
Не зігнуть на коліна нас!

Їх гріх, довіку непростенний,
Від Бога, світу, від людей,
За всіх безвинно-убієнних,
За ненароджених дітей.

Бо прокляті людьми і Богом,
Не мусять жити на землі,
Здолаєм війни і тривоги,
Засяє сонце у пільмі!

ПОКЛИЧ КОХАННЯ

Туман снується під горою,
стежина схована між трав.
Поклич кохання за собою,
козак в похід його забрав.

ПРИСПІВ

Нам про любов вже час співати,
про вік, прожитий чесно на землі.
Закоханим у пісні побажати
всю благодать від Божої сім'ї. (2 рази)

Щаслива доля... Дівочі сльози
зірками падають, ти їх збери.
Любов палає, щоб морози
вітали ранком прихід весни. (2 рази)

ПРИСПІВ

У парі добре весну чекати,
а ви співайте, солов'ї.
Квітучим садом підем гуляти
по теплій росяній траві. (2 рази)

ПРИСПІВ

У СПОГАДАХ – ЖИТТЯ

*Повіримо, що є майбутній час.
Ніна Гнатюк*

А церква сива стоїть над Рів-рікою
в моєму рідному Межиріві сто літ.
Терпінням горда, красується собою,
дивує значимістю оточуючий світ.

Дитинство згадую, сільську дорогу,
молитву бабусі, її плач крадькома.
Ми, діти-піонери, не молилися Богу,

та слухали дзвони. Нині церква німа...

Невже шашіль побила совість, земляки,
нам не вернутися до отчого дому?
Заплющу очі – у полі зеленіють буряки,
сапати їх не хочеться... у снах самому.

Поміж небес, зелених трав, у мареві село,
і спомин болем жалю серце холодить.
Притисну... до материнської руки чоло,
і спалахом уяви забута зустріч-мить.

Той час вже не повернеться ніколи,
та світла пам'ять у живих не змеркла.
Я спомином прийду до рідної школи,
мене зустріне-привітає... стара церква.

Людей не бачу в рідному селі,
і не почути поруч веселий сміх.
У споміні приснилося сумне мені...
Межирівчани! За нами неспокутний гріх.

КОЛИСЬ У НАШОМУ СЕЛІ...

*Вже кінчається життя.
Починається життя.
Ніна Гнатюк*

Жовтіли соняхи в матусі на межі,
і вишні цвіли білим за тинами,
щасливо, радісно жилося у селі,
я досі чую сміх веселковий мами.

У темінь ночі з відчаєм кричу,
та тиша відлунням мене огортає,
часу замало для скорботного плачу,
я йду, біжу, ген матінка чекає...

Та ні, батьки на вічному спочинку,
і від реальності куди втекти?
Не чую материнське ніжне: «синку,
печаль і радість серцем пригорни».

У ПОЛОНІ МИНУЛОГО

Гранітний камінь ліг «гріхом» на душу,
а за яку провину, ніхто не знав.
Я спогади в полоні минулого притрушу
«вагою слів, сонцем світанку»,— так написав.

Весна квітує, давно «пішли» морози,
дні сонця не мокнуть під дощем.
За минулим душа проливає сльози,
у серці біль, роками не проходить щем.

Слова записані, що зорі осяйні
свій шлях падіння небом прокладуть,
а людське щастя руки подасть мені,
і парою закохані в майбутнє підуть.

УСМІХНИСЯ, КОХАННЯ

*Вже рік любові нашої минув,
Мені ж здалося: перший день любові.
Ніна Гнатюк*

Молода сосна золотом край лісу горить,
росами ясніє стежка під горою,
у надвечірньому промінні тиша спить,
а дівчина, козаче, тужить за тобою.

Не втрачену, нероздану любов візьми
в дорогу далеку росяним світанком,
думками коханого мрійливо обійми,
крізь білі сніги біжи сонячним ранком.

Згадай роки дитячі, порослі травою,
і пригорнись душею до рідної землі,
кохану запроси у мандри... за росою,
щоб щастя любові усміхнулося тобі.

ВЕСНЯНА ЛЮБОВ

Правда в поезії понад усе.

Вслухаюся в шепіт листячка верби,
вони ніжно-зелені та тендітні.
Поговорити з деревцем прийди,
та не зимою, а в теплім квітні,

коли любов квітує на землі
у ружах, вельми горда та велика.
Я мріями жив, любив у дивнім сні,
коли вітер мене тихо покликав

шукати світле завтрашнє, що прийде,
та простелити вишитий рушник
любові, що у серцях людей живе,
і слухає пісні троїстих музик.

МРІЯМИ ЖИВУ

Дівочі коси лугом пахнуть, чебрецями,
і яблуками осені, зеленою травою.
Щаслива юність, ти схована роками,
як річечка між берегами осокою.

Я їх вдихаю із міцності морозу, весни
чарівності, і різнотрав'я літніх днів.
Козаче! На вечір дівочі коси розплети
і за кохання помолись словами снів,

листям мідно-зелених красенів дубів,
мрійливістю берізок, полем волошковим.
На прояви звеличення у мене мало слів...
Роками мрію повернутися за парту школи.

ЗЕМНИЙ СЛІД

Є світ, у ньому ми живемо, є мости,
печаль вони поєднують, вірну любов.
Повір в життя, повір, що ти – це ти,
згадай пісні весни пташок з дібров,

а ще зелені ниви, пшеничний колос,
сонечко, що до землі сміється.

Вітер-братик подає їм тихо голос,
мир панує, мир тиші. Сном таке здається...

Що потрібно знати в нашім життєколі,
щоб десь, колись, ступити на тонкий лід,
зерно посіяти весною в чистім полі,
та залишити свій маленький земний слід?

ПОКЛИК ЛЮБОВІ

Туман снується під горою,
стежина схована між трав.
У снах сумую за тобою,
любові пісню проспівав.

А хмари небо покривають,
довкола тиша спить у тьмі,
світанком квіти оживають,
і сон-трава у снах мені.

Тепло на мить, повзуть морози,
і хуртовини з темноти.
Дівочі щирі зорі-сльози
на землю впали, їх збери.

ПТИЦІ МИРУ

Присвята донечці Інулі

Літають птиці миру біло-зелені,
сміється весело шатро неба голубе,
спалах любові горітиме в мені
і за собою до зірок поведе.

Птиці землі дні осені полюбили
за їх золотавість з дощами,
коли воду холодну ранками пили,
у вирій летівши, вмившись сльозами.

Птиці біло-зелені! Літайте полями
і спокій несіть у душі людей.

Я б полетів у вирій за вами,
та на дорогу не маю... ночей.

А ще перешкоди-гранітні брили,
і так багато болю та біди.
Щоб літати, потрібні великі сили...
Птиці! Несіть людям мирні сни.

СПІВАЮ ПІСНЮ ВОЛІ

Поля чорніють за горою,
руїни пусткою мовчать.
Земля столочена війною,
І матері в біді кричать.

Сини в бою, мій рідний краю,
давно розіпнуте село.
Я пісню волі заспіваю,
її почує батько-Дніпро.

Шляхами нам іти до Перемоги,
і не сховає правди хуртовій.
В Європи просимо підмоги,
щоб вистояти у війні двобій.

Сини на захисті стоять горою,
у полум'ї війни палає Схід.
Україна воює з ордою,
історії залишаючи слід.

Для єднання даруємо долі,
руки теплі Вам, матері.
Життя розквітає на волі,
є стійкість віри – граніт землі.

З ВІРОЮ В ПЕРЕМОГУ

*Ми переможемо лише тоді, коли усвідомимо,
що за Україну треба вбивати, а не вмирати.
Григорій Сковорода*

Блукає смерть, вмирають села та міста,
дитя вмирає під руїнами будинку.

О БОЖЕ милостивий! Зруйнована краса,
та сила духу незборима, солдате-синку.

Грозою війни поля покриті, і в ріллю
життя падає, щоб прорости не бодем,
а зерном. Я землю рідну матір'ю зову,
світанком росяним гуляю полем...

А час гіркий війни нам не забути,
коли злетять салютом залпи грому.
Нам, українцям, на землі жити-бути,
молитися за мир Господу святому.

Твій голос, Україна-мати, силу має,
земля війни димить-палає в полі.
Є віра, що сонцесяйна ПЕРЕМОГА нас чекає...
Рабів до раю не пускають – у нашій долі.

Сергій ПАНТЮК

ХЛОПЧИК І ПОЛЕ

Бачив: сніги заповзали у землю, мов білі вужі...
Нині навіть сонце ночувало у бліндажі,
З марень ранкових шелестіли квіти, дзвеніли діти.
З пальців злизував кров і бруд. Хотілося відлетіти.

Знову навмисний цей землетрус, цей тупий неботреш...
А десь ще існує спогад, в якому і ти живеш.
Де можна сидіти за кавою, містом нічним тинятись,
І смерть підморгне в дев'яносто, а не в дев'ятнадцять.

Насправді, це поле – жінка. А терикони – її цицьки.
Звиняйте, величати їх персами якось не з руки.
І ті, хто никаються там, – не просто вороги, а ушльопки,
Чий мозок, мов чехоня, засох на дні черепної коропки...

Та скільки б не лаявся, час роздуплятись й робити своє.
Берегиня Оранта торкає за лікоть, шолом подає
І наповнює м'язи і душу живим дивосилом...

Я іду. Я жорсткий і світлий. Такий вже, як є...
І нічого не вмію,

крім бути
для поля – хорошим сином...

* * *

Я тут надовго. Пасинок трави,
Що полягла під гострою косою.
Химерні серпанкові острови
Малює місяць тишею густою.

І лобода зітхає, мов біда,
Над річкою пільмяно-золотою,
І тінь тече у землю, як вода,
І в небо плине знов таки водою.

Зірки – немов росинки на стерні,
Запліднені безоднею нічною.
І Всесвіт цей існує у мені,
І казна-що існує поза мною...

* * *

Повітря аж тремтить від позитиву,
Від Божого й вербового тепла.
Весела вишня в кучеряву гриву
Фату весільну ніжно заплела.
У цій зелено-білій заметілі
Картин і звуків, доторків і зваб
Кохана серед Вербної неділі
Плете вінки із сонячних кульбаб...

* * *

Сьогодні я раптом помітив:
Листя не хоче вмирати,
Чіпляється чіпко пальчатами
За небо, дроти і стіни,
За душі наші чіпляється,
Так, ніби це нам наказано
Спинити інвазію осені...

Сьогодні я вкотре помітив:
Люди не хочуть вмирати,
Тому і беруться за зброю,
Тому і востають у землю
І в небо злітають, мов листя,
Щоб стати навіки любов'ю,
Яку інші люди вдихнуть...

* * *

Ще кілька яблук мерзло у саду,
Та в душах їхніх літо тріпотіло.
Я запрягся: більше не прийду,
Хоча б пекло, куражило й кортіло.

Навчився на догоду небесам
Себе, чумного, гнати звідусюди.
Регоче грудень, сипле дику студінь,
І наче мармур, я холону сам.

За обрій відпливають блокпости,
І кривить губи вимушена радість.
І Бог мовчить. І страшно озиратись:
Позаду темінь. Безмір чорноти,
Якого не розвієш навіть ти...

І спогади на гострому гіллячі
Гойдаються. І вже не заплести
Між них обридлі ніжності телячі...

...Чужих смертей окалину руду
Я зішкрібаю з одягу і шкіри.
Мов рудименти сонячної віри –
Ці кілька яблук мерзнуть у саду...

* * *

На світ лягає біле Водохреще,
І сонячна тепліє борода.
Та не вода, а хмара обрій плеще,
Бо бавиться у хованки вода.

Краєчок криги висріблився тонко,
Благословення Бог нашепотів:
Нехай кипить шалено ополонка
Від наших вогнедишних душ і тіл!

Повітря замлоїлося від щастя,
Все крутиться, немов у дикій грі...
Я вірю, що Христос уже охрещається –
І саме тут – у древньому Дніпрі!

* * *

Коли мовчать і музи, і гармати,
Холодна хмара обрій сонний мне.
Тобі, Атланте, велено тримати
Цей біль, це горе й трішечки мене.

До гуль на м'язах, хрускоту в суглобах,
Бо ще не час ні вгору, ані вниз.
Вже й зла нема, лише сама жалоба
Між пальцями стікає, наче хмиз.

І байдуже – у славі чи неславі,
Попри давно забуте «Ать-два-три!»
Світанки прокидаються криваві,
Вогнем і димом дихають вітри.

Відчищені чекають автомати:
Ще мить – і з тиші вибухне наказ...
Тобі, Україно, довго ще тримати
Цей біль, це горе кожного із нас!

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Балюк Ігор Борисович, книговидавець, директор видавництва «Меркьюрі-Поділля», краєзнавець.

Веремій Анжела Анатоліївна, поетеса, прозаїк, публіцист, краєзнавець, учителька-методистка української мови та літератури Хмельницького ліцею № 2; член Національної спілки письменників України, член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки краєзнавців України, член Наукового Товариства ім. Шевченка.

Вітенко Олена Андріївна, письменниця, громадський діяч, народний депутат України 5-го скликання (м. Вінниця).

Войтович Валерій Васильович, викладач суспільних дисциплін ДВНЗ «Могилів-Подільський монтажно-економічний коледж», член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, голова правління Громадської організації «Могилів-Подільське краєзнавче товариство», Почесний краєзнавець України.

Войтович Олександр Валерійович, заступник директора Державного архіву Хмельницької області.

Волошенюк Іван Степанович (1938 – 2017), прозаїк, публіцист, член Національної спілки письменників України, заслужений журналіст України (м. Вінниця).

Гальчак Сергій Дмитрович, доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член-кореспондент Української академії історичних наук, керівник Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член Президії Національної спілки краєзнавців України, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, керівник обласного осередку Наукового Товариства ім. Шевченка, перший заступник голови правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України.

Гамарник Олексій Андрійович, поет, громадський діяч (м. Жмеринка).

Голєва Тетяна Володимирівна, викладач Вінницького технічного фахового коледжу.

Горлей Володимир Савович, педагог, член Національної спілки письменників України, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України (м. Жмеринка).

Дорош Микола Никифорович, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка,

член Наукового Товариства ім. Шевченка, заслужений учитель України, Почесний краєзнавець України, почесний громадянин Хмельницького району.

Завальнюк Костянтин Вікторович, кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу інформації Державного архіву Вінницької області, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член Національної спілки журналістів України, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Захарчук Ірина Вікторівна, в. о. директора, науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника «Буша», член Національної спілки краєзнавців України, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка .

Зелінський Руслан Мар'янович, член Національної спілки краєзнавців України, головний спеціаліст Літинської селищної ради.

Калитко Сергій Леонідович, кандидат історичних наук, доцент, член Національної спілки краєзнавців України, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (м. Вінниця).

Кравчук Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Лисий Анатолій Кононович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Наукового Товариства ім. Шевченка, Почесний краєзнавець України.

Марценюк Надія Миколаївна, викладач Вінницького технічного фахового коледжу.

Нагребецький Анатолій Никифорович, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Почесний краєзнавець України (с. Плебанівка, Шаргородщина).

Паламарчук Василь Миколайович, заслужений журналіст України, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України.

Пантюк Сергій Дмитрович, письменник, журналіст, перекладач, видавець, громадський діяч, член Національної спілки письменників України, член Національної спілки журналістів України (с. Сокілець Дунаєвського району Хмельницької області).

Пашенко Михайло Миколайович, журналіст, письменник, краєзнавець (м. Вінниця).

Пашенко Олеся Михайлівна, педагог (м. Вінниця).

Пентюк Борис Миколайович, священик, доцент, кандидат технічних наук, кандидат богослов'я, член Національної спілки краєзнавців України (м. Вінниця).

Перебийніс Петро Мойсейович, поет, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Погончик Григорій Олексійович, педагог, історик, краєзнавець, Почесний краєзнавець України, член Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України, лауреат премії Верховної Ради України (м. Бершадь).

Правий Павло (Бондаренко Павло Іванович), письменник, журналіст, блогер (м. Новоград-Волинський Житомирської області).

Рекрут Валерій Пилипович, кандидат історичних наук, заступник директора Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, секретар-референт Національної спілки краєзнавців України, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Роговий Олександр Іванович, головний спеціаліст архівного відділу Вінницької райдержадміністрації, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Наукового Товариства ім. Шевченка, голова міжрайонного краєзнавчого об'єднання «СОБ» (м. Липовець), голова Липовецької організації товариства «Меморіал» імені Василя Стуса, Почесний краєзнавець України, генерал-хорунжий козацтва.

Романюк Іван Миронович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член Наукового Товариства ім. Шевченка, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Сварчевський Анатолій Вацлавович (о. Пантелеймон), голова Вінницького Церковно-Історичного Комітету, заступник керівника історичного відділу Вінницької єпархії, церковнослужитель Лядовського скельного монастиря, член Національної спілки краєзнавців України.

Симонішин Василь Олексійович, поет, ветеран праці (с. Пасинки, Шаргородщина).

Слободянюк Петро Якович, академік Української технологічної академії, доктор філософії, заслужений працівник культури України (м. Хмельницький).

Степанчук Юрій Степанович, доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту іс-

торії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член Наукового Товариства ім. Шевченка, член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Степанюк Віра Анатоліївна, заступник директора Уланівської ОЗШ І – ІІІ ступенів Хмельницького району, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України, член Національної спілки журналістів України, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член Наукового Товариства ім. Шевченка.

Цимбал Віктор Олексійович, поет, краєзнавець (м. Вінниця).

Шевчук Федір Харитонович, редактор газети «Бершадський край», заслужений журналіст України, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

ЗМІСТ

Кузня одухотворення скарбів	3
<i>Ігор Балюк. Видавництво «Меркьюрі-Поділля»:</i>	
витоки, здобутки, перспективи	3
<i>Петро Слободянюк. Висока націєтворча місія</i>	
«Меркьюрі-Поділля»	5
<i>Федір Шевчук. Люди і книги</i>	<i>10</i>
<i>Григорій Погончик. Моя дорога до видавництва</i>	<i>18</i>
<i>Анатолій Нагребецький. Слово про добрих людей</i>	<i>22</i>
Життя – історії колиска	27
<i>Микола Дорош. Де ж насправді скіфський Еksamпей?</i>	<i>27</i>
<i>Олександр Роговий. Скіфський Геррос – Погребище</i>	<i>46</i>
<i>Анатолій Сварчевський (о. Пантелеймон). Мегалітичні</i>	
споруди поблизу села Нагорян.....	52
<i>Павло Правий. Хто там виє на болотах, або</i>	
Звідкіля «есть пошла Русская земля»	59
<i>Костянтин Завальнюк. Спогади Олекси Воропая (1913 – 1989)</i>	
про Лядівський скельний монастир	69
<i>Ірина Захарчук. З історії легендарної Буші</i>	<i>72</i>
<i>Іван Романюк. «Благородний шляхтич і лицар-козак»</i>	<i>77</i>
<i>Юрій Степанчук. Богдан Хмельницький і події Національно-</i>	
визвольної війни середини XVII ст. в історико-краєзнавчих	
публікаціях вінницьких дослідників	83
<i>Анатолій Лисий. Польські джерела про Хотинську битву</i>	
1621 року	89
<i>Анатолій Лисий. Топографічний опис Вінниці 1799 року</i>	<i>92</i>
<i>Олеся Пащенко. Слово про батька</i>	<i>95</i>
<i>Михайло Пащенко. Легенда про липову алею</i>	<i>100</i>
<i>Михайло Пащенко. Дорога під царськими липами</i>	<i>101</i>
<i>Михайло Пащенко. Легенда про квіти на камені</i>	<i>107</i>
<i>Борис Пентюк. Степан Руданський і священство</i>	<i>117</i>
<i>Сергій Гальчак. Тарасовими шляхами Вінниччини</i>	<i>123</i>
<i>Валерій Войтович, Олександр Войтович. З історії санітарної</i>	
справи на Могилівщині (кінець XVIII – початок XX ст.)	131
<i>Руслан Зелінський. Перебування уряду Української</i>	
Народної Республіки в Літині	137
<i>Валерій Рекрут. Білогвардійська окупація Гайсинського повіту</i>	
(15 жовтня – 15 грудня 1919 р.)	140

Олександр Кравчук, Сергій Калитко, Надія Марценюк.

Із творчої спадщини Віктора Приходька	150
<i>Сергій Калитко, Тетяна Голєва. Вагоме дослідження про</i>	
Голодомор на Поділлі	155
<i>Григорій Погончик. Горпинині діти</i>	158
<i>Григорій Погончик. Котелок, який пов'язав долі двох солдат</i>	162
<i>Руслан Зелінський. «Слуги в шовках, бояри – в боргах».....</i>	165
<i>Іван Волошенюк. Народжена у День Папороті</i>	168
<i>Сергій Гальчак. Літописець української долі</i>	174
<i>Віра Степанюк. Та, що збурює спокій</i>	177
<i>Валерій Войтович. Анатолій Соляр: викладач, організатор,</i>	
кращезнавець	179
<i>Віра Степанюк. Дорога до Стуса</i>	182
<i>Віра Степанюк. Про Майстра</i>	184
<i>Володимир Горлей. Майстер поетичного слова</i>	188
 Слово – подих душі, пісня, зброя...	193
 <i>Петро Перебийніс. Голос доброї і щедрої душі</i>	193
<i>Петро Перебийніс. Земний уклін Вам, добрі люди!</i>	201
<i>Олена Вітенко. Козаччина у батьківському краї</i>	202
<i>Олена Вітенко. Красою – земля</i>	204
<i>Олена Вітенко. Земним солдатам</i>	204
<i>Олена Вітенко. Відповідальність на тобі</i>	205
<i>Олена Вітенко. Справжнім</i>	205
<i>Анжела Веремій. Жінки нової війни</i>	206
<i>Анжела Веремій. Музика осіннього скрипаля</i>	208
<i>Василь Паламарчук. Снивода</i>	210
<i>Василь Паламарчук. Той, що яблука дарує</i>	211
<i>Василь Паламарчук. Подоляночка</i>	212
<i>Василь Паламарчук. Добридень</i>	213
<i>Василь Симонішин. Моя зоря</i>	214
<i>Василь Симонішин. В небі жайвір заспівав</i>	215
<i>Василь Симонішин. Вранішній промінь</i>	215
<i>Василь Симонішин. Дуб</i>	216
<i>Василь Симонішин. «Рече та стогне Дніпр широкий»</i>	216
<i>Василь Симонішин. Солов'ї, не тривожте душі</i>	217
<i>Василь Симонішин. Україно, Україно!</i>	218
<i>Василь Симонішин. Говерла</i>	218
<i>Василь Симонішин. Люблю свій край</i>	219
<i>Віктор Цимбал. Ріка дитинства</i>	220
<i>Віктор Цимбал. Береги</i>	220
<i>Віктор Цимбал. До 30-річчя Незалежності</i>	221
<i>Віктор Цимбал. «Завесніло, Земля прокидається...»</i>	222

<i>Віктор Цимбал. «Колись давно бабуся говорили...»</i>	223
<i>Віктор Цимбал. «Сиджу і плачу над світлинами з фейбуку...»</i>	223
<i>Віктор Цимбал. Вашим по вашему</i>	224
<i>Віктор Цимбал. «Братові» росіянину</i>	225
<i>Віктор Цимбал. «Коли слова закликали в горлі...»</i>	225
<i>Олексій Гамарник. Поклич кохання</i>	226
<i>Олексій Гамарник. У спогадах – життя</i>	227
<i>Олексій Гамарник. Колись у нашому селі</i>	228
<i>Олексій Гамарник. У полоні минулого</i>	228
<i>Олексій Гамарник. Усміхнися, кохання</i>	229
<i>Олексій Гамарник. Весняна любов</i>	229
<i>Олексій Гамарник. Мріями живу</i>	230
<i>Олексій Гамарник. Земний слід</i>	230
<i>Олексій Гамарник. Поклик любові</i>	230
<i>Олексій Гамарник. Птиці миру</i>	231
<i>Олексій Гамарник. Співаю пісню волі</i>	231
<i>Олексій Гарматюк. З вірою у Перемогу</i>	232
<i>Сергій Пантюк. Хлопчик і поле</i>	233
<i>Сергій Пантюк. «Я тут надовго...»</i>	233
<i>Сергій Пантюк. «Повітря аж тремтить від позитиву...»</i>	234
<i>Сергій Пантюк. «Сьогодні я раптом помітив...»</i>	234
<i>Сергій Пантюк. «Ще кілька яблук мерзло у саду...»</i>	234
<i>Сергій Пантюк. «На світ лягає біле Водохреще...»</i>	235
<i>Сергій Пантюк. «Коли мовчать і музи, і гармати...»</i>	235
Відомості про авторів	237

ДРУКОВАНОГО СЛОВА СТОГОЛОСНЯ

**Науково-красназавчий,
художньо-публіцистичний
альманах**

Видання приурочене
20-річчю діяльності видавництва
«Меркьюрі-Поділля»
(м. Вінниця)

Видавець ТОВ «Меркьюрі-Поділля»
Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4136 від 11.08.2011 р.

Здано у виробництво 05.05.2022
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 31.
Друк офсетний. Наклад 400 прим. Зам. 35.
Друк ТОВ «Меркьюрі-Поділля»
Тел. / факс: (0432) 52-08-02